М 25

Марий илыш

Марий
илыш
Марий Ушем

МАРГОСИЗДАТ
1950

Ш3(2М2р)
М-25

МАРИЙ ЙОМАК

СБОРНИК

3886

Филологический наукын кандидатше
К. А. ЧЕТКАРЕВ поген

МАР. 19 9

МАРНИИ
НАУЧНАЯ
БИБЛИОТЕКА

МАРИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЙОШКАР-ОЛА 1950

ОНЧЫЛМУТ

Ожно, кугу Октябрьский социалистический революций деч ончыч, марий калыкын книгажым ушкал кочкын, маныт ыле. Тиде мут дене марий ен культура шотышто шкенжын шенгелан кодмыжым умылтараш тӧчен. Тыгай мутышто осалже уке, тудо кодшо илышын чынжым палемден, шкенжын пычкемышыште илымыжым, шенгелан кодмыжым вошты лалын ойлен пуэн.

Ожно марий калыкын нимогай праважат уке улмаш. Садланак печатлыме научный да сылнемутан литературыжат лийын огыл. 1917 ийысе революций деч ончыч марий йылме дене куд номер „Марла календарь" гына лектын. Тышан первый гана марий муро, йомак, тушто, тошто мут-шамыч печатлалтын улыт. Мутат уке, тыгай шагал книга марий калыкым кугунак волгалтарен огыл, адак календарьын идейный направленийжат шемер калыклан йӧрдымӧ улмаш.

Большевик-шамыч партийын вӱдымӧ дене, мудрый Ленинын да Сталинын вуйлатымышт почеш Россиийысе пролетарий ден кресаньык-шамыч помещик ден кугыжан шучко режимыштым сӱмырал шуышт, эрыкан Совет властым ыштышт. Чыла Россиийысе калык иктӧр правам нале да у пиалан илышым чонгаш тӱнгале. Ленинско-Сталинский национальный политикым илышыш пуртымо дене марий калык шкаланже посна республикым ыштыш, национальный форман, социалистический содержаниян у культурым виянгдыш. Кызыт марий йылме дене тӱрлӧ-тӱрлӧ книга лектеш, ик йоча кодде школышто тунемыт, наука, литература, музыка, театр кушкын шогат.

Тиде сборникыште ме марий калыкын тошто годсо йомакшым печатлена. Тыгай книга марий йылме дене але первой гана лектеш. Тудо мемнан советский писатель ден поэт-шамычлан пеш кугу, сылне материалым, йылмым шымлыше-шамычлан, историйым, калык илышым тунемше-шамычланат пеш кугу полышым пуэн кертеш.

Вес шотшо дене тиде сборник гыч шуко йомакшым тунемше-шамычлан йылме лывырташлан кучылташ лиеш. Ятыр йомакыште герой-шамычын сай илыш верч кучедалмыштым ужына. Нуно тушман ваштареш лӱдде, колаш-илаш манмыла пижыт да эре сенгыше лектыт. Южгынам йомакысе геройын шонымо тушманже лектеш: шке ватыже але шке шӱжарже, т. м. Нуно сай геройым пытарашлан вес кугыжаныш дене кылым кучат але иктаж могай шучко ия дене, опкын дене келшат.

Тӱҥ геройын сай пашажлан тӱрлӧ кайык, чодрасе янлык-шамычат полшат. Нунын полшымо дене герой сеҥен лектеш да шке ватыжым але шӱжаржым кӱлеш семын наказатла. Чыла калыкын йомакыштыжат тиде шижалтеш.

Йомакыште моло тӱрлӧ кучедалмашат ушо: герой-шамыч колат, йӧсланат, но тунамак ылыжыт, тунамак илышым саемдат. Садланак йомакым йомак семынак ончыман, тудын тӱҥ шонымашыжым палаш кӱлеш, а тӱҥ шонымашыже калыкын шкеже нерген шонымашыже гыч лектеш.

Тиде сборникыш пуртымо йомак-шамыч волшебный йомак улыт, теш шагалже гына бытовой да животный йомак-шамыч разделыш пурат. Ик шот дене, тӱрлӧ янлык да кайык нерген калыкыште йомакшат шагал. Вес шот дене, тиде сборник изи йоча-шамычлан ок ышталт. Тиде сборник кумда массылан лукталтеш да тудым кыдалаш школышто тунемше-шамычат лудын кертыт. Ылме шотышто йомак-шамыч кугун тӧрлатыме огытыл. Йомакым колтышо ойым кузе чоҥен, могай у але тошто мутым пуртылын, тудым чыла кодымо. Садлан лудшо йолташ посна йомакзын шке стильжым шижын кертеш.

Йомак-шамыч шукыжо 1935—1936 ийлаште возен налме улыт. Йомак колтышо-шамычат шукыштилат, кызытат нуно теле кастене колхозник-шамычлан йомакыштым ойлат. Шеҥгелан 9 йомакым. эше кодшо курымыштак возен налмым, пуртена. Нуно чоналтме шотыштат, йылме шотыштат моло йомак-шамыч дечын кугун ойыртемалт шогат. Южо йомакшым кызыт калык монденат, южыжым шонго ен-шамыч гына шинчат да тудымат изи йоча-шамычлан веле колтат. Ожнысо йомак возышо-шамыч руш калык йомаклан келшыше йомак-шамычым лӱмынак возен огытыл, тиде марий калыкын йомакше огыл, манын улыт. Ончет гын, йомак шотышто тыгай ойыркалымашым ышташ йӧршешат ок лий. Молан манаш гын, рушыжат, марийжат, татаржат—чыланат пырля иленыт, чыланат пырля эрыкан илышыш лекташлан тушман вештареш кучедалын улыт. Йомакын тӱҥ шонымашыже келшен гын, тудым марий йомакзе теш вашке тунемын да марийлан йӧршын келыштарен колташ тӱҥалын.

Калыкын устный творчествыжым погымо шотышто, тудын келге исторический да художественный значенийже шотышто Горький раш каласен. Тидым шинчен, ме, национальный советский фольклорист-шамыч, фольклор погымым, печатлен лукмо да научно-шымлыме пашам утларак кумдан шарыташ улына. Тиде первый гана печатлен лукмо йомак-шамыч сборник марий калыкын йомак шотышто поянлыкшым тичмашынак ок ончыкто гынат, у социалистический культурым чоҥымаште фольклорын кӱлешыжым икмыняр шижтара.

I. Аладинын лампыже

Абдул кугыжан Вардум лӱман ик ӱдыржӧ улмаш. Нунын верашт тугай улмаш: кугыжа ӱдырын мончаш пураш кайыме годым олаште чыла енгланат окнам петырыман улмаш, олаште ик енгланат кошташ ок лий улмаш. Тудо олаштак Мустафа лӱман ик нужна ен илен. Тудын ватыже, Аладин лӱман эртыже улмаш. Мустафа вашке колен колтен. Ватыже ден Аладин лӱман эргыже коктын веле кодыныт. Аладиным аваже енлан кӱнчылам шӱдырен оксам налын пукшен-йӱктен ашнен. Аладин нигушкат коштын огыл. Пӧрт кӧргыштак кушкын. Пӧрт кӧргӧ деч моло верым нимат ужын огыл. Аладинлан луатшым ий темын. Аваже дене ӱдыр налаш ойым ыштенат, Аладин тыге шонен: ӱдыр аваж гае шонго лийман, манын шонен. Икана, ӱдыр налшаш нерген ӱчашымышт годым, нунын окнам ола орол толын пералтен:

— Эй, окнадам тӱкылыза, кугыжан ӱдыр мончаш пураш кая.

Аладин шоналта: „Молан кугыжан ӱдыр мончаш пураш кайыме годым окнам петырыктат, олаштат нигӧмат огыт коштыкто“,—манеш.—Ну, тидым мый шекланен ончем“. Ола орол тыге кычкырен кайымеке, Аладин окнам петыра да изиш шелшым кода. Вара тудо шелше гыч кугыжан ӱдыр мончаш пураш эртен кайымым онча. Кугыжан ӱдыр пеш чевер улмаш, Аладинлан тудо пеш келшен. Аваже гай шонго огыл ӱдыр. Икана тудо пазарыш кая. Коштеш-коштеш, коштшыжла тудо африканский волшебникым вашлиеш. Волшебникет тудын дечын йодышташ тӱналын:

— Тый кунар ияш улат?

— Мый луатшым ийым теменам, луаткандаш ийыш тошкалынам.

— Колышт, шольым, мый ачатын шольыжо улам. Тыланет изат лиям. Пӧртда кушто?

— Пӧртна тушто.

— Аватлан каласе, мый тендан деке кутырен шинчаш мием.

Аладин волшебниклан илыме пӧртшым ончыкта да куржын колта шке декыже. Миен шуэш, авáжлан каласа:

— Авий, мый пазарыште ачамын шольыжым ужынам. Тудо мемнан деке толаш лие.

— Кай, ушдымо, мемнан нимогай тукымнат кодын огыл, тый да мый веле улына.

Африканский волшебникет миен шуэш, тӱрлӧ семын ойлыштеш. Мустафан шольыжо улам манын, Аладинын авáжым ӱшандара. Тушто кочкеш-йӱэш, вара кутыраш тӱнгалеш.

— Мый тендан уке годымак Африкышке кайышым, изай тышакын кодо. Кызыт мый шольым дек толынам, тудым мый вер ончаш нангаем.

Аладин тудын дене каяш рат лие. Вара нуно кают, кугу чодрашке миен шуыт. Тудо кугу чодраште кугу гына чойн омса деке Аладиным намиен шогалта.

— Аладин, тиде омсам луатшым ийым темыше, луаткандаш ийыш кайыше веле почын кертеш. Тиде омсам кыл гычше кучо да поч. Поч, манам! Поч вашке!

Аладин омсам кыл гыч кучен пеш нӧлта, омса нимают ок почылт. Волшебникын пытартыш гана кычкырал колтымекыже иже почылт кая.

— Ну, Аладин, тиде рожышко тый ынде пуро, тошкалтыш дене воло. Волен шумекет, кӱ моклака-шамычым ужат, тудо кӱ моклакаште изи шем понар уло, тудым тый мыланем луктын пу. Волымекет шуко чинчым ужат, тый нуным ниможымат ит тӱкале.

Аладин мланде кӧргышкӧ волен кая. Тошкалтышым волен пытарымекыже, чинче-кӱ лӧнгаш волен шогалеш. Чинче-шамычше пеш сылне улыт улмаш. Аладин тудым помышкыжо опта, вара упшышкыжо опта. Умбалне, кӱ ӱмбалне, изи шем понарым ужеш. Адак изи шӧртньӧ шергашым ужеш. Шергашыжым налын, парняшкыже чиктен шында. Лампыжым шӱйышкыжӧ сака. Вара мӧнгеш кӱзен шуын, вуйжым рож гычын чарашке луктын, волшебник тудлан кычкыраш тӱнгалын:

— Понаретым пу вашке.

— Чыте лекмешкем, лектам да пуэм.

Тыге шуко марте ӱчашен шогат.

Волшебникше Аладин лектеш да понаржым ок пу шонен, Аладинже понарым пуэм да мыйым тышечын ок лук шонен. Понар пуыдымылан волшебник чойн омсатым чӱчын шынден, Аладин мӧнгеш мланде йымаке волен каен, волен вочшетла понаретым кидше дене йыгалтен колтен. Понар йыгалтмеке, тудын ончыко тройка дене салтак-шамыч толын шогалын улыт. Аладин ушыж пурымеке ончал колтен, ончылныжо салтак-

шамыч тройка дене шогат. Пеш лӱдын. Лӱдмыж дене шӱргыжым совыж дене авырен кучен.

— Мо кӱлеш тыланет, у кугыжа?

— Мыланем... Мыланем... Мыйым тышечын волгыдо тӱняшке лукса.

Салтак-шамыч тудым повозкашкышт кӱзыктен шындат, мланде ӱмбак луктын, шке декыже намиен кодат. Аладин мӧнгыжӧ толын пура, аваже шортын шинча. Шортын-шортын шинчажат пуал пытен. Пеш ойгырен, эргыже йомын шонен.

— Авий, ынде кугыжа деке кае. Вардум ӱдыржым мыланем марлан йод. На, тиде чинче моклака-шамычым пӧлеклан пу.

— Эй, ушдымо, мемнан гай йорлылан кугыжа ӱдыржым кунам пуа?

Торык мешакеш чинче моклака-шамычым опта да пуэн колта. Аваже кугыжа деке мия, тудын канцелярийыштыже калык тичак шогат черетыште, тудат черетыш шогалеш. Черетше шуэш гынат, кугыжа деке ок мие, окна тӱрыш шуэш да мӧнгеш адак черетым налын шогалеш, кугыжа деке чак мияш тудо пеш вожылын. Тыге шогылтын касым шукта да мӧнгышкӧ толеш.

— Эй, эргым, шоген-шоген, ноен пытышым, черет ыш шу да тольым.

Эрлашыжым эрдене аважым адак поктен колта. Аваже миен, черетышке шогалеш, черетше эрта, тудо нимат кугыжа деке чак ок мие. Тыге шогылтын тудо кечым адак эртара. Мӧнгыжӧ кая да эргыжлан шоякым веле „черет ыш шу“, манын шойыштеш. Кумшо кечылан эргыже аважым адак поктен колта. Миен шогалеш. Кугыжан генералже тиде куван тыге шогылт эртарымыжым ужын да кугыжалан каласен:

— Ик кува кум кечылан таче толын, тый декет чак ок мий,—манын каласа.

Кугыжа тудым эн ончычак тудын деке намияш шӱда. Аладинын аважын черетыш миен шогалмекыже, генерал тудым кидше гыч куча да кугыжа деке пурта.

— Вара мом каласынет, кувай?

— На, тиде чинче моклака-шамычым эргым пӧлеклан колтыш. Мый ӱдыретым эргымлан марлан йодаш толынам.

— А мо, генерал, тыгай чинчан енглан ӱдырым марлан пуаш лиеш вет!

— Тыгай чинче дене ӱдыретым вашталтынет, ужат? Тудын ала тиде чинчыже веле. Эше ик кум тынар чинче моклака-шамычым конда гын, ӱшанаш лиеш, тыйын ӱдыретым шога,—манеш.

— Кувай, тый эше ик кум тынар чинче моклака-шамычым муат гын, эргычлан ӱдырем марлан пуаш лиеш,—манеш кугыжа.

Тиде кувам кид гыч вӱден кондышо генерал кугыжан ӱдыржым шке эргыжлан налнеже улмаш, а тудын тыгай чинче лийынат огыл, уло кугыжаныштыжат тыгай чинче уке улмаш. Аладинын аваже мӧнгышкӧ миен шумеке ойла:

— Эй, ушдымо, кугыжан ӱдырым мыланна кунам налаш лийман? Кугыжа эше ик тынар чинчым муэш гын, пуаш лиеш, манеш. Кум тынар чинчым кушто муат?

— Ит ойгыро, авий, чыла муына.

Аладин шотлен онча, кодшо чинчыже кандаш моклака веле, икте ок сите кугыжалан нангаяш. Тудо понаржым йыгалтен колга, ончыкшо тройка дене лектын шогалеш салтак.

— Мо кӱлеш тыланет, у кугыжа?

— Мыланем чинче моклака-шамыч иктаж коло наре кӱлеш.

Салтак тудлан коло чинче моклакам конден пуа. Луатиктыжым Аладин пыштен кода, индешыжым аваж дене пуэн колта кугыжалан. Аваже кугыжан ончык индеш моклака чинчым намиен пышта. Кажне кум моклакаже кугыжан ик олажым шоген. Кугыжа тидлан пеш куана, содор гына поген налеш.

— Луаткок моклака чинчылан ӱдыретым пуэн колтет? Ушдымак улат тыгеже. Пуэт гын, пуэт, но ик тӱсан, икгай вургеман нылле ик сӱан ен лийже.

Аладинын аваже колышт шога, пылышым веле шогалтен.

— Эй, тиде лийшаш огыл, кунам 41 сӱан енгым икгай тӱсаным, икгай вургеманым муат, кунам кажныжлан кум моклака гыч чинчым муат? Ушет уло гын, тыгай пашалан тыгай ен дене тӱкныман огыл шкендым мыскылыкташ,—шоналта вуйыштыжо. Эргыж деке мия да ойла:

— Лийдымашым ыштылат, кугыжа кунам тыланет ӱдыржым пуа? Тыйым игылтын, тудо чыла лийдымашым йодеш. 41 сӱан ен лийже, чыланат икгай тӱсан, икгай вургеман лийшт,—манеш.—Икгай тӱсан, икгай вургеман тунар енгым кушто погет?

— Ит ойгыро, авий, чыла лиеш.

Аладин понаржым налеш да йыгалта. Тудын ончыко салтак толын шогалеш.

— Мо кӱлеш тыланет, у кугыжа?

— Мыланем 41 ен сӱанлан кӱлеш, чылажат икгай тӱсан, икгай вургеман лийшт. Кажнын кидыште кум чинче моклака гыч лийже. Эрла эрденлан конден шукто.

Салтак тунамак йомеш, Аладин кидым веле шенгек кучен да шӱкшӱ пӧртыштыжӧ кок могырыш коштеш. Эрлашым тудлан эрденак 41 енгым конденат шогалта. Чыланат икгай тӱсан, икгай вургеман улыт. Чылаштынат кидыштышт кум чинче моклака гыч. Качымарийланат, Аладинлан, пеш чапле вургемым чиктен шогалтат. Качыже 42-шо ен лийын, чыланат

кугыжа деке мият. Кугыжан ончылан кышыл ора гай чинчым орален шындат. Кугыжа тидым ужынат, ушыжо каен. Чонжо ынде тудын пеш йывыртен.

— Ынде ӱдырем пуаш лиеш,—манеш.

Кум чинче моклакаже кугыжан ик олажым шога улмаш. Кугыжа садланак чинчылан пеш куанен. А генералже кугыжан ӱдыржым шке эргыжлан марлан налнеже улмаш. Садлан Аладин керек ала мом ыштен шукген гынат, кугыжалан генерал весым ышташ эре ешарен ойлен веле шоген. Кызыт тудо адакат Аладинлан кугыжан сурт ваштареш, яра кийыше мландеш, кугыжан полат гане полатым ышташ манын, кугыжалан ешарен каласа. Сӱаным ыштен чарнымекышт, кугыжа Аладинлан кугу полатым ышташ шӱда. Аладин шке декыже миен пурат, шем понаржым йыгалтен, салтак лектынат шогалеш.

— Мо кӱлеш тыланет, у кугыжа?

— Мыланем кугыжан полат ваштареш кугыжан дечын кум пачаш чапле, чинче дене чиялтыман полатым ышташ кӱлеш. Тудо полатым кок арня годым ыштен пытарышт!

Салтак лектын каен колта. Эрлашымак кугыжан полат ваштареш полатым ышташ тӱналыт. Калык тушто куткыла шолыт. Кок арня гычын полатым ыштен пытарат, кугыжан полат дечын кум пачаш чаплын ыштен шындат. Кугыжа ӧрын веле, тӱняштат тыгай полат уке, тугай полатым ыштен шынденыт. Вара тудо полатышкыже ӱдыржӧ ден венгыжым музык дене намиен кодат илаш. Пӧртыштӧ ӱстембал—ший, ӱстембал леведыш—чинче. Пӧртышкӧ пурен шогалмекыже, кугыжан шинчаже йымен кая, ончалын кертын огыл. Тыге сӱаным ыштен эртарымекышт, кугыжа ден ватыже мӧнгышкышт каен улыт гынат, кугыжан ватыже венгыжын суртшым окна гычын ончалде ок чыте улмаш. Мален кынелеш гынат, эре ончалеш улмаш.

Вот икана Аладин пычал ден чодраш кая. Понаржым шӧртньӧ шкафеш шынден коден. Тудын кайыме шенгеч африканский волшебникет тудын полатышкыже толын. Пеленже моткоч чапле у понар-шамычым конден. Вара Аладинын ватыж деч йодын: „У понар дене тошто понарым ала вашталтет?“—манын. Аладинын ватыже нимомат шинчен огыл—тошто понарыште поянлык улмым. Тудо шкаф гычын луктын да волшебниклан у понар дене вашталтен колтен. Волшебник уремыш лектын да понаретым йыгалтен колтен, тудын ончыко салтакет толын шогалын. Вара волшебник тудлан Аладинын полатшым шке Африкышкыже нангаен шындаш шӱден. Салтак Аладинын полатшым Аладинын ватыжге, аважге Африкышке волшебниклан намиен шынден.

Аладин чодра гыч толеш, тудын полат уке, олмыжо веле шинча. Кугыжат эрлашым малеи кынелеш, окна гыч онча, веҥыжын полат уке. Веҥыжат тудын дек куржын пура, йодеш кущ лиймым. Кугыжа ӧрын веле, нимат ок шинче. Вара Аладиным кугыжа тунамак петырен шында. Начальник-шамыч воштылыт.

— Ме вет ӱдыретым ит пу манын ойлышна, тый ыжыч колышт,— манып.

Вара Аладин кугыжа дечын ик-кок арнялан петырмаш гыч лукташ йодын. Кок арня гычын чыла ыштен шуктем манын, кугыжам сӧрвален. Кугыжа тудым луктын. Аладин йӱштылаш каен. Вӱдыштӧ йӱштылшыжла кидысе шергашыже кӱэш тӱкнен, тунамак вӱд серышке салтак лектын шогалын, вара йодеш:

— Мо кӱлеш тыланет, у кугыжа?

— Мыйын полатем африканский волшебник шолышт нангаен, тудым кондаш кӱлеш, тый тудым мыланем конден пу.

— Мый тудым конден ом керт. Мый понар дечын кугу лийын ом керт.

— Тый, тугеже, мыйым Африкышке нангае, тушто мый шкак ыштен кертам.

Салтак тудым Африкышке, кӱ полатше деке, намиен шогалтен. Аладин салтакым мӧнгеш колтен, шкеже полатышкыже пурен. Тушто ватыже шортын-шортын Аладиным вашлиеш.

— Аладин, мыйым кеч пушт ынде, мыйын титакем дене тыге лийын улына вет. Понарым мый тудлан пуэн колтенам да сандене тыге лийын улына. Мый шинчен омыл, понар тыге ыштен кертеш манын.

— Мый шкак титакан улам, тыланет ойлен коден омыл, тудо понарым тӱкаш ок лий манын. Кызыт тудо понарже кушто?

— Понаржым тудо пеленжак коштыкта.

— Малаш вочмекыже тудым нал.

— Налаш йӧсӧ, малаш вочмыжо годымат помыш гычшо ок лук, тугак мала. Аладин тудын толмыжым ванаш шинчын. Волшебник толын пура, ватыже тудым чайым йӱкта, Аладинын пуымо малтыме порошокшым чайышкыже тудлан пыштен йӱктен. Волшебник чайым йӱэшат, чодраш коштмо вургем денак мален колта. Ватыже Аладиным кычкырен пурта, волшебникын помыш гыч понаржым луктыт. Вара Аладин понаржым нумал тӱгӧ лектешат, йыгалтен колта, салтак толын шогалеш.

— Мо кӱлеш тыланет, у кугыжа?

— Пӧртыш пурен, волшебникым пытарыза. Вара тиде полатым тошто верышкыжак намиен шындыза.

Салтак Аладинын мутшым шукта, вара полатым тошто верышкыжак намиен шында.

Кок арня годым Аладин полатым тошто верышкыже намиен ок шынде гын, кугыжа тудым лӱя улмаш. Кугыжа мален кынелын, окна гыч ончалын, шке шинчажлан ӱшанен огыл, шинчалыкым чиен онча, полат уло, шинчалыкшым налеш, полат адак уло, вара ватыжым кычкыралеш:

— Окна гыч онча-ян, тыйын шинчатланат полат коеш мо?

Кугыжа ватет онча, полат уло.

— Уло, уло!—манын, кычкырал колта ватыже.

Аладин мален кынелеш да кугыжа дек куржын мия.

— Ачий, полатетым ыштенат шындышым, чыла муынам вет.

— Молодец, молодец!—манеш кугыжа.

Абдул кугыжа колен колтымеке, Аладиным кугыжалан шогалтат. Аладин кугыжа лийын. Тудо пеш поян кугыжа улмаш, манын.

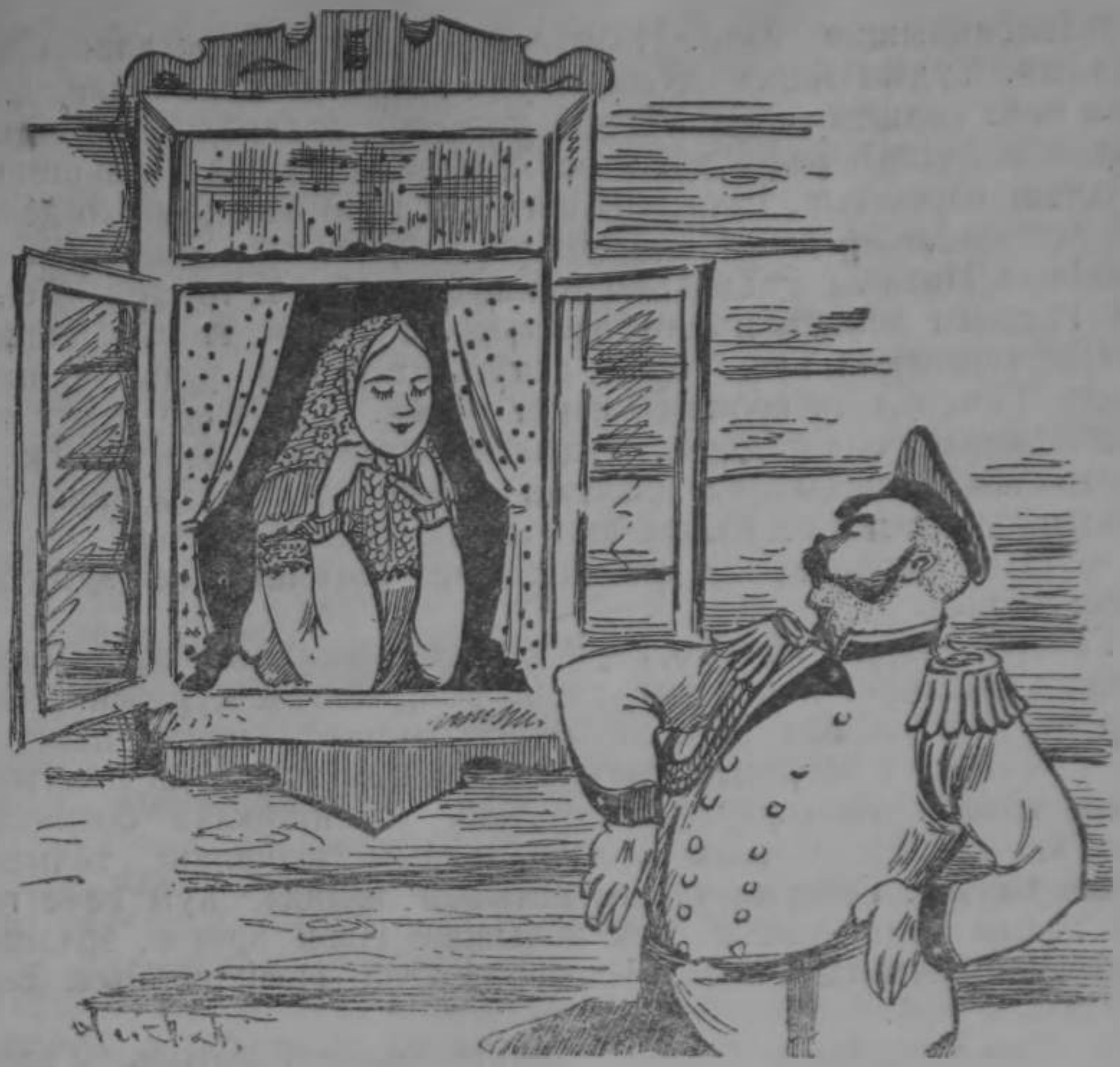
2. Сукарка купеч

Ожно Сукаркаште ик купеч илен. Тудын Иван лӱман эргыже улмаш. Шкеже вес кугыжаныш сату дене коштын. Талук да мойын шке декыже толде илен. Тудын ватыже колымылан кум ият эртен. Шкежат колаш шуын. Вот икана эргыжлан тудо ойла:

— Эргым, мыйын колымекем тиде книгам шӱгарышкем миен, кум гана луд. Мыйым тойымекет, кум кече гыч кӱчен коштшо ӱдыр пура. Тый тудым ватетлан нал. Вара шонгго кӱчызӧ кугыза пура, тый тудым ачат олмеш ашнаш нал. Вара шонгго кува кӱчен коштшо пура, тый тудым ават олмеш ашнаш кодо шке деранет.

Ачаже кола, Иван тудым сайын гына тоя. Вара кум кече гычын кӱчен коштшо кӱчызӧ ӱдыр пура тундеке. Иван тудым ватыже олмеш шке деранже коден. Тулеч вара, ик арня лиймеке, кӱчызӧ кугыза пура тундеке, Иван тудым ачаж олмеш ашнаш налеш. Тулеч вара кӱчызӧ кува тундеке пура. Иван тудым аваж олмеш ашнаш кодыш. Тыге ешым погымекыже, Иван вес кугыжанышке ачаже семынак торгаяш ик пел ийлан каен. Тудын кайымыже шенгеч олаште генералын ватыже колен. Генералже, ватыже колымеке, Сукаркашке лектын да кажне окнашке ончен коштын. Тудын туралан Иванын ватыже окна гычын ончен кия улмаш. Иванын ватыже чевер, мотор ӱдрамаш улмаш. Вара генерал тундеке кутырен шинчаш пурен.

— Тыйын мариет куш каен?

— Марием вес кугыжаныш торгаяш каен, сату дене.

— Вара шукылан каен мо?

— Ик пел ий шога тудо тушто.

— Колышт, илышыште купечын илыш тӱрлӧ лийын кертеш. Тӱвыт йомын кертеш. Мыйын кажне тылзылан эре пашадар. Мыланем ала марлан миет?

— Мием.

Иванын ватыже генераллан марлан каенат колта. Иван пел ий гычын шке декыже толын пура, ватыже уке, ачаж ден аваже лийше деч Иван йодеш.

— Мыйын ватем кушто?

— Тыйын ватетым генерал марлан нангайыш. Тиде олашкак.

Иванын але ийгот шуын огыл салтаклан каяш. Тудо добровольно кая. Комиссийыш шогалеш, налыт тудым, вара Иван ватыжым марлан налше генералын полкышкыжак каен. Генералын ончыктымо почеш тудо 7 ротышко, 2 взводышко,

2 отделенийышке каен. Иван салтакыште пеш веселан илаш тӱнгалын. Тудын Яшка лӱман йолташыже улмаш. Яшка дене Иван пеш келшен илен. Тудо жапыште генералын денщикшылан мӧнгыжӧ каяш ийгот шуын. Генераллан вес денщикым кычалаш верештын. Шке ротышкыжак тудо взводныйжо дечынат, отделённый дечат йодыштын доброволец Иван нерген. Взводный Иваным тудлан денщикшылан налаш темлен. Генерал Иваным денщикшылан нангаен да тудым денщик пашам ышташ туныкташ пуа. Тошто денщикет тудым туныкта, илат пырля. Генераллан срочный пакет толын. Вара тудо пакет почеш генерал олаш каен. Тудын кайыме шенгеч ватыже у денщиклан ботинкыжым эрыкташ намиен пуэн. Денщик ботинкым кидышкыже налын шинчешат, тудлан каласа:

— Мый шоненат омыл, ватемлан ботинкыжым эрыкташ тӱкна манын.

Генерал ватын ушыжо каен колтен, ӱмбалнысе вургемжым кушкед пытарен, караулым кычкырен, лектын куржын. Вара генерал дек „тыйым денщик кӱшта вашке", манын пакетым колта. Генерал ватыжын колтымо пакетым налеш да мӧнгыжӧ кудал толеш. Ватыже тудлан „мый у денщиклан ботинкым эрыкташ намиен пуышым да тудо мыйым виешлаш тӧчыш," манын каласа. Генерал тудым петырен шында, кум кече гычын тудым лӱяш манын. Кок кечыжым Иван эртара, эрлашыжым тудо лӱялтшашлык. Часовойжылан Иван кормыж дене шӧртньым пуа.

— Тый кузе гынат сменет вашталтмеке 7 ротыш, 2 взводыш, 2 отделенийыш кае, тушто Яшкам кычал му, вара тудлан каласе, тыйын йолташет Иван эрла лӱялтшашлык, ман.

Часовой сменыжым вашталта да Яшка деке куржеш. Кычал муэш тудым, Иванын каласен колтымо ойжым чыла ойла тудлан, вара Яшка тюрьма деке мия да часовойлан оксам пуэн, тюрьмашке Иван деке пура.

— Яшка, тиде книгам мыйын шӱгар ӱмбакем миен-миен, кум кече годым луд. Уло шӧртнемат тыланет лийже, на!

Иван Яшка йолташыжлан уло шӧртньыжым пуа, книгажым пуа, вара Яшка лектын да каен. Эрлашыжым эрдене Иваным луктыт да лӱят, кугорно воктен тоят. Тунамак генерал Иванын шӱгар ӱмбалан 5 часовойым шогалта. Яшкалан тушко миен книгам лудаш ок лий. Вес йӱдымат миен онча, адак тугак тушто 5 часовой шогат. Кумшо йӱдшылан тудо ротный деке кая да кок арнялан отпускым йодеш, „Ачий колен, тойышо уке", манеш. Яшкалан отпускым пуа возен, Яшкат отпускым налеш, ола уремышке кая, имньым налеш, яра печке-шамычым наледен опта, ик печке аракам налеш, кӱртньӧ кольмым опта да кугу корно дене кая. Яшкан кайыме корно

дене часовой-шамычет иктымат огыт колто улмаш. Яшкат нунын деке миен шуэш, часовой-шамыч кучен шогалтат, огыт колто.

— Мыйым кучен огыда керт, мый генераллан аракам нангаем,—манеш Яшка.

Яшка арака печкежым йӧн дене часовой шогымашеш шӱкал шуэн, имньыжым ӧрдыш нангаен шогалта, вара йоген кодшо печкеж деке мия да ойлаш тӱнгалеш:

— Колыштса, тиде аракам йӱаш гын, нимат огыл вет.

Печкем почыт, визытынат аракатым чот йӱын шындат. Чыланат тушагынак руштын йӧрлын пытат. Тиде жапыште Яшкат шӱгарым почеш, Иванын колотка ӱмбалан сортам чӱктен шогалта, вара книгатым лудаш тӱнгалеш. Лудеш-лудеш Яшка, вара Иван ылыж кынелеш.

— Ой, шукат мален колтенам,—малда.

— Мом малымет мочет, тыште шуко юватыл шогаш жап уке, айда вашкерак каена.

Яшка ден Иван шӱгаретым тугак урен шындат да каен колтат. Олашке миен чайныйышке пурат, чайым йӱыт, кочкыт тушто. Яшка Иванлан книгажым, шӧртньыжым пуа, Иван шӧртньыжым пелыжым веле налеш. Вара тушечын лектеш да кугыжан илыме олашке кая Иван. Тушто ик кува деке пура пачерлан. Куват тудлан ойлаш тӱнгалеш:

— Кугыжан ик ӱдыржӧ веле ыле, тудыжат колен колтыш да кызыт черкыштак шинча. Кечвалым колышо кия, йӱдым кынелеш да айдемым кочкеш. Ны ылыжташ ок лий, ны чылт ок коло.

— Кувай, мый тудым ылыжтен кертам!—манеш.

— Тый гает пеш шуко толын толашен улыт, чылаштымат черке кӧргешак пытарен.

Тудо кува кугыжалан Иван нерген увертара. Кугыжа салтак-шамычшым кува деке колта, Иваным кондыкта шке декыже.

Иваным намият, Иван кугыжа дечын ик кренга сортам йодын налеш, ик кренга нӧшмым висыктен налеш. Вара тудым черкышке намиен петырат. Иван сортам чӱктен пытара, кидешыже ик сортам веле кода, нӧшмыжымат чылт ӱден пытара кӱвар мучко. Шкеже черке комакашке пурен возешат, книгажым лудаш тӱнгалеш. Лудеш-лудеш, ӱдырет колотка комдышыжым почын лектеш.

— Фу, таче мыланем кочкаш айдеме уло аман!—манеш.

Ӱдырет Иваным кычалеш-кычалеш, ок му, вара кӱвареш ӱдымӧ нӧшмым кочкаш тӱнгалеш, нӧшмым поген кочкын ок пытаре, агытан муралтен колта. Агытан мурымым ӱдырет колешат, мӧнгеш колоткашкыже пурен возеш. Волгыжмеке

Иванет черке гычын лектеш да кугыжа деке кая. Иванын илыше утлымыжлан кугыжа пеш куана. Кас марте Иваным малта, вара Иван туддеч кок кренга нӧшмым, кок кренга сортам налеш. Вара адак черкышкыже кая, нӧшмыжым чылт кышкен пытара кӱварышке, сортажымат иктым веле кода кидешыже, чылт чӱктен пытара, вара ик сортажым чӱкта да кугу юмона шенгек шылын шинчеш, книгажым лудаш тӱнгалеш. Ӱдырет кынелеш адак.

— Ну, тачыже тудым кочкамак!

Водно кийыме комакашке миен руалта, Иван тушто уке. Моло вереат пеш кычалеш, ок му, Иван шыпак гына лудын шинча, тудым ок онча. Иваным кычал ыш му да нӧшмыжым поген кочкаш тӱнгале. Нӧшмым поген кочкын пытарымеке, Иваным муын кочкын колтышаш веле ынде. Кочкын пытарен ыш керт, агытан муралтен колтыш, тудо адак колоткашкыже пурен возеш. Волгыжмеке Иван адакат кугыжа деке мӧнгеш миен пура.

— Иван, тый веле туддечын кок кас годымат илыше утлен кодыч. Тудым ылыжтен кертат гын, мый марлан пуэм ӱдырем. Пел кугыжанышым тыланет пуэм, корольлан шогалтем.

Иван кумшо йӱдланат адак кая тушко. Кугыжа дечын кум кренга сортам, кум кренга нӧшмым висыктен налеш. Нӧшмыжым кок висам висыкта, кренгат пеле-шамычым. Кас лиймеке адак черкыш кая Иван, кренгат пеле нӧшмыжым черке йыр ӱден пытара, кренгат пелыжым черке кӧргышкӧ пурмекыже, черке кӱвареш ӱден пытара. Кум кренга сортажым черке кӧргешак чӱктен пытара, ик сортам веле кидешыже кода. Вара колотка шинчыме тенгыл йымаке пурен возеш, книгажым лудаш тӱнгалеш. Ӱдырет колотка комдышыжым налеш да вигак юмона шенгек куржын мия, тушко руалта, Иван уке. Вара моло вере кычалаш тӱнгалеш. Ок му да нӧшмыжым кочкаш тӱнгалеш. Кушак первой нӧшмӧ пырче возын, ӱдырет тушечын кочкаш тӱнгалын. Иван первояк черке тӱжвалан ӱден. Вара иже черке кӧргеш ӱден. Ӱдырет первой нӧшмӧ вочмашке тӱгӧ лектын куржеш, тушечын поген кочкаш тӱнгалеш. Ӱдыр тӱгӧ лектын кайыме шенгеч Иван тудын колоткажым кумыктен шында. Тӱгӧ гычын кочкын пытарен пурыш ӱдырет, вара кӧргеш ӱдымым кочкаш тӱнгалеш. Кочкын пытарен гына шукта, агытан муралтен колта. Агытан йӱкым колмеке, ӱдыр колоткаш возаш мия, колоткам руалта, колотка кумык кия. Вара тудын ӱмбак кӱзен возешат, тенгылжыге эндал куча, вара чот гына шорташ тӱнгалеш.

— Ну, пеш тау тыланет осал кид гычын утарметлан! Кушто улат, лек!

Иван лектын шогалын, ӱдыр тудын шӱйышкыжӧ шортын-

шортын миен кержалтын. Иван мологунамсе жапыштыже кугыжа деке миен ыш шу, кечат кӱш кӱзен. Кугыжа нимоланат ӧрӧ да шкак ончаш каен черкышке. Шыпак омсам почын онча, Иван ден ӱдыржӧ шогат. Кугыжа савырна да мӧнгӧ каен колта. Тунамак музыкым тарвата, чангым кырыкта, Иван ден ӱдыржым нумал нангаят. Дворецыш намият, сӱаным ыштат, ӱдыржым Иванлан менчаят. Иванын кугыжан пел кучемже ынде кидыштыже лийын. Иван делам онча, саде генералет тудын кидыште. Вара Иван кугыжа дечын йодын:

— Мый мом шонем, тудым ыштен кертам мо шке млындыштем?

— Мом шонет, тудым ыштен кертат, ынде тыйын власть.

Иван чыла генерал-шамыч деке пакетым колтыл пытара, у кугыжат чыла угычын онча, пересмотржо Иванын шочмо верешыже—Сукаркаш лиеш. Чыланат ынде пеш ямдылкалат пересмотрлан, иктаж титак ынже лий маныт. Иванат пересмотрлан Сукаркашкыже толеш, вес купеч деке пура, шке салтакшым колта 7 ротыш, 2 взвод, 2 отделенийыш. Яшка лӱман салтакым тышке шӱдӧ, кугыжа кӱшта манын ойло, манын каласа. Иванын салтакше тугай ротыш кая да Яшкам кычкыралеш, Яшка лектын шогалеш.

— Яшка, тыйым кугыжа шӱда.

Яшка тунамак млындыш волен шинчеш. Пеш чот лӱдеш.

Пересмотрлан чиктыме вургемжым чыла ужала да шӱкшӱ шинельым чиен, Иван ончык миен сукен шинчеш. Иван тудым пулыш гычшо куча да шке декыже нӧлтен, пеленже шында.

— Яшка, мыйым палет, кӧ улам?

— Лӱмет дене пален ом керт, кугыжа улметшым гына палем.

— Мый Иван улам. Тыланет пеш кугу тау утарыметлан! Колышт, ынде мом ыштена генералым?

— Мом шонена, тудым ыштен кертына ынде тудым. Тый тудо полкышко кай да перекличкым ышташ тӱнгал веле.

Иван полк-шамычым ончен, эртен кая, 7 рота деке миен шуэш. Генералже моло генерал семынак честым пуа. Вара кугыжа йодышташ тӱнгалеш.

— Тыйын полкыштет чыла салтакет тӱрыс ул мо?

— Чыланат улыт.

— Перекличкым ыште.

Генерал перекличкым ышташ тӱнгалеш, кычкыра рат дене, Яшкан лӱм лектеш, Яшка уке. Вара иже Яшка корем гычын толеш. Йолыштыжо шӱкшӱ кем, ӱмбалныже шӱкшӱ шинель. Чыла полкшым намысыш пуртен шога.

— Генерал, молан тый ик салтакетлан посна шӱкшӱ шинельым, шӱкшӱ кемым чиктен конденат?

М А Р Н И И
Н А У Ч Н А Я
Б И Б Л И О Т Е К А

Генерал кугыжалан нимогай мутымат пелештен ок мошто. Вара кугыжа Яшка дечын шке дечше йодеш.

— Яшка, тый молан моло салтак-шамыч дечын шӱкшӱн чиен толынат?

Яшка кум йолтошкалтышым ончык лектын шогалеш.

— Вот молан тугай шӱкшӱ дене толынам. Мемнан генерал моло салтак-шамыч дечын у вургемлан оксам погеи да салтак-шамыч у вургемым чиен толын улыт, а мыйын тӱлаш окса уке да садлан тыгай вургем денак толынам.

Туштак, полк йыр, генералын ватыже пар имне дене кудалыштеш. Вара кугыжа тудым кычкырал кондыкта, генерал ватет кугыжан ваштареш толын шогалеш. Умбалнырак кӱчызӧ ӱдыр шога улмаш, кугыжа тудымат кычкырал кондыкта. Тушакын генералге, ватыжге пеш вурсаш тӱнгалеш.

— Тый, генерал вате, тиде ӱдырым ужат? Тыят чылт тыгаяк улат ыле. Мый тыйым шке декем пуртен, сайын чиктен шогалтышым, мый тунам купеч улам ыле, мый тыланет йӧрен омыл, шкаланет сайым кычал кайышыч. Генераллан шойыштын, мыйым лӱен пуштыктышыч.

Генерал ватын ӱмбалнысе вургемжым кудашыкта кугыжа, вара кӱчызӧ ӱдырлан чиктен шогалтыкта, а генералжын вургемжым кудашын, Яшкалан чиктен шогалта. А Яшкан шӱкшӱ вургемжым генераллан чиктыкта.

— Яшка, тыланет тиде ӱдыр ватетлан йӧра мо?

— Пеш йӧра.

Генерал ватылан кӱчызӧ ӱдырын мешакшым сакалтен колтыкта. Генераллан пудат пеле ошмам висыктен кондыкта, вара тупешыже сакален шогалта. Яшка генераллан тошто генералым колымешкыжак эре тугак тунык таш ойлен.

3. Кӱртньӧ мастар ден пу мастар

Ирод кугыжаныште кӱртньӧ мастар ден пу мастар иленыт. Кӱртньӧ мастарже турням ыштен, пу мастарже лудо игым ыштылын, кугу лудымат ыштылын. Кугыжа нуным шке декыже ӱжыктен конда да турням, луатик лудо игым да ик кугу лудо игым ышташ каласа, ыштымышт деч ончыч нунылан оксам пуа. Турня ден лудо иге-шамычым ышташ кок арня жапым пуэн. Нине мастар-шамычет кугыжан пуымо окса дене йӱын-кочкын веле коштыт. Вара пу мастар ышташ тӱнгалеш, а кӱртньӧ мастарже эре йӱын коштын. Вара кӱртньӧ мастар турням ик кечыштак ыштен пытарен. Лудым вӱдыш колтеныт, винтым пӱтыралме дене лудо-шамыч вӱдыштӧ коштыт. Кугыжа пу мастарлан адак кумшӱдӧ тенге оксам пуэн.

Кӱртньӧ мастар турняжым кӱш кӱзыктен колтен ончыш. Турня тудынат пеш „тӱрльӱт-тӱрльӱт“ манын магырен кошташ. Кугыжа тудланат оксам пуа.

Вара нуно олаш каеныт. Кугыжан эргыже улмаш. Тудо мастарын турням кӱш кӱзаш винте пӱтырымым ончен шоген. Кугурак-шамыч каен пытымеке, тудо турням кушкыж шинчеш, кӱш кӱзымӧ винтетым пӱтырал колта, кӱш кӱзенат кая. А мӧнгӧ волаш кудо винтым пӱтыраш—шинчен огыл. Кӱш кӱзымӧ винтым эре пӱтырен-пӱтырен, тудо ала куш каен йомын. Кугыжан эргыже йоммеке, кугыжа кӱртньӧ мастарым кучен кондыкта да петырен шында. Кок суткам кия ынде мастар, вара кугыжан ӱдыржӧ пеш чаманен тудым.

— Мастар, шольым йоммылан тый титакан отыл вет. Ачий арамеш тыйым петырен шынден. Почешыже кычал кает гын, тудым муат мо?

— Муам, мыйым кеч ик шагатлан пазарыш колтышт ӱзгар наледаш.

Кугыжан ӱдыр ачаж дек кая да мастарын ойлымыжым калаша. Вара кугыжа тудым орол дене пазарыш колта, мастар турня ышташлан мо кӱлеш ӱзгарым наледен толеш. Эрлашым эрдене тудо турням ыштенат шуктен. Мастар турням рончен опта, вара первойсо турня гайымак винтылен шында.

-- Мастар, тиде турнят дене эргым муын кертат мо? Муат гын, 500 тенге оксам пуэм.

— Кертам.

Мастар турняжым кушкыж шинчеш, пӱтырал колта, кӱш кӱзенат кая. Кӱшнӧ турняжым мастар магырыктен-магырыктен веле кая „трльӱт“ да „трльӱт“. Каен-каен, Апполлон кугыжан мландыш шуэш. Теҥыз покшелне островыштыжо вес турня йӱк шокта магыргыч. Тудо островыш вола, шке ыштыме турняжак тушто шинча, туштак самовар, чай уло, а еҥже уке. Турня шамычым йыгыре шынден кода да тудо кугыжан эргым кычалаш кая. Кычал савырнен толеш, онча, ик турняжат уке. Тудо тушакын возеш да мален колта. Мален кынелеш, вара адак кугыжа эргым кычалаш кая. Кычал толеш, турня когынек шинча, кугыжан эрге уке адак. Вара тудо кагазеш возен пыштен кода: „Ачат мыйым почешет кычалаш колтен, толын шуат гын, мыйым вучо“,—манын возен кода. Шкеже адак кычалаш кая. Кугыжан эрге мастар кайыме шенгеч толеш, возен пыштыме кагазым налын лудеш да вуча. Мастар кычал толын шуэш. Кугыжан эрге Апполлон кугыжан изи ӱдыржӧ дене гуляен коштын.

— Вара могай илымаш? Ачат тыйын почешет колтыш кычалаш. Айда ынде каена.

Ирод кугыжан эргыже Апполлон кугыжан ӱдырым чодраш-

кыже намиен кода да мастар дене шке декышт каенат колтат. Миен шуыт, турняшт дене йӱкым пуат, вара кугыжа нуным вашлияш лектеш. Волымекышт мастарлан кугыжа 500 тенге оксам пуа. Мастар оксам налеш да кая. Вара кугыжан эрге ден ӱдыржӧ турням кушкыжыт да Апполлон кугыжан островышкыжо гуляяш каят. Миен шуыт, гуляен коштыт, трук пеш кугу мардеж кынелеш, кугыжан ӱдырым ала куш пӧрдыктен нангаен йомдара. Кугыжан эрге шке турняжым кушкыжеш, весыжым вӱда да шке декыже толеш.

— Ачий, ик ойго гычын утленат, адак вес ойгыш верешты.

— Мо тугае? Могай ойгыш верештым?

— Акайым пӧрдшӧ мардеж пыл помышыш пӧрдыктен нангайыш да йомо.

Кугыжа тунамак увертарымашым ышта. Мыйын ӱдырем кӧ муэш, тудлан пел кугыжанышым пуэм, манын воза. Тудо кугыжан Микита лӱман салтакше улмаш. Тудо уремыште кугыжан увертарымашыжым лудаш тӧчен шогылтеш.

— Мом лудаш тӧчет, Микита?

— Тенгече тыгай кагаз пырдыжлаште уке ыле, таче кажне угыллаште уло да лудаш тӧчен шогылтам.

Вес салтакше тудлан лудын пуа: „Июльын 2-шо кечыштыже мыйын ӱдырем йомын, кӧ тудым муэш, тудлан пел кугыжанышем да ӱдырем пуэм“,—манын возымо.

— Мый тудо ӱдырым муам,—манеш Микита.

Вес салтакет кугыжа деке кая да Микитан муам манын ойлымыжым каласа. Кугыжа Микитам шке декыже ӱжын кондыкта.

— Микита, тый мыйын ӱдырем муат мо?

— Муам.

— Вӱд дене кает, але мланде дене кает?

— Вӱд дене каем.

Кугыжа тудлан кораблым пуа, машинистше Пӧтыр ден Иван лийыт. Кораблыш кум ийлан кочкаш ситыше кочкышым оптат да кугыжа нуным ужатен колта. Ик талукат пелым нуно эре вӱд дене каят. Вара островышко лектыт. Тушто тӱнгӧ-мучашыже уке, ӟртак кайык комбо-шамыч коштыт. Кайык комбым кокытым лӱят да кочкаш шолташ сакат. Кочмекышт малаш возыт. Эрдене адак кум комбым лӱен, Иваным кочкаш шолташ кодат, Пӧтыр ден Микита ӱдыр кычалаш каят. Иван кочкаш шолтен-кӱктен шында, тундеке кок важык кутышан, важык лопкытан, вуйжо смола под гае, шинчаже подкинде гае, ен толын шогалеш. Иван тудым ужеш да шылын шинчеш. Тудо енгет шолтен сакыме шӱретым под гыч тӱрын йӱэш, шылжым тугак налеш да кая. Иван содор лек-

теш да шӱрым угыч сака. Микита ден Пӧтыр толын шуыт, шӱр шолаш гына пурен але.

— Вара кузе, кочкаш шолтен шуктышыч мо?

— Але шолаш гына пурен.

— Мый але марте кум пачаш шолтен шуктем ыле, ала мом ыштылат тый,—манеш Микита.

Шӱрым шолтен кочкыт, йӱыт, вара малаш возыт. Эрлашым кочкаш шолташ Пӧтырым кодат. Иван нунылан тенгече мо лиймым нимат каласен огыл. Пӧтыр комбым шолташ сака, кӱктен шукта. Тундеке тенгечсе кугу енгет толын шогалеш. Пӧтыр лӱдмыж дене ала куш куржын колта. Кугу енгет шӱрым под гыч тӱрын йӱэшат, шылжым тугак нелеш, кая. Пӧтыр лектеш шылын шичма гычше, комбым угыч лӱен конда, вашке кочкаш угыч шолташ сака. Шӱр шолашат пурен ок шу, Иван ден Микита толынат шуыт. Пӧтырат мо ужмыжым ок ойло. Эрлашым Микита шке кочкаш шолташ кодеш. Комбым лӱя, подеш шолташ сака. Кӱктен шукта да тул воктене шуйнылкийылтеш. Шенгечше кугу енг толмым ок шиж. Опкын толеш да:

— Микита, шкендым пуэт, але шӱретым пуэт?

Микита кынел шогалеш, шенгекше ончал колта, нигунамат уждымо енгым ужеш.

— Шӱремат ом пу, шкемымат ом пу.

— Ай-яй, мо пеш тале улат! Мыйын кочмем, мыйын йӱмем кочкын-йӱын кертат мо?

— Кертам.

— Кертат гын, айда мый декем.

Микита ден кугу енг кает. Микитам нангаен шукта кок пачашан кӱ полатышке. Пурта, комнатыш намиен шында, вара Микитан ончыкыжо ик ведра пурымо подеш шӱрым конден шында. Ик ведра аракам пуа. Шкаланжат тугак налын шинчеш: „Вот, Микита, тиде шӱр ден аракам йӱын пытаре“,—манеш.

Микита кочшын койын пел шӱржым, пел аракажым ӱлыкӧ кышкен пытара. А опкын шӱржымат, аракажымат иканаште нелын колтен. Вара шинчышыжла нераш тӱнгалын. Аракат дене рушты тудэ опкынет. Микита тудым ужешат, тудын логарышкыже кинжалым керешӧ, опкын колен колта. Тудын пеленже мо улыжым Микита чыла кычал пытара. Кугу пондаш коклаштыже луаткок сравочым муэш. Кажне сравочшо дене комнат-шамычым почын ончен коштеш. Ик комнатым почын онча, тушто эртак ший, весым почын онча, тушто эртак шӧргньӧ, кумшым почын онча, тушто эртак вӱргене, чинче вургем-шамыч да мода улыт. Кок комнатыште айдеме вуй ден айдеме кап-шамыч кечат. Ик комнатыште сравочлан

келшыше кӧгӧным ок му. Вара кычалын-кычалын, шпалер коклаште изи омсам муын. Тудо омсам почын колта, нуныӊ кычалме ӱдырышт тушто шинча. Кугыжан ӱдыр Микитаӊ шӱйышкыжӧ кержалтын, шорташ тӱнгале.

— Тыште пеш шуко калык пытен, очыни, тыйын вуетат пыта.

— Мый опкынын вуйжым кошартенам, нигӧат мыйым ынде пытарен ок керт.

— Пеш тау утарыметлан, ынде мый тыйын ватет лиям.

Туштак име тӱкныдымӧ вургемым чиятат, корабль деке каят. Миен шуыт, Иван ден Пӧтыр тушто шогат. Кугыжаӊ ӱдырым намийымым ужыт да шке коклаштышт „Микитам вӱдыш шуэна“, манын ойлат. Корабльыш чыла ӱзгарыштым оптат, кугыжан ӱдырым шындат, каенат колтат. Теӊгыз покшек шумеке, Пӧтыр Микитам ондален чарашке луктешат, теӊгыз покшеке шӱкалынат шуа. Кугыжан ӱдыр Микитан почеш содор лектеш, Микита—вӱдыштат, вара тудо оӊам вашкерак вӱдышкӧ шуэн колта, Микита оӊа ӱмбак кӱзен возеш. Микитан толашен кийыме жапыште корабль пеш шуко торлен каен колта. Вара вӱд оӊ лупшен-лупшен Микитам островышко мӧӊгеш луктеш. Микита островышко лектеш, кадыр куэ йымак миен возеш. Тушечын торак огыл кум пачашан кӱ полат улмаш. Тудо кӱ полатыште Микитан пуштмо опкын илен, адак изаже улмащ тушто. Изажын икшывыже улмаш. Тудо икшывет Микитам ужеш.

— Ачий, ончал, кадыр куэ йымалне мемнан изанам пуштшо Микита кия.

— На, тудлан наӊгае ик шултыш киндым, ик кленча шӧрым. Тудым йӱктӧ-пукшо да тыш кондо.

Икшывет тундеке мия, кинде ден шӧрым пукша, вара тудым ачаж деке конда. Полатыш намиен пурта. Тушто Микита кум важык кутышан, важыкат пелак торешан кугызам ужеш, Микита тудын ваштарешыже сукен возеш.

— Микита, мыйын шольымым пуштынат да мыйымат пушташ тольыч мо? Мыйым пуштын от керт,—манеш.

— Кугызай, тыйым пуштмо огыл, шкемым кеч мом ыште ынде, тыйын кидыштет улам.

Кугыза Микитам кугыжан ӱдыр могай пӧлемыште шинчен, тугайышкак намиен петырен шында. Тушто кочкаш-йӱаш пеш сай улмаш. Тудым рай верышке петырен шынден. Тушто изи гына рож улмаш. Микиталан тудо кугыза каласа: „Микита, тиде рож гыч ит ончал, ончалат гын, вуетым руалам“.

Ит ончал манме рож гыч Микита ончал колта, чонжо ок чыте. Кудвечыште кугыза кадыр почан ия-шамычым вӱташ петыраш поктыл куржталеш. Рож гыч Микита ончалынат, ия-

шамычет вӱташке огыт пуро. Саде икшывет адакат Микитан ончалмым ужын.

— Ачий, Микитат рож гыч ончалын, садлан петыраш ок лий ынде.

Кугыза Микитан шинчыме пӧлемыш пура:

— Но, Микита, ынде тыйын вуетым руалам. Молан тиде рож гычет ончальыч?

— Руалат гын, руалат, кугызай, мый титакан улам. Нимат ышташ ок лий.

— Руалам ыле, но налшаш ӱдырет пеш жалке.

Кугыза Микитам тугак коден кая. Тушто Микита илымыжымат ок шиж.

— Микита, тыште илашет сай мо? Ала кайымет шуэш?

— Пеш кайымем шуэш да мом ыштет, каяш ок лий.

— Кайымет шуэш гын, лек да кае.

Микитам луктеш да шке ваштарешыже шогалта.

— Микита, тыште мо чоло иленат?

— Иктаж кок арня иленам ала мо?

— Кок арня огыл, тылзат пелым иленат. На, тиде шашке тыланет. Саде кадыр куэ йымакет миен шогал да вожкоклашкет чыкен лук. Вожкоклаш чыкен лукмеке, кум минут марте тудым ит ончал, „налево, направо", манын веле шого. Шашкет тыйым нангая куш кӱлеш. Ончалат гын кум минут деч ончыч, тенгызыш пурен кает. Миен шумекет, ватетлан ит ӱшане, тиде шашкетым ит ончыкто тудлан. Война мойын тӱнгалеш гын, шашкетым вожкоклашкет чыкен лук да кум минут годым ит ончал тудым, вара „налево, направо", манын веле шого, шашкет пашам ышташ тӱнгалеш войнаште.

— Пеш тау тыланет, кугызай. Чеверын ынде!

— Чеверын огыл, тый але ик гана тышке тола-ат!

Микита кадыр куэ йымакше миен шогалеш. Чудный шашкыжым вожкоклашкыже чыкен луктешат, шинчажым кумен, „налево, направо", манын ойлыш. Кум минут марте шашкыжым ок ончал. Вара ончал колта, кугыжан дворецыште чердакыште шога. Тиде жапыште Микитан кайыме корабльым вашлияш музык дене лектыныт улмаш. Корабль гычын кугыжан ӱдырым, Иваным, Пӧтырым нумал пуртат, нуным йыгыре-йыгыре шындат. Микита тидым чыла чердак гычше ончен шога. Вара кугыжа нунылан ойла: „Ынде кеч кудыжо ӱдырем марлан налза",—манеш. Пӧтыр ден Иван канашаш лектын кият. Пӧтырлан ӱдырым пуаш ыштат. Сӱаным ышташ тӱнгалыт тунамак. Сӱанышке Микитат чердак гычше вола. Эн ончыко—генерал-шамыч шинчымашке шинчеш. Микита эн кугу чинан дечат ончыко пӱкеным налын шинчеш. Микиталан кугыжан ӱдыр именной шергашыжым пуэн улмаш. Микита

тудо шергашым чиен да шергашым шовыч дене петырен, пӱтырен шынден. Арака чаркам эн ончылнысо енглан пуыман улмаш. Кугыжан ӱдыр аракам эн ончычак Микиталан пуа. Микита тудо аракам йӱын колта:

— Кидетым молан пӱтыренат?—манеш кугыжан ӱдыр.

— Парням пӱчкынам.

Микитан парняжым рончыкта, шергашыжым кугыжан ӱдыр палыш. Вара кум гана аракам темен-темен Микиталан йӱкта. Вара арака атыжым шында да йодаш тӱнгалеш:

— Ачий, авий, генерал-шамыч, мый кӧгенлан келшыше сравочым йомдаренам ыле, вара весым налынам, кызыт ынде тоштыжымат муынам, кудыжым шуаш, тоштыжым але угыч налмем?

— Кудыжо сайрак ыле, тоштыжо але уыжо? Тоштыжо сайгын, тоштыжым кодо.

— Тоштыжо сайрак ыле. Мыйым утарыше ен теве тиде. Тиде мыйын вуем утарен. Микита мыйым опкын петырыма гычын лукто. Толшыла Пӧтыр ден Иван тудым тенгызыш шуышт.

— Микита, тый нуным мом шонет, тудым ыште,—манеш кугыжа.

— Мый нуным нимат ом ыште, только мыйын шинчашем ынышт кончо, те нуным иктаж вере умбак колтыза.

Иван ден Пӧтырым кучен луктыт да вес велышке колтат. Микиталан ӱдыржым менчаят. Ик талук годым нуно пеш сайын илат, вара ватыже вес кугыжанышыш тангже дек письмам возаш тӱнгалеш. „Мыйым налаш война дене тол, война нерген нимат тый ит увертаре“—манын, ватыже тангжылан воза. Тангже война дене толеш. Война пеш тале тӱнгалеш. Ирод кугыжан ушыжо гына каен, шке калыкшым ончык лукташ ик вере да вес вере поген коштыктылеш.

— Ачий, тыге орланен ит кошт, тудо тыгак пыта,—манеш Микита ватыже.

Микита чердакышкыже кӱзен шогалеш. Кердыжым вожкоклашкыже чыкен луктеш, шке „налево, направо“ мане да шашкыжым война ӱмбаке шуэн колта, кум минут марте ок ончал, шашке шке шотшо дене калыкым руэн пытара кум минут коклаште, вара Микитан кидышкыже толын перна. Микита ончал колта, калык чыла пытеныт. Тулеч вара Микитам ватыже шекланаш тӱнгалын.

— Микита, тый могай вий дене тынар калыкым пытарышыч?

Микита первой ынеж ойло ыле, вара ойлен колтыш. Ватыжлан йӱдым шашкыжым луктын ончыкта. Ватыже Микитан малыме шенгеч тудо шашкым шолыштеш да олмешыже вес

шашкым пышта. Микитан шашкыжым вес кугыжаныш тангже деке колта. „Мыйын марием теве тидыж дене пытарен, тидым налмекет, вашке тол“,—манын письмам воза. Вес кугыжаныште тангже письмажым налеш, войскам угыч пога. Вара тудо калыкше дене толын шуын. Микита шашкыжым налеш да чердакышкыже кӱзен кая. Ты толашен шога ватыжын алмаштен пыштыме шашке дене, ты шога, нимогай шотат уке. Вес кугыжан салтак-шамыч олам авырен нальыч. Пурен кайышт, Микитам йодаш тӱнальыч. Микитан ватыже „Микита чердакыште“, манын колта. Чердак гыч Микитам кучен волтат. Кугыжан ош имньыже улмаш, тудо имне мӱшкыр йымалан кылдат Микитам, имньым сола дене лупшал колтат. Микита имне мӱшкыр йымалне кеча. Имне пасушко кудал лектеш да кум гана чот гына шинчал колта. Вара тушечын мардежла кӱш кӱзен кая. Изиш лиймеке тенгыз серышке, кадыр куэ йымакыже миен шогалеш. Тудо имньым опкынын изи эргыже адак ужеш.

— Ачий, саде Микитат адак толын, имне мӱшкыр йымалне кеча.

— Каен рудо, тышке тудым кондо.

Икшыве тундеке мия, имне мӱшкыр гычын руден, ачаж деке намия. Микита тудын ончылан сукен возеш.

— Кугызай, ынде мыйым пуштат вет тый?

— Молан ватетлан ӱшаненат? Шашкетым ончыктымо ок кӱл ыле. Вот ынде коштат тыге! На, тиде шашке, тугаяк. Но ватетлан ит ончыкто. Кызытсе ватет дене ит иле. Вес ватет дене сай иле. Ончыч толмет годым эше икана толат маньым, тольыч вет.

Микиталан вес шашкым пуа. Микита саде кадыр куэ йымакше миен шогалеш. Имньыже тушечын ала куш каен, пыл коклашке. Микита шашкыжым вожкоклашкыже чыкен луктеш, шке кум минут марте ок ончал. Кум минут эртымеке ончалеш, чердакышкыже толын шогалын. Вара ачаж деке пура. Ачаже пеш куана Микитан илыше кодмыжлан.

— Ну, венге, мом шонет, тудым ыште. Война дене каена мо?

— Вот, ачий, мыланем ик рота пехотым, ик рота артиллерийым, ик рота кавалерийым пу, мый нуным сенген толам.

Кугыжа Микитан йодмыжым пуа, ужатен колта. Пеленже бинокльым налын. Миен шуыт вес кугыжан ола лишке, тушакын артиллерийым шогалтен кода. „Первой сигнал лиеш гын, те лӱйкалаш тӱнгалза“,—манеш. Вара кавалерийым шогалтен кода. „Кокымшо сигнал лиеш гын, те мийыза“,—манеш. Кумшо сигналлан пехота мия. Ола дечын чонгга вереш кӱзен шогалыт да первой сигналым пуа ик гана. Артиллерий снарядым

кышкаш тӱнгалеш ола ӱмбаке. Кок гана сигналым пуалтыш, кавалерий миенат шуо. Кум гана сигналым пуалтыш, пехота ола налаш миенат шуын. Вашгареш лекшетым тудо чудный шашкет дене пытара, эрыкым ок пу. Олам авырен нальыч, сеҥен пурышт. Микита кугыжалан шогалеш. Тошто ватыжым страпкалан шогалта, осал кугыжам пуштеш. Тудо тале кугыжа лийын.

4. Бова Королевич

Ожно улмаш Гвидон кугыжа. Тудо пеш поян, пеш ушан улмаш. Ачаж деч тудо 16 ияш кодын. 19 ияш лиймекыже начальник-шамыч погынат да йодыт:

— Гвидон кугыжа, тый ӱдырым от нал мо?

— Ӱдырым налаш шонем да.

— Вара кушто налаш шонет?

— Елена Прекраснаям налаш шонем.

Кугыжа Елена Прекраснаян ачаж деке пакетым колта. Тудо пакетым Елена Прекраснаян ачаже налеш да шке кабинетышты же шыргыжалын лудын шинча.

— Кува, тол-ян тышке?

— Вара мом каласет?

— Таче курым-курымеш мондыдымаш шомак толын. Гвидон кугыжа мемнан Елена Прекраснаям марлан йодеш.

Елена Прекрасная гулятлен толын пура.

— Ну, ӱдырем, курым-курымеш мондыдымаш шомак таче толын. Гвидон кугыжа тыйым марлан йодеш.

Елена Прекрасная ачажым шинча шӧржӧ дене ончалын.

— Мый Гвидон кугыжалан марлан кайымаш уке.

— Кӧлан вара кайынет?

— Мый Додонлан каем.

— Додонлан кает гын, мыйын шинчашем ит кончен кошт, лек да кае!

Ӱдыржылан ачажын шомакше шучкын чучын. „Уке гын, каем“,—манын каласа ачажлан. Кугыжа Гвидонлан пакетым колта. „1-й октябрьлан ӱдырем намиен шуктем“,—манын возен. Гвидон кугыжа ӱдыр намийыме деч кок арня ончычын сӱанлан ямдылаш тӱнгалын. Ӱдыр кондаш жап шумеке, кугыжа тудым вашлияш музык дене лектеш. Ӱдырым кугыжа деке намиен пуртат, сӱаным ыштат, унаже пеш шуко погынен. Тыге сӱаным ыштен эртара, ватыж дене илаш тӱнгалеш кугыжа.

Кум ий ила—22 ияш лиймешкыже, вара ватыже мӱшкыран лиеш. Туге гынат, Елена Прекрасная Додон кугыжа деке па-

кетым эре шолып колтыл шоген. Додонжо ваштарешыже пакетым „тугай числаште, тугай шагатыште мием, вучо, мыйын мийымашеш мариет ынже лий“, манын колта. Додон толшаш числа шумеке, Елена Прекрасная марийжылан ойла:

— Тый мыйым йӧратет гын, шке кидет дене кайыкым лӱен пукшо.

Марийже пычалым налеш, имньым кушкыжеш да чодраш пычал дене кошташ кая. Марийже лектын кайыме годым ватыже „чеверын“, манын ойла. Ватыже тыге прощатлымылан кугыжа ӧреш.

— Молан мый денем прощатлет?—манеш.

— Кум ий пырля илен улына, кум ий коклаште первой гана ойырлен кает да прощатлем.

Кугыжа лектын кая. Тудын олаже островышто шинча улмаш. Вӱд коч 7 менге кутышан кӱртньӧ кӱварже улмаш. Тудо кӱварым волташат лийман, кӱзыкташат лийман улмаш. Кугыжа тудо кӱварым вончен лектын кая, Елена Прекрасная тудын почешыжак кӱварым кӱш кӱзыктеи колта. Кугыжа чодраште коштеш, ваштарешыже кутко виса калык толеш. Тундечын лӱдешат, мӧнгӧ кудал толеш. Вӱд дек шуэш, кӱвар уке, волташ кычкыра, иктат волтышо уке, а Додон кугыжан калыкше эре почешак поктенак толеш. Толынат шуыт. Кугыжа имньыжге вӱдыш пурен кая, имне дене ийын лектам манын. Имнет изиш ияш толаша, вара вӱд йымак каен колта. Гвидон кугыжат пырля волен кайыш, упшыж гына вӱд ӱмбалан кодо. Додон кугыжан вӱд тӱрыш шумекыже Елена Прекрасная кӱварым волташ каласа. Додон кӱварыш пурен кайымеке, Елена Прекрасная тудым вашлияш войска дене лектеш. Додон кугыжа кок державылан кугыжа лиеш. Гвидон кугыжа дечын мӱшкыран кодмекыже, Елена Прекрасная азам ышта. Лӱмжӧ—Бова Королевич. Тудо пеш кугу виян шочын. Богатырский силан. Додон кугыжан главнокомандующийже Онтон лӱман волшебник улмаш. Гвидон кугыжажын главнокомандующийже шке тукымжак, изаже улмаш. Бова Королевичлан тудо кугызаже лиеш. Тудо Гвидон кугыжа мом ойлен, чыла колышт коштын. Икана Додон деке волшебник Онтон толын. Тудлан Додон шке омыжым ойлен шинчен.

— Омем дене Гвидон кугыжа деч шочын кодшо Бова Королевич шӱмышкем йӱштӧ кӱзым кере, тыйым руал шуыш.

— Йӧра ометше ондакырак койын. Тудо мемнан гай ен огыл, богатырь силан. Тудым изинекак пушташ кӱлеш. Кугу лиеш гын, туддеч шекланен гына шого.

Додон ден Онтонын тыге кутырен шинчымыштым Бова Королевичын кугызаже колыштын шоген. Вара тунамак ку-

гызаже тудым кычалаш тӱнгалеш. Имне волакыште мален кийышым муэш. Бова Королевичше эше талукаш веле.

— Бова Королевич, кынел, кугыжа тыйым пушташ ойла. Ме тышечын ачатын Чимбал лӱман олашкыже каена. Шылына тышечын.

Конюхлан шке кугызажын кушкыж коштмо вӱльыжым да ракш алашам луктын пуаш каласа. Конюх нунылан имне-шамычым луктын пуа. Нуно кушкыжыт да Чимбал лӱман олашке шылын кудал колтышт. Бова Королевич дене кугызажын шылын кайымыштым волшебник Онтонет шижын. Додонлан миен ойла. „Мемнан тушман-шамычна Чимбал олашке шылын кудалын улыт,"—манын каласа. Додон кугыжа нуным поктен кудалаш 5 казак-шамычым колта. Бован кугызаже нуным поктымым шижеш. „Бова Королевич, мемнам почешна поктат, имнетым содоррак покто",—манын гына шукта, Бова Королевичет, талукаш икшыве, имне ӱмбачше воленат возеш. Кугызаже имньыжым чот поктен, Чимбал олашкет миен шуын, шылын петырналт шинчеш. Бовам казак-шамыч поктен шуын кучат да Додон кугыжа деке намиенат шуктат. Додон кугыжа ватыжлан ойла: „Тиде эргычым пуштат гын, пушт, уке гын, мый тый дечет каем",—манеш. Елена Прекраснаян шке эргыже да тудат чаманен. „Пуштыда гын, пуштса, мыйын ончыланем ида пушт, шкетшым одиночный камерыш нангаен петырыза, тушакын кола гын, кола,"—манын ойла. Бова Королевичым нангаен петырат. Ик чӱчалтыш вӱдымат, ик чӱчалтыш киндымат огыт пу. Бова тушто кум тылзе йӱде-кочде шинча. Тудын камерыште изи гына рож веле улмаш, волгыдо пураш ыштыме. Кум тылзе гычын Бова авамым ужеш окна гычше, вара чот гына кычкыраш тӱнгалеш. Аваже чак мия.

— Авий, мыйым тышечын лукса, вашкерак пуштса тыге орландарен кийыктымешкыда.

Аваже тудым колышт шога-шога да логар пундашышкыже комыля толын, эргыж деч шке декыже кая. Тушто страпкажлан калачым шулыкта, тудлан пуэн колта эргыжлан пуаш. Страпкан калачым нангайымыжым волшебник Онтонет ужеш.

— Страпка, куш кает тыге калачым нумалын?

— Бова Королевичлан пуаш аваже колтыш.

— Пуро изишлан, пуро. Бова Королевичын логарешыже кукшо калач шинчеш, шӱшмӧ ӱйым шӱралтен колтем.

Страпкат намиен шукта ӱян калачым Бова деке. „Чу, манеш, тиде ала мо шӱрыман, ала кочкаш йӧрдымым шӱрен гын, Бова колас. Пелыжым пийлан первой катен пуэм, пий илыше кодеш гын, Бовалан пуэм",—манеш. Пийлан пелыжым катен пуа. Пий кузе кочкын колта, туге кола. „Чу, тыланет

пуаш тиде ок йӧрӧ, ужат, пий колыш, тыят колет“,—манын калачшым Бовалан пуыде каяш тӱҥалеш. Бова тудым сӧрвалаш тӱҥалеш.

— Кува, мыйым тышечын пожалуйста лук. Провойым велелук, вара чыкал кодо. Илем гын, нигунамат ом мондо. Авий олмеш ончаш тӱҥалам.

Страпкаже Боран ачаже годсо улмаш, Додонын огыл. Провойым луктешат, шкеже куржын колта. Бова Королевич омсам шӱкал колта, омса почылт кая. Тушеч лектеш да провойым яра кӧгӧн дене сурален кода. Лектеш да теҥыз тӱрышкӧ куржеш. Тушто кораблыш сатум пеш оптат. Бова Королевичат тушко опташ пеш полша, вара йодеш:

— Мыйым ала пашазылан налыда?—манеш.

— Налаш лиеш, кӧн эргыже улат?

— Мый старщий конюхын эргыже улам,—манын каласа.—Авий кӱнчылам шӱдыра, лӱмем Кроватник,—манеш.

Тудым кораблыш шындат, матрос кораблым колта. Бова Королевичым пеш сайын пукшат-йӱктат, тудат пеш талын пашам ышта. Вич-куд ен нӧлтымӧ ӱзгарым тудо шкетынак нӧлтышташ тӱҥалын. Кораблыште улшо пашазе-шамыч тудым пеш йӧратат пашам чот ыштен кертеш да. Сатужым Салтан Салтанович кугыжан столицышкыже нангаят улмаш. Корабль ола тӱрышкӧ миен шогалеш. Салтан Салтанович вес кугыжан гычын толшо кораблым палыш да шке салтакшым кокытым колта. „Мо сатум конденыт, могай корабль, могай кугыжан гычын толыныт, пален толза,“—манын колта. Нуно корабль кӧргышкӧ миен шинчыт, ӧрын Бова Королевичым ончен шинчат-шинчат да мӧнгӧ кают. Могай кугыжан гыч толмымат йодаш мондат. Миен шуыт кугыжа деке, капкам пураш тӱҥалеш иктыже, йолжым мӧнгӧ налеш.

— Молан от пуро?

— Пурет да мом ойлет, ме вет йонгылышым ыштен улына. Тудо кораблым палаш колтен ыле, ме тудо могай кугыжан гычын толын, ыжна йод.

Пурен шогалыт, кугыжан ончылан сукен шинчыт:

— Ме пеш кугу титакым ыштен улына,—манын ойлат. Кугыжа ӧрын кынел шогалеш:

— Мом тугайым титакым ыштен улыда?—манын йодеш.

— Тыйын ойлен колтыметым йодаш ушеш нимат возын огыл, монден улына,—манын. Кугыжа шашкыжым луктын шогалеш.

— Кузе монден улыда?

— Тушто ме нигунамат, нигушакынат уждымо ен гым ужын улына. Пеш кугу, пеш таза, куд-шым ен нумал кертдыме ӱзгарым шкетын нумалыштеш. Пеш чевер, пеш мотор айдеме.

Кугыжан чонжо ок чыте, шке миен онча. Кораблыш пура, тудын шинчашыже вигак Бова Королевич перна. Молым йодышташ ушешыже ок воч кугыжанат. Боба Королевич нерген йодеш.

— Тиде тендан могай ен?

— Тиде мемнан пашазына.

— Тиде рабочийдам мыланем ужалыза? Мый тыланда пел пелштоп шӧртньым пуэм.

Бова Королевичым ужалаш рабочий-шамыч чаманат. Кугыжа кычкыраш тӱнгалеш: „Ик пелштоплан пуыза, тудланат огыда пу гын, война дене налам“,—манын кычкыра. Рабочий-шамыч Бовам пелштоп шӧртньылан пуаш лийыныт. Кугыжа рабочий-шамычлан шӧртньыжым пуа да Бовам нангая.

— Тый могай ен улат? Кугыжан тукым гыч, генерал тукым гыч? Вигак ойло.

— Старший конюхын эргыже улам. Авий кӱнчылам шӱдырен илен, мыйын лӱмем Кроватник, ачий старший конюхлан шоген.

— Кугыжан тукым але начальник тукым лият ыле гын, главнокомандующийлан шогалтем ыле. Ачат старший конюх гын, тыйымат старший конюхланак шогалтем.

Кугыжан Дружевна лӱман ӱдыржӧ улмаш, тудо пеш йытыра, пеш чапле улмаш. Вес кугыжан эрге-шамыч тудым луаткок иящымак марлан налнешт улмаш. Изи да ачажын ик ӱдыржӧ веле да марлан пуэн огыл ачаже. Бова Королевичым ачажын оксам пыштен налмыжым нимаят шинчен огыл Дружевна. Икана, мален кынелмекыже, кудвечышкыла окна ваштареш шогалын, вуйжым шерын шоген. Тиде жапыште Бова Королевич кудвечыште коштеш улмаш. Ӱдыр тудым ужын да вуешыже шовычым пыштен, куржын лектын, салтак-шамыч деч йодын:

— Тиде могай ен?

— Тиде енгым ачат тенгече кастене пароход гыч ик пелштоп шӧртньылан налын конден.

— Ачий, тиде могай ен?—манын йодеш Дружевна адак ачаж деч.

— Тудым мый ик пелштоп шӧртньылан налынам.

Бова Королевичым ала могай ен ужеш гынат, йӧрата улмаш. Тудо пеш таза, пеш чапле, пеш йытыра айдеме улмаш. Дружевна тожо пеш чот йӧратен тудым.

— Ачий, мыланем тиде енгым поварлан пу?

Вара вашмут колдеак Бова деч йодеш:

— Мый декем служитлаш кает гын, айда?

— Мыланем кеч куштат иктак паша ышташ.

Дружевна Бовам поварлан нангайымек, старший конюхлан

тошто конюхыштымак шогалтат. Бовам Дружевна пеш йӧратта, чайым йӱын шинчымаштат „тый кӧн эрге улат?“ манын эре йодеш. „Тый конюхын эргыже отыл, иктаж начальникын эргыже улат“,—манын ойла. Бова Королевич шке мурыжым эре мурен, эре старший конюхын эргыже улам, мыйын лӱмем Кроватник манын. Тыге илен-илен Дружевна пеш шӱмешка, марланат тудлан кайынеже шонымыж дене, но луктын калаасаш гына аптранен.

Вот икана Бова Королевич малаш возын, тудо богатырьский омо дене мала улмаш, возеш да кум сутка мала. Тудын малаш вочмыжо шенгеч Дружевнам марлан налаш Лукопер война дене толын. Бова Королевич мален помжалтеш, олаште пеш кугун йӱкланымаш шокта. Дружевна пеш шортеш.

— Лукопер кум богатырьже дене, ала мыняр войска салтак дене мыйым силом марлан налаш толын, ачамын калыкшым пеш пытара. Тый кӧн эрге улат? Каласе? Тый кугыжан эрге улат гын, мый тыланет менчаялтам ыле.

— Эй, Дружевна, икана тушман толаш тарванен гын, толде ок код. Иктаж тале богатырь кучедалме ӱзгарда уло мо?

— Мемнан тугай ӱзгарна уке.

Бова кудвечыш лектын кая, перныл коштеш, тугай кугурак ӱзгарым кычалын. Кычал коштын, пӧмла вурго гай кӱртньӧ тоям муэш. Сайрак имньым кушкыжеш да тудо кӱртньӧ тояжым налеш, лектын кудалеш. Миен шуэш войнаш, вигак кугу богатырь-шамыч деке кая. Богатырь-шамыч деке миен шогалеш.

— Ох-о! Авамын чызе гыч ойырлен шуын огыл, мемнан ваштареш лектын, ужат!—манып нуно.

— Те шкендан вийда дене кутырыза, мый шке куат дене лектынам.

Кучедалаш тӱҥалеш, ик богатырьын вуйым солалтен колта. Вара весыным, кумшынымат. А моло тыглай ен-шамычшым нимолан шотлен огыл. Ӱштервоштыр дене ӱштмыла пытарен. Шке декыже толешат, имньыжым шогалта, тояжымат шогалта, шкеже малаш кӱзен возеш сарайышкыже. Лукоперын калыкшат пытен, богатырь-шамычшат пытеныт. Лукопер ден Султан Султаныч келшат, чайныйышке чай йӱаш каят. Тундеке вес кугыжа Пульхерий война дене пеш талын толеш луаткум богатырь-шамыч дене. Шкенжын эргыжат богатырь, адак моло луаткок богатырь улыт. Толын шуыт, кугыжа, кугыжа-шамычым когыньыштымат пленыш налыт, иктыш кылден петырен шындат. Дружевна пеш шортеш. Патыр богатырь Бова Королевич мален помжалт кая. Дружевна дек пура. Дружевна тудын шӱйышкыжӧ шортын-шортын кержалтеш.

— Дружевна, молан эре шортат?

— Пульхерий кугыжа сар дене толын, ачийым Лукопер дене пырля пидын петырен шындышт. Мыйым силом нангайынешт.

— Богатырь-шамыч пуштмо тоям куш чыкен улыда? Шогалтымаштем уке!

— Ну-у, тый адак тушко кает да тыйым пуштыт. Мыят вара кеч коло. Ом шинче тыйын тоятым.

Бова Королевич тугак йодыштеш:

— Кушто, каласе кузе гынат? Вара уке гын, лӱмемат каласем.

— Мемнан чудный подвал уло. Тушто чудный шашке, ӧртньӧр, шӧрмыч уло. 30 ий годсек петырен кийыктыме, имне шинчырлыме шога. Тудо имньылан амал дене кочкашыже пуат. Тудын лӱмжӧ „Черный вихрь". Шашкыже лу салтак-шамыч нумал кертме. Ӧртньӧржӧ—вич салтак нумалме, шӧрмычшӧ—кум салтак нумалме.

Бова Королевич старший конюх деч сравочым налеш, „Черный вихрь" дек кая. Почын пураш тӱнгалмыже годым кудвечеш айдеме тӱс иктат ок код, чыла ала куш шылын куржын пытат. Омсам почеш Бова, шӱшкалтен колта. „Тыланетат модаш лекташ жап шуын, манметла",—манеш тудо. „Черный вихрь" куанымыж дене йолыштен шогалтыме шинчыретым чыла кӱрышт лектын шогалеш. Кӱкшытшӧ кум важык, кутышыжо ныл важык. Онжо кум аршын лопкытан, шинчаже тулла йӱла, янлыкла коеш. Бова Королевич „Черный вихрьын" онжым мушкынден колта, „Черный вихрь" ваштарешыже сукен шинчеш. Вара ӧртньӧрла тудым, шӧрмычшым чикта, шашкым налын, кушкыж шинчеш. Дружевна ужаташ лектеш.

— Ынде лӱметым каласе?

— Мый Гвидон кугыжан эргыже Бова Королевич улам. Але марте енгын йол йымалныже почаҥынам. Ынде енгын йол ӱмбакыже кӱзенам. Ынде лӱмемат каласаш вожылмаш огыл.

Боба Королевич тыге ойлен пытара да Дружевна йӧрлын каен шорташ тӱнгалеш.

— Эй, тыгай окса дене налме енглан шорташыжат ок шого. Ит шорт, кынел,—манеш ик салтак.

Салтакын тыге мыскылымыжлан Бова Королевич тудым санга гычше чӱчен шуа. Салтак анырген йӧрлын кая. Бова Королевич лектын кудалеш. Ола куп лӱнгымыла лӱнгалт кодеш. Бова Королевич кудалмаште мланде важык келгыт кӱнчалт кодын. Бова Королевич Пульхерий кугыжа деке кучедалаш миен шуо. Тудын луаткок богатырьже-шамыч ваштареш миен шогалеш.

— Ават чызе гычын ойырлен отыл, мемнан ваштареш вожылде лектын шогалынат.

— Изай, кугызай-шамыч, те шкендан вий дене кутырыза, мый шке вием дене лектынам!

Нуно луаткок богатырь-шамычын капышт пӹнчӧ гай кугу. Вуйышт смола под гай. Вачышт важык лопкытан. Пикышт изи якте деч кужу. Вийыштым тангастараш ик богатырь дене Бова кум менге коклашке торлат. Бова Королевич кайышыжла имньыжым вӹчкалта. „Тый шкендым шеклане, мый шкемым шекланем“,—манеш. Кум менге кокла гычын кудал толын вашлийыт. Бова Королевич ваштареш толшо богатырь шуралташ тӹнгалеш, Бован имньыже чоян ӧрдышкӧ тӧршта. Пике яраш каен колта. Тудын пике налме шенгеч Бова Королевич миен покшеч руалынат шуа. Ваштареш толшо богатырь кокыт лийын возеш. Луаткок богатырь-шамычшымат тугак модын руэн пытара. Пульхерий кугыжан эргыже пеш сыра, тудат Бован ваштареш кудал толеш. Бова Королевич тудымат чудный шашкыж дене руалын, кокытым ыштен шуа. Пульхерий кугыжа шкетын мӧнгыжӧ утлен кудалын. Моло тыгыде калыкшым шынга пуштмыла пуштын пытара. Вара палатке коклаште кошташ ончен. Палатке кӧргыштӧ шинчырлыме ен кокыт кия. Лукопер кугыжа ден Султан кугыжа. Бова Королевич нуным мучыштарен луктын колта. Вара важык келгытан мландым кӹнчен, шке декыже кудал колта. Лукопер кугыжа тышечын пыкше утлен кудалеш, шке декыже. Бова Королевич шке декыже толын шуэш, кудвече покшелан шашкыжым пышта, имньыжым вӹташкыже шогалта, шкеже сарайышкыже малаш кӹзен возеш. Нойымыж дене кум сутка тарваныде мала. Мален кынелеш, Дружевнан комнатышкыже пура. Дружевна ала куш кайыше лиеш. Султан Султаныч деке пура, тушто иктат уке, ала куш каеныт. Комнатыште, кугыжан малыме тӧшакыште, шыналык кӧргыштӧ ала кӧн „на, тиде пакетым Пульхерий кугыжалан нангае“, манмыже шокта. Бова Королевич пакетым налеш. Почын лудеш да пеш сыра. Шашкыжым налеш, имньыжым кушкыжеш да каен колта.

Кече пеш шокшо улмаш. Кайышыла йӹмышт пеш шуын. Имньыжынат логарже пеш кошкен. Кая-кая, кум тумым ужеш. Нуно кумытынат ваш кушмышт дене леваш гае шогат. Бова Королевич тудо тумо йымалне енгым ужеш. Туш кудал мия. Ен тушто ик бочко гыч вес бочкыш вӹдым ястарен шога. Бова Королевич тундечын вӹдым йодын налеш, имньыжланат йӹктыкта. Тудо енгже волшебник улмаш. Бова Королевичлан малыме эмым вӹдышкыжӧ пыштен йӹктен. Бова Королевич мален колтен. Вара волшебник тудын имньыжымат, шашкыжымат налын да каен. Бова яра вуйжо дене гына кодын. Мален помжалтеш Бова, шашкыжат уке, имньыжат уке. Тудлан пеш шучко верыш каяш кӹлеш.

— Мыланем можо тыге пӱрен гын? Шканемат колаш шуын, ужат? Пеш шуко калыкым пытаренам, пеш шуко вӱрым йоктаренам, сандене шканемат пыташ жап шуын,—манын шонен шинча.

Тушечын кынелеш да Пульхерий кугыжа деке кая. Миен пура тушко. Ӱстембаке кидшым пыштен, Пульхерий кугыжа шортын ойгырен кия. Бова Королевич тудлан кидышкыже пакетым кучыкта. Тудо пакетыштыже „тыйын калыкетым пытарыше ен тиде пакетым тыланет намиен пуа“,—манын возымо. Пульхерий пакетым почын лудеш, тунамак шым казак-шамычым кычкырал конда, казак-шамыч Бова Королевичым руалаш нангаят. Кайышыжла Бова Королевич „нинылан вуем руалаш пуэм мо вара?“—манын шона. Имне ӱмбалне кайыше казакым мушкынден шуа. Тудын шашкыжым налешат, Бова Королевич казак-шамычшым руэн пытара, кудымшыжо утлен кудалеш. Мӧнгӧ толын, кугыжалан каласа: „Куд казак-шамычым руэн пытарыш, мый утлен кудал тольым“,—манеш. Бова Королевичат тушкак мӧнгеш толеш.

— Пульхерий кугыжа, адакат мый денем кучедалнет мо тый?

— Тетла тый денет ом кредал. Мыйын ир сӧсна ушо, тудо калыкым пеш пытара, тый тудым пуштын кодет гын, йӧра ыле.

Бова Королевичым ондален, кукшу млande кӧргышкӧ, тюрьма гайышке, пуртен колтат. Кум сутка годым тудым урат, тувырашешыже изи рожым кодат. Тудлан ик чӱчалтыш вӱдымат, ик пырче киндымат огыт пу. Кум тылзе годым тувыраш рожышко ончен кия Бова Королевич. Пульхерий кугыжан мӱкш омарта гай кӱжгӱ ӱдыржӧ улмаш. Тудо Бова Королевичым пеш йӧратен. Эре шонен коштын тудым.

— Ачий, ик мутым тыланет ойлем гын, тый от сыре?—манеш.

— Ойло, ойло, ом сыре.

— Колышт, мыйын изайым—богатырым—Бова Королевич пуштын. Тудо ынде ок ылыж. Мемнан богатырь-шамычнамат тудо пуштын пытарен. Мыйым ынде марлан налше иктат ок лий. Бова Королевич мыйым марлан налеш гын, мемнан гае тале кугыжаныш иктат ок лий. Кум кече жапым пу, мый тундене кутырем.

— Пеш йӧра, ӱдырем, кузе шоненже мунат тыге?

Ачаже Мычырилан кум кечылан срокым пуа. Миен коштеш Бова Королевич урымо вынем йыр. Вынем ӱмбаке нигузеат кӱзен ок керт. Вара ныл йола удыркален кӱза. Рож гычын кычкыра:

— Бова Королевич, илет мо?

— Илем але.

— Колышт, тый мыйым марлан налат? Налат гын, ачий колымеке кугыжа лият, мый тыйым тышечын луктам.

— Тендан гай пий тукымым налмаш уке.

Тыгай мутым колят, Мычыри савырныш да каенат колтыш. Ачаже деке мия.

— Мом ойлыш вара?

— Нимомат ок пелеште.

Эрлашыжым Мычыри адакат кая, адакат тугак ойла. Бова Королевич тошто мурыжымак мура, ом нал, манеш. Ӱдыр ачаж деке толешат, „нимат ок ойло," манеш. Кумшо кечын кая:

— Бова Королевич, пытартыш гана йодам, налат але уке?

— Эх, Мычыри, мом налат, ынде вашке колем.

Мычыри ачаж деке куржын колта. Ачаже шым салтак-шамычым колта Бовам лукташ. Салтак-шамыч миен ончат, нигушечат тудым лукташ йӧн огыл, кӱш кӱзен ончат, кӱшӱчын лукташ лийшаш гай. Тудо рож гычын шинчыр дене кылтен тошкалтышым колтат. Ик салтак тушко пурен кайыш. Бова Королевич мушкындым чумыртен ямдылен тудын волымашеш. Салтак волен гына шогалеш, Бова Королевич тудым мушкынден пуштеш. Вара адак кычкыра: „Волыза иктаж кумытын, шкетак кылден сенгаш ок лий, пеш кугу",—манеш. Кум салтак-шамыч волат. Бова Королевич нунымат пуштын пытара. Моло салтак-шамычшымат тугак кычкырал волта, нунымат пуштын пытара. Адак кычкыра: „Кӧ тушто ул, волыза!"—манеш. Вараже иктат уке улмаш. Иктат волен огыл. Бова Королевич кӱшӱчын колтымо шинчырым шупшыл онча, шинчыр пенгыдын кылдыме. Вара кӱшкӧ лектеш. Вигак тенгыз могырыш куржеш. Тудын кайымым кугыжа деке миен ойлат. Кугыжа тудын почеш шуко салтакым луктеш. Тенгыз тӱрыштӧ кугу чодра улмаш. Тудо чодрашке пура Бова Королевич, кутко шуэшке пурен возеш. Салтак-шамыч почеш толын шуыт, кычалыт чодраште пеш, имымат мушаш гай кычалмышт дене Бова Королевичым огыт му. Кас шуэш, кычалмыштым чарнат. Чодраште тымык лиеш. Бова Королевич кутко шуэ гычын лектеш. Тенгызышке ончалеш, корабль сер гычын кум важык веле торлен. Бова Королевич тудо кораблыш тӧрштен шинчеш. Тудымат ужынат, кугыжалан каен каласат. Кугыжа адак почеш покташ колта. Поктен шуыт тудым, кораблым мӧнгеш савыртат. Бова Королевич кычкыраш тӱнгалеш: „Ида савыре кораблым, тудо мыйым пуштнеже",—манеш. Матрос-шамычет „тый винаматан ен улат, сандене савыраш каласа", манын тудым тӱкедылаш тӱнгалын улыт. Бова Королевич матрос-шамычым иктым куча, вӱдыш шуа, весым куча, вӱдыш шуа. Туге ятыр матрос-шамычым кышкен пытара. Вара ик матрос ден

машинист ваштарешыже сукен шинчын, сӧрвалаш тӱнгалын улыт. Корабль серышкат шуэш улмаш. Матрос ден машинист кораблым мӧнгеш савыренып. Корабль Пульхерий кугыжа деч утлен каенат колтыш. Пульхерий кугыжа кычкыренак кодо. Пульхерий сырымыж дене ӱпшымат кӱрын пытарыш, корабль торлыш, каен колтыш, нимат ышташ ок лий.

Бова Королевичын омыжо деш шуын улмаш. Кум сутка годым тудо эре мален, матрос ден машинист тудым эре наңгаеныт. Помжалтеш, онча, корабль эре кая. Кайышыжла вӱд серыште деш чапле столице олам ужеш. Кораблым тушакын шогалтыкта. Тушто колызо-шамыч колым кучат. Бова Королевич ик колызо деч колым йолеш: „Мыйын кум пуд веле, кораблыш пурташ ок сите,"—манеш. Вара тудо колжым висен налыт—3 пуд да кандаш кренга лийын колжо. Бова Королевич тудлан ик кормыж шӧртньым кормыштал пуа. Бован кормыштал пуымо шӧртньыжӧ пел пуш изиш лийын огыл. Кормыжшо деш кугу улмаш.

— Мыланем тынар шуко шӧртньӧ ок кӱл. Деш шуко пуэт.

— Мом пуат, тудым нал. Тиде могай кугыжан олаже?

— Тиде Лукопер кугыжан олаже.

— Лукопер кызыт мом ышта?

— Кызыт тудо эргыжлан ӱдырым конден.

— Кушеч конден?

— Султан Султанычын ӱдырым, Дружевнам.

— Тый тышке буксирым тарлен кондо. Мый тыланет оксам пуэм.

Колызо пущ дене серышке лектын возеш. Буксирым тарлен конда. Корабельщик-шамыч Бова Королевичым сӧрвалаш тӱнгалыт:

— Тый тышечын лектат да меже куш каена вара?

— Тыланда мый планым пуэм куш каяш кӱлеш. Те эркын кайыза тиде план почеш, миен шумекыда, тендам вашлияш лектам.

Бова Королевичлан колызо буксирым конден шукта. Бова Королевич тудлан ик кормыж шӧртньым пуа. Вара буксирыш шинчешат, Лукоперын мландыш каен колта. Лектын возеш Лукопер кугыжан мландыш. Каяш тӱнгалеш, имньыже дене шашкыжым ондален налше кугызажым вашлиеш. Бова Королевич тудым пондаш гыч пӱтырен куча. Кӱш нӧлталеш да мландыш волтен шогалта.

— Тый молан мыйым малтен коденат да шашкем ден имнем шолышт каенат?

— Ит пушт кузе гынат, шашкетшым ошма лонгеш тоенам, имнетшым кугыжалан пуэнам. Ит пушт мыйым, мый тыланет пӧлекым пуэм.

Бова Королевичлан кум изи кленча-шамычым пуа. Ик клен-чаштыже малтыме эм, весыштыже—самырык енгым шонгемда-рыше, кумшыштыжо—шонгеммым шӧрышӧ эм. Бова Королевич шонгемдарыше эмжым подылеш. Воштончышыш ончалеш, йӧршеш нымолан йӧрдымӧ шонго кугызат лийын шогалын.

— Тыгояк шонго кодам гын, мый тыйым тышакынак орлан-дарен пуштам,—манеш.

Вара шонгеммым шӧрышӧ эмжым подыл онча. Чылт тош-тыж гаяк йытыра рвезе ен лийын шогалеш. Шонго кугызам колта, шкеже кугыжан столицыш кая. Лукопер эргыжлан Дружевнам ондален марлан налын. „Тевыс Бова Королевичын имньыже, шкеже мемнан дене“,—манын. Дружевна толын, Бова уке. Вара шонен налын тудо. „Уке лийын ок керт,“—манын. Кеч кушто гынат, тудо шылын коштеш, мый тудым чоя дене кычал муам, манын шонен. Вара тудо дворец дера-нже уло калыкым чыла пога, кеч мыняр акаш сату пытыже манын, пӧлекым кӱшӱчын кышкаш тӱгалын. Кугыжан дворец йыр кум менге коклаш шарлен, калык погынен шогалын. Дружевна шкеже полат ӱмбак кӱзен кышкен шоген. Тыге по-гынен шогышо калык деке Бова Королевичат мия. Вара туш-то ик шонго кугызам ужеш шанчашым корзинка дене поген коштшым. Шкежат тугояк шонго кугыза лийын шогалеш. А вургемже тоштыж гаяк сай.

— Молан тыге шанчашым поген коштат?

— Пӧлекым налаш толынам да черет шумеш кочкын ила-шем шанчашым поген ужален, киндым налнем. Черетше але вашке ок шу уке гын.

— Тый мыланем тиде шӱкшӱ вургеметым ужале?

— Тыйын шкендын сай вургемет уло, мыйын шӱкшӱ вур-гем дене мом ыштет?

— Ну, мый тыланет оксам пуэм.

Бова Королевич шке сай вургемжым тудлан пуа, шанчаш корзинкажым ястара да тушко шӧртньым оптал пуа.

— Пеш тау тыланет. Могай калык улат тый? Тыгай шонго кугызам чаманен, тынар шӧртньым пуышыч.

Шӱкшӱ кугыза пуымо вургемым Бова Королевич чия. Вошт-ончышыш онча, пеш шӱкшӱ, нымолан йӧрдымӧ кугыза лийын шогалын. Погынен шогышо калык шенгелне жандарм-шамыч чара керде дене Бова Королевичым ванген кудалыштыт. Ик-таж ен деч „Бова Королевич“ манмым колыт гын, нуно ту-шакынак руал пуштыт веле улмаш. Лач жандарм эртен кайы-ме туралан Бова Королевичет „Бова Королевич!“ манын ой-лен колтен. Жандарм тудым он гыч пӱтырен кучен:

— Мо тый, шонго кочай, Бова Королевичым ойлыштат?

— Мый Бова Королевич колен да калык тышке сорта чӱкташ погынен манын, сорта чӱкташ толынам.

— Мый тыйым тышакынак пуштам,—манеш жандарм. Онг гычшо пӱтырен кучен, рӱчкалаш толаша, но вийже ок сите.— Пеш шонгго улат, айда иле колымешкет,—манешат, коден кая тудым. Бова Королевич калык лонгаш пурышыла коеш. Калыкше тудым „куш ончык пурет, тый вара толынат, шенгелнак шого," маныт. Бова Королевич калыкым таялта, калык вӱдонгла тайна. Вара Дружевна дечын кум менге ӧрдыш лектын шогалешат, упшыжым вуйжо гыч налеш да кычкыралеш: „Здравствуй, Дружевна! Бова Королевич лӱмеш мыланем милостыньым пу",—манеш. Дружевна тыгай мутым колешат, пӧлекым пумыжым товар дене руалмыла чарна, шкеже Лукоперын ешыж деке волен кая вашкерак. „Мый ик-кок шагат жаплан тендан деч яра комнатым йоднем. Мыйын ачийын калыкше толын. Ачий ден авий пеш чот кият, таза огытыл, манеш тудо. Мый тудым пуртен йодыштнем",—манеш Дружевна. Тудо шонгго кугызатым, шӱкшӱ кугыза лийше Бова Королевичым, Дружевна кычкырал конден пурта комнатыш. Йодышташ тӱнгалеш:

— Ну, кочай, тый кушак Боба Королевичым колынат? Ала ужынатат?—манеш.

— Мый тудым ужынам. Тундечын ойырлымемлан таче кок арня лиеш уш.

— Кочай, мыйым тундеке нангае?

— Молан тыйым нангаяш. Тыланет тундеке каяш мо нужна?

— Тудын верч мый тулла йӱлем. Кызыт тудым ынгылымыла пӧлекым калыклан пуэден шогем ыле. Тышке мыйым ондален конденыт. Бова Королевич тыште, имньыже тевыс, манын мыланем имньыжым ончыктышт. Мый тудо тыште манын толынам.

— Бова Королевич тыланет ок кӱл да ачат тудым Пульхерий кугыжа деке ондален пакет дене колтен. Пульхерий кугыжа дене тудын вуйжо изиш гына пытен огыл. Пыкше тундеч утлен каен тудо.

— Тыште эре война шога да мый ынде тудын война дечын шерже темын да шылын каен, манын шонем ыле.

Бова Королевич Дружевнан кузе марлан толмыжым пален налеш.

— Мыйым тундеке кузе гынат нангае?

— Куш нангаем, Бова Королевичше мый шке улам!

— Тый молан мыйым тыге мыскылет? Бова Королевич тыйгает шонгго кочай огыл.

Дружевналан мыскылен ойлымыла чучын, йӱкын мӱгырен шорташ тӱнгалеш. Шортын шинчымыже шенгеч Бова Королe-

вич шонгеммым шӧрышӧ эмжым подылеш. Лыстык-ластык вургемжым кудаш пышта. Тоштыж дечат кум пачаш чаплын кояш тӱҥалын. Шортмо лугычшо Дружевна тудым ончал колта, самырык Бовам ужеш. Шӱйышкыжӧ мнен кержалтеш. Угыч шочмыжла чучын колта.

— Айда вашкерак тышечын каена ынде.

— Чылт такак тышечын лектын каяш ок лий вет. На, тиде эмым Лукоперын ешыжлан аракаш пыштен йӱктӧ.

Дружевна Бова дечын малтыше эмым налешат, аракаш пыштен, чыла ешыжлан йӱктен коштеш. Вара чыланат мален колтат. Бова Королевич дек мнен каласа малтымыжым. Комнат гыч коктынат лектыт, пӧлекым налаш погынышо калыклан шке декышт каяш каласат. Вара „Черный вихрь“ шогымашке коктынат каят. Бова Королевич шӱшкалтен колта. „Черный вихрь“ йолыштымо шинчыржым кӱрышт лектын шогалеш. Бова Королевич тудым кушкыжеш да шашкыж деке ошма ораш кудалеш. Шашкыжым налын толеш. Дружевнам ончыкшо кӱзыктен шында, тушечын лектын, чодрашке кудалеш. Чодрам лектыт, степыш пурат.

Лукопер кугыжан ешыже мален помжалтеш. Ончат, нимогай Дружевнат уке. Кычал савырнат, ең уке. Лукопер кугыжа сырымыж дене коло вич ий лукдымо богатырьжым луктын, Бова Королевич почеш мучашдыме войска дене колта. Бова Королевич степыште кая, йӱкым колеш. Колышт онча, тыглай ең толмо йӱк огыл. Кугыжа Толкан Толканыч лӱман богатырьжым колтен. Бова Королевич Дружевнам ончычшо волтен шогалта да шкеже нунын вашгареш кудалеш. Толкан Толканыч дечын имньыже лӱдын сукен шинчеш. Бова Королевич имне ӱмбачше вола да йолын тудын вашгареш куржын мнен, тояж дене Толкан Толканычым перен шуа. Толкан Толканыч ангырген волен возеш имне ӱмбачше. Имньыжым Бова Королевич кушкыж шинчеш, имне йолжо дене тудым мландеш тошкалыктен шогалеш.

— Илымет шуэш, колымет шуэш, Толкан Толканыч?

— Илышым кодо, мый тыланет полшаш тӱҥалам.

Бова Королевич тудым кынелтен шогалта, пленыш налеш. Лукоперын войскаже адак шенгегечын мнен шуэш. Бова Королевич тудо калыкымат шыҥала пуштын пытара, нарочныйлан веле ик салтакым кода.

— Лукопер дек кае, тегак мый денем кучедалаш ынже тӧчыл кошт, мыйын лӱмем колеш гын, шылже тунамак,—манын, нарочныйлан кодымо салтакшым Лукопер деке колта.

Салтак Лукопер деке мнен шуэш. „Ме ынде пытышна, Толкан Толканычым пленыш налын, салтак кокла гыч мый гына

кодым",—манын каласа. Лукопер эрдыжым перен колта, йӱкын шорташ тӱнгалеш.

Бова Королевич, Толкан Толканыч, Дружевна чодра корно дене каят. Кайышыштла чодраш йомыт, вара нуно тушто мланде пӧртым ыштат. Бова Королевич корно кычалаш кая. Дружевналан именной шергашыжым пуэн кода. „Ӱдыр азам ыштет гын, тиде шергашым чикте. Лӱмжым Еленам нал. Эрге азам ыштет гын, Иваным нал. Мый корно кычалаш каем",—манешат, имньыжым кушкыж шинчеш, каен колта. Чодрам лектеш, Гвидон кугыжан границыш миен шогалеш. Границеш Гвидон кугыжа годсо салтак-шамычым Додон кугыжа оролаш шогалтен. Бова Королевичлан тушто шуко кучедалаш тӱкнен. Тудо шуко калыкым пуштеден оптен. Салтак-шамыч чыланат шонго улыт. Бова Королевич вара нунын дечын „тиде могай кугыжан мландыже?"—манын йодын. Салтак-шамычет тудлан каласат: „Додон кугыжан мландыже, ожныжо Гвидон кугыжан ыле",—маныт. Бова Королевичат „Гвидон кугыжан" манмым колят:

— Тугеже, Гвидон кугыжан але Додон кугыжан салтакше улыда?—манын йодеш.

— Ме Гвидон кугыжа годсо салтак улына,—маныт.

— Ачийын калыкшым пушгынамыс, арамак пуштынам,—манын Бова Королевичет ойгырен салтак-шамыч ончылно каласа.

— Тыйже кӧ улат?—маныт салтак-шамыч.

— Мый тошто, Гвидон кугыжан эргыже улам.

Границыште шогышо салтак-шамыч сукен шинчыт. Чыланат шортыт.

— Ме тыйым йӱдет-кечет вучена. Додон кугыжам кузе гынат кидышке нал. Мемнам пеш орландара, шкенан деке ок колто, эре служитлаш, колымешке салтаклан кошташ шӱда

— Мый кызыт чодраш каем. Шукеш огыл, толам веле.

Бова Королевич имне кышаж дене чодрашке, мланде пӧртышкыжӧ каен колта. Коштын-коштын вашкежак ок му пӧртшым. Миен шуэш. Пӧртончылно кок лев колен кият. Толкан Толканыч нуным шӱйышт гыч пиктен кормышталын, шкежат колен кия. Пӧртыш ончалеш. Дружевнан пушыжат уке тушто. Вара Бова Королевич адак границе тӱрышкет кудалеш. Оролен шогышо, ачаж годсо салтак-шамычетым пога да Додон кугыжа деке, ачажын олашке кая. Столице ола денысе кӱварыш миен шуыт. Бова Королевич кӱварым кум гана тӱкалта. Кажне тӱкалтымыжлан Додон кугыжа деке сигнал шокта. Вара Додон кугыжаже, ватыже, Елена, главнокомандующий Онтон нуным вашлияш киндe-шинчал дене лектыт. Бова Королевич кӱвар гычын вонча. Додон кугыжа Бова Королевичын патыр-

лыкшым ончычак колын. Шукертсек тудын деч лӱдын шоген. Кызытше тудын ваштареш лекташ шинчен огыл, пеш трук лийын. Бова Королевич кӱварым вонча. Додон кугыжа, Онтон, Елена, Бова Королевичын аваже сукен шинчыт. Бова Королевич имне ӱмбачше вола, Онтоным покшечше руал шуа. Додон кугыжалан шӱмышкыжӧ шашкым чыкалеш. Вара имньыжым кушкыжеш да кугызаже шылын илыме олашке—Чимбалыш кудалеш. Миен шуэш. Пенгыде капкатым мушкындыж дене „рӱн-рӱн-рӱн" кыраш тӱнгалеш. Кугызаже капкам почын пурта.

— Тый кӧ улат, ом пале?

— Мый шольыч, Гвидон кугыжан эргыже Бова Королевич улам.

Бова Королевичын тыге ойлымым колешат, кугызаже нымомат пелештен ок керт. Логар пундашышкыже комыля толын шинчеш. Бова Королевич тудым имне ӱмбакше, ончыкшо азала налын шында, шке олашкыже нангая. Миен шуыт. Чыла начальник-шамычше погынат, йодышташ тӱнгалыт.

— Бова Королевич, кугыжа лият, але стелыште кошташ йӧратет?

— Мый ачамын мландыжым иктыланат ынем пу, шкак кугыжа лийнем.

Калык-шамыч пеш куанат, „тыйым йӱдшӧ-кечыже вучен улына",—маныт.

— Коштмаштет ӱдырым налынат мо?

— Уке, налын омыл.

Бова Королевич Пульхерий кугыжалан письмам воза. Мычыри ӱдыржым марлан йодеш. Пульхерий кугыжа Бован письмажым налеш, ӱдыржӧ ончыланак лудеш. Мычыри пеш куана.

Первой марлан налме ӱдыржӧ Дружевна млande пӧртыштӧ илымыже годым Толкан Толканычын лев-шамыч дене кучедалмыжым ужын пеш лӱдынат, чодрашке каен ангыргыл коштын. Вара коштшыжла Пульхерий кугыжан млandышкыже лектын. Нимоланат ӧрын да Пульхерий кугыжа деке страшкалан пурен. Пакет лудмым тудо колышт шоген. Пакет лудын пытарымеке, Дружевна погыжым погаш тӱнгалын веле.

— Тый куш тыге погетым погкален кайынет?

— Мый ынде каем, вуем куш пура, туш каем!—манеш.

Дружевна чодраште илымыж годымак эрге азам ыштен. Азаже Бова Королевич гаяк пеш йытыра, минут дене кушшо аза шочын. Дружевна погыжым пога да пакет кондышо почтовый корабль денак каен колта. Корабельщик тудым шонгго кува деке пурта. Бова Королевич деке ок пурто. Азаже, Иван, аважлан мый ачий деке каем,—манын ӱжаш тӱнгалеш. Аваже тудым шкетшым колта. Иван Бович Бова Королевич илыме

дворец ончык миен шогалеш. Часовой тудым ок пурто. Иван Бович тудо часовойым перен шуа, кудвечыш пура. Пӧртончыл мучаште адак вес часовой шога. Тудыжат ок пурто Иваным.

— Тый кӧ улат?

— Мый Бова Королевичын эргыже Иван Бович улам!—манеш.

Часовой ӧрмыж дене „чыте, разрешеньым налын лектам, тыште изиш шого," манын, пурен кая.

— Ваше императорское величество, тый декет ала могай рвезе толын, пурынеже, Бова Королевичын эргыже Иван улам манеш. Капка ончылсо часовойым пуштын шуэн.

— Пурто тудым тышке, могай ен тудо!

Иван Бович пура, ачажым саламла. Ваш кидым кучымышт годым Бова Королевич эргыжын кидыштыже именной шергашыжым ужеш.

— Ават куштo?

— Авам тыштак.

Бова Королевич каретым кычкыкта, аваж деке кудал колтат. Дружевнам шынден кондат. Изишак илымекышт, пристань тӱрышкӧ корабль вашлияш мият. Пульхерий кугыжа ӱдыржым колтен улмаш. Бова Королевичын кок ватыже лийшаш.

— Ну, Бова Королевич, ынде тыйын кок ватет лие. Кудыж дене илаш тӱналат?

— Те ида ойгыро тудлан, мый шке шотым ыштем.

Бова Королевич Дружевна денак илаш Гвидон кугыжан мландеш кодеш. Эргыжлан Мычырим кода, нуным Додон кугыжан мландыш кугыжалан колта. Аважым Еленам, страпкалан кода. Страпкажым аваже олмеш ончаш тӱналеш.

5. Йыван ден ош йӱксӧ

Кугыжан ик эргыже улмаш. Тудо эре кушто кӧ-мом ойлымым колышт коштын. Коштмаштыже кум ӱдыр-шамыч погынен кутырен шинчымашкышт верештын. Ик ӱдыржӧ „кугыжан эрге мыйым марлан налеш гын, ик мӱшкыреш латкок богатырым ыштем ыле", манеш. Весыже „кугыжан эрге мыйым марлан налеш гын, ик мӱшкыреш вич богатырым ыштем ыле", манеш. Кумшыжо „мыйым кугужан эрге марлан налеш гын, пӱтынек салтакшылан име тӱкнымӧ вургемым чиктем ыле", манеш. Кугыжан эрге колышт шога ӱдыр-шамычын тыге кутырен шинчымыштым, шке декше кая.

Кугыжа эргыжлан „ӱдырым налшаш, эргым," манеш. Кугыжан эрге саде кум ӱдыр-шамычыште луаткок богатырым

ышташ сорышӧ ӱдырым налеш. Вара ватыже мӱшкыран лиеш, аза ышташ шумеке, тудым комнатыш нангаят. Бабушкаланже „име тӱкныдымӧ вургемым чиктем ыле“, манше ӱдыржын ава-жым намият, волшебник кувам. Ватет азам ышташ тӱнгалын, ик азам ышта, бабушкат кидышкыже налешат, окна гычын көгӧрченым ыштен луктын колта. Аза көгӧрчен лийын, чонештен каен колта. Луатик аза-шамычым бабушкат чыла көгӧрченым ыштен, окна гычын луктын колтылыш. Аза олмеш луатик пинеге-шамычым конден оптен. Вате луаткокымшо азам ышта да вожкоклашыже ишен, сарафан йымаланже шылтен коден. Шылтен ок кодо гын, тудыжымат көгӧрченым ыштен луктын колта улмаш. Вара кугыжан эргым кычкыралеш.

— Ончал, теве, луаткок богатырь олмеш луаткок пинеге веле шочыныт.

— Эй, салтак-шамыч, тиде ватым пинегыжге поген, печкешке оптен, вӱдышкӧ колтыза.

Салтак-шамыч луаткок богатырьым ыштыше ватым вӱдат, пинеге-шамычшым комдеш оптат да тенгыз вӱдышкӧ нангаят. Тушто кугу печкешке оптат да пундашлен печкем вӱдышкӧ колтат. Ватет шылтен кодымо азажымат пеленжак намиен. Тудо азамат пырляк печкешке налын шинчеш. Тыге шылтен кодымо азаже печке көргыштӧ минут дене кушкын. Печкет тудлан шыгыремаш тӱнгалын.

— Авий, печке ынде шыгыремаш тӱнгалын мыланем. Чумалам мо?

— Але ит чумал, эргым, чумалат да вӱдыш пурен каена.

Эркын-эркын нуно тенгыз тӱрышкӧ лектыт. Печке тенгыз серыш миен, „тӱн“ да „тӱн“ мардеж дене пернылаш тӱнгалеш.

— Эргым, ынде печке пундашетым чумал,—манеш аваже. Эргыже чумал колта печке пундашым, печке шаланен кая. Вара нуно тенгыз серыш, ала могай ир мландыш лектын шогалыт. Тудо островышто нигӧат илыше уке улмаш. Вара нуно коктын пернылын коштыт тышке да тушко. Коштмаштыш ала могай омашым верештыт. Тудо омашыш пурат, тушто ик шонгго кугыза шинча.

— Куш тыге коштыда?

— Мемнам кугыжан эрге печке көргеш пудален шынден, тенгызыш пуртен колтыш да печке тенгыз тӱреш шаланен, вот ме тышке лектын улына.

— Мыят тудо кугыжан обижаен колтымо енгжак улам. Мыйымат тыге обижаен колтен тудо.

Вара кумытын тудо омашыште илат. Кочкашышт ир кайык-шамычым лӱен кочкыныт. Печкеш кырен колтымо эргетат ынде кугу лийыш, пычал дене кошташ йӧршӧ лийын.

— Эргым, мый шонгемынам ынде, тый пычал дене кае,

мом муат лӱ ынде,—манеш омашыште илыше шонго кугызат. Йыванат пычалым налеш да кая. Тенгыз тӱрышкыла мия, тушто кок йӱксӧ-шамыч пеш кучедалыт. Иктыже шем йӱксӧ, весыже ош йӱксӧ. Шем йӱксыжӧ ош йӱксым кырен-кырен чылт тӱлыжтарен, пуштынат шуктен. Йыванат ош йӱксыжым чаманен, шем йӱксыжым лӱенат шуа. Вара ош йӱксет, Йыван деке мия, „Йыван, пеш тау тыланет шем йӱксым пуштметлан. Мыйым лӱен пуштат ыле гын, тудо шем йӱксӧ шкендымат пуштеш ыле. Ынде мом шонет, тудо лиеш, Йыван. Мыйым „эй, ош йӱксет" веле манын шоналте". Вара ош йӱксӧ Йыван дечын каен колта. Йыванат омашыжкыже кая. Малаш вочмыж дечын ончычын „эй, ош йӱксет", манын шоналта. Ош йӱксӧ тунамак миенат шогалеш.

— Иван, мо кӱлеш тыланет?—манеш.

— Тиде омаш олмеш чапле оралте лийже,—манеш Йыван. Эрлашым мален кынелеш, чапле оралтыште мален киен. Тудо омаш дечынак кугыжан корабльже коштеш улмаш. Эртен кайышыжла тудо оралтым ужеш. Кораблет кугыжа деке мия. Кугыжа йодаш тӱналеш корабль дене коштшо-шамыч дечын. Тошто кугыжаже колен, эргыже кугыжалан ачаже олмеш шогалын. Ватылан бабушкалан мийыше волшебник куван ӱдыржым марлан налын.

— Вара мом ужда коштмаштыда?—манеш кугыжалан шогалше эргет.

— Мом ужна, тенгыз серыште ожно омаш ыле, кызыт тушто чапле сурт лийын шинчын. Молым нимогай у уверымат ыжна кол,—маныт корабль дене мийыше шамычет. Вара адакат тудо кораблык туло сурт дечын эртен кая. Корабль эртен кайыме деч ончыч Йыванет адакат шоналтен: „Эй, ош йӱксет",—манын. Ош йӱксӧ миен лектын адакат Йыван деке.

— Вара мом каласет, Йыван?—манеш ош йӱксӧ.

— Тиде сурт олмеш кугыжан ончыштшто нимогай ола дечат чапле ола лийже,—манеш Йыван. Эрлашым мален кынелеш Йыван, онча, нимогай кугыжаныштат тугай ола уке, тугай чапле ола лийын шинчын. Кораблет эртен кая, тушто улшо калык чыланат тудо чапле олам ончен кият. Йыван богатырь тенгыз тӱрыш миен шогалын да адакат йӱксыжым шоналтен шога. Йӱксӧ толын шуэш.

— Вара мом каласет, Йыван?—манеш йӱксӧ.

— Тиде кораблеш икана шинчын кайышаш ыле,—манеш Йыван.

Йӱксет Йываным ора шынгам ыштен, пуал колта корабль деке. Йыван ора шынга лийын, кораблыш шинчеш. Корабль мӧнгеш кугыжа декыла кая улмаш. Вара кугыжа деке миен

шуэш. Кугыжа йодышташ тӱналеш корабль дене мийыше-шамыч дечын.

— Вара могай у уверлам колда коштмаштыда?—манеш.

— Ир мланде веле ыле теҥыз тӱрыштӧ, тушто шӱкшӱ омаш шога ыле, вара тудо омаш олмеш чапле сурт лийын ыле, кызыт тудс чапле сурт олмеш нимогай кугыжаныштат уке, тугай ола лийын шинчын,—маныт.

— Тудо олам миен ужаш ыле икана,—манеш кугыжат.

— Э-эй, тӱняште тугай ола веле мо, шӧртньӧ ола ушо, тудо шӧртньӧ ола йырым-йыр шӧртньӧ тумо, тудо шӧртньӧ тумышто шӧртньӧ тумлеге шочеш. Тудо тумлегым шӧртньӧ ур кочкыт. Шӧртньӧ шӱмжӧ куштырала кийылтыт. Вот тугай олам ужат гын, йӧра, а тыгай кӱлдымашым ужашат шоныман огыл,—манеш волшебник куват.

Ора шыҥат тыге ойлыметым шыпак колыштын шинченат, куван шинчажым шӱтен йоктара, сокыр лийын шинчеш.

— Мемнан пӧртыштӧ ора шыҥа уло, мыйын пел шинчам шӱтен, сокырым ыштыш, те тудым кучен пуштса,—манеш волшебник куват. Ора шыҥа лийын толшо Йыванет чыла колеш. Шыпак окна сергашке каен, колышт шинча адак. Вара кораблет адакат каяш тарвана. Йыванат шинчешат, шке олашкыже кая. Шке ола декше миен шумеке, ора шыҥа Йыван волен кодеш. Тушто тудым йӱксет вучен шоген. Йӱксӧ деке мийымекыже, йӱксӧ тудым айдемым ыштен шогалта.

— Йыван, вара мом ужыч, кольыч тушто?—манеш йӱксӧ.

— Тиде ола олмеш шӧртньӧ ола лиеш гын, пеш сай ыле. Шӧртньӧ ола йыр шӧртньӧ тумо лийышт. Шӧртньӧ тумышто шӧртньӧ тумлеге лийышт. Тудо шӧртньӧ тумлегым шӧртньӧ ур кочкын шинчыман лийже. Шӧртньӧ уржын шӱгычмӧ тумлеге шӱмжӧ тумер йымалне шӧртняк лийын, пужарыме шанчашла кийылтышт,—манеш.

— Йыван, таче малаш воч,—манеш йӱксӧ. Йыван малаш возеш. Эрлашымлан Йыван шӧртньӧ олаште мален кия. Ора шыҥа Йыванын шинчын толмо кораблет мӧнгешла коштын толын, кугыжа дек кая. Кораблыште улшо калык чыланат Йыванын шӧртньӧ олажым ончат. Миен шуыт корабль-шамыч кугыжа деке, кугыжа йодышташ тӱналеш.

— Вара коштмаштыда мом ужда?—манеш. Корабль дене мийыше-шамыч „коштмаште ала момат от уж. Шӧртньӧ олам ужна. Шӧртньӧ ола йыр шӧртньӧ тумер.Тудо тумереш шӧртньӧ тумлеге шочыт. Тумлегыжым шӧртньӧ ур-шамыч кочкын кудалыштыт. Уржын шӱгычымӧ тумлеге шӱмжӧ тумер йымалне шӧртньӧ пужарме шанчашла кийылтыт“,—манын ойлат.

— Икана тушко миен ончышаш ыле,—манеш кугыжа.

— Эй, тудо шӧртньӧ ола мо, вот тугай ир мландыште ир

сӧсна-шамыч коштыт. Нерышт дене курал коштыт, шенгечын ӱден, почышт дене тырмален каят. Тунамак шыдан шочеш, тудо тӱредалт, йонгышталт, ложаш лиӈын, калаче сукыр-шамыч лийын возыт. Калаче сукыржо пеш пушкыдо. Иктыжым кормышталат гын, кормыжышкет пура, колтет, адакат тугаяк оварен возеш. Вот тугайым ужат гын...

Йыван адакат кораблеш шинчын, миен улмаш ора шыга лийын. Вара волшебник кувӓн тыге ойлымыжым чыла колышт шинчен. Корабль адакат корныш каяш тарванымекыже ора шыга Йыван волшебник кувӓн вес шинчажымат шӱтен йоктара. Шкеже шыпак окна сергаш каен шинчеш.

— Ора шыӈам пуштса, мыйын шинчам кодшыжымат шӱтен колтыш!—манын, магырен шоген кодеш сокыр волшебник кува. Корабль каяш тӱнгале, ора шыга Йыванет миен кораблыш, шинчын шке шӧртньӧ олашкыже кая. Тушко миен шумеке, ора шыга чонгештен йӱксӧ деке мия. Йӱксыжӧ тудым туштак вучен гына шоген. Йӱксӧ ора шыга гычын айдемым ыштен шогалта Йываным.

— Колышт, йӱксӧ. Тиде мландыште шергакан сӧсна-шамыч лийышт. Нуно сӧсна-шамыч шкак нерышт дене куралышт, шенгечын ӱден, почышт дене тырмален кайышт. Ӱден, тырмален кайыме почешак шыдан шочшо, тунамак тӱредалтше, йонгышталтше, калаче сукыр-шамыч лийын возышт. Калаче сукыржо кормышталын кормыжыш пурыжо, колтымеке, тоштыжгаяк вужгата лийын шогышо лийже.

— Йыван, таче малаш воч, эрлалан чыла лиеш,—манеш йӱксет. Эрлашым мален кынелеш Йыван, мом ойлен йӱксылан, чыла тугак лийын шинчын. Тиде жапыште кугыжан корабльже адакат мӧнгӧ савырнен каен кугыжан олашке. Корабль дене коштшо-шамычет сӧсна-шамычын куралын-ӱдымым, шыдан шочмым, йонгышталтын ложаш лиймым, калаче сукыр кормыжыш пурышо, колтымеке пужга понго гай оварен шичше лийын вочмым ужыт. Йыванын ола турашке корабль шуэшат, Йыван корабль дене коштшо-шамычым кычкырен, шке олашкыже пурта. Ончыктыл коштыкта, пукшайӱкта, пӧлеклан нунылан калаче сукыржым пуэн колта. Корабль дене шкежат ора шыга лийын кая. Корабль толын шуэш кугыжа деке, Йыван окна сергашкет чонгештен миен шинчеш, кугыжан мом ойлымыжым колышт шыпак шинча. Корабль дене коштшо-шамыч кугыжа деке пурат.

— Вара мом ужын коштда? Могай у уверым кондышда?— манеш кугыжа. Корабль дене коштшо-шамыч первояк тудлан калач сукырым кучыктат.

— Вот тугай шӧртньӧ олаште шергакан сӧсна-шамыч улыт. Нуно нерышт дене куралыт, шенгечын ӱден, почышт дене

тырмален кают. Тырмалыме почешак шыдан шочын мия. Шыданже тунамак тӱредалтеш, йонгышталтеш, вот тыгай калач-сукыр лийын возыт,—манын каласат. Кугыжа калачым кочкын онча, тыгай калаче светыштат уке, пеш мотор, тамле.

— Тудо олашкыже каемак ындыже, тудым ужын толашак кӱлеш,—манеш кугыжа.

— Эй, тугай сӧсна мо, вот тӱня ӱмбалне теҥыз уло. Тудо теҥыз ӱмбалне луатик богатырь-шамыч улыт. Нуно мланде ӱмбалне ече дене коштмо семынак вӱд ӱмбалне ече дене коштыт. Вот тугайым ужат гын!..—манеш волшебник куват. Ора шынга Йыванет тудо волшебник кувзн нержым шӱтен йоктара. Шинчажат уке, нержат уке, тугай кува лийын шинчеш.

— Ора шынгам кучен пуштса! Нерым шӱтен йӧктарыш!—манын магыралтен колта кува.

Ора шынгаже тушто пеш шуко уло, кудо ора шынга нержым шӱтен—пале огыл. Йыван шыпак окна сергаште колышт шинча кува мом ойлымым. Корабль адакат корныш каяш лектын. Йыван адакат кораблыш миен шинчеш, шке олашкыже миен шуэш. Тушто тудым йӱксыжӧ вученак шоген эре.

— Вара мом ужыч, мом кольыч, Йыван?—манеш йӱксӧ.

— Кугыжан дене ик сокыр кува уло. Тудо ала момат ойлышто кугыжалан. Мый мом ыштыктенам тыланет, чыла тудын ойлымо почеш ыштыктышым. Кызыт адакат тудо теҥыз ӱмбалне луатик богатырь-шамыч ече дене коштыт, манеш. Кугыжалан ойла, вот тугайым ужаш гын? Шӧртньӧ ола, шӧртньӧ тумер, шӧртньӧ ур, шергакан сӧсна, пушкыдо тамле калач тиде нымоланат ок йӧрӧ, манеш.

— Вот, Йыван. Тый ават деке кае, луатик ӱячам ыштыкте. Тудо ӱяча ыштымашкыже ик чӱчалтыш чызе шӧрым пыштыже. Вара тудо ӱяча дене нуно богатырь-шамычым тый налаш лек. кажныжлан пурлыкто нунылан ӱячатым,—манеш йӱксӧ.

Йыван аваж деке кая, йӱксын ойлымым аважлан ойла. Аваже эрлашымланак ӱяча-шамычым ыштен ямдыла. Йыван тудо ӱяча-шамычым налын, теҥыз тӱрышкӧ лектеш. Мӱндӱрнӧ кугу пӱнчыла койын, ече дене ен-шамыч толыт. Нуно чылтак ир лийын улыт, Йыванлан тушто шогашат шучко. Йыван деке толын шуыт.

— Ох-ох! Мемнан кочкышна шога, ужыда?—маныт Йыванлан нуно.

Йыван нунылан, серыш лекмекышт, ик ӱяча гычын пуа. Нуно ӱячатым пурлытат, тыглай айдеме шотыш возыт.

— Тыште мемнан авийын ӱпшыжӧ уло,—манеш иктыже.

— Авий тыштак, мыят тендан шольыда улам,—манеш Йыван.

Вара Йыван нуным авашт деке нангая. Нунын ӱпышт пеш кужу лийын, „лыж-лож“ веле кечылтыт. Намнен пурта да аваж деке, Йыван вашкӱзым конда, ӱпыштым тӱред кышка. Изашт-шамыч чыланат чарамагын улыт. Йыванет адакат йӱксыжым шоналта. Йӱксӧ тунамак лектын шогалеш.

— Изай-шамычлан костюмым кондо,—манеш Йыван йӱксыжлан.

Эрлашым мален кынелыт изаже-шамыч, костюмым чият. Адакат теҥыз вӱдышече дене кошташ кают. Тиде жапыштак кугыжа деке корабль кая. Йыван теҥыз серыште ончен шога. Адакат йӱксыжым шоналта. Йӱксӧ толын шинчеш.

— Мо кӱлеш, Йыван?

— Вот тиде кораблеш шинчын кайышаш ыле кугыжа деке?

— Ындыже коштмет ок кӱл, Йыван, сита.

Йыван силомак каяш толаша.

— Йывэн, мыйым колыма гычын утаренат, но тыйымат каяш шонымашкет колтыде ок лий.

Йыванын адакат ора шынгам ыштен корабль дене колтыш. Йыван ора шынга лийын, кугыжа деке миен, окна сергашкыже шинчеш, колышт шинча. Корабль дене коштшо-шамычет кугыжа декет пурат.

— Вара мом ужда? Мом колда?—манеш кугыжа.

— Уверла лектын веле шога, ойлыманат огыл, кугыжа. Ме шӧртньӧ ола деке миен шуна да тушечын луатик богатырь-шамычын чиен ечым, теҥыз вӱд ӱмбаке лектын кайымыштым ужна. Мланде ӱмбалне кузеече дене коштыт, нунат вӱд ӱмбалнеече дене тугак коштыт. Луаткокымшо богатырьже шӧртньӧ олаште вуйлатышылан шога.

— Ындыже тушко кайыдеак чон ок чыте, каен ончемак тудым.—манеш кугыжа.

— Тудыжо туге да вот тугай чапле ӱдыр уло. Вуй пундаш гычше кече йолва лектын, шкеже кече гай мотор. Тугай ӱдыр светыште уке. Вот тугайым ужат гын, тугайым ужашат шога,—манеш волшебник кува. Ора шынга Йыванет окна сергаште чыла колышт шинчен. Вара тудо куван кок пылышыжымат шӱтен колта. Кува пылышдыме, нердыме, сокыр лийын. Кораблет адакат каяш тарвана. Йыван кораблыш миен шинчеш. Шке олашкыже миен шуэш. Теҥыз тӱрыштӧ йӱксӧ тудым вученак шога. Ора шынга Йыван йӱксӧ деке чоҥештен мия. Йӱксӧ тудым айдемым ыштен шогалта.

— Вара мом ужыч, мом кольыч, Йыван?—манеш йӱксӧ.

— Мемнан ынде тугай ӱдыр лияш кӱлеш. Вуй пундаш гычше кече йолва лектын шогыжо, шкежат кече гай волгалт шогыжо.

— Йыван, мыйым утаренат, ынде тугай ӱдыр лийде вер уке. Эрла марте малаш воч, эрлалан лиям,—манеш йӱксет.

Эрлашым мален кынелеш Йыван, тӱгӧ лектеш. Йыван вашташеш вуй пундаш гычше кече йолва лектын шогышо, шкеже кече гай ӱдыр толеш. Йыванын шинчаже йыма веле, сайын ончалашат ок лий тудын ӱмбак. Йыван тудым пӧртышкӧ пурта. Тудо ӱдырет Йыванлан полшышо йӱксӧ улмаш. Вара Йыван тудым ватыжлан кода. Тудо жапыште кораблет кугыжа деке эртен кая улмаш. Йыванат ватыж дене тудо корабльым вашлияш лектын шогалеш. Тиде жапыште луатик богатырь-шамычет ечышт дене теҥыз вӱд ӱмбачын толыт. Корабельщик-шамыч чылт ӧрыт. Вара кораблет дене кугыжа деке миен шуыт.

— Вара мом ужда-колда коштмаштыда?—манеш кугыжа.

— Коштмаште ала момат ужна ынде. Тугай верыште шӧртньӧ ола. Тудо ола йыр шӧртньӧ тумо, шӧртньӧ тумышто шӧртньӧ тумлеге, тудо тумлегым шӧртньӧ ур-шамыч кочкын кудалыштыт, тумлеге шӱмжат шӧртняк, тумер йымалне пужарыме шанчашла кийылтыт. Тудо олаштак шергакан сӧснашамыч улыт. Шкак нерышт дене куралыт, шенгечын ӱдат, почышт дене тырмалат, тунамак шыдаҥ шочын шогалеш, тунамак тӱредалтеш, тунамак йоҥышталтеш, калач сукыр-шамыч лийын возыт. Калач сукыржо, кормыжталат гын, кормыжыш пура, колтет да вужга поҥгыла мӧнгӧ оварен шинчеш. Тушто илыше-шамыч тугай калачым веле кочкын илат. Тушто ик кува-кугыза илат. Тудын эргыже иктыже мланде ӱмбалне богатырь, луатиктыже вӱд ӱмбалнеече дене коштыт. Туштак вуй пундаш гычше кече йолва лектын кеча, шкеже кече гай волгыдо ӱдыр уло. Тудо мланде ӱмбалне коштшо богатырьын ватыже!

— Мыйым тушко нангайыза, тушко каемак ынде,—манеш кугыжа.

Вара корабельщик-шамыч кугыжам тудо олашке нангаят. Корабльын тӱньык магырыме йӱкшӧ шокташ тӱнгалеш. Луатик богатырь-шамычет вӱд ӱмбалан вашлияш ечыштым чиен каен колтат. Вашлийыт нуно кораблым, теҥыз серышке шӧртньӧ ола деке намият. Тудо серыште Йыван ватыж ден аважым луктын, кечыла волгалтын, вучен шогат. Мланде ӱмбаке чыланат лектыт. Кугыжа Йыванын ватыже ӱмбак ончалынат ок керт, шинчаже йыма. Кугыжам пуртат пӧртышкӧ, кугыжан ушыжо кайыме гай лийын. Кочкаш-йӱаш тӱнгалыт. Кочмо-йӱмаште ойлаш тӱнгалеш аваже. Луаткок богатырь-шамыч ачаштым (кугыжам) авырен шинчыныт.

— Эргым-шамыч, тендам мый чыладамат иканаште ыштенам. Воктеныда шинчыше кугыжа—тендан ачада. Тендам ыш-

тымем годым бабушкалан волшебник кувам намиен улыт ыле. Тудо кува йолташ ӱдыремын аваже ыле. Йолташ ӱдыр-шамыч погынен шинчымына годым ме тыге ойлышна: „Мыйым кугыжан эрге марлан налеш гын, мый тудлан луаткок богатырьым ыштем,—маньым. Вара вес йолташ ӱдыремже „мый тудлан 5-ым ыштем,"—мане. Кумшыжо ойлыш, тиде волшебник куватын ӱдыржӧ, „мый, манеш, кугыжан пӱтынь салтакшылан име тӱкнымӧ вургемым ыштен чиктем ыле",—мане. Кугыжан эргыже, теве тиде ачада лийше, тудо жапыште колышт шоген тыге ойлымынам, мыйым марлан налын. Вара мый мӱшкыран лийынам, азам ышташ тӱналынам да бабушка кувалан волшебник кува миен. Азам ыштенам, тудо кидышкыже налын да окна гычын кӧгӧрченым ыштен луктын-луктын колтыльо, луатик азам тыге луктын колтыш. Олмешыже пинеге-шамычым конден оптыш. Луаткокымшыжым сарафан йымаланем шылтен коден кертым, вот тиде эн изи эргымым туге шылтен коденам.

Кугыжа луаткок богатырь-шамыч аван ойлымым пеш колышт шинча.

— Волшебник кува кугыжам кычкырале да пинеге-шамычым ончыктыш, „тевыс тыйын луаткок богатырь-шамычет", мане. Вара кугыжа мыйым тунамак салтак-шамычшылан вӱден луктыктыш да тенгыз тӱрышкӧ намиен, печкеш пудалыктен, тенгызыш колтыктыш. Сарафан йымалан шылтен кодымо эргым тушакын минут дене кушкаш тӱналe. Печкем мардеж тенгыз тӱрышкӧ лупшен лукмеке, эргым печке пундашым чумал колтыш да печке шаланен кайыш. Вара ме мландыш лекна. Вот кызыт, мыйын эргым-шамыч, чыланат улыда. Тиде Йыванем—пеленем кондымо эргым. Тиде ватыже,—манын, кече гай волгалт шогышо ӱдырым ончыктыш.

Кугыжан могыржо шергалт кая, ӱпшӧ шогалеш, чылт ӧреш. Эргыже-шамыч тудым янлыкла ончаш тӱналыт.

— Тидым айдыста кӱрышт кышкена авийым тынар орландарымыжлан,—маныт.

— Изай-шамыч, колыштса. Тудо титакан огыл. Волшебник кувам орландараш кӱлеш, тудо тыге ыштылын. Кызыт ынде тудо волшебник кувам орландарашат кодын огыл, мый тудым пеш орландаренам. Шинчажым шӱтен луктынам когынек, нержымат шӱтен йоктаренам, пылышыжымат шӱтен, сонгырам ыштенам.

Кугыжа богатырь-шамычым ыштыше аваж дене илаш тӱналеш, тошто ватыжым луктын колта, волшебник кувам чот орландарен пуштыкта. Вара сайын илаш тӱналыт.

6. Кува кишке азам ышта

Татар кугыза ден куваже иленыт. Нунын икшывышт уке улмаш. Кугызаже куважым эре кӱчен коштын пукшен ашнен. Икана кугызаже кайыме шенгеч куваже азам ыштен. Азаже айдеме шочын огыл, кишке шочын. Азам ыштен да кува окна воктене шӱлыкын койын шинча. Кугызаже толын пура.

— Кува, молан шӱлыкын койын шинчет, таза отыл мо?

— Таза улам. Тӧшак орашке миен ончал-ян.

Кугызаже тӧшак ора деке миен ончалеш, тушто кишке тыртештал кия. Кугыза тыртештал кийыше кишкым ужеш да шенгек чакалтен кая. Кишке айдеме йылме дене ойлаш тӱнгалеш:

— Ачий, куш миенат тый?

— Кинде погаш миенам,—манеш ачаже.

Эрлашым лиеш. Эргыже ачаж дечын йодеш:

— Ачий, поян татар деке кае. Эн изи ӱдыржым мыланем марлан йод.

Ачаж кая поян татар деке, пурен шогалеш пӧртышкӧ. Татэр кува тудлэн кӱчызӧ манын, ик шултыш киндым шулын намия. Кугыза киндым ок нал.

— Мый кӱчен толын омыл, ӱдыретым эргымлан марлан йодаш толынам.

Поян татар тудым пӱтырен куча онжо гыч, вӱр вузык лий-

меш кырен луктын шуа, ик мутым ӱдыржӧ нерген ок ойло. Кӱчызӧ татар вӱр... вузык мнен пура.

— Ачий, ӱдыржым йодыч, мыланем марлан пуа?

— Ӱдыржым марлан пуымо огыл, шкемымат вӱр вузык ыштен колтыш, кырен луктын шуыш.

Эрлашым лиеш, кишкет адак ачажым татар деке эн изи ӱдыржым марлан йодаш покта. Кӱчызӧ татар поян татар деке адакат кая ӱдыржым марлан йодаш. Саде поян татарын пӧртышкыжӧ пурен шогалеш, татар кугыза йӧршеш ӧреш. Тудо кӱчызӧ татар кугызам куча, колымешкыже кыра, вара пӱчкеден мешакыш опта да (кӱчызӧ татарын шем ӱшкыжшӧ улмаш, тудо эре почешыжак коштеш улмаш) ӱшкыж тупеш кылден колта. Ӱшкыж шке декыже аньык деке миен шогалеш да ломыжеш. Татар вате ӱшкыж тупышто мешакым ужын, „киндым погеп, ӱшкыж тупеш пидын колтен да шкеже ала куш каен", манын шона. Ӱшкыж туп гычын мешакым руден налеш, ястара—айдеме шыл. Татар куват тушакынак волен шинчеш. Шорташ тӱнгалеш. Шортын-шортын пӧртышкӧ пура.

— Авий, молан шортат?

— Ачатым шылым ыштен колтен улыт. Тӱен мешакыш оптен, ӱшкыж тупеш пидын колтеныт.

— Авий, ит шорт, мыйым тӱгӧ нумал лук, шыл моклака-шамычшым чыла рат дене опто.

Аваже шыл моклака-шамычым тушкеден опта, кишке тудын гочшо кум гана мӧнгеш-онеш коштеш, вара вуйжо гыч тӱнгалын, йолышкыжо вончен кая. Ачаже тоштыж гаяк лийын кынел шинчеш.

— Ачий, татарет ӱдыржым пуа. уке?

Ачаже нимомат ойлен ок керт.

— Ачий, эрла адакат миен ончо, ӱдыржым пуа, уке?

Ачаже татар деке кая. Миен пура, татар тудым адакат колымешкыже кыра да тӱен, йӱлалтен, мешакышкыже ломыжым, лу пудыргым опта да ӱшкыжшын тупешыже пидын колта. Ӱшкыж адакат шке декыже мия. Куваже пурта, мешакым руден онча, тушто ломыж веле. Шортын-шортын пӧртышкӧ пура.

— Молан шортат, авий?

— Молан шортам, ачатым ломыжым ыштен колтеныт.

— Мыйым ачийын ломыжшо дек нумал лук.

Аваже тудым нумал луктеш. Кишкет мешакысе ломыжым мландыш ястарыкта. Вара тудо ломыжышто мӧнгеш-онеш коштын-коштын, айдеме капым ышта. Вара вуй гычшо тӱнгалын, йолышкыжо вончен вола, ачаже ылыж шинчеш. Вара кишкетым аваже пӧртышкӧ нумал пурта, тӧшак орашке пышта. Татар кугызажат пура.

— Ачий, вара ӱдыржым пуа, уке?

Ачаже нимомат пелештен ок мошто. Эрлашыжым тудым адакат поктен колта. Татар кугыза поян татар деке адакат миен пура. Поян татар чылт ӧреш. „Пуштын, ломыжым ыштен колтенам ыле, адакат ылыжын“,—манын шона.

— Тудым йӱлалтен, мландышке тояш кӱлеш аман, тунам ниже толын ок керт.

— Тудым пуштмат ок кӱл, йӱлалтымат ок кӱл, тундечын вий шутыдымо олным йодаш кӱлеш, чакнен кайыже. Тый тундечын икгай тӱсан, икгай пунан ныллe ик кула вӱльым йол. Алашат йӧра. Кудвече покшелне сад лийже. Тудо садыш-те памаш лийже. Тӱрлӧ-тӱрлӧ кайык мурен шинчыже,—манеш поян татарын ватыже.

Татар кугыза кӱчызӧ дечын тынар олным йодеш. Кӱчызетын вий шутышаш огыл, савырна да лектынат кая, ик мутымат пелештен ок мошто тугай йодмашлан. Шке декыже миен пура. Эргыже тундечын адак йодеш: „Пуа ,але уке?“—манеш. Ачаже тудлан:

— Пеш шуко олным йодеш, вий ок шуто тугай олнылан,—манын ойла.

— Мом вара йодеш?

— Икгай почан, икгай пунан ныллe ик кула вӱльым, кудвече покшелне чапле садым, тудо садыште памаш вӱд лийже, сад кӧргыштӧ тӱрлӧ кайык тӱрлӧ мурым мурен шинчыман лийже,—манеш.

— Ачий, кугу ӱшкыжетым шӱшкыл, вара ик пырче шыл котде тудым сыра подеш шолто.

Ачаже ден аваже ӱшкыжым шӱшкылыт, ик пырче шыл котде сыра подыш оптат, шолтат да кочкын пытарат. Кишкет чыла шкетын гай кочкын пытара. Вара: „Ачий, коваштыжым почешем шупшын мие“,—манеш. Кишке каяш тӱнгалеш, „йыз-юз“ веле коеш. Ачаже почешыже ӱшкыж коваштым шупшын мия. Нуно кугу чодра покшеке миен шуыт. Тушто кугу гына вынемыш кишке пурен кая, коваштым ачажлан пуртыкта. Ачаже ӱшкыж коваштыжым тушко чыкен, поч гыч кучен шогалеш. Эргыже „ачий, мыйын шупш манмекем, тый шупш коваштетым“,—манеш. Изиш лиймеке, мланде кӧргыштӧ пеш тужгычын шокта. Вара ачажлан „ачий, шупш“, манын кычкыралеш. Ачаже шупшын луктеш коваштым, коваште дене пырля ныллe ик алаша икгай тӱсан, икгай почан лектын шогалыт. Ачаже адакат коваштыжым мланде рожышко колта. Адакат „шупш“, манме йӱкым колешат, шупшын луктеш, ныллe ик кула вӱльым икгай пунаным, икгай почаным шупшын луктын шогалта. Адакат угычын чыкен шогалеш. „Шупш!“ манмым гына вуча. Эргыже „шупш!“ манын

кычкырал колта. Шупшын луктеш, ала мо тӱрлӧ чапле сад лектеш. Сад покшелне памаш йоген шинча. Сад кӧргыштӧ тӱрлӧ-тӱрлӧ кайык тӱрлӧ-тӱрлӧ мурым мурен шинчат. Кишке вынем гычше лектеш. „Ачий, ынде тый кае, поян татарын капкажым почын шынде, нине имне-шамыч, сад, памаш, кайык-шамыч чыланат почешет шкак мият“,—манеш. Шкаланже ик кула вӱльым кода, ачаже ялышкыже кая. Нылле кула вӱльӧ, нылле кула алаша, сад, памаш, кайык-шамыч чыланат шкак почешыже кают. Кӱчызӧ татар поян татарын капкажым почын шында, почешыже мо мийыше чыланат кудвече покшеке пурен шогалыт. Кайык-шамыч тӱрлӧ мурым мурен-мурен шинчат. Татар кугыза бреш веле. „Веҥым лийше эрла толжо“,—манын колта кӱчызӧ татарлан. Кишке кула вӱльыжым кушкыжын, шке декыже толеш.

— Ачий, мыйым кунам мияш шӱдыш?

— Эрла толжо, мане.

Эрлашым лиеш, поян татар кугыза кочкаш-йӱаш пеш пога. Веҥе лийшаш еҥым вучат чыланат. Марлан кайышаш ӱдыржӧ капка ончылно вучен шинча. Кишке кула вӱльыжын тупешыже тыртешталт возын да мия. Татар ӱдыр капкам почын шында. Кишке миен шуэш, налап лекше-шамыч чыланат лӱдын куржын пытат. Ӱдыр шеҥгел пӧртышкӧ куржын пура, кишке тудын почешыже пуренат шуэш. Ӱдырын ушыжо каен, йӧрлын кая. Кишке тудын воктеныже пеш шӱраҥыштеш. Шӱраҥыштшыжла кишке тувыржо кушкедлыл пыта, ӱмбачше лектын возеш. Тудо кече гай волгыдо качымарий лийын шогалеш. Ӱдырын ушыжо пурен ончал колта, воктеныже кече гай еҥым ужеш, тунамак пеш йӧрата, тудым эндал шында.

— Тыге эндалме дене огыл, тый тиде тувырем иктаж вере ең уждымашке шылтен пыште, иктыланат нигунамат ит ончыкто.

Ӱдыр тудо кишке тувыржым сондыкышкыжо тоен, тӱкылен шында. Вара коктынат мален колтат. Татар кува ден мола акаже-шамыч пеш лӱдыныт. „Ынде кишке ӱдырнам, шӱжарнам кочко вет“,—манын, шеҥгел пӧрт окнашке миен ончат, ӱдыржӧ ден кече гай каче мален кият. Нуно пеш куанат. Сӱанлан кочкышым ямдылаш тӱҥалыт. Вара нуным кычкырен наҥгаят, кочкыт-йӱыт.

— Веҥым, айда садышке, изиш гуляен коштына. Тушто ерым, кайык-шамычым ончена.

Ачаже лийше ден веҥыже лектын кает. Аважат пошкудыш кая, акаже-шамыч ден марлан кайыше изи ӱдыр веле кодыт. Чылан каен пытыме шеҥгечет тудо изи ӱдырым акаже-шамычет чуриктарашат тӱҥалын улыт.

— Кишке тувыржым ончыкто, могайрак тудо?

— Мый ом шинче, ала куш лийын тудо тувыржо.

Тудым силом пидын пыштат, сондык сравочым пудыртат да сондыкышто кычал муын луктыт. Вара комакаш куатлын гына олтат, тудо кишке тувырым тулеш йӱлалтен колтат. Венгыже лийше ачаж дене мутланен кайышыжлак трук йомын. Ачаже тыш-туш руалта, ончалеш, нимат уке, чылт ӧреш. Сад мучко кычал пытара, шке декыже куржын толеш.

— Веиге тольо мо?

— Уке, толын огыл.

— Куш кайыш, нигуштат уке.

Чыланат ӧрын шинчат, веиге лийше трук йомын. Ойгырен шинчат чыланат. Кастене пычалзе толын пура. Ӧрын шкеже пеш.

— Молан тыге ойгырен толат пеш? Ме ойгырена да тыят ойгыретыс.

— Мый ойгырымаш уке, ӧрын шонен шинчем. Таче нигунамат уждымым ужынам, чылт ӧрынам. Чодра покшелне изи памаш, изи пӧрт ул о. Тудо пӧртыш ме эре пурена ыле. Таче эрдене тушко пурышым, чердакыш кайышым. Тудо чердакышке пурен, омса тӱрышто шыпак ончен шинчем ыле, трук ӱстембалне шолын шинчыше шӧр лие, моло тӱрлӧ кочкышат шуко лие. Вара тушко изи кайык окнам почын пурыш. Первояк шӧрым подыльо, вара моло тӱрлӧ кочкышым рат дене подыльо. Вара каласен мураш тӱнале: „Нылле ик кула вӱльым икгай пунаным, икгай почаным олнылан пуэн, ӱдырым марлан нальым, нылле ик кула алащам икгайым олнылан пуэн, ӱдырым нальым, кудвече тич садым пуэн, ӱдырым нальым. Сад кӧргыштӧ памаш йога, тӱрлӧ кайык тӱрлӧ мурым мурат ыле, тынар олным пуэн ӱдырым налынам ыле. Изай, тый тиде кочкышым коч“, —мане да лектын каен колтыш. Мыйын мӱшкыр пеш шужен ыле, мыят теммешкемак кочкым. Тыгайым але нигунамат ужын омыл ыле. Садлан ӧрын шинчем.

— Изай, мыйым тушко наиггае,—манеш ӱдыр.

Эрлашым эрдене чыланат тудо изи пӧртыш кайынешт.

— Те каеда гын, мый ом кай,—манеш изи ӱдыр.

Пычалзе ден изи ӱдыр лектыт да каят. Миен шуыт.

— Изай, тый ит пуро пӧртышкӧ, мый шкетак пурем.

Ӱдыр пӧртышкӧ пурен шогалеш. Тушто ӱстембалне шӧр шолын шинча, изи гына йытыра кайык шинча. Тудо изи кайык ӱдырын изи парня гычше ший шергашым луктын налешат, шӧрышкыжӧ кудалта. Вара первояк шӧрым подылеш, вара тулеч моло кочкышыжым подылеш. Вара тоштыж гаяк айдеме лийын шогалеш.

— Мый чоя лиям шонышым, мый дечем чоят улыт улмаш. Тый мый дечемат чоя улат. Ынде тый мыйын ватем лият, ачиймыт деке каена.

Пӧрт гычын лектыт да шочмо ачаж деке каят. Кӱчызӧ тарын сурт олмеш, ватыжын ачажын сурт дечын кум пачаш чапле суртым ыштен шында. Вара коктын сайын илаш тӱгалыт.

7. Поян Лазырын ӱдыржӧ

Лазыр лӱман ик поян ен улмаш. Тудын ик эргыже ден путырак чапле ӱдыржӧ Кычыри улмаш. Тудо Лазыр тарзым кучен. Тарзыжым Лазыр пеш йӧратен илен, ӱдыржӧ йӧршешат йӧратен огыл. Икана Лазыр тарзыжлан „мый тыланет ӱдырем марлан пуэм, таче кастене арака дене тол", манеш. Ӱдыржӧ ачажын тыге ойлымым колын да каче арака дене толшаш каслан вес ялышке кокаж деке шылын кая. Качымарий Лазыр деке арака дене толеш, Лазыр ӱдыржым руалта, ӱдыржӧ уке.

— Эргым, акат куш каен?

— Акай вес ялышке кокаемыт дек каен.

— Тиде кӱзӧ дене акатым шуралтен пушт да шӱм-мокшыжым кондо,—манын, Лазыр эргыжлан кӱзым нумалтен колта.

Эргыже вес ялыш акаже почеш кая. Миен шуэш. Акаже тӱрым тӱрлен шинча.

— Шольым, молан тольыч?

— Ачий мыйым тыйын шӱм-мокшет деке колтыш, тиде кӱзӧ дене акатым шуралтен пушт да шӱм-мокшыжым нумал тол, мане.

Акаже кокажын пырысым шӱшкылеш да пырыс шӱм-мокшым шольыжлан нумалтен колта. „Тиде акайын шӱм-мокшыжо, манын пу",—манеш. Шольыжо ачажлан пырыс шӱм-мокшым намиен пуа. Ачаже „тудлан тугак кӱлеш", манын ойла. Акаже шылын кайымаш гычше вес вере шылын куржеш, ала почешем адак толыт манын. Миен пурен ала могай тулык кува деке.

— Тыгай йӱдыштӧ куш куржталат тыге?

— Мый тугай ял поян Лазырын ӱдыржӧ улам. Ачий мыйым нужна тарзылан марлан пуынеже ыле да мый шылын куржынам шке дечын. Шӱм-мокшем лукнеже ыле. Лӱдмем дене, йӱд гынат, тышке шылын куржын толынам,—манеш.

— Эй , ораде, шылын куржталман мо, ачат куш пуа, тушко кайыман.

— Тудо тарзынаже акай лийшын эргыже,—манешат, ӱдыр тушечын шылын лектын куржеш. Лӱдмыж дене чодрашке куржын. Эр ӱжаралан чодра покшеке шуын. Эрдене, волгыжмеке, онча, ончылныжо кум пачашан пӧрт шога. Тушко куржын пура. Тушто 12 разбойник-шамыч чайым йӱын шинчат эрдене.

— Мемнан ончыкынак икте толын пура, ужат,—манеш ик разбойникше ӱдырым ужын да,—грабитлаш кайышашат уке,—манеш. Разбойник-шамычын вуйлатышышт „тиде ӱдырым ида тӱкале, мыланна страпка олмеш илыже“, манеш. „Каймашеш, толмашеш кочкаш ямдылыже,“—манеш. Командирышт шӱдымеке нуно огыт тӱкале тудо ӱдырым, ӱдыр тушто разбойник-шамычлан пашам ышташ тӱналеш. Кочкаш пога, кодшо кочкышым комакаш шында. Вӱдлан каяш вургемым чиен шогале, кайышаш веле, окнашке саде волшебник куват толынат шогалеш.

— Пураш лиеш мо?—манеш кува.

— Лиеш,—манеш ӱдыр.

Разбойник-шамыч деч кодшо кочкышым комака гычын луктын, волшебник кувам кочкаш шында. Кува кочкын-йӱын темешат, помыш гычшо ош шовычым луктеш ӱдырлан. „На, тиде шовыч пукшымо-йӱктыметлан тыланет. Вӱд дек кайымет годым пидын лекташет“,—манын шовычым пуа. Шкеже лектын каен колта. Ӱдыр куван пуымо шовычым пидын гына шукта, пу сорымла кӱварышке йӧрлынат кая. Кас марте, разбойник-шамыч толмешке, колышыла кия. Разбойник-шамыч толын шуыт, пурат, нымоланат ӧрыт. Эрдене лектын кайы-

мышт годым ӱдыр таза кодын, кастене толын пурымашешышт колен кия. Разбойник-шамыч тудым мушкаш вӱдым левыкташ тӱнгалыт, колотка ыштышыже колоткам ышта. Вӱдым ырыктен ямдылыме. Ӱдырым мушкаш вургемжым кудашаш тӱнгалыт. Вуйжо гыч шовычым налын гына шуктат, ӱдыр кынелынат шинчеш.

— Ой-ой! Шукат маленам,—манеш ӱдыр.

— Мален отыл, коленат ыле,—маныт разбойник-шамыч.

Ӱдыр кочкыш ышташ содор тӱнгалеш, разбойник-шамычым пукшен-йӱктен, малаш пышга. Эрдене адакат нунылан кочкаш содор ямдыла, пукшен-йӱктен, нуным пашашкышт луктын колта. Разбойник-шамыч кайымеке, волшебник куват адакат толын шуэш, пӧртыш пура. Ӱдыр разбойник-шамыч деч кодшо кочкышым тудлан комака гычын луктын пукша. Куват адакат „тиде кочмемлан-йӱмемлан", манын, парняшан пижым ӱдырлан пуа, шкеже лектын каен колта. Ӱдыр тудо пижым чиен гына шукта, кӱварышке йӧрлынат кая, кола. Кас марте тудо кӱварыштак кия. Разбойник-шамыч толын шуыт, ончат, ӱдыр кӱварыште колышо кия. Нымоланат ӧрыт да тудым тояш мушкашлан вургемжым кудашаш тӱнгалыт. Пижгӧргым кид гычше кудаш налын гына шуктат, ӱдыр кынелынат шинчеш. „Шукат маленам",—манеш.

Вара адакат разбойник-шамычлан кочкаш ышташ тӱнгалеш, нуным пукша-йӱкта, разбойник-шамыч малаш возыт. Эрдене садыгак адакат ӱдыр нуным пукшен-йӱктен пашашкышт луктын колта. Разбойник-шамыч кайымеке, саде волшебник куват адакат толын шуэш. Окна гычын „пураш лиеш?" манын йодын, пӧртышкӧ пура. Ӱдыр адакат разбойник-шамыч дечын кодшо кочкышым комака гычын луктешат, тудым кочкаш шында. Кува кочкеш-йӱэшат, „на, пукшымо-йӱктыметлан тиде шергаш", манын, ӱдырлан ший шергашым пуэн кода. Шкеже лектын каен колта. Ӱдыр тудо шергашым чиен гына шукта, кӱварышке йӧрлынат кая, кола. Разбойник-шамыч кастене толын пурат, ӱдыр адакат колышо кия. Нуно ӱдырым мушкаш вургемжым кудаш налыт чыла, шергашыжым кудаш налаш иктынат ушеш ок воч. Мушкыт, сай вургемым чиктен пыштат колоткашке, вара тудым чодрашке нангаят, кугу пӱнчӧ вуйышко кӱзыктен шындат.

Тудо ӱдырым пӱнчӧ вуеш шынден кодымекышт кок кече лиймеке, кугызан эрге чодрашке коштшыжла пӱнчӧ вуйышто „йыл-йыл-йыл" коймым ужын, тудо йылгыжмашке миен, пӱнчӧ йыр пӧрдын ончен коштеш, мо тушто шинчымыжым ок пален шукто, пычалжым виктарен лӱен колта, колотка „кроп" веле шокта, воленат возеш. Кугызан эрге онча, тушто путырак чапле ӱдыр кия. Тиде ӱдырым мый лӱен пуштым вет, ма-

нын тудым налешат, шке декыже нумал намия, шке комнатышкыже пышта. Куш кайымыже годым комнатшым сурален кода улмаш. Тидлан ачаж ден аваже ӧрын улыт, ончычын тыге тӱкылен коштмашыже уке ыле, молан кызыт эре тӱкылен кода, манын сравочым тангастарен, наследник комнатым почын пурат. Ончат, тӧшакыште пеш йытыра колышо ӱдыр кия. „Чу, вет тиде сай огыл, колышым ала кушечын конден пыштен“,—манын, тудо ӱдырым тӱжваке луктыт. Кугыжа содоррак колотка налаш колта, моло-шамычше вӱдым ырыктен, мушкаш тӱнгалыт. Страпкаже, „шого, парня кокласе шергашымат мушкаш кӱлеш“,—манын, шергашыжым кузе кудаш налеш, ӱдыр кынелынат шинчеш. Страшка „ох, батюшки!“ манын, комдык йолым шогалтен, йӧрлын кая. Кугыжа ден ватыже коктын куржын лектыт, чылт ӧрыт, ушышт кая. Ӱдыр кынелын, вургемым конден чиктат тудлан.

Кугыжан эрге толын шуэш, чылт ӧреш, пеш куанен шкеже. Ачаже тудым посна комнатыш нангая да йодышташ тӱналеш кузе лийын, мо тугай лийын? Кугыжан эрге каласа: „Гуляен коштым 8 кварталыште, мӱндырчынак пӱнчӧ вуйышто пеледышла „йыл-йыл-йыл“ коеш. Мый тушко мо тыге йылгыжеш манын ончышым, вара лӱен колтышым. Тиде ӱдырын колоткаже туге йылгыжеш улмаш кече ваштареш. Лӱйымекем колотка волен возо, колоткасе ӱдырым мый лӱен пуштым вет, манын лӱдым да шке декем кондышым“,—манын каласа. Кугыжан эрге тудо ӱдырым ватылыкешыже налеш.

Изиш илымекышт, наследник вес кугыжанышке паша дене каяш лектеш. Ватыже мӱшкыран кодеш, аза ыштышаш веле. Наследник кайымеке, ик тылзе лиймеке, ватыже эрге азам ышта. Ачаже наследниклан пакетым салтак дене возен колта. Тунам салтак-шамыч йолын коштыт улмаш. Салтакын кайышаш корнеш волшебник куват будкым ыштен, аракам налын, салтак кайымым вучен шинчен. Пакет нангайыше салтакет волшебник куван будкыж деке миен шуэш, волшебник кува тудым „салтак, тый пеш ноенат вет, изиш каналтен кае“, манын, кычкырен пурта, тудлан аракам йӱкта. Салтакет рушташ да изиш нералтен колта. Волшебник кува салтакын кӱсен гычше пакетым луктын онча, тудо пакетым кушкед кышка, весым воза: „Ватет азам ыштен, пий ден пырысым“,—манын возен, салтак кӱсеныш пышта. „Ну, ынде каяшет жап шуын“,—манеш, салтакым наследник деке луктын колта.

Салтак кугыжан эрге деке миен шуэш, пакетым тудлан намиен кучыкта. Наследник пакетым лудеш, ватыже пий ден пырысым ыштен манын возымо. „Кеч мом ыштен гынат, мыйын мийымешкем ида пушт“,—манын возен, салтак дене мӧнгеш колта. Салтак наследникын пакетым нумал толеш, саде будко

деке миен шуэш, волшебник кува тудым адакат кычкырен пурта, аракам йӱктен руштыкта. Салтак руштеш да малаш возеш. Салтак малыме шенгеч волшебник кува тудын кӱсен гычын пакетым луктын лудеш, вара кушкед кышка, олмешыже „ватемын кок шинчажымат шуралтен лукса да азажым нумалтен луктын колтыза", манын возен пышта салтакын кӱсенышке. Вара салтакым кычкырен кынелтен луктын колта. Салтак кугыжа деке миен шуэш, эргыжын пакетым кучыкта. Кугыжа лудын ончат, чылт ӧреш:

— Шинчам шуралтен лукташ сай огыл, мом тиде ойлыштеш, чылт ӧрам веле, манеш.

— Язык гынат, эргынан кӱштымыжым ыштенак шукташ кӱлеш,—манеш ватыже. Кугыжат эргыжын толмешке чытен огыл, ватыжын ой почеш аза пукшен кийыше шешкыжым „тышке азатым нумал тол",—манын кычкыралеш. Ачаже кугу кӱзым налын, шешкыжын кок шинчажымат шуралтен луктеш. „Ынде куш моштет, туш кае, марнет тыге ышташ кӱштен,"—манын, луктын колта. Шешкыже урем мучко шортын-шортын кайыш. Пасушко лектын, логарже пеш кошкен, йӱмыжӧ пеш шуын. Эргыже ойленат мошта улмаш.

— Эргым, иктаж вере тый вӱдым ужат? Мамам?

— Авий, уна тушто мама уло, изи памаш йога.

Тудо памаш деке аваже мия, кидше дене ниялткален-ниялткален вӱдым муэш. Тудо памашыжке пура, йӱэш. Вӱранше шӱргыжым мушкеш шортын-шортын. Памаш вӱд дене мушмекыже, шинчаже корштымым чарна. Шортын-шортын пачаш-пачаш шинчажым мушкеш вате, вара шинчаже кум гана мушмекыже чылт тыглай шинчак лийын шинчеш. Наследник вате чылт ужаш тӱналын ынде, эргыжым вӱда да тушечын кая ачажын илыме ялышке. Миен шуэш ачажын илыме ялышке. Тушто кӱчен коштын киндым пога. Кас лиймеке, ачаж деке малаш пураш йодеш. Поян Лазыр дене окна гычын ужын волшебник вате шинчымым, туштак савырнен толшо марийже уло—наследник. Вара тудо ӱдырым налаш тӧчышӧ тарзыже уло.

— Малаш пуртет?

— Кӧ тушто малаш пураш йодеш?—манеш ачаже.

— Икшыван кӱчызӧ вате кычкыра,—манеш тарзыже.

— Кызыт кӱчызым малаш пурташ вер уке, тыгай уна улмо годым пуртымаш уке, вес вере кая да мала,—манеш ачаже.

— Вес шенгел пӧртышкет пурто, тушакын мален кайыже айда,—манеш наследник.

— Мий, эргым, шенгел пӧртышкӧ пуртен колто,—манеш ачаже.

Кочкын-йӱмеке, наследник йомакым колташ йодаш тӱналеш, колышт шинчаш онай.

Йомакым иктат моштышо уке.

— Кӱчызӧ ватыдам кычкырал кондыза, тудо ужмо-колмыжым, йомакымат каласен мошта,—маныт.

Кӱчызӧ ватым кычкырал кондат, вате толеш. Шоя ойлымо годым кӧ лугычын кая, тудым руал пушташ, манын ойым ыштат. Вара вате шке ужмыж-колмыжым шояшке кусарен ойлаш тӱнгалеш. Адак ойлымо годым кӧ „пустяки“ манеш, тундечын 100 тенге оксам пышташ, манын ойым ыштеныт. Ойлаш тӱнгалеш шке коштмыжым, ачаже „пустяки“ манын колта. Ачаж дечын шӱдӧ тенгем налеш. Ойлен-ойлен, волшебник кува деке шуын. Волшебник кува „пустяки“ манын колтыш. Тундечын 100 тенге оксам налеш. Волшебник кува шоя лугычын каяш тӱнгалын. Наследник тудым шашкыже дене руалаш тӱнгалеш. Ынде наследник ӱмбак шуо. Наследник „пустяки“ манын ок ман, ончен шинча, ушыжо каен. Вара адак волшебник кува деке шуо, ту пакет коштыктымашкет. Волшебник кува вич гана „пустяки“ манын, 500 тенге оксам пыштен. Коштмыжым ойлен пытара да мӱгыралтен шортын колта кӱчызӧ кува. Наследник волшебник кувам шашкыж дене тунамак тореш-кутынь руэн пытара, марлан налаш толашыше тарзыжымат руалеш. Поян Лазырымат руалнеже ыле.

— Но, тый ачий лият, шотыштыжо родо,—манеш.

Кугыжан эрге эрлашыжым ватыж ден эргыжым шында да шке декыже нангая. Шке декыже намиен шукта, ачажым пеш чот вурса: „Изиш чыташат ок лий ыле, ужат, тыланет? Волшебник кува ой почеш ыштылынат“,—манеш. Вара илаш тӱнгалыт пеш сайын нуно.

8. Лочо Иван

Ик марийын кум эргыже улмаш. Кок эргыжлан тудо шешкымат налын, кумшыжо лочо да шешкым налын огыл. Лочо Иванетым изаже-шамыч шотлен огытыл, эре обижаен иленыт.

— Вот, эргым-шамыч, мый ынде вашке колем. Мыйын колымекем, кум йӱд годым почела мыйын шӱгар ӱмбаке миен оролыза,—манеш ачаже.

Вара колен колтен. Первой йӱдланак кугурак изажлан оролаш каяш улмаш. Кас шуэшат, кугу изаже „мыйын паша уло, ачамым оролаш каяш ом шу“, манын, лочо Иваным поктен колта. Лочо Иванет ачажын шӱгар ӱмбак миен шинчеш, оролен шинча. Пел йӱд жапыште ачажын шӱгар гычын тул гай лектын кая, пел йӱд эртымеке, шӱгарышке мӧнгеш толын пура. Иванет эрдене шӱгар гычын мӧнгыжӧ кая, изаже-шамычлан нимомат ок каласе мо ужмыжым. Вара эрлашым кастене кыдалаш изажлан оролаш каяш улмаш. Кыдалаш

изажат Иванымак поктен колта. Вес йӱдшымат Иван оролаш кая. Пел йӱд жапыште ачажын шӱгар гычын адакат тул гай лектын кая, пел йӱд эртымеке, шӱгарышке мӧнгеш толын пура. Иван эрдене адакат мӧнгыжӧ кая, изаже-шамычлан нимомат ужмыжым ок каласе. Кумшо йӱдлан ынде Иванын шкенжын черетше улмаш.

— Изай-шамыч, мый кок йӱд годым ачамым оролышым, ынде те коктын мыйын олмешем шӱгар ӱмбак оролаш кайыза,—манеш лочо Иван. Изаже-шамычын ватышт „айда, тыйын ала мо пашатак уке, шкак кае оролаш", манын, Иваным поктен колтат кумшо йӱдланат шӱгар ӱмбаке. Иван миен шинчеш, пел йӱд жапыште ачаже шӱгар гычше лектеш.

— Иван, тый мыйым оролет аман? Кум йӱд годымат тыяк оролаш толынат аман?

— Оролем, ачий, кум йӱд почела ынде оролем.

— Вот эргым, кугыжа эн изи ӱдыржым вашке марлан пуа. На, тыланет тиде шӧрмыч. Шкенан шенгак кугу олыкыш лек, вара тиде шӧрмычетым „сивка-бурка, ончыкем тол", манын рӱзалте. Тунамак тыйын ончыкет шем курныж гай имне кудал толын шогалеш. Вара тый тудын пурла пылышышкыже пурен, шола пылышышкыже лек. Тудо имне дечын ит лӱд, шинчатлан веле тудо шучкын коеш. Тиде ойлымем изат-шамычлан ит ойло, шӧрмычетымат ит ончыкто, ынде кае шкенан деке.

Иванат савырня да шке декыже кая. Мийымекыже шӧрмычшым ең уждымо верем пышта, ачаже ойлен колтымым изаже-шамычлан нимомат ок ойло. Шуко жапат ок эрте, окна гычын пошкудо марий „эй, имньыдам сайын пукшыза кугыжан ӱдыр марлан кайымашке мияшда", манын кычкыралеш. Изаже-шамыч имньыштым сайын пукшаш тӱнгалыт, шӱльым пукшат, йӱдвошт имньышт дене пӧрдыт. Эрлашым кынелыт да имньыштым кушкыж лектын кудалыт кок изаже-шамыч. Лочо Иванат ентаж дечын понго погаш каем манын, урлыкаш комдым йодеш. Ентаже тудлан шӱкшӱ ведрам веле пуа. „Тиде ведрам погет гын, пеш йӧра",—манын.

Иван шӱкшӱ ведрам сакалта, лектын кая. Шӧрмычшымат пеленжак налеш. Кугу олыкышкыжо шуэш, ведражым терыс ораш шылтен пышта, шӧрмычшым кидышкыже налешат, „сивка-бурка, ончыкем тол", манын рӱзалта. Тул гай имне толын шогалеш. Лочо Иван тудлан шӧрмычым чикта, пурла пылыш гычын шола пылышышкыже лектеш, кугу капан сылне марий лийын шогалеш. Имньыжым кушкыж шинчеш, кугыжан ӱдыр шинчымаш полат деке кудалеш. Кугыжан эн изи ӱдыржӧ кум пачашан полатын эн кӱшыл пачашышкыже именной шергаш ден именной шовычшым кӱзыктен сакален. Кӧ тиде шо-

выч ден шергашым налын волен кертеш, тудлан марлан кукаем, манын кугыжалан каласен. Иванат тушко кудалеш. Корнеш изаже-шамычым поктен шуэш, нуно але пел корнышко веле шуын улыт. Иван кок изажым тупышт гыч солаж дене лупшалеш. Кугыжан ӱдыр шинчымаш полат деке миен шуэш, полатын ик пачашышкыже кудал кӱзен, мӧнгеш волен кудалеш. Калык ӧрын ончен шогат. Моло иктат тушкӧ кӱзен кертын огыл. Иван шке кугу олыкышкыжо кудал колта. Миен шуэшат, имньыжын шола пылыш гычын пурла пылышышкыже лектеш, тоштыж гаяк лочо Иван лийын шогалеш. Шӧрмычшым кудашеш, имньыжым колта, шкеже терыс ора гычын ведражым луктешат, шӧрмычшым тоен кода. Вашкерак шӱкшӱ ведрашкыже мо койшо шӱкшӱ понгым пога. Содорышто кишке понгымат, карме понгымат, терыс понгымат—чыла опта, ведражым тема да мӧнгыжӧ куржеш.

— Енгай-шамыч, мый понгым кондышым, тиде понго дене когыльым ышгыза,—манын, Иван понгыжым пуа. Енгаже-шамыч понгым луктеден ончат, ик понгат сайже уке. Иван саде понгыжым коремыш нангаен кудалта. Толешат, шкеже комака ӱмбаке кӱзен возеш. Изаже-шамычат толын шуыт. Чайым йӱаш тӱнгалыт, мо ужмыштым-колмыштым ватыштлан чай йӱмаштышт каласкалаш тӱнгалыт.

— Эй, тӱняштат айдемат уло вет! Мемнам тудо поктен шуо да корнеш тупна гычын лупшыж дене перен кудал колтыш. Миен шуо да кугыжан кум пачашан полатшын ик пачашышкыже кудал кӱзен, волен кудале. Имньыжым гын, ойлашат огыл, шкежат пеш чапле, кугу айдеме. Моло ен полатын ик пачашышкыжат кӱзен ышт керт.

Лочо Иван комака ӱмбалныже изаже-шамычын ойлымыштым колышт кия.

— Изай, тудо кудал мийыше ала мый улам улмаш?—манеш.

— Эй, нолнер, ойлашыжат тыланет вожылмаш.

Иван „шыр-р" воштылалеш да шып лийын возеш. Эрлашым адакат тушко каяш изаже-шамыч ямдылкалат, имньыштым йӱдвошт пукшат. Эр йӱдымак кынелын, лектын кудалыт. Иванат изаштлан „изай-шамыч, мыйымат нангайыза", маншын коеш. Изаже-шамыч тудым вурсен кодат. Волгыжмеке, Иван адакат енгаж дечын шӱкшӱ ведражым йодын налеш, понго погаш каем манын. Кугу олыкышкыжо миен шуэш, ведражым терыс ораш шылтен пышта, шӧрмычшым налешат, рӱзалтен колта. Имне толын шогалеш. Иван пурла пылышыж гычын шола пылышышкыже лектеш. Путырак чапле марий лийын шогалеш. Имньыжым кушкыж шинчеш, кугыжан ӱдыр дек кудалеш. Кайышыжла изаже-шамычым поктен шуэш. Нуно але пел корнышко веле шуынат. Иван нуным тупышт гыч луп-

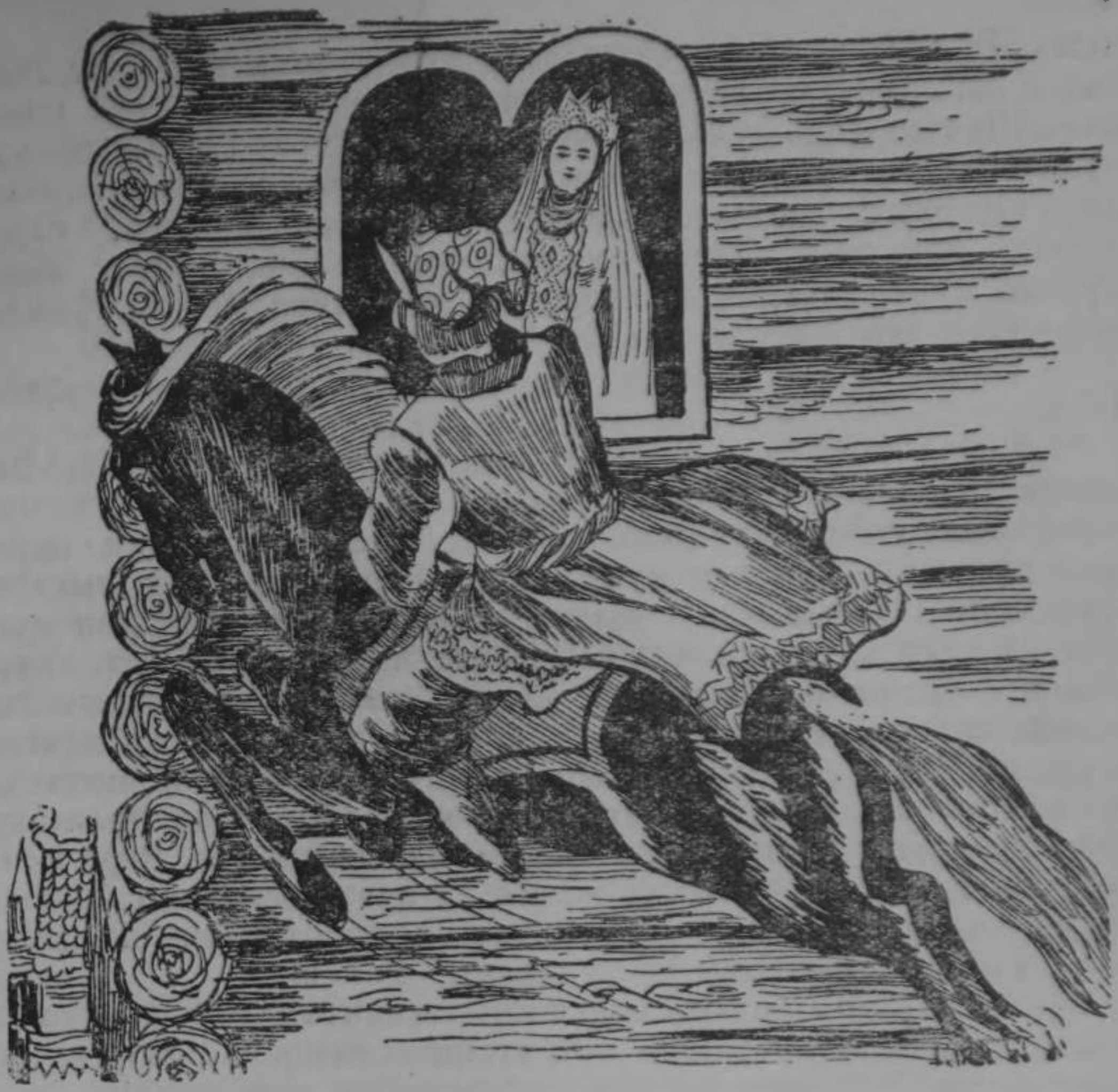
шыж дене лупшал-лупшал кудалеш. Кугыжан полатыш кудал миен, кок пачашышкыже кӱзен, мӧнгеш волен кудал колта. Чыла калык ӧрыт: „Тиде могай ен?!“—манын ойлен шогат. Иван тунамак кугу олыкышкыжо кудал колта. Мия да имньыжын шола пылыш гычын пурла пылышышкыже лектеш, адакат садыгаяк лочо Иван лийын шогалеш. Шӧрмычым кудашын, имньыжым колта, шкеже шӱкшӱ ведражым налешат, тӱрлӧ понгым погеи, шке декыже куржеш.

— Наза, енгай-шамыч, когыльым ыштыза,—манеш Иван.

Енгаже-шамыч тудлан пеш чот сырат кӱлтымаш понгым кондымыжлан, чот вурсат. Иван адакат комака ӱмбакше кӱзен шинчеш да шыпак шинча. Изаже-шамычат мӧнгӧ толын шуыт. Кочкаш шинчытат, мо ужмыштым ватыштлан ойлаш тӱнгалыт.

— Эй, тӱняштат уло айдемат. Тенгече полатын ик пачашышкыже кӱзен волен кудале, таче кок пачашышкыже кӱзен волен кудале. Меат имньым пукшена да тачак тушко кудалына, уке гын, мемнан дечын ончычак калык погынат да меиигунамат кӱзен огына керт. Ончычрак миена гын, ала кудал кӱзен кертына,—манын кутырен шинчат.

Имньыштым пукшат да лектын кудалыт. Иван эрлашым адакат мален кынелеш да енгаже-шамыч дечын шӱкшӱ ведражым йодын налеш, понго погаш каем манын, лектын кая. Енгаже-шамыч „таче сай понгым кондо,“ манын кодыт. Миен шуэш олыкышкыжо, шӧрмычшым луктын рӱзалта, имнет толын шогалеш. Иван пурла пылыш гычын шола пылышыш лектеш, тугай чапле марий лийын шогалеш—тӱняштат от му! Вара имньыжым кушкыж шинчеш, кудал колта кугыжан полатышке. Корнеш изаже-шамычым адакат поктен шуэш, тул гычышт кум гана перен кудалеш. Миен шуэш, кугыжан ӱдыр шинчымаш пачашышкет кудал кӱза, ӱдырын именной шергашыжым налеш, шовычшым налеш, ик гана ӱдыржым шупшал, волен кудалеш. Калык ӧрын ончен шоген кодеш. Иван кугу олыкышкыжо толын шуэшат, имньыжын шола пылышыж гычын пурла пылышышкыже лектеш, тоштыж гаяк лочо лийын шогалеш. Шергаш ден шовычшым шылта. Имньыжым колта. Шкеже мӧнгышкыжӧ толеш. Толшыжла адакат шӱкшӱ ведраже теммешке терыс понгым погеи опта. Шергашыжым парняшкыже чиен, шӱкшӱ шовыч дене пӱтырен шынден. Толын шуэш. „Наза, тиде понго дене когыльым ыштыза“,—манын, ведражым пуа. Енгаже-шамыч эше чот сырат: „Тиде нолнерын понго погымо шотшо уке, ведрам локтыл коштеш“,—маныт. Иван адакат комака ӱмбакше шыпак кӱзен вӧзеш. Изаже-шамычат толын шуыт. Чайым йӱаш тӱнгалыт. Мо ужмыштым ватыштлан ойлат.

— Эй, тӱняштат могай ен уке гын, имнят лийман вет, полатын кум пачашышкыже кудал кӱзымыжӧ годым йол копаже шийла чолгыжеш, йол таганже шӧртньыла коеш.

— Изай, тиде ала мый улам улмаш?

— Ит магырен кий, нолнер! Тыланет але тушко мияш! Тушко мияш корныжымат от му ыле, нолнер,—манын, изаже мыскылен пытара лочо Иваным.

Малаш возыт, Иван комака ӱмбалныжак малаш возын. Йӱдым помжалтешат, шергаш пӱтырымӧ шовычшым ронче, шергашыжым ончалеш. Шовычшым ронча да уло пӧрт кӧргӧ шергаш волгыдо дене волгалт кая. Изаже-шамыч ужытат, тиде ушдымо пожарымат ышта манын, „тушто молан шырпым удырен киет“, манын вурсаш тӱнгалыт. Эрлашым эрдене чыла калыкым кугыжан ӱдыр деке поктат. Именной шергашетым кычалеш—кӧ налын манын палаш. Изаже-шамыч тушко кают, кум йӱд годым тушто шогат, кум йӱд гычын иже толыт. Вара ватыштлан ойлат: „Шовычымат, шергашымат ышт му“,—

маныт. Эрлашым лиеш, ынде икте кодде чыла калыкым поген намият. Лочо Иванет миня. Парняже тудын пӱтырымак шовыч дене. Шкеже лочак. Миен черет дене пурат кугыжан кугу черкышкыже. Тушто ик омса гычын пурен, вес омсашке лекман. Омсаште кугыжан марлан кайышаш ӱдыржӧ, марлан кайыше кок акаж ден курскаже шамыч улыт. Омса гычын черкыш пураш Иванланат черет шуэш. Пура, йодаш тӱнгалыт:

— Парнятым молан кылденат?

— Пӱчкынам да шовыч дене пӱтырен шынденам,—манеш Иван.

Иванын парняжым рончен ончат—именной шергаш! Вара „шовычет кушто?“ манын, йодаш тӱнгалыт. Иван шовычшымат помыш гычше луктын пуа. Кугыжа ӱдыржылан парняжым рӱзалтен, „шотым мумет дене иле ынде, мый тыгайлан пуаш шонен омыл ыле“, манын вурса. Вара Иван ден кугыжан ӱдырым кугыжан чыве вӱташке нангаен петырат. Кугыжан вес ӱдыржӧ нунын деке мом ойлымыштым шыпак гына колышташ коштеш улмаш. Вара икана тудо кугыжа пеш чот черлана. Вес эл гыч кондымо шӧртньӧ олмам кочкеш гын веле тӧрлана улмаш. Кугыжа кок венгыже-шамычым тудо олашке колта. Нунылан эн чапле имньыжым пуа. Вара нуным колгымыжым изи ӱдыржат колын да ачаж дек миен йодеш.

— Ачий, мыйынат марием вес элысе олашке кайынеже олма кондаш, имнетым пу тудланат,—манеш.

— Уна, вӱд шупшыктымо имньым нангае, кайыже тудат,—манын мыскылен, тудлан вӱд шупшыктымо шӱкшӱ имньым пуэн колта. Кугыжан изи ӱдыржӧ марийже деке имньым намия.

— Мый тыланет вес элысе олашке каяш имньым кондышым,—манын, марийжым поктен колта. Иван тудо шӱкшӱ вӱльым шенгекыла кушкыж шинчеш. Имне почшым пӱтырен куча, имньым шенгечынже „лоп-лоп“ кырен кая. Кугыжат дворец ончылныжо туге кырен кайымыжым ончен шоген, вара тудлан пеш сырен. „Мӧнгеш толеш гын, тидым лӱенак пуштам“,—манын ойла.

Иванет нурышко лектын шуэш да имньыжым ньыктын кода. „Корак-шамыч, толза, кочса“,—манеш. Коваштыжым терис ораш урен шында. Шкеже кугу олыкышкыжо кая, шӧрмычшым кидышкыже налын, „сивка-бурка, ончыкем тол“, манын, рӱзалтен колта. Ваштарешыже чапле имне толын шогалеш. Иван имньыжын пурла пылышышкыже пурен, шола пылышышкыже лектеш. Моткоч чапле марий лийын шогалеш. Вара имньыжым кушкыж шинчеш.

— Иван, кушко тыйым нангаяш, ойло?—манеш имнет.

— Ший олмапу дек нангае. Тушто кок шӧртньӧ олмажым налын толаш кӱлеш.

Имнет Иваным шӧртньӧ олма деке нангая. Шӧртньӧ олмам налын, Иван мӧнгӧ толеш, корнеш посана-шамычшым вашлиеш, нуно але олмалан кают веле. Кугыжан нурыштак коштыт.

— Куш каеда тыге? Мом коштыда?

— Ме олмам кычал коштына, ачий таза огыл да кушто муман шӧртньӧ олмам?

— Могай шӧртньӧ олма кӱлеш тыланда?

— Ший олмапун шӧртньӧ олмаже, айдеме тӧрланыме олма кӱлеш.

— Мый тудым муынам, мыйын уло.

— Тый мыланна пу тудым?

— Пуаш лиеш, те только йолдан изи парняжым пӱчкын пуыза, адак тупда гыч йолпарня кутыш туп коваштыдам ньыктын пуыза. Йолпарняштым, тупышт гыч туп коваштыштым ньыктын пуат, Иван нунылан олмам пуа, кок олма гычын ныл олмам. Ивзн имньыж дене кугу олыкышкет кудал колта. Тушакын тудын пурла пылыш гычын шола пылышышкыже лектешат, тоштыж гаяк лочо Иван лийын шогалеш. Имньыжым колта, терыс ора гычын имне коващтыжым луктеш да кугыжа деке шупшын кая. Миен шуэш.

— Мий, ачат деке кае, мом ойлат, колышт,—манын, ватыжым поктен колта.

Ватыже ачаж денак ила, марийжым пеш ок йӧрате. Ӱдыржӧ мия.

— Ӱдырем, ужат, теве курскат шамыч могай олмам кондеыт? Тыйын мариет чыве кӱташат ок йӧрӧ. Имньыжымат кушкыж ок мошто, шенгекыла кушкыжеш да коварчыжым кырен кая, тудым мый кызытак лӱем,—манеш кугыжа.

Кугыжа изи веҥыжым „лӱем“ манын коштеш ыле, кугыжан ӱмбак война тӱналын. Кугыжа чот ӧреш. Калыкым ямдылен курҗталеш. Калыкым пога да войналан луктын колта. Иван веҥыжымат поктен колта. „Передний линийышке кайыже да тушакын каварыже“,—манеш кугыжа.

— Но, ватем, мыйым ачат „войнаш каваре“, манын колта. Тый кузе гынат, ола лекмеш мыйым ужатен лек.

Ватыже Иван дечын ончычын пасушко куржын лектеш. Иванат пасуш лектеш, шӧрмычшым рӱзалта: „Сивка-бурка“, ончыкем тол“,—манын кычкыралеш. Иван ончыко имне толын шогалеш. Иван тудын пурла пылышыж гычын шола пылышышкыже лектеш. Ватыже лочыжо годымак прощатлен кая шке декыже. Иван „Сивкажым“ кушкыж шинчешат, имне йодаш тӱналеш:

— Кушко тыйым нангаяш, Иван?

— Мемнан ӱмбак война толеш, мыланем чудный шашке кӱлеш, тый тудым мыланем муын пу,—манеш Иван.

— Чудный шашке купышто кия, мый тудым муам, Иван,— манеш „Сивкат".

Имнет Иваным купышко нангая, тушто чудный шашкым налыт да Иван ола тӱрышкӧ кудал толеш. Ватыже дворец ончылно марийжым вучен шога. Иван „Сивкат" дене кудал толын шогалеш, ватыже тудым ок пале. Пасушко ужатен лукмыжо годым тугай огыл ыле да кызыт марийжым пален ок керт.

— Мый кызыт каем войнашке, война гычын тиде вургемем денак тый декет толам, тиде имне денак лиям. Тый мыйым чыве вӱташтетак вашлий, мый тушкак миен пурем. Кызытеш чеверын!—манеш.

Иван кудал колта, ватыже верешыжак шортын шоген кодеш. Иван мийыме деч ончыч кугыжан мландым вес кугыжан калыкше шуко налын. Иванын ачажын калыкым пеш шуко пуштеден пытареныт. Иван миен шуэш, чудный шашкыж дене, имньыж дене вес кугыжан калыкым лупшаш тӱнгалеш. Пуштмыжым пуштеш, куржшыжо куржыт. Вес кугыжан калыкшым вес кугыжан мландышке поктен луктын колта. Война чарна. Начальник-шамыч „мемнан калык пытен шуын ыле, ала могай ик ен толят, тудо чӧт кыраш тӱнгале вес кугыжан калыкшым. Тудо поктен колтен керте",—манын, кугыжалан возен колтеныт. Кугыжа нунылан ваштарешыже „тудым сайын вашлийын кондыза тышке", манын возен колта.

Иваным начальник-шамыч кугыжа деке кондат. Кугыжа пеш сылнын вашлияш лектын. Иваным пасушко веле шуктеныт, кугыжан музык шокташ тӱнгалеш. Лочо Иванын ватыже чыве вӱта капкажым почын, марийжым вучаш тӱнгалеш. Иваным конден шуктат, Иван вигак чыве вӱташкыже пура, кугыжан дворецыш ок пуро. Кугыжа ӧреш, Иван ваштареш сукен шинчеш. „Ончычын мом ойленам, кузе гынат ӧрдыш кудалте",—манеш. Кугыжа ӱдыржӧ ден венгыжым шке дворецышкыже нангая. Начальник-шамыч тушко погынат.

— Мыйым мыскылен, дворецет гыч луктын колтышыч, луктын шуымо товар вондо кӱлеш лиеш кеч кунамат. Тыйын йӧратыме вегыч-шамыч улыт. Нуно тыйым колыма гычын утареныт. Тидыже чын вет?

— Чынак. Мый колаш шуынам ыле, нуно олмам конден пукшышт.

— Олмажым кушечын конденыт?

— Ала кушечын, йодын омыл.

— Олма кондышо-шамычетын тупыштышт коваштым ончо. Нунын тупыштышт изи парня кутыш коваштышт уке. Вара йол казапарняштым ончо, уло уке? Тыйым тӧрлаташ вес эл гычын ший олмапун шӧртньӧ олмажым мый конденам. Нунылан

мый конден пуэнам, нуно тыланет конден пукшеныт. Нуно мыланем тупышт гыч коваштыштым ньыктын пуышт, йолышт гыч казапарняштым пучкын пуышт. Вот нунын коваштышт, парняшт,—Иван кугыжалан казапарня ден туп коваштыштым луктын ончыкта. Кугыжа венгышт-шамычын тупыштым онча, нунын тупыштышт чынак ковашгышт казапарня кумдык уке, йолыштышт казапарняштым онча, казапарняштат уке. Иван пуымо парням тангастарен онча, каза парня нунынак. Туп коваштыштымат тангастарен онча, туп коваштыштат нунынак.

— Мыйын колымекем, тый кугыжалан шогалат. Нине венгым-шамычым вес кугыжанышке поктен колтем. Ынышт лий нуно тыште.

Кугыжа кугурак венгыже-шамычым вес кугыжанышке поктен колта, шкеже кола. Иванын кугыжалан шогалтат. Ивэн сайын илаш тунгалын.

9. Эрге корак йылмылан тунемын

Кува ден кугызаже иленыт. Нунын ик эргыш улмаш. Эргыжым ачаже кнагалан тунемаш пуынеже, аваже „ик эргым иктынек тунемаш пуыман огыл“ манын, учашаш тунгалын. Туге гынат, ачаже имньым кычка да эргыжым терыш пуртен шында, тунемаш олашке нангая. Олаш кайыме корныштышт Шоло курык манме курык улмаш. Тудо курыкыш гына шуыт, тушто ик шонго кугызам вашлийыт.

— Куш кудалат тыге?

— Эргым кнага тунемаш олашке наггаем.

— Мыят туныктем, кодо мый денем тунемаш?

— Тый декет тунемаш пуэм да вара кунам тудо тунем лектеш? Кушто тудым муаш?

— Ик талук гычын тунем пытара, тый тудым тиде курыкышкак, тиде верышкак налаш тол.

Марий эргыжым Шоло курыкеш терже гыч волтен кода кугызалан. Шкеже куваж деке монго кудалеш. Миен шуэш. Куваже тудым налаш куржын лектеш.

— Ну, кува, эргымым тунемаш пуэн кодышым. Ик талук гычын тудо тунем пытара.

Ик талук шуэш эргыжым тунемаш пумыжлан, вара ачаже Шоло курыкышко тудым налаш кудалеш. Миен шуэш курыкышко, эргыжым тунемаш налше кугыза тушто шогылтеш.

— Эргым налаш тольым, кушто гын тудо?

— Эргычым монгеш нангайымет деч ончыч кум задачым ыште, ыштен кертат гын, эргыч—тыйын, от керт гын, мыйын. Эргыч кызыт мый денем. Айда мый декем каена.

Марийым кугыза шке декыже нангая, намиен пурта. Ма-

рийын ончыко 12 ожым икгай тӱсаным луктын шогалта.

— Эргычым палет ынде?

Марий тудо ожо-шамычым ончен коштеш, ик ожнжо шенгел йолжо дене шенгекыла тошкалеш. Марий „мыйын эргымак тиде, мыланем палдараш тыге ышта", манын шоналта.

Шонгго кугыза деке мнен шогалеш марий, „мыйын эргым тиде", манын, шенгек тошкалше окым ончыкта. Кугыза „йӧра, тыштыже палышыч," манеш да ожо-шамычшым мӧнгеш петырен шында. Вара 12 икгай ӱшкыжым луктын колта. „Шонгго кугыза, эргычым пале, кудыжо тыште?"—манеш. Марий ӧрын шога, ӱшкыж-шамыч чыланат икгай улыт, нигузеат палаш ок лий. Кугыза нунылан кочкашышт пуа. Вара ик ӱшкыжшӧ кочмаштышт мӱгыралтен колта. Марий „тиде мыйын эргым", манын шоналта. Вара „тидыже мыйын эргым", манеш.

— Ӱшкыж-шамычыште палышыч, тыланет адакат весым ончыктем,—манын, ӱшкыж-шамычшым петырен шында да 12 икгай ош комбым луктын колта, нунылан кочкашышт шӱльым опталеш. Комбо-шамыч кочкаш тӱнгалыт, иктыже эртак молыжым чӱнген коштеш, шыман кочкын ок шого. Марий ончен шога, вара моло комбым лӱдыктыл коштшо комбым „теве, мыйын эргым тиде!" манын ончыкта. Тунык таш налше кугызат „палышыч тидыжым, ынде пытараш задачым палет гын, эргыч тыйын", манын каласа. Комбо-шамычым петырен шында, вара 12 изи икшыве-шамычым икгайым луктын колта. Марий чылт ӧреш, „кудыжо гын, мыйын эргым?" шона. Тудо луаткок йочаште иктыже ачаж деке миен шогалеш да „ачий, айда ынде шкенан деке каена", манын ойла да ачаж ден эргыже тушечын лектын кают. Шоло курыкым волат, вара ачаже эргыжлан ойла:

— Эргым, мемнан шкенан дене кочкашна кызыт нимат уке, мом ыштена?

— Ачий, ит ӧр, ужат, теве мемнан ваштарешна имне дене барин толеш. Мый пий лиям, тый мыйым баринлан ужале.

Тудо бариным курыкеш вашлийыт. Икшывет пий лийын, озаже воктен шинчыше терыште коеш. Барин тудо изи пийым ужеш, пеш йӧрата.

— Марий, тиде изи пиетым ужалет? Мынярым йодат?

— Ужалем, чылтак налат гын, 25 тенгелан пуэм.

Барин тудо изи пийым налеш 25 тенгелан, терышкыже кӱзыктен шында. Кая-кая чодра корно дене, корнышко мераҥ кудал лектеш. Барин дене шинчыше пиет тер гычын волаш толашаш тӱнгалеш мераҥ деке. Барин тудым мераҥ кучаш волтен колта. Пий мераҥ почеш кудалеш, барин пийжым,

мерангым поктен куржеш, барин почеш кучержат куржеш. Пий лийше икшыветын ачаже курыкым волен да тудо икшыветым вучен шога. Меранг почеш кудэлше пиет курыкым волен, ачаж деке миен, йоча лийын шогалеш. Пий почеш куржшо баринетат пийже почеш курыкым вола, туштат нимат уке: пият уке, мерангат уке, икшыве веле ачаж дене шогат. Марий эргыжым шында да шке декыже кая. Ял мучашыш шуыт ынде, пушенге вуйыш корак толын шинчеш да „корак, кора-ак", манын магыраш тӱнгалеш.

— Эргым, корак молан тыге магыра, мом ойла тудо?

— Ачий, коракын ойлымыжым ойлем гын, пеш чот сырет?

— Ом сыре, ойло, ойло,—манын ачаже эргыж дечын йыгылаш тӱнгалеш. Вара эргыже коракын ойлымыжым каласа: „Ачий, эргычын ӱдыр налме годым мушкылтышым йӱат",—манын каласа. Эргыже ачажлан коракын ойлымым кусарен пуат, ачаже тудлан пеш чот сыра. Шке декыже миен шуыт, куважлан каласкалаш тӱнгалеш: „Вот, кува, эргым ынде туныктен кондышым, кайык йылмымат шинча",—манын ойла. Вара илат-илат, барин дечын ондален налме оксаштым кочкынйӱын пытарат. Вара ачаже адак пеш ойгыраш тӱнгалеш. Адак кочкаш уке.

— Ачий, мый ӱшкыж лиям, тый мыйым пазарыш ужалаш нангае. 100 тенге деч мӧнгӧ ит пу.

Марийын эргыже ӱшкыж лиешат, тудым ачаже пазарыш вӱден нангая. Пазарыш намия, шӱдӧ тенгелан ужала, марийын шӱдӧ тенге окса лиеш. Ачаже пазар гычын кая. Ӱшкыжет ӱшкыж налше деч мучыштен кудалеш. Изиш ӧрдышкырак кудалешат, айдме лийын, ачажым корнешак поктен шуэш. Шке декышт миятат, тудо шӱдӧ тенгетым адакат кочкын пытарымешкышт илат, пытарат да ачаже адакат ойгыраш тӱнгалеш.

— Ачий, ит ойгыро, вашке адак пазар шуэш вет, мый имне лиям, тый шӧрмычым чикте. Ужалмекет, тудо шӧрмычшым ит пу налшыжлан. Кум шӱдӧ тенге деч мӧнгӧ ит пу.

Пазар шуэш, эргыже пеш мотор имне лийын шогалеш, ачаже шӧрмычым чикта да пазарыш нангая. Тушто шогылтеш ужалаш тӧчен, иктат акым огыт шукто. Пазарат пытен шуын, имньыжым марий ужален ок керт. Вара тушко волшебниклан туныктышо кугыза мия. Эргыже имне лиймым пала. Вара тудо имньым кум шӱдӧ тенгелан налеш, шӧрмычшымат пеш налнеже, ачаже шӧрмычшым ынеж пу. Марий ден волшебниклан туныктышо кугыза шӧрмычым тавалаш тӱнгалыт. Волшебниклан туныктышо кугызат марийым кырен анғыртарен, шӧрмычым шупшын налеш. Имньым вӱда да шке декыже кая.

Кайшыжла ӱдыржӧ дек пура. Ӱдыржын капка ончылныжӧ кок куэ шога улмаш. Кугыза тудо куэ-шамычеш имньыжым кылден, унчыли сака. Ик куэшыже шенгел йолжым кылда, весешыже—ончыл йолжым. Ӱдыржӧ дек пура да чайым йӱыт, кочкыт. Ӱдыржӧ имньыжлан кочкашыже шӱльым луктын пуа. Имне унчыли кечымым ужеш да шенгел йолжым мучыштарен кода, ачаже дек пура да „ачий, тый йӧршешак ушдымак улат, имньым кӧ унчыли сака, колас туге", манын ойла. Ачаже „ала тый мучыштарен кодышыч?" манын окна гыч ончалеш, имнет тушечын мучыштен, кӧгӧрчен лийын чонгештенат кая шке декыже. Кугыза уремыш лектеш да варакш лийын, почешыже чонгешта. Кӧгӧрченат пеш талын чонгешта, варакшат почешыже пеш талын покген чонгешта. Покген веле шуаш ынде. Кӧгӧрчен шке ялже дек шуэш, тушто лачак кугу ер улмаш. Варакш покген шушаш годым кӧгӧрчен ерышке нуж кол лийын пуренат кая. Тудо ерыштыже шке ял ӱдырак тувырым мушкын шога улмаш. Тудо ӱдырын ончык чапле шергаш лийын возеш. Тувыр мушшо ӱдырет шергашым налын чиенат шында. Варакшет айдеме лийын да ер воктене толеш. Ӱдыр дечын шергашым йодаш тӱнгалеш. Ӱдыр тувыржымат мушкын пытара, тудо эре шергашымак йодын шога, ӱдыр нимаят ок пу. Шке декыже кая, тувырым сакала, волшебник кугызат почешыжак пижын мия. Ӱдыр ачаж деке пӧртышкӧ пура, кугызат почешыже пура. Ӱчашаш тӱнгалыт.

— Мом тыге таваледа, ӱдырем?

— Тувыр мушмаште шергашым муынам да теве тиде кугыза мыйын шергашем муынат манын, налнеже. Шергашыже ала тудын, ала весын? Мый пуымаш уке, ом пу.

— Пу, ӱдырем, енгын шергаш дене мом ыштет?

Ӱдыр шергаш киданак пӧртончык лектын шогалеш, кидше гыч шергашым кудашеш да ончен шога, тудын ончылан трук качымарий лийын шогалеш шергашет.

— Тый пӧртыш пуро, парнят гыч тиде кудашме шергашетым кудаш да пӧрт покшеке „шергашет гын, на!"—манын шуэн колто, шергаш покшеч пудырга, иктыже тыйын йол йымакет миен возеш, иктыже кугызан ончыкыла миен возеш. Шке йол йымакет миен вочшыжым йолет дене тошкал шогал, кугыза тудо пел шергашыжым налеш да лектын кая.

Ӱдыр пӧртышкӧ пура, шергашыжым кудашеш да пӧрт покшеке шуэн колта, шергаш покшеч пудырга, пелыже ӱдыр йол йымаке миен возеш, пелыже умбаке миен возеш. Кугыза тудо пел шергашым налеш да лектын кая. Ӱдыр йолжым нӧлталеш, тошкал шогалме пел шергаш гычын чапле качымарий лийын шогалеш.

— Мыйым утарыметлан ынде мый тыйым марлян налам,— манеш.

Качымарий тушечын лектеш да шке декше кая. Мизн пура, ачаже ден аваже шорташ тӱнгалыт.

— Эргым, кузе утлышыч?

— Эй, ачий, пыкше утленам. Ит ойгыро, ынде илена изиш.

Кумшӱдӧ тенге оксашт ушо ынде.

— Эргым, ынде ӱдырым налаш верештеш.

Ӱдыр налаш окса ок сите, оксалыкым адакат ышташ логалеш. Эргыже луаткок комбо лиеш, ачаже тудым пазарыш нангаен, коло тенге дене ужален толеш. 240 тенге оксашт лиеш адакат. Вара тудо утарыше ӱдыретым ачаж дечын миен йодыт. Ачаже пуаш лиеш ӱдыржым. Качымарий чапле сӱаным ыштен, ӱдырым налын толеш. Сӱаным пеш талым ыштат, йӱмаш-кочмаш пеш тале лиеш. Сӱан эртымеке ачаже пӧртончыланак йӧрлын мален колта. Йӱдым йӱмыжӧ пеш шуын, вӱдым кычал коштшыжла мушкылтыш лаканыш миен пернен, мушкылтышым йӱын. Корак ойлымет чыныш лектын, „эргычын ӱдыр налмыже годым мушкылтышым йӱат“, манме шомакет.

1. Еруслан Лазаревич

Картаус кугыжан улмаш 12 богатырьже. Эн кугу богатырьже улмаш Лазарь Лазаревич. Тудо шонгго улмаш, ватыжат, тудыжат 85 ийыш шуынат. Туге гынат, ик йочаштат уке улмаш, азам ыштен огыл ватыже. Трук ватыже мӱшкыран лийын, эрге азам ыштен. Тудлан лӱмым Еруслан Лазаревичым пуэн улыт. Еруслан Лазаревич пеш виян, шагат дене кушкаш тӱнгалын. Ик гана, кугу лиймекыже, уремыште йоча-шамыч дене модын коштын, сырен да йол гыч руалтен кучен, йол кӱрлын возын, кид гыч руалтен кучен, кид кӱрлын возын. Йоча-шамычым тыге кырен пытарен да начальник-шамыч кугыжалан вуйым шийынат. Картаус Лазарь Лазаревичым ӱжыкта шке декше. „Лазарь Лазаревич, — манеш тудо,— тыйын эргыч йоча-шамычым чыла пытарен. Тый керек куш колто тудым". Лазарь Лазаревич вара шке декыже кая, эргыже кудвечыште модын коштеш улмаш, эргыже деке пеш ойгырен мия.

— Ачий,—манеш,—мо таче пеш ойгырен толат? Але кочай иктаж осал мутым ойлен тыланет?—манеш.

— Эй, эргым,—манеш,—сай пашам ыштен отыл!

Тиде мутым аваже колын, куржын лектеш кудвечышке. Кумытын мутланаш тӱнгалыт: ачаже, эргыже, аваже. Аваже пеш шортеш кудвечыште. Вара марийже ойла: „Шортын ойгылан полшен от керт,—манеш.—Айда пӧртыш пурена да мутланена",—манеш. Пӧртыш пурымеке мутланен шинчат кумытын. Ачаже ойла:

— Давай,—манеш,—эргым колтена тулык ен-шамычым ончымо верышке. Вара кугу лиеш гын, ала Картаус кугыжа шке декше конда,—манеш. Эргыж деч йодыт: „Туш кает?"—маныт.

— Туш ом кай. Лучо те мыйым шке семынем колтыза. Каем куш шинчам онча.

— Эргым, оксам нал, киндым чыке, имньым кушкыж каяшет нал,—манеш ачаже.

— Эй, ачий,—манеш,—тыйын имнет мыйым нумал ок керт.

Кидем пыштем гын, шылыждыме лиеш,—манеш. Эргыже нимат огеш нал, тыгак лектеш да кая.

Еруслан Лазаревичет кая тугай ошман мланде гычын, пулвуй дангыт ошмам келын кайыман улмаш. Шуко кайымек ошма дене, ноя тудо, мален колта ошма ӱмбалнак. Кум сутка мала да помжалтеш. Кынелеш, богатырьын мӱшкыр шужен, теҥгызыште ужеш кайык лудым, комбым, кугу гына тоям налеш да шуэн колта тазан. Кайык лудым вӱдеш пуштеш, кайык лудо вӱдоҥ дене вӱд тӱрыш лектеш. Поген налеш да пунжым кӱреш, кумыж дене атым ыштен, мландышке кӱнчен шында, кумыж атыш вӱдым пышта, вӱд пыштымеке, тул кӱлеш тудлан, кок пу комылям налеш да тазан ваш йыга, вара тул пижеш. Кайык лудым шолтыш, кочко, мӱшкыржым темыш. Еруслан Лазарич тушечын лектеш да ончык кая. Шуко чодрам кая, шуко нурым, шуэш ик кугу олыкышко. Тиде олыкышто ик имне кӱтӱчӧ коштеш. Тудын лӱмжӧ Ивашка улмаш. Ивашка ойла:

— Здрасте, Еруслан Лазаревич!

— Кушечын тый мыйым палет?—манеш Еруслан.

— Мый тыйым ужынам, тыйын кочатын кӱгӱжым кӱтем кумло кум ий. Кочат деке талуклан ик гана оксалан мием. Ик гана мийымем годым тыйым ужынам уремеш,—манеш.—Тый кушечын тышке толат? Кӱшӱчын але мланде ӱмбачынак толын кертынат? Тыйым але полкан мардеж пӧрдыктен конден, але волшебник вий дене толынат? Тышке мый дечем моло нимогай ен коштын ок керт,—манеш.

— Мый толынам тышке тенгыз вэктеч, пулвуй нарыш ошмам келыштальым,—манеш.

— Тый,—манеш,—йӧршеш мыйын коштмо вер гычем толынат. Тале улат, мый гаемак богатырь. Тый молан толынат, але шке воля дене, але поктен колтеныт?—манеш.

— Мый уремыш лектынам, йоча-шамыч дене модшыла сыренам да шукыштын кидыштым-йолыштым кӱрышт пытаренам,—манеш.—Вара кугыжа сырен да ачийлан каласен колтен: „Эргычым кеч куш чыке",—манын ойлен. Мый вара лектым да тольым куш шинча онча, тушкыла,—манеш.—Ынде шке пучымышым шолтенам гын, шкак кочкаш возеш,—манеш.—Мый молылан ом ойгыро, только мыланем йӧршӧ ик имнят уке, тудлан веле ойгырем,—манеш.

— Мыйын кӱтӱштӧ ик имне уло, тудо тыланет йӧра. Тудо имньын лӱмжӧ „Вихрь". На тыланет шӧрмыч, вара мый тиде имньым тӱшкашке поктен намием. Тый кӱтӱштӧ ончо, тудо уло имньым авыркален кудалыштеш, шинчаже тулла йӱла,—манеш Ивашка кугыза.

Еруслан Лазаревич вӱд тӱрышкӧ мия да ончен шинча.

Ивашка кугыза имньым поктен конда вӱд тӱрыш. Нине имне-шамыч чыланат вӱдым йӱаш тӱнгалыт. Иктыже лектеш да как тавалтен колта шенгекыла, рокым шыжыкта пушенге дене тӧр. Еруслан Лазаревич вӱд тӱр гыч куржын мийыш. Руалтен кучыш оржаж гычын пӱтырен имньым, вара тазан мушкын-дыш да имне мушкындымыж дене сукалтен шинче, Еруслан Лазаревич шӧрмычым чикта, кушкыж шинчеш тудо имньым.

— Тау, Ивашка кугыза, имне пуметлан. Кочай дек (кугы-жам тыге манеш) оксалан кайымет годым ачийлан поклоным каласе. Эргыч имньым муын, манын ойло,—манеш.

Еруслан кудалаш тӱнгалеш, Ивашка вуй гыч упшым налын шуктен огыл, тудо койдымат лийын. Корно дене пеш куда-леш, имне кышаже под вынем гай лиеш, рокым шенгекыла шыжыкта пушенге вуй дене тӧр. Шуко пасум кудале, шуко чодрам, шуэш ик кугу олыкышко. Тиде кугу олыкышто кугу война лийын улмаш. Иван руш богатырь Федул князьын вой-скаже дене кучедалын. Тушто салтак-шамыч тич колен киит. Еруслан Лазаревич тазан кычкыралеш: миен шумекыже: „Кӧ уло иктаж илыше салтак?—манеш. Лач икте илыше улмаш, кынел шогалеш да мутланаш тӱнгалеш.

— Мо кӱлеш тыланет, витязь?—манеш.

— Вот мый йодам, тиде калыкым кӧ пуштын пытарен, мо-лан пуштын?—манеш.

— Тидым Иван руш богатырь пуштын пытарен, Федул кня-зьын ӱдыржым марлан налнеже да, Федул князь ок пу туд-лан,—манеш.—Тудлан война лийын,—манеш.

— Кушто ила тудо Иван руш богатырь?—манеш.

— Тышечын лиеш кок тӱжем менге, пасушто ила тудо,—манеш.

Еруслан Лазарич лектеш да кудалеш тудын кышаж дене. Тудын имне кышаже пеш кугу лаке лийын кодын. Еруслан Лазарич кудал колтыш, миен шуэш кугу олыкыш. Тушто адак война тале лийын. Олык тич калык колен кия. Тале йӱкшӧ дене кычкырал колта Еруслан Лазарич:

— Кӧ уло тыште илыше салтак?—манеш. Адак салтак ик-те кынел шогале.

— Мо кӱлеш тыланет, витязь?—мане.

— Тиде войскам кӧ пуштын, молан пуштын, йодам!—ма-неш.

— Тидым Иван руш богатырь пуштын,—манеш.—Федул князьын ӱдыржым налнеже, но тудыжо ок пу,—манеш.

— Иван руш богатырь кушто ила?—манеш.

— Тыжечын ик тӱжем менге лиеш,—манеш.

Еруслан Лазарич адак тудын кышаж дене кудалеш. Па-суш лектын шуэш, ош палаткым ужеш—Иван руш богатырь

илыме верым. Еруслан Лазаревич тушко кудал миен шогале. Иван руш богатырьын имньыже шыданым кочкын шога улмаш тушто. Еруслан Лазаревич мия да имньыжым мучыштарен колта. Ерусланын имньыже тудым поктен колта. Иван руш богатырьын имньыже шудым кочкын коштеш. Ерусланын имныже шыданым кочкаш тӱнале. Еруслан Лазаревич тудо палаткышке пурен кайыш, кӧргыштыжӧ Иван руш богатырь мален кия улмаш. „Тидым,—манеш,—мом ышташ малышым? Пераш гын, сай огыл,—манеш.—Лучо воктекше пурен вочшаш да малышаш“,—манеш. Воктекше пурен возеш да мален колта. Иван руш богатырь помжалтеш да тӱгӧ имньыж дек лектын онча. Тудын имньыже ордыштӧ коштеш, ен имне шыданым кочкын шога. Тӱнӧ пеш вурса: „Мыйын имньым поктен колтен, шкенжыным пукша. Шкеже кушто тудо енже?“—манеш. Палатке кӧргышкӧ пурен онча, ик ен мален кия. „Вот могай ен лӱдын огыл, мален кия, пуйго шке суртшо веле“,—манеш. Еруслан Лазаревичым рӱзаш тӱналеш.

— Тый молан ен суртыш толын возынат, мален киет?—манеш.—Кузе лӱдын отыл мый дечем?—манеш.—Тый шинчет, уло князьлан князь улам, богатырьлан богатырь улам, чылам сенен кертам,—манеш.

— Кӧ князьлан князь, богатырьлан богатырь але эше пале огыл, пеш ит кутыро,—манеш.—Кува мужедын да кок могырыш ыштен,—манеш.—Мыйын йӱмем пеш шуэш, вӱдым кошталкондо але, унам уна семын ончыман,—манеш Еруслан Лазаревич.

— А-а-а! Тыланет але вӱдым кондыман, але молокосос улат, кулет улам мо?!—манын вурса.

— Если вӱдым конден от мошто, тӱня мучко лӱметым шӱктен коштам, Иван руш богатырь унам сайын ок ончо, манам.—манеш.

Иван руш богатырь вӱдым конден пуа тудлан. Еруслан Лазаревич вара туддене мутланаш тӱнгалеш: „Давай каена, вийнам палена. Кудыжо тале?“,—манеш. Нуно коктын имньым кушкыж шинчыт да пасушко лектын кудалыт. Имне дене ваш кудал мият, первой нуно умдын вургыж дене шуралтат. Еруслан Лазаревич Иван руш богатырьым имне ӱмбач пӧрдыктен волтыш, вара умдын писе вуйжым савырал шогале тудлан. Иван руш богатырь тудым сӧрвалаш тӱнгале: „Еруслан Лазаревич, пожалысте иг пушт,—манеш.—Ынде мый тый ленет кучедалаш ом тӱнгал, тыйын шольыч олмеш лиям, тыйым изай манам,—манеш.—Йӧгот дене огыл, усталык дене тыйым изай манам“,—манеш. Вара нуно палаткыш пурат, кочкаш-йӱаш конда, кочкын-йӱын шинчат коктын. Еруслан Лазаревич йодеш:

— Кӧ пуштын пытарен, кок вере войска кият ыле?—манеш.

— Тушто мый кредалынам, Федул князьын ӱдыржым налнем,—манеш.—Тудо ок пу, таче пытартыш гана каена кредалаш,—манеш.—Таче пытартыш война лиеш, пытем гынат пытем, огым гынат огым,—манеш ынде.

Коктын имньым кушкыжын шинчыт да кият Федул князьын ола лишке. Еруслан Лазаревич имньыж дене будка йымаке шылын шогалеш. Иван руш богатырь капка деке миен шогалын кучедалаш. Война тӱнгалшашлан пучым пуалтен колта Иван руш богатырь. Федул князьын войскаже кудал лектеш, кучедалаш тӱнгалыт. Иван руш богатырь пеш кудалыштеш, имньыже икмыняр енгым тошкен пытара, шкеже шашке дене эре руа. Войска-шамычым сенген пытарыш тудо. Кудал колтыш Иван руш богатырь, кугыжан кудвечыш кудал пурен кайыш.

— Федул князь вуетым пуэт, ӱдыретым пуэт?—манеш. Федул князь сӧрвала:

— Пожалуйста ит пушт, ынде ӱдырем пуэм марлан,—манеш. Ӱдыржым пуаш лиеш.

— Мый йолташем кычкырал толам,—манеш. Еруслан Лазарычым кычкырал кондыш тушко. Тушто сӱаным ыштат. Иван богатырьлан ӱдырым менчайыш. Кочкын-йӱын шинчыме годым йодеш Иван руш богатырь ватыж деч:

— Уке ыле тӱняште тый дечет чапле ӱдрамаш?—манеш.

— Эй, мом мыйым пеш чаплылан шотлет? Вот кум ӱдыр ушо. Иктыже шке кугыжалан шога. Фродор ӱдыр-шамыч, тудын изи ӱдыржӧ Леги, тулечын чапле ӱдрамашым мый ом шинче,—манеш.

— Уке ли тӱняште Еруслан Лазаревич деч тале богатырь?—манеш.

— Ом шинче, манеш, ик вере ойлат Ивашка нерген. Тудечын талым ом шинче,—манеш.

Еруслан Лазаревич каяш тӱнгалеш саде кум ӱдыр-шамычым ужаш. Каяш кӱлеш тудлан тале богатырь дечын эртен. Кайышыжла корныштo пеш шонен кая: „Тушечын каяш гын, ала Ивашка пуштын шуа,—шона.—Ӱдыр дек шуаш гын, менчаяш ачий дечын йодын омыл“,—шона. Имньыжым шупшылеш да ачаже дек кудалеш. Кудал миен шуэш шке кугыжанышкыже, тушто война пеш тале лийын улмаш. Ял-шамычым йӧршеш йӱлалтен пытарен улыт, олалаште шалатен пытарыме чыла. Ачаж ден кочаж илыме олаш миен шуо тудо. Данил Белый олам авырен шынден. Тудо войска дене кучедалын олашке пурен кайыш. Ола уремыште Данил Белый кудалыштеш улмаш командоватлен. Данил Белыйым авырен шогалтыш. Данил Белый сӧрвалаш тӱнгалеш тудым:

— Еруслан Лазаревич, пожалуйста ит пушт, ынде шке войскам поген каем да нигунамат ом тол, даже уныкамын уныкажлан ом шӱдӧ толаш тый декет,—манеш.

Ачаж ден кочаж дек пурен кайыш. Ачаж ден кочаже пеш куаненыт.

— Ну, эргым, утарышыч,—манып,—Данил Белый дечын. Тушто кум сутка ила да ойла:

— Мый, ачий, авий, каем тӱняшке гуляяш, тендан дене ом иле,—манеш. Ачаже, аваже, кочаже пеш чарат, огыт колто.

— Тый ит кай мемнан деч, адак иктаж толеш. Ме ынде огына керт, шонгемын улына,—манып.

— Ынде мыйын тыште шогымем ок шу. Ожно мыйым поктен колтышда. Кеч тыште кий, кеч тюрьмаште—иктак тудо. Мый каем тӱняшке, тушто чапле деч чаплым ужам, тушто тале лийын коштшыла тӱрлӧ калык йылмым тунемам, ынде Данил Белый ок тол садак, мыйым те ида чаре,—манеш.

Ачаж ден аваже огыт чаре тудым. Тушечын лектеш да кудалеш тудо. Кудалеш-кудалеш, шуэш кум ӱдыр-шамыч деке, Фродор деке. Тушто палаткым шупшын шынденыт, тудо палаткыште илат, нимо лиймаш уке. Еруслан Лазаревич имньыжым шогалта да палатке кӧргыш пурен кая. Кум ӱдыр-шамыч кид пашам ыштен шинчат. „Пашам ышташ мастар-шамыч, сай иледа-кутыреда?—манеш. Ӱдыр-шамыч иктыштат огыт пелеште, шып шогат.

— Мо те лӱдын улыда мо? Мый маска омыл, пират омыл, кочкаш толын омыл тендам. Тендан гаяк князь тукым гыч улам,—манеш.—Картаус князь гычын толынам,—манеш.

— Тыгеже, сай улат гын, тол, шич,—манын, Легиже ойла. Тудым йӱктат, пукшат тушто. Кочкын шинчышыла Еруслан Лазаревич ойла:

— Кудыжо миеда мый денем гуляяш?—йодеш. Легиже ойла: „Мый миен“,—манеш. Коктын вара олыкышко лектыч, гуляен коштыт. Гуляен коштшыштла ойла:

— Вот, Леги, уке ли тӱняште тый дечет чапле ӱдрамаш?—манеш.

— А тый мом пеш чаплылан шотлет?—манеш.—Вот уло ик вере Анастасия Прекрасная, Вахромей князьын ӱдыржӧ. Тулеч чапле ӱдрамашым мый ом шинче. Тушко каяш кӱлеш эртен Ивашка богатырь дечын.

Ивашка богатырь дек кудал миен шуэш тудо. Ивашка богатырь шогалын да мален шога савар воктен. Тудо пушкыдо шудо гычын шы-ы-п мия да лупшыж дене вуйжо гычын тазан шолен колта. Ивашка богатырь помжалте, Еруслан Лазарычым вурсаш тӱнгале:

— Кузе тый мыйым кыраш от лӱд?—манеш.—Шинчет, чы-

ла богатырьлан богатырь улам. Мый Далмат кугыжам 53 ий оролем. Нимогай кайык койын огыл, чыла пуштынам,—манеш.

— Ай пеш сай орол улат, орол постышто тыге мален шогыман огыл.

— Давай каена пасушко вийнам танастараш. Вигак пушташ але шуралтен шуаш?—манеш Ивашка.

— Давай вик пушташ тӱнгалына!—манеш Еруслан Лазаревич.

Коктын лектыт да пасушко кудалыт. Эрдене кучедалаш тӱнгалын улыт да кечвал марте эре кучедалын улыт. Имньышт лум гай шонгештын. Еруслан Лазаревич Ивашкым имне ӱмбач пӧрдыктен шуэн колтыш, Ивашкым пуштын шуыш, шкеже Далмат кугыжа дек кудал пурен кайыш.

— Кузе тый тольыч, Ивашке кузе тыйым колтыш?—манеш Далмат.

— Мый тудым пуштын шуышым, садлан кертым толын,—манеш.

— Вара тый молан толат мый декем кызыт?—манеш.

— Ала служитлаш, ала ороллан шогалтет манын, йодаш пурышым,—манеш.

— Мыланем иктат ок кӱл служитлаш, войнам ышташ ом йӧрате,—манеш Далмат кугыжа.

— Туге гын, мый каем,—манеш. Лектеш да кая Анастасия Прекрасная деке ужаш. Корныштo кайышыжла ик шонго кугызам вашлиеш.

— Здравствуй, Еруслан Лазаревич!—манеш кугыза.

— Кузе мыйым палет вигак?—манеш.

— Мый тыйын кочатын мланде гыч лӱмын тыйым кычал толам. Данил Белый адак тендан ӱмбак шогалын, пеш тале война лийын. Кызыт кочат, ават, ачат, богатырь-шамыч тюрьмаште шинчат, кажныжын шинчажым шуралтен, сокырым ыштен улыт,—манеш.

Еруслан Лазаревич имньыжым шупшыл колта да кудалеш шке декыже, олаш миен шуэш да шып. Тудо пурен кайыш тюрьмашке, тушто лач орол шога улмаш. Оролым пуштеш да тюрьмаш пурен кая. Тюрьмаште коштеш. Ачаже, кочаже, авяже—чыланат сокыр шинчат. Тудым йӱк гычын палат.

— Тендам утараш тольым ынде, лекса,—манеш.

— Эй, ынде мыланна нимат огеш кӱл, ме сокыр улына,—маныт.—Пеш полшынет гын, ик тенгызыште кишке ила, тудын шекшыжым кондет гын, шинчана тӧрлана,—маныт ачаж ден кочаже.

Имньыжым кушкыж шинчеш да лектын кудал колта. Татар йоча-шамыч ужын кодыт тудын кудалмым, ачаштлан пурен ойлат: „Тюрьма гычын ала могай ен лектын кудале, пеш талын кудал колтыш".

Кудалеш Еруслан, шуко верым кудале, чодраште ынде кудалеш йӱдым. Тылзе волгыдо дене коеш—тушто война пеш тале лийын. Тушто войска-шамыч шуко колен кият. Кугу шудо копна гае кия тудо пычкемыште, ен йӱкын магырымыла шокта. Тушечын эртен кудалаш тӱнгалеш тудо, тиде кугу моклакат тудын почеш пӧрдаш тӱнгалеш. „Ит кудал тый, мый садак поктен шуам тыйым“,—манеш. Еруслан Лазаревич лӱдеш да шогалеш.

— Тый кӧ улат, могай ен?—манеш.

— Мый Еруслан Лазаревич улам. А тый мо тугай кугу моклака улат, шке йылман улат?—манеш.

— Мыйын тиде вуем веле. Мый Росланей богатырь улам,—манеш.—Мыйын вуем кишкылан пӱчкын шуэн. Кишке дене войнам ыштен улына тыште,—манеш.

— Вот лачак каем мый кишке деке,—манеш. Тушечын кудалеш кишке дек, миен шуэш, кишке тудым мӱндырчынак когарташ тӱналеш. „Кишке, ит когарте,—манеш,—мый тый декет осалдан ом тол. Мый тыланет пашам ышташ тӱналам кӱлеш гын, ок кӱл гын, каем,—манеш.

Кишке тудым шке деранже кода. Пӱкеным пуа шинчашыже, шкеже койкышко пурен возеш да мутланен кия ужмо-колмыжым. Еруслан Лазаревич мутланен шинчышыжла шашкыжым йышт луктын налеш да шӱйжӧ гыч руал шуа. Кишке ойла:

— Адак ик гана руал,—манеш.

— Богатырь,—манеш,—иканаштак ситара, кок гана ок руал,—манеш. Вара кишке колен колта. Мӱшкыржым кора да шекшыжым луктын налеш вара, яндау атышке пышта шекшыжым. Тушечын лектеш да кудалеш. Кудалеш-кудалеш, толын шуэш Росланей богатырь дек. Росланей богатырьын вуйжым тушкалташ шекшыжым шӱтен. Росланейын вуйжо кушкын шинче. Росланей богатырь кынел шогалеш 4 важык кӱкшытан, Ерусланлан ойлен колта:

— Вес гана кошмет годым мый декем пуро,—манеш,—тау, вуем утарышыч,—манеш. Еруслан Лазаревич кудалеш ачаж-аваж дек. Миен шуэш, Данил Белыйын салтакше-шамыч тудым олашке огыт пурто. Еруслан Лазаревичлан адак кучедалаш вереште. Салтак-шамыч дене кучедалын, ола уремыш пурен кайыш. Тудо ола уремыште Данил Белыйым вашлиеш. „Ну, Данил Белый, шке мутетлан оза шыч лий ынде,—манеш.—Тыланет таче ӱмыр шуэш ынде. Мый нигунамат шке мутем ом ваштальте,—манеш,—кузе ойленам, тугак лиеш!“ Данил Белыйым тушакын руал шуэн колта. Данил Белыйын салтакше-шамыч оружийыштым Ерусланлан конден пуат. Еруслан тюрьмашке пурен кайыш. Чылаштын шинчашкыже кишкын шекшыжым пышта, нунын шинчашт почылтын, ынде пеш куанышт эргышт толмыжлан. Тушто кум сутка ила Еруслан Лазарич. Ачаж-аваж дечын каяш йодеш. „Мый каем адак тӱняшке гуляяш“,—манеш. Ачаж-аваже ынешт колто тудым. „Ынде Данил Белый уке, илыза вольнан, кок кугыжанышын мланде тендан лиеш“,—манеш. Еруслан Лазарич тушеч лектын кудалеш. Шуэш Вахромей князьышке Анастасия Прекрасная деке, тушто ик старик деч йодеш:

— Кушто,—манеш,—тыште Анастасия Прекрасная? Анастасия Прекрасная деке ужаш тольым.

— Анастасия Прекрасная опкынлан кочкаш наггаем улыт ер воктек,—манеш.

Ер воктек мия, Анастасия Прекрасная шортын шинча тушто пеш.

— Молан шортат? Ит шорт, мый тыйым утараш толынам,—манеш.

— Эй, тыгай качымарий улат, лучо кай шке декет,—манеш.

— Пытем гын пытем, тыйын верчет пытем,—манеш,—коктынат пытена,—манеш. Вара шергашым вашталтен чият. „Изишак вуем ниялткален шинче, возам да малалтем,—манеш Еруслан, вара мален колтыш. Опкын ер гыч лектеш да о, кугыжа иктым огыл, коктыт колтен", манеш. Еруслан Лазарич кынел шогалеш.

— Пеш ит кутыро але,—манеш,—ала иктыжат логарешет шинчеш,—манеш.

— Мый лач тӱняште Еруслан Лазаричым ом керт гын, ом керт, молым чылам кертам. Еруслан Лазарыч але тыш шуын огыл, але тудо кызытраж шочын,—манеш.

Коктын нуно кучедалаш тӱнгалыт. Еруслан Лазаревич опкынын вуйжым перен шуа. Вара опкын сӧрвалаш тӱнгалеш: „Еруслан Лазарыч, пожалысте ит пушт, мый пален омыл тыйым, мый тыланет ик шергакан кӱым пуэм, колто вӱдышкӧ. Тылеч вара нигунам енгым ом коч, вӱдыштӧ колым да ракым веле кочкам",—манеш. Тудо кӱ деке коктынат ерышке пурен кает. Кӱм налын луктыт. „Колым да ракым кочкын тыйын шерет ок тем",—манеш да пытартышешыже вуйжымат перен шуа. Анастасия Прекрасная дене коктын кает ачаж деке. Миймеке:

— Ӱдыретым опкын дечын утарышым,—манеш,—утарыммелан ынде мом пуэт, ӱдыретым марлан пуэт? Мый тудлан толынам,—манеш.

Ӱдыржым тудлан менчаят, уна-шамыч погынат. Тудын ачаже вара шонгемын да кола. Ватыже дене ила тудо ик идалыкым. Вара ватыжлан ойла:

— Йӧратыме ватем,—менеш,—Анастасия Прекрасная! Мый каен ончем ачий ден авий деке.

Ватыже тудым ынеж колто.

— Тый ит кай, тый дечет посна илаш йӧсӧ,—манеш. Ватыже мутым ок колышт, лектеш да кая. Тудо ачаж дек, аваж дек ок кай, тудо колын улмаш ӱдыр кугыжам Поликарым. Вигак тушко кудалеш тудо, миен шуэш, ӱдыр кугыжа деке пурен кая, ӱдыр кугыжаныште тудо илаш тӱнгалеш. Тушто ила тудо. Ик кече эрта, вес кече эрта, тудлан врема шукешат ок чуч. Кечыже тудлан шагатла веле чучын эртен, талукшо ик кечыла чучын. Тушто тудо индеш ийым илен. Тудын кайыме шенгечын ватыже мӱшкыран лийын кодын, ватыж дечын шочын кодын эрге аза, тудо эргыже ачаж гаяк

таза шочын, богатырь лийын. Уремышке йоча лоңгаш модаш лектеш да йоча-шамыч тудым мыскыленыт. „Тыйын ачат уке, ночкалтыш лоңгаш шочынат“,—маныт. Йочалан сыра да йочам лупшен опта уремеш. Южын йолжым, южын кидшым луктын шуэн. Шкеже аваж деке куржын пура вара.

— Авий,—манеш,—мыйын ачий уке мо? Йоча-шамыч туге мыйым мыскылат,—манеш.

— Ачат уло ыле,—манеш аваже.—Кочат дек каем ман ойлыш да алят уке. Ынде индеш ий лиеш каймыжлан. Тудын палымыжат шуко да тӱняште. Ала Поликар ӱдыр кугыжа дек каен,—манеш.

— Мый ачийым кычалаш каем,—манеш эргыже.—Тудым муде ом пӧртыл,—манеш.

— Ит кай, кает да тыят йомат, мый вара тек ойгырен иле,—манеш аваже.

Имньым кушкыжеш да виешак каяш тӱнгалеш. Аваже тудлан „на, тиде ачатын шергакан кӱжӧ, пуэн колтем, ала кӱлеш лиеш тудлан“, манеш. Опкын деч налме шергакан кӱжым чыка да лектын кудалеш ачажым кычалаш. Кудалеш вик ӱдыр кугыжанышке. Чодра воктене кудалеш улмаш. Ӱдыр ден ачаже балконышто шинчат, тудын кудалмыжым ужыт.

— Могай тиде богатырь тыш толеш? Тудым тыш кондымо огеш кӱл,—маныт. Ик богатырьжым луктын колта тудын ваштареш. Тудо богатырьым толшо богатырет пуштын шуыш. Адак весым луктын колтат, весымат пуштын шуэн колтыш. Еруслан Лазаревич, тудын ачаже, „ынде шке каяш верештеш“, манеш. Имньыжым кушкыжын да тудын ваштареш лектын кудалеш. Тудо кудал мия, коктын ваш кучедалаш тӱнгалыт. Тиде толшетым имне ӱмбач пӧрдыктен шуэн волтыш Еруслан Лазаревич. Тудын кӱсенже гыч шергакан кӱжӧ лектын возо. Ачаже ужеш:

— Тиде кӱм кушто муынат тый? Мыйын кӱ тиде,—манеш.

— Тидым мыланем авий пуэн,—манеш.

— Аватын лӱмжӧ кузе?—манеш.

— Авийын лӱмжӧ Анастасия Прекрасная, Вахрамей князьын ӱдыржӧ,—манеш.

— Тый мыйын эргым улат улмаш, кынел,—манеш.

Эргыже кынел шогалеш, коктынат эндалалтыт. „Айда, ынде каена ават дек“,—манеш Еруслан Лазаревич.

Тушечын лектыт да кудалыт. Корныштo коктын мутланен-мутланен каят.

— Тый кузе толаш тышке муынат?—манеш ачаже.

— Мый авий деч йодынам тыш толаш. Мый икана уремышке лектынам да йоча-шамыч мыскылышт мыйым. Сырышым да лупшен оптышым,—манеш эргыже.

— Эргым, тыят мый гаемак тале шочынат,—манеш ачаже. Шке декше миен шуыт. Кудвечыш кудал пурен колтат, аваже ужын, куржын лекте. Имньыштым пуртен колтышт. Анастасия Прекрасная Еруслан Лазарич шӱйыш кержалте да пеш шортеш ынде.

— Молан шортат, ынде мый толынам,—манеш марийже. Ынде пӧртыш пурышт, йӱыт-кочкыт, илат. Ачаже эргыжлан ойла:

— Эргым, тый кай письма дене Иван богатырь дек, Расланей богатырь дек, Фролет ӱдыр-шамыч дек пуро,—манеш.

Письмам намиен савырнен толын шуэш эргыже. Ачаж дек толын шуо ынде. Ачаже эргыжлан ойла:

— Ну, эргым, тый ынде пеш патыр, тале улат. Ынде тыланет ӱдырым налаш кӱлеш. Ик ӱдыр шке кугыжалан шога. Вот тудым тыланет налаш кӱлеш, вара мемнан кок кугыжаныш лиеш, кучен илашна,—манеш.

Эргыжлан ӱдырым налаш тольыч Поликар кугыжам. Ынде когыньыштынат ватышт лие, илаш тӱналыч шке денышт. Осалжым ӱштервоштыр дене ӱштыл колтат, сайжым пукшен-йӱктен колтат.

2. Йыван салтак

Йыван салтак чодраште корно дене кая улмаш. Кайшыжла тумым ужеш. Тушто кум вуян кишке кия улмаш. Айдеме гай йылмым луктеш да ойлаш тӱналеш Йыван дене:

— Йыван, куш кает?—манеш.

— Вот мый дезертир лийынам да коштам тыге,—манеш Йыван.

— Тый корныштo офицерым вашлият. Тудо тый дечет документым йодаш тӱналеш, а тый тудын деч ит лӱд, нимат ок ыште,—манеш кишке.

Тудо кая, офицерым ужеш. Офицер руалтен куча да:

— Документым ончыкто, уло тыйын?—йодеш.

— Уке документем,—манеш Йыван.

— Давай каена,—мане,—мыйын пӧртышкӧ.

Пӧртышкӧ намия офицер.

— Давай,—манеш,—ик аршын материй дене кумло гимнастеркым да брюкым урго!—Офицер тыге ойла да кая. Дизертирет саде тумо йымак куржын мия. Кум вуян кишке ойла тудлан:

— Мый улам тугай-тугай кугыжан ӱдыржӧ,—манеш.—Мыйым осал волшебник конден пыштен да мый тыште кием. Тудын пеленже книгаже улмаш. Тудо книгам Йыванлан пуа да ойла:

— Кум йӱд тиде книгам лудат гын, вара ӱдырыш савырнен кертам. Мий да кастенак лудаш тӱнгал. Кеч могай осал мия гынат, ит лӱд, эре луд,—манеш. Йыван мия да, саде офицер пӧртыштӧ шкетак веле. Кок могырышко кидым кӱсеныш чыкен да коштеш ойгырен. „Ынде мый тудым утарен ом керт,—шона Йыван.—Ик аршын сукна дене кумло парым кузе ургем?“—Шыдыж дене ӱстембалым мушкынден колта. Кузе ӱстембалым мушкынден колта, туге машине лектын шинчеш да ургаш тӱнгалеш. Йыванет куанымыж дене „ынде йӧра пеш“,—шона. Адак пӧртыштӧ коштеш. Адак вес ӱстембалым мушкынден колта, кочкыш лектын шинчеш. Вара ӱстелтӧрыш пурен шинчеш да кочкаш тӱнгалеш, аппетитлан аракам йӱын колта. Кас лиймеке книгам налеш да пӱкеныш шинчын, лудаш тӱнгалеш. Тушто лудын шинчымаштыже тӱрлӧ осал кояш тӱнгалеш: маскат, пирет, кишкет. Йыван огешат онча нуным, эре лудеш. Пел йӱд шумек агытан мурен колтыш да пирет, маскат—чыла каен пытышт. Йыванет книгам пыштыш, йӱын-кочко да малаш пурен возо эр марте. Эрдене кынелеш да кугу тумо йымак саде опкынет дек кая. Опкынет, кугыжан ӱдырет, тугак кия. Йыван миен шуо да опкын ойла:

— Ну, Йыван, ик йӱдым эртарышыч, кок йӱд веле кодын, кеч кӧ толеш гынат, кузе гынат ит онча. Вара мыйым опкын гычын ӱдырым ыштен кертат,—манеш.

Йыван салтак куаныш да мӧнгӧ каен колтыш. Ӱдыр тушанак киен кодо. Машина ургеи шинча. Йыван адак ӱстембалым мушкынден колтыш да кочкаш-йӱаш лектын шинче. Йыван аппетитлан аракам йӱӧ да кочко. Кочкын-йӱмекыже касат лие. Йыван пӱкенышке шинче да книгам лудаш тӱнгале. Лудын шинчымашкыже адак тӱрлӧ-тӱрлӧ янлык-шамыч тольыч: пире, маска, молат. Нуно пурын-пурын мият гынат, Йыван огешат онча, только книгам лудеш. Адак пел йӱд шуо да агытан муралтен колтыш. Янлык-шамычет иктат ыш код, каен пытышт. Адак волгыжмешке малаш пурен возо койкыш. Эрдене кынелеш да „кайышаш ӱдыр дек, кузерак ила тудо“, манеш да тумо йымаке ошкылеш. Ӱдырет тугак кая.

— Ну, Йыван,—манеш тудо,—кок йӱдым эртарышыч, чытышыч, ынде кумшо йӱдшылан кузе гынат чыте. Тӱрлӧ зверьшамыч толыт, пеш чот лӱдыкташ тӱнгалыт. Вара мыйым утарет гын, мый тылат марлан каем. Каена ачий дек, тый марием лият,—манеш.

Йыван пеш куанен офицер пӧртыш кая. Кок кӱсенышкыже кидшым чыкен да коштеш пӧрт гоч. Адак ӱстелтӧрыш пурен шинче кочкаш-йӱаш. Кочкын мӱшкырым темыш. Кас лиймеке книгажым налеш да пӱкеныш шинчын лудаш тӱнгалеш. Адак пӱым пеш пурын, тӱрлӧ янлык-шамыч толын шуыч.

Толашышт-толашышт, тыге огеш лий лӱдыкташ. Вара тӱ-нальыч лӱйкалаш. Ӧсал-шамыч лӱен колтат воктенже, пу-лемет дене тудым лӱят. Йыванын шинчажлан война веле коеш. Йыван салтак пеш чот лӱдеш да пӱкен гыч йӧрлын кая. Ту-дын книгаже кидыштыжак. Лӱдшӧ гай койын киен. Зверь-шамыч агытан мурмеке каен пытышт. Пулемет гыч лӱйкалы-машат чарнен. Тунам Йыванын ушыжо пурыш да кынеле. Вара волгыжмешке малаш возо койкыш. Эрдене, волгыжмек, лектеш да кугу тумо йымакше кая.

— Ала ынде ӱдырем утарен кертынам, ала уке йӧрлын кайымем дене,—шона.

Тумо йымаке миен шуэш, кугу кишкет туштак кия.

— Ну, тау, Йыван, мыйым кишке гычын утарышыч, ынде айдеме лиям,—манеш.—Теве тиде тумо вуй гыч камвочмекем ик нымеште варам руалтен кучо да пулвуешет пудырто,—ма-неш.

Йыван нымеште варам кучыш да „лоч" тугыш пулвуешыже. Тунамак кишке гыч чапле ӱдыр лийын шогале.

— Ынде коктын тылеч вара ватак-мариякла илаш тӱнгалы-на,—манеш ӱдыр.

Тунамак именной шергашым вашталтен чият нуно. Вара ӱдыр ойла:

— Ынде, Йыван, тый кае офицерет дек, мый каем вигак пристаньышке. Эрла тыят тушко мие. Вара коктын пароход дене каена. Офицер тыланет мом шонет, тудым пуа. Тый йод окса калтам. Тудым как рӱзалтет, так тушеч вара йога шӧрт-ньӧ,—манеш.

Вара ӱдыр кая пристаньышке, а Йыван кая офицер илыме пӧртышкӧ. Миен шуэш, гимнастерко ден брюко ургем пыта-рыме. Йыван кумло парым шотлен опта. Изиш лиймек офицер толын пура.

— Ну, Йыван, гимнастерко ден брюкет ямде мо?—йодеш.

— Ургенам, тевыс, шотлен ончо,—манеш Йыван.

— Ну, йӧра, ынде мом налат ургыметлан?—йодеш офицер.

— Пу окса калтам, мыланем йӧра, моло нимат ок кӱл,—манеш Йыван.

— Пуыде ок лий, мом йодат, тудым пуэм манынам-ыс,—манеш офицер.

Окса калтажым пуа. Йыван налеш да офицер пӧрт гыч кая. Кая вик пристаньышке, тенгыз тӱрышкӧ. Мӱшкыржӧ шу-жен да рестораныш кочкаш пурен. Тудын вургемже шӱкшӱ-рак улмаш да тудым воштылаш тӱнгалынат:

— Эй, кочкашет тыште шуко кӱлеш,—манат.

Салтак окса калтажым рӱзалтыш да ик кормыж шӧртньӧ оксам пуыш кочмо-йӱмыжлан.

— Тынар ок кӱл оксат, мо пеш шуко пуэт,—маныт тудлан.

— Кунам гын оксат уке маныда, пуэт гын, огыда нал. Нал-за!—манын, шуэн колта чыла кормыжым.

Кочкаш-йӱаш конден шындышт, тӱрлӧ аракам, жарковой-ым. Кочкаш-йӱаш веле тӱнале, тушко ик изи гына рвезе кур-жын мийыш. Йыван тудын деч йодышташ тӱналеш. Рвезыже ойла:

— Мыйын уке ачияг, авият, мый коштшо йоча улам,—ма-неш.

— Тол, туге гын, кочкаш шич мый денем пырля,—манеш Йыван.

Пырля йӱкта, пукша тиде рвезым, вара коктын лектыт да пристаньышке каят кугыжан ӱдыр ужаш. Тудо пристаньыште ик волшебник кува улмаш. Лачак тиде йочатым капитан-ша-мыч пристань гычын тарлен колтеныт улмаш, тиде салтакым кузе гынат ангыртараш. Салтакет мия да утарыме ӱдыржым вашлиеш. Тиде йочан кидыштыже булавке улмаш. Тудо сал-такын кидшым шуралтен колтен. Салтак ушдымо гай йӧрлын каен кӱвар ӱмбак. Тудо кугыжан ӱдырет салтакым пеш кыч-кыра рӱзен-рӱзен. Салтак кия веле. ок кынел. Вара кӱсенже гыч кагазым лукто, письмам возыш да тудым салтак кӱсе-нышке чыкен кодыш, шкеже кайыш жапше уке да. Ӱдыр кайымеке шукат ыш лий, салтакын ушыжо пурыш. Помжалте, рвезет туштак шога. Салтак ойла:

— Мо лийынам—шкат ом шинче. Кугыжан ӱдырымат ужын-шым керт ала мо?—манеш.

— Ужын шыч керт, ала мо лийын кайышыч да йӧрльыч,—манеш рвезе.

— Давай ынде лучо олашке каена, тушто йӱына да коч-кына,—манеш салтак.

Коктын рвезе дене мӧнгеш олашке каят, рестораныш пу-рат, кочкаш-йӱаш тӱналыт. Кочкын-йӱын жапым эртарымек, адак каят кугыжан ӱдыр дек. Кугыжан ӱдыр дене вашлийыт пристаньыште. Йоча адак салтак кидым шуралтен колта. Сал-так адак йӧрлын кайыш. Ӱдыр тудым рӱзыш-рӱзыш помжал-таш тӧчен, Йыван ыш помжалт. Ӱдыр адак письмам кӱсеныш-кыже чыкен кодыш да кайыш. Йыван киен кодо. Вара иже кынеле. ушыжо пурыш да ойла:

— Мо лийынам ыле?—манеш.

— Ала мо лийынаг ыле, йӧрлын кайышыч да кийышыч,—манеш рвезе.

— Ну, давай ынде лучо олашке каена да йӱына, кочкы-на,—манеш салтак.

Каен колтышт рвезе дене. Олашке миен шуыч да адак рес-тораныш пурышт, кочкын-йӱын шинчаш тӱнальыч. Тыге шин-

чымышт годым Йыван кӱсенышке кидым чыкалта, письмам муэш. Лукто да почо, лудаш тӱнгале. Тушто тыге возымо улмаш: „Ну, Йыван, таче пытартыш кече, ужаш тол пристаньышке. Она уж гын, вара ужын огына керт, мый каем. Пароход дене кум ий каяш кӱлеш“,—манме улмаш.

Йыванет кочкын-йӱын пытарыш да рвезе дене коктын адак пристаньышке кая. Коктын мият да ужыт: кугыжан ӱдыр пристаньыште коштеш. Йыван тудын дек мияш гына тӱнгалеш, тиде рвезе шижде Йыванын кидшым шуралтен колта. Салтак адак йӧрлын кая. Кугыжан ӱдыр рӱза-рӱза Йываным, тудо ок помжалт. Жап шуын каяш, письмам кӱсенышкыже чыкалта да кая. Тудын кайымеке, салтакын адак ушыжо пура да кынел шогалеш.

— Ах, мо лийым? Адак ужын шым керт,—манеш.

Тиде рвезет шылын каен, Йыван шкетше кодын. Адак тудо ресторанышке кая да кочкын-йӱын шинча. Адак кӱсенышкыже кидшым чыкалтыш, письма ало. Лудын ончыш, тушто тыгеракын возымо улмаш: „Ну, Йыван, ынде мый каем. Кеч кайымешкем ужаш мий“,—манме.

Йыванет пеш ойгыра ынде. Каяш жап шуэш. Пристаньышке миен шуэш, кугыжан ӱдыр пароходыштат шинча. Пароход тарванен каяш тӱнгале. Кугыжан ӱдырат онча, Йыванат онча вӱд тӱр гычын, но ваш мутланен огыт керт, кидым веле ваш-ваш рӱзат. Йыван ойгырен ончен кодо: „Ынде мый тышечын каен ом керт“,—шона. Олашке мӧнгӧ пӧртыльӧ. Урем дене вуйым кумык сакен да ойгырен кая. Ик шонго кугыза ваш-лиеш тудым.

— Мо тый, эргым, пеш ойгырен кает?—манеш тудо.

— Эй, кугызай, мыйын пеш кугу ойго,—манеш Йыван.—Мыйын ӱдыр кайыш тугай кугыжанышке, мый каен ыжым керт,—манеш.

— Тый мыйым руштмешкем аракам йӱктӧ, вара мый наигаем тыйым тушко,—манеш кугыза. Вара коктын олашке кает да кабакышке арака налаш пурат. Кугыза ойла: „Тиде кабакыште улшо аракам чыла нал“,—манеш. Йыван кабакыште улшо аракам чыла налеш. Тиде аракам старикет чыла йӱын пытара.

— А эше рушгын омыл, эше нал ик кабакыште,—манеш старик.

Адак вес кабакышке кает да Йыван туштат чыла аракам налеш. Тудымат йӱын пытара старик.

— Адак рушгын омыл,—манеш старик. Адак вес кабакышке кает тушечын. Адак тудо кабакыште аракам чыла налеш Йыван. Тушто йӱын ыш пытаре старик, кабакысе пел аракам веле йӱӧ, вара рушто.

— Ну, йӧра, тау, эргым, нигунам руштмешкем йӱын омыл ыле, тый руштыктарышыч,—мане старик. Тушечын нуно вара кайышт. Корнышто старик ойла:

— Тый нал сукарам шкаланет кочкашет, мыйын орел кайыкем ул о. Тудо орел кайыкым кушкыж шич да чонгеште. Чонгештен кайымыже годым тудо кушкыла ончалеш, тый эре кочкашыже пу. Кандаш суткаште тудо тенгыз гоч лектын шуэш,—манеш.

Вара тиде старикет Йыванын кайык ӱмбалан кушкыжыктен шында да ужатен колтыш. Йыван тенгыз гоч шолен колтыш. Кандаш суткаште тенгыз гоч лектыч да кайык волен шинче, Йыванат волен кайыш. Кайыкше мӧнгеш чонгештыш. Йыван каен-каен, кугыжан ӱдыр олаш миен шуэш. Эн тӱр пӧртын пурен кайыш, тушто ик шӱкшӱ кува, Марпа лӱман шинча.

— Мыйым пачерлан пуртет илаш?—манын йодеш Йыван.

— Айда пуро, илет,—манеш кува.

Йыван кува дене илаш тӱнгалеш. Кочкаш шолташ йодеш Йыван.

— Кочкаш уке,—манеш куваже.

— Кае да налын тол шыдан ложашет, шылет,—манеш Йыван. Окса калтаже гыч оксам почкалтыш да ик кормыж шӧртньым Марпа кувалан пуыш. Оксам нале да Марпа кува изи орава дене кайыш. Шыдан ложашым, шылым нале да шупшын кондыш шке декше. Вара конгаш олтыш да Йыванным теммешкыже пукшыш. Тыге тушто йӱын-кочкын илат. Йыван олаш лектеш да гуляен коштеш уремыште. Ик кугу гына чапле дворецым онча, тудо дворецыште нимогай енгат илыше уке улмаш. Мӧнгышкыжӧ мия да Марпа кува деч йодеш:

— Тыгай чапле дворецыште молан иктат илыше уке?—манеш.

— Тиде дворецыште кугыжан ӱдыржӧ илен ончыч. Тудын ороло улмашын: салтак, офицер, ӱдрамаш. Тиде ӱдыржым ала мо нумал каен, нигӧат шинчен огыл. Кызыт тиде ӱдыр олмеш офицерым, ӱдрамашым, салтакым пуштынат, кызытат туштак кият,—манеш Марпа кува.

— Тудо дворецым кугыжа ок ужале гын, мый налам ыле. Мий, кугыжа деч йод,—манын, Марпа кувам колта. Марпа кувам кугыжа дек мия да йодеш.

— Ужалем,—манеш кугыжа.—Ик печке шӧртньым пуэт гын, пуэм,—манеш. Кува мӧнгӧ толеш да Йыванлан ойла:

— Ужала,—манеш,—ик печке шӧртньым йодеш.

— Мий, кай да ойло, печкем кондыжо, ситарена ик печкелан,—манеш Йыван.

Кува кугыжа дек мия, ойла: „Колто ик печкем, намнеи пу,

ситарена, оптена",—манеш. Кугыжа ломовой имньым тарла да печкем пыштен колта Йыван деке. Ик сорока печкем оптен шындышт, печке шаланен кайыш. Кугыжа лӱмын шӱкшӱ печкем колтен улмаш, кушто тудо тынар оксам муэш манын. Ломовой вара таза печкем намия тушко. Йыван ик печке оксам оптен шындыш. Ломовой извозчик нангая, Йыван шкат мия тушко.

— Тиде дворец ынде лиеш тыланет,—манеш кугыжа Йыванлан.

— Ынде дворецым нальым, давай подписьым пуыза, нимогай тавалымаш ыньже лий вара,—манеш Йыван.

Дворецым подписаен налмеке, Йыван шке декше тольо. Эрлашыжым олашке лекте да угыллаш увертарымашым сакален кошташ тӱнгале.

„Ко тиде дворецыш колышо тояш толеш? Мыняр кӱлеш, тунар окса пуалтеш!"—манме улмаш увертарымашыште.

Колышо тояш имне дене кудал тольыч. Колоткам конден улыт, шовычет, моч—мо кӱлеш, чыла конден улыт. Мушкын пыштышт колышо-шамычым кумынек. Вара кум имне дене нангайышт. Уремыште калык тич, корангашат вер уке, ончаш лектыныт. Йыван ончычын имньым кушкыж каен окса мешакшым рӱзен-рӱзен. Калык окса велмым ужын, кок могырыш корангыт. Колышо-шамычетым сайын намиен тойышт. Эрлашыжым Йыван адак уремыш лекте да тыгай увертарымашым пижыктылаш тӱнгале: „Тиде дворецым ачалаш ко мастар уло? Оксам мыняр кӱлеш, тунар пуэм, толза чиялташ!" Дворец чиялтыше-шамыч тольыч Йыван деке. Йыван мастар-шамычым дворец деке намиен кодыш. Чиялтен шындышт тугай чаплын, кугыжан дворецет тугай огыл улмаш, тугай чапле лийын дворец. Вара Йыван Марпа кувалан ойла:

— Айда, шӱкшӱ пӧртыштӧ илымеш, ынде дворецышке илаш каена,—манеш. Вара дворецыште Марпа кува ден коктын илаш тӱнгалыт. Марпа кува тудлан ойла:

— Айда, Йыван, каена, ынде кугыжан ӱдырым капитан-шамыч муыныт манын ойлат,—манеш.

— Муыныт гын, кондат, мыйын пашам уке, тый айда кай,—манеш Йыван. Марпа кува лектеш да кая пристаньышке ончаш. Тудын кайымек Йыванат чия да шыпак лектын кая. Пристаньыш миен шуэш, калык пеш шуко погынен тушто. Йыван эн ончыкак пурен шогале. Пароход толын шуо. Тушеч кугыжан ӱдыр ден капитан-шамыч лектыч. Кугыжан ӱдыр налаш экипаж дене миеныт. Тудо лектын шогале да вигак Йываным пеш тура ончаш тӱнгале: „Йыван, кунам тыш толын шуын, ме кум ий толына да. Так тӱслан тӱс толеш дыр",—шона.

Вара кугыжан ӱдыр эртен кайыш. „Шого, кунам гынат мыйын лият",—манын шонен кодо Йыван. Кугыжан ӱдырым

экипажышке шынден кудальыч. Йыванат шке декше пӧртыльӧ. Марпа куважат толын пурыш. Марпа кува ойла:

— Йыван, молан ончаш ыжыч мий, кугыжан ӱдыретым муын конденыт вет,—манеш.

— Конден улыт гын, илат, мыйын ӱдыр дене паша уке,—манеш Йыван.

Ик гана кастене Йыван пӧртончык лектын да шинча улмаш коридорышто. Трук омса почылт кайыш да йол йӧк „шолт-шолт-шолт“ шоктыш, кум ен толын пурышт. Ик офицер, ик салтак, ик ӱдрамаш толын шогальыч Йыван ончыко. Офицерже ойла: „Тый мемнам ен семынак тойышыч!“—манеш. Тыге мане да онжо гыч ик стакан вӧрым йоктарен, Йыванлан йӧаш пуыш.

— Ну, ынде кузе чучеш, Йыван?—мане.

— Ынде вием путырак шуко улмо гай чучеш,—манеш Йыван.—Пасушто кугу курык шинча гын, кестен дене перен шалатен кертшашемла чучеш,—манеш. Салтакшат ик стакан вӧржым йоктарен, Йыванлан йӧаш пуыш да:

— Ну, кузе чучеш, Йыван?—мане.

— Пасушто кугу тумо шога гын, шашке дене иканаште пӧчкын шушашемла чучеш,—манеш Йыван.

Ӱдрамашыжат шке вӧржым йоктарыш да ик стаканым Йыванлан йӧаш пуыш.

— Кузе чучеш, Йыван?—ӱдрамаш йодо.

— Мланде ӱмбалне колча вуян менге шога гын, тудо колча гыч кучен, чумыр мландым савырен шуышаш гай чучеш,—манеш Йыван. Вара офицерже ойла: „Ну, Йыван, ынде виет сита тыйын. Кӱлешет годым „эй, акай, изай-шамыч, толза, веле ман, ме тунамак толына тый декет“,—манеш.

Тулеч вара шукат ыш лий, тудо кугыжан ӱдырым вес кугыжа налнеже. Ӱдыр марлан ок кай, Йыванын толмыжым вуча. „Кунам гынат толеш садак“,—шона. Ӱдыр марлан ок кай да кок кугыжа-шамыч ваш сырен, войнам тӱналыныт. Нуно сенген толыныт, столице олаш шуаш мӱндырат кодын огыл. Йыван тидым шижеш да: „Тыге огыл, толыт гын, мыйын ӱдырем нангаят, войнаш кайышаш“,—шона. Кудвечыш лекте да:

— Эй, акай, изай-шамыч, толза,—мане. Тунамак офицер, салтак, ӱдрамаш толын шуыч.

— Мо кӱлеш, Йыван?—йодеш офицерже.

— Мыланем имне кӱлеш войнаш каяш,—манеш Йыван.

Туштак имньым конден шогалта офицер войнаш каяш йӧршым. Йыван имньым кушкыжеш, кестеным сакала да кая, офицер тудым ужатен колта. Йыван войнаш кудал колтыш. Пасушто кугу курык шинча улмаш. Карман курык семын. Тудо курык воктене вес кугыжан войска-шамыч шогат улмаш.

Йыван тиде курыкым кок кестенже ден солалтен колтыш да курык шаланыш, вес кугыжан войскажым курык йымалан пызырыш. Война лытыш. Йыван савырныш да мӧнгышкыжӧ кудал тольо тудо имньыж денак. Шке дворецышкыже пурен кайыш, имньыжым шолен колтыш, шкеже дворецышке пурыш да шинче. Кугыжа ужын утарымыжым. Тудо пеш куанен. Дворецыш пурен онча, тушто нимогай богатырят уке, имнят уке. Пӧртышкӧ пурен онча, туштат уке, Йыван шкетак шинча. Вара Йыван деч кугыжа йодеш:

— Тый ыжыч уж, тышке ик богатырь толын? Тудо вес кугыжан войскам пытарыш, мый пеш куаненам,—манеш.— Тудо лиеш гын, мом йодеш, тудым пуэм тиде полшымыжлан,—манеш.

— Мый ом шинче, тышке пурен огыл, мый шым уж,— манеш Йыван.

Кугыжа лектеш да шке декше кая. Шукат огыт иле, адак вес кугыжа тудын ӱдыржым марлан налнеже. Ӱдыржӧ адак ок кай марлан. Ваш-ваш сырен, кок кугыжа адак войнам тӱнгалыныт. Кредалын толыныт адак, столице олаш шукат кодын огыл. Кугыжа адак пеш ӧрын. „Ну, ожно война годым утарыше ик богатырь адак толеш ыле гын, йӧра ыле“,—манеш.

Шукак ыш лий, Йыванет адак имньыжым кушкыжын войнаш кудал мийыш. Войнаште пеш талын кучедалеш. Но войска пеш шуко кугыжан. Йыван сусырген, имне ӱмбачын пӧрдын волыш. Вес кугыжан войска пеш кудал толыт тушко. Йыван кийымаштыже „эй, акай-изай-шамыч, кушто улыда кызыт?“—манын колтыш. Тунамак офицер, салтак, ӱдрамаш толын шуыч. Йываным кушкыжыктен шындат имне валан да Йыван дворецышкыже кудал колта. А офицер, салтак, ӱдрамаш кумытын кредалын, вес кугыжан войскам кырен колтат. Йыван шке дворецышкыже кудал миен да адак имне вачше кимвозын. Имньыже воктенжак шоген. Тушко ончаш кугыжа, кугыжан ӱдыржӧ, моло калыкат шуко миеныт. Имньыже нимогай ецымат чак ок намие, Йыван воктенак арален шога.

— Ачий, мый миен ончем, ала мыйым нимат ок ыште имньыже,—мане кугыжан ӱдыр. Вара имне дек мийыш, имне шыпак веле шога, нимат ок ыште. Йыванын парняже шовыч дене пидме улмаш. Ӱдыр парняжым рончен онча, шке именной шергашыжым ужеш тудын кидыштыже.

— Вот, ачий, тиде шергаш мыйын,—манеш.—Йомын илымем годым тиде мыйым утарыш,—манеш кугыжан ӱдыр.

Йываным тушеч эмлаш нангайышт. Ик жап гыч тудо тӧрланыш. Кугыжа вара тудым ӱдыржӧ деке пуртыш. Тыге Йыван кугыжан эрге лие, наследник. Тыште вара тудо сайын илаш тӱнгале.

---

1. Чыган кузе поен

Ожно опкын ила улмашын. Тудо кажне ийын, кугыжа деч йодын, эре енгым кочкын. Ик гана кугыжа шке ешыжым чаманен да ик ялымак пуэн, кажне йӱдлан ик ешым кочкеш улмаш. Тудо ялыш чыган тӱшка толын шуыныт шыже велеш. Ик окнаш кычкырат, вес окнаш кычкырат—ик енгат уке, лач тӱр пӧртышто ик еш кодын. Тушко пачерлан пураш йодыт. Озаже ойла:

— Пурташ пуртем, таче йӱдым опкын кочкаш толеш,—манеш. Лӱдын, шортшаш гай ойла. Чыган тӱшкаже:

— Пурто, вара ме шотым ыштена тый денет,—маныт ойленыт.

Чыган-шамыч тушко пурат, имньым туарат, кочкыт-йӱыт. Чыган-шамыч чыланат ялыш лектын кают, мо пӱсӧ ушо, чыла погат: товарет, кӱзет, пилат, ик пӧртыштӧ эше шашкым муыт. Ӱзгарым конден, чыла пӧрт пырдыжеш пудален шынденыт, пӱсыж дене тӱжвак. Кастене опкынет толеш кочкашлан. „Окна гыч лекса!“—веле кычкыралеш. Ик кугурак чыганже ойла: „Кӱлешлан шке пурыман!“ Опкынет пеш чот сыра.

— Ах-ах, пӱтынь ялым пытарышым, иктат тыге ыш ойло, мо тале кодынат?—манын ойла.—Пӧртетым перен шалатем,—манын кычкыра.

— Кертат гын, шалате!—маныт чыганет. Опкын почшӧ дене пӧртым шолен колта. Почшо кутынь пилаш логалеш да кӱрлын возеш. Почшо кӱрлмылан пеш чот сырен да окна гыч пураш тӱнгалын, чыган шӱйжӧ гыч ик вуйжым руал шуа, кокытшо веле кодеш. Чыган-шамыч магырат, тудо вуйжымат шашкыш керыт да окна гычын шуэ.ı колтат. Опкынет почшо ден вуйжым нумалеш да кочаж деке куржын колта верышкыже. Кочаже уныкаж деч йодеш:

— Молан кочкашет от кондо, эргым?

— Ог кондо гала, вуем теве кочкыт. Ала мо пеш тале кодын ик пӧрт,—манеш опкынет. Кочаже тудын вуйышкыжо эмым шӱралта да пижыктен шында. Почшымат тугак пижыкта, тоштыж гаяк лиеш.

— Эргым, тыге огыл, эрдене кай да сайын сӧрвале. Огыт лек гын, унала кондо, только чак ит кондо. Огыт тол гын, почеш поктен кочкына, манын ойло.

Эрдене опкын йочат куржын толеш чыган-шамыч деке.

— Эй, улыда!—окна гыч кычкыра. Чыган-шамыч чыланат кычкырат:

— Улына!

— Айста, кочай тендам унала шӱдек!—ойла.

— Сейчас!

Лектыт, оравам шӱрат, каяш лектынат шуыч. Опкын йочат нангая, кугу ер дек шукта да:

— Тышакын кодса, кочай тендам лишке мияш шӱден огыл,—манеш.

— Мием, кочатым ужде ом чарне,—манын ойла кугу чыганже.

— Уке, уке, кочай тыйым ыш шӱдӧ!—манеш да тыртыш куржын колта ала мо тӱрлын. Кочаж дек мия.

— Кочай, тольыч чыланат,—манеш.

— Мий, эргым, кок кугу ӱшкыжым, шем-ола ден шем ӱшкыжым кондышт нунылан шолташ,—манеш кочаже. Опкын эрге мия:

— Те тиде ӱшкыжым намийыза, кочкаш шолтен пуэм тыланда,—манеш. Туге манеш да опкын эргет куржын колта шке декше. Чыган онча ӱшкыжым, чак мийышаш гай огыл, ӱшкыж кугу, кузе нангаяш? Кугу чыганын ушешыже возеш: „Нийым кондыза, кандрам пунен, чыла ушкаллан кылдыштына“,—манеш. Чыган-шамыч куржын колтышт, нийым руэн кондат, кандрам пунен, ушкаллан кылдышт шынденыт. Опкын кочаже ойла:

— Эргым, кай, мо вашке ок кондо!

Опкын йочат куржын мия.

— Мо вашке от намий ӱшкыжетым?—ойла.

— Кылдышт пытарена да чыла кӱтым иктеш намиена,—манеш кугу чыганже.

— Уке, кочай кокытым веле шӱден.

— Кокытым веле шӱден гын, шке нангай,—манеш. Опкын эрге кок ӱшкыжым нумал кая. Кочаж дек намия.

— Молан огыт кондо?—манеш кочаже.

— Огыт кондо, нуно чыла кӱтым кондынешт ыле,—манеш.

— Ой-ой, тугаяк тале улыт! Мий, ынде нангай 40 ведра пурымо печкем, тудын тичак вӱдым кондышт,—манеш опкын. Печкем намиен пуа чыган деке:

— Намийыза ик печке вӱдым!—печкем пышта ӱлык да шкеже каяш тӱнгалеш.

— Шого, мыят кочат деке мием, ужмо шуэш!

— Уке, уке, кочай тыйым шӱден огыл!—манеш да куржын колта.

Чыган печке дек миен онча, печкем яражымат тарватен ок керт. Чыган-шамыч адак кольмым ышташ тӱнгалыт, ыштен шуктат, ер йыр канавым кӱнчат.

Опкын эрге адак толеш.

— Мо вашке ода намий вӱддам!—манеш. Чыган кычкыра:

— Сейчас намиена! Ерге тӧргалтена!—маныт, „у-у“ чылан лӱшкат. Чыган лӱшкаш пеш талыс.

— Уке, коча ерге шӱден огыл, тиде печкем намие да сита!—манеш.

— Ик печке дене коштмаш уке, кӱлеш гын, шке нангай!

Опкын эрге 40 ведра пурымо печке вӱдым нумалеш да кая. Кочаже йодеш:

— Молан огыт кондо адак?—манеш.

— Огыт кондо калас, пӱтынь ерым тӧргалтен кондынешт.

— Мий,—манеш,—олташ пу кӱлеш, тушто ик шоргенче кия, тудым кондышт,—манеш. Опкын эрге мия да:

— Тидым пулан намийыза!—манеш. Адак опкынет куржын колта. Чыган миен онча шоргенче дек, тарватенат ок керт. Вара нымыштым пушенгге вуеш кылдыштыт. Шуко жап эртен, адак опкын эрге куржын толеш.

— Молан ода намий пудам?—манын йодеш.

— Намиена сейчас, пӱтынь чодрам вожге намиен шындена,—манеш.

— Уке, кочай чодраге шӱден огыл, лач тиде шоргенчым шӱден.

— Мый ик шоргенче дене коштмаш уке, чодраге намиен пуэм да йӧра,—манеш. Саде опкын эргет шоргенчым каталын, „рот-рот“ рокшым йоктара да нумал кая.

— Молан пуэтым огыт кондо?—манеш кочаже.

— Огыт кондо калас, пӱтынь чодрам кудвечыш конден шуынешт. „Ой-ой, путыракак тале улыт аман“,—манын кочаже шона.

— Мий,—манеш,—кочкаш кӱмешке тиде 40 ведра пурымо печкеш аракам намиен пу, ала йӱын колен пытат.

Чыган дек нумал намиен пуа опкын эрге. „Йӱза тидым!“ манешат, шке декше каен колта. Кугу чыганже подыл онча. „Кочо аракаже, тидым йӱат гын, колет“,—шона. Ик стакан гычын йӱкта да шкеже йӱэш, аракам ерышке кышкалыт. Опкын эргылан кочаже ойла:

— Мий, ала йӱын колен пытеныт?

Чыган-шамыч опкын мийымешке ойлен ямдыленыт—кучеда

лаш пий орала. Опкын эрге толын шуэш, кучедал кият нуно ӱмбала-ӱмбала.

— Молан кучедалыда тыште? –манеш.

— Уна, тиде шкетак йӱын да кыра веле!—манын, ик изирак чыганже ойла.

— Шогыза, ала адак кочай аракам колта,—манеш да кая. Кугу чыганже „шого, кочат дек мием!“—манын, лӱдыкта пеш чот. Кочаж деке мия опкын эргет.

— Кочай, ик кугу чыганже шкетак 40 ведратым йӱын,—манеш.

— Ой-ой, тале, ожно мыят рвезем годым 30 ведрам да монь йӱам ыле, мылечемат тале. Мий, уке гын, шӱшкалтен ӱчашаш кай, ала шӱшкалтен кертат!—манеш. Опкын эргет толеш.

— Айста ынде шӱшкалтен ӱчашена, кудыжо кертеш,—манеш. Тудым колыч да чыланат пылышышкышт тӱрлӧ шӱкшакым чыкалтен шындышт, пушенге пелен энертен шогалыч. Опкын эрге шӱшкалтен колта, пушенге гыч шокшан кидвурго кӱжгыт укшла йога. Чыган-шамыч огытат тарване. Кугу чыганже ойла:

— Ну, шӱшкалташ шӱшкалтем ыле, шинчат вуй пундашыш пудешт лекде ок код,—манеш.

— Ну, уке гын, пӱтырыза иктаж шовыч дене.

Шовыч дене опкынын вуйжым пӱтырен шындат, кум вуйым.

Кугу чыганже смола пу шелме ӱшым нумал толеш, изи чыганышт изи йӱк дене кычкыралыт тазан, кугужо ӱш дене савырал, вуйжо гыч перен колта. Олкын йӧрлын кая. Чыган ӱшым чодраш шуэн колта, шовычым рончен налыт. Опкын эрге куржын колта шке декше. Кочаже йодеш:

— Ну,—манеш,—иктажым пуштын кертыч?

— Могай пушташ, иктат ыш тарване. Нуно шӱшкалтышт, шинчам вуй пундашыш теве пудешт лектеш. Тау эше шовыч дене пӱтыреныт,—манеш.

— Ну, ынде шӱр кӱын, нангай ӱшкыж шылетым.

Опкын эрге ӱшкыж шылым намиен пуа. Чыган-шамыч кочкэш тӱнгалын улыт, ик шенгел эрдымат огыт пытаре. Кодшо шылжым чыла орвашке оптат, шӱкшакыштым ерыш кышкат. Кочаже ойла:

— Мий,—манеш,—йодын ончо, ала кают тышечын, ит сырыкте!

Опкын эрге толеш чыган деке:

— Кочай тышечын тендам каяш шӱдыш,—манын ойла.

— Уке, ме тышеч кайымаш уке, тыште ушкал кӱтӱ дене уло. Вӱд тыштак, чодра тыштак.

Опкын эрге кая.

— Кочай, нуно тышеч огыт кай,—манеш.

Кочаже адак ойла:

— Мий, мом йодыт, тудым пуэна ман, пожалуйста кайышт только.

Опкын эрге куржын мия.

— Мом йодыда, тудым пуэна. Тышечын кайыза кузе гынат.

— Ик 40 ведра пурыман печкешет шӧртньым кондо, вара каена!—кугу чыганже ойла.

Опкын эрге кочажлан миен каласа:

— Кочай,—манеш,—чыган-шамычет шӧртньым йодыт ик нылле ведра пурыман печкешет.

Кочаже шӧртньым онта да нумалтен колта, чыган дек намиен пуа, чылан чыла ныл орваш лу ведра дене оптат. Имньым кычкышт да тарванен кайышт тушеч.

Тулеч вара чыган поен.

2. Миклай ден Павыл

Ожно ик охотник илен, тудын кок эргыже улмаш: Миклай ден Павыл. Миклайже 12 ияш, Павылже 9 ияш. Охотниклан кошташ ачаж деч пычалым йодыт. Ачаже пычалым налын пуэн. Нуно эре ачашт дене пырля коштыныт чодрашке. Ик гана ачашт дене пырля коштмышт годым йомын кодыныт. Йомын кодшо йочат-шамыч лекташ шотым муын огытыл. Изишак урым лӱйылтыт, кумыж дене подым ыштат, киндыштат уке улмаш.

Эрдене кынелыт, ангырген коштмышт годым чодраште модшо кок мераҥ игым ужыт. Нуно коктынат пычалым виктат мерангым лӱен шуашлан. Мераҥ игыже ойла: „Миклай ден Павыл, мемнам ида лӱй. Ме тыланда йолташ лийына“,—маныт. Мераҥ игым пырля налыт да каят ныльтын. Шукат огыт кай, кок рывыж иге тугак модын шогат. Нунымат лӱяш виктат, нунат тугак каласат. Пырля рывыж игымат налыт да каят, кудытын лийыч ынде. Межашке лектыт да межа дене каят, кок пире иге модын кият. Нунымат лӱяш виктат, нунат тугак каласат. Нунымат пырля налыт да каят. Межа дене каен-каеш, тореш межаш шуыт, тушто кок маска кучедал шогат. Нунымат лӱяш виктат да нунат тугак каласат. Нунымат налыт да луын каят. Вожын корныш шуыт. Миклайже шольыжлан ойла:

— Вот, шольо, ынде ме пырля коштын огына керт, тиде сумкам сакен кодена кожеш. Мый тышкыла каем, тый—тышкыла. Мый лектын ончалам гын, сумка шинчырга гын, тый коленат лиеш, тый лектын ончалат гын, сумка шинчырга гын, мый коленам лиеш.

Миклайже 4 янлыкым налеш да олашке лектеш. Олаже кугыжан пече воктен шинча улмаш. Кугыжан ӱдыр тудым ужын кӱшӱчын. Тушко куржын вола, пече вошт мутланат. Миклай путырак чот чапле улмаш. Кугыжан ӱдыр тудым путырак чот йӧратен.

— Пуро тышке, мутланаш!

— Мыланем тушко пураш ок лий, лек шке, мутланена коктын!

— Янлыкет деч лӱдам лекташ тый декет,—манеш кугыжан ӱдыржӧ.

— Мыйын янлыкем-шамыч шӱдыде нимомат огыт ыште, мый шӱдем гын веле нуно тӱкат,—манеш.

Кугыжан ӱдырет лектеш тушко да йыгыре шинчын мутланаш тӱнгалыт. Кусыжым, кӧн эргыжым пален налеш да кугыжан ӱдырет марлан мияш тудлан веле шона.

— Миклай, мый тыланет марлан мием, тушакын менчаялтына,—манеш.

— Мый тыглай охотник веле улам, тый кугыжан ӱдыр улат, кунам марлан миет,—манеш.

— Мый тыйым йӧратенам гын, мием!—манеш. Тудым ачаж деке виешак пурта да ачажлан ойла.

— Вот, ачий, мый тидлан марлан каем, тидлан от пу гын, чонем садак пытарем,—манеш. Ачажат нимолан ӧрын, ватыж дене кангаша: „Тидлан огына пу гын, кола гын, мемнам титаклат“,—манеш. „Кая гын, кая, шке шинча“,—манып вара нуно.

Тунамак попым ӱжыктат, менчаен шындат ӱдыржым тудлан. Иктаж кум кечым илат, кугыжан ӱдырлан путырак келшен Миклает. Иктыже-весыжым путырак чот йӧратат. Изиш илат, Миклайын адак чодрашке кайымыже шуын.

— Ну, вате, мый адак коштын толам ик арням.

Ватыже тудлан булкым ыштылеш изюм дене да мо да, ынде ыныж мондо пуйто. Миклай котомкам сака да лектеш да кая. Ватыже ужатымыж годым ойла:

— Вот, Миклай, марием. Тый тудо кварталышке ит кай, тушто нимогай охотникынат вуйжо пытыде кодын огыл, тушакын тый пытет.

Миклаят тудым ынгылен налын да вигак тушко кая, ватыж мутым ок колышт. Кварталышке пурен гына шуэш, шордо лектеш, Миклайын янлыкше-шамыч тудым покташ тӱнгалыт. Кая-кая Миклаят, кас лиеш, ынде пычкемыщалташ тӱнгалын. Тул олмо улмашын тушто, тушакын шогалеш, кочкаш пукша янлыкше-шамычым. Кӱшнӧ, кожышто, „ж-ж-ж, кылменам“, манме йӱк шокта.

— Кылменат гын, воло, молан тушто шинчет!—манеш.

— Волашыже волем ыле да янлыкет-шамыч деч пеш лӱдам,—манын ойла.

— Мыйын янлыкем-шамыч огыт тӱкале.

— Огыт гын, огыт, на, тиде тоя дене тӱкале нуным,—тоям пуа. Миклает тоям налеш да маскажым шуралта тоя вуй дене. Маскаже тушакынак кӱ менгe лийын шогалеш. Тудо кугызат вола да тоя дене шуралтен, Миклайымат кӱ менгым ышта. Миклаят кӱ менгe лийын шогале.

Ватыже вуча пешак ынде, арнят эртыш, кок арняг тора огыл, марий эшеат уке.

Павыл коштын савырнен, сумкам онча, сумкаже шинчыргеи. Чытен кертде шортын колта: „Ах, изаем пытен, ужат!"—шона.

Павыл тудо корныж дене кая, тугак олашкак лектеш, кугыжан пече воктен тугак шинчеш да йынгa лийшыже куржын лектеш. Миклай ден Павылын тӱсышт икгай улмаш, янлыкат икгай, пален огыл тудо.

— Ах, Миклай, йӧратыме марием, молан от пуро? Тыште веле шинчет!—манеш. Павылын ушышкыжо пура: „Ох, изай тыште илен улмашын",—шоналта. Кас шуэш, йынгаже шара малаш возаш. Павыл ок воч, аптыранен. Миклай вате шупшалеш, эндалеш тудым, Павылым силомак малаш пырля пышта. Павыл йӱдвошт тупелак мален. Миклайын ватыже ойла:

— Ах, марийжат, мо тугай улат?—манеш.—Ала иктаж ен иктаж мом ойлыш?

Павыл эрдене кынелеш да „мый чодрашке каем", манеш.

— Кызытат пеш шуко коштыч, адак тудо кварталыш кает гын, вует кошарга. Тудо тугак киндым чыка да лектеш да кая. Изаж колымашке вигак кычалаш кая.

Тудо кварталышкет шуэш адак, тугак шордо лектеш, янлык-шамыч покташ тӱнгалыт тудым. Павыл каен-каен изажын тул олмыш шуын. Кас лийын, тулым олта, кочкаш шолта. Кочкаш шинчыт, адак кожышто „ж-ж, кылменам", манме шокта.

— Кылменат гын, воло!—манын сыренак пелешта Павыл.

— Волашыже волем ыле да янлыкет-шамыч тӱкат. Нуным тӱкале ты тоя дене!

Павыл налеш тоям, маскажым шуралта тоялеи коштмо вуй дене. Маскаже кӱ менгe лийын шогалеш. Вес вуйыш савырен тӱкалтыш, маска мӧнгеш адак маскак лие.

— Ах, тый сволочь!—пычалжым викта да лӱен шуа, кугыза„ пызгӱып" волен возеш. Келге коремыш ончалеш, тушто ушет кая! Коремыш вола тудо, тояжын вес вуйжо дене тӱкала, тӱкала, кайыкше, янлыкше, айдемыже—чыланат кынелыт, таум ыштат. Павыл изажын янлыкшым муэш, изажымат айдемым ышта.

Изаж дене мӧнгышкыла кайышыштла ойла Павылет:

— Изай, мые тыйын ватет дене малышым,—манеш. „Малышым“ манмылан Миклай пеш чот сырыш да кем шулыш гычын кӱзым луктын, шольыжым шӱйжӧ гычын „чошт“ веле пӱчкын шуа. Миклай шке янлыкшым налеш да кая ватыж деке. Ватыже кажне кечын балконыштак вучен шинчен улмаш. Марийже мийымым ужын да куанен налаш лектеш ваштарешыже. Пырля пурат пӧртышкышт, кочкеш-йӱэш Миклает. Ватыже ойла:

— Ай, молан тенгече путырак ала кузе койыч,—манеш,—ни ыжыч эндал, ни савырнен ыжыч воч!—манеш. Миклайын кенета ушышкыжо пура. „Ах, йонгылыш ыштенам шольым“.

Миклай кайыме шенгечын Павылетын маскаже мерангетым колта илыше вӱдлан. Меранг кудалеш илыше вӱдлан. Шуко жапат ок эрте, конден шукта, маска тудо вӱд дене шӱра да Павылын вуйжым пижыктен шында, адак кӧргыш нелыкта. Павыл кынел шогалеш. Павылын нерже да мо да шенгекыла лийын, йонгылыш шенгекыла онча. Маска тудын вуйжым угыч перен ойырен шуа, мерангым адак илыше вӱдлан колта. Меранг конден шукта уэш, ынде сайын ончен пижыктат. Павылат ылыж шогалын айдеме гаяк. Шымавучым налын, шиялтышым ышта да омарта вуйыш шинчын, шоктен шинча. Ту шоктымо годым Миклай изаже толеш.

— Вот, шольо, мый тыйым йӧршеш йонгылыш пуштым. Ну, ит сыре тидлан.

— Сыраш огыл,—манеш, молым нимат ок пелеште.

— Вот, шоляш, ынде кузе ыштена? Ме коктынат каена ик вате деке. Ойырен пала гын марийжым, тушто илена, уке гын, каена.

Кает ынде кугыжан суртышкет ватыж дек. Ватыже ужеш: икгай кӱкшӱтан, икгай сынан кок ен шогат, янлыкыштат икгаяк. Миклайже пелешта:

— Ну, кулыжо ынде мариет тыште?

Кугыжан ӱдыр нимоланат ӧрын, шинчам веле карен, кушечын палаш! Ончылтеш-ончылтеш тӱслен, тангастарен, Павылын йора олмыжым ужеш, шке марийжым пален нале. Пӧртышкӧ пурышт ынде, кочкыт-йӱыт чаплын гына. Малаш возыт, мален кынелыт эрдене. Кугыжа трук черланен колен колта. Тиде Миклайым калык кугыжалан шогалта. Павылже король-кугыжа лийын.

3. Умылыдымо каче

Ик нужна марий ден эргыже илат.

— Эргым, пазарышке тагам нангаен, ужален тол, оксаж дене мо кӱлешым нал, икана кочшаш шылым кондо, тагажымат мӧнгӧ кондо,—манын, эргыжым пазарыш колта. Эргыже тагам пазарыш нангая, миен шогалеш. Икте мия торгаяш тагам. „Ачий туге шӱден огыл, тагам ужалаш шӱден, вара тагажым мӧнгӧ шкенан деке намиящ шӱдыш“,—манын торгаяш мийыше-шамычлан ойлен колта. Торгаяш мийышет ӧреш да савырнен кая. Вара ик ӱдыр мия, тагам торгая, кузе ужалышашым каласкала тудлан, ӱдыр ӧрын ок шого. Кевытыш кая, вашкӱзым налын толеш, шинчалым налеш. Орва деке мия, тагам тӱредеш, межым рвезылан ужалаш шӱда.

— Ачат тыге ышташ шӱден колтен,—манеш.

— Ачий икана кочкаш шылым шӱден намияш.

Ӱдыр адакат ӧрын ок шого, таган кок мунымат пӱчкын луктеш да рвезылан пуа.

— Ачатлан намиен пу ынде, ит ӧрыктаре чылам.

Рвезе межым ужала, мо кӱлеш сатум наледа да шке декыже кая. Икана кочшаш шылым нангая. Мия шке декыже.

— Эргым, кузе тыге ышташ ушешет возо?

— Ӱдыр тыге ыштен пуыш,—манеш эргыже.

— Кусо ӱдыржӧ, ыжыч йод? Тудо мыланна пеш кид ыльыс тыгеже.

— Йодым да „теле кушто, мый тушто улам“, манын каен колтыш.

— Сайынак йодаш кӱлеш ыле,—манеш ачаже.

Аракам налеш, тулар марийым муэш, эргыжым ял еда тудо ӱдыр кычалаш колта ачаже. Ял еда коштыт, кажне сурт еда, кудо шенгелнат ончыштыт. Вара ик ялыште кудо шенгелне тер кийыман суртым муыт. Тудо суртыш пурат „ӱдыр тыште“ манын, чынак, тудо ӱдырак тушто кудвече покшелне шкетын шога.

— Ешет уке мо?—маныт.

— Ешем уло, ачий-авий уло, изай-енгай уло. Авий шеме дене ошо вашталташ каен, ачий илышын шӱм-мокш лукташ каен, изай ден енгай шогышым йӧрыктылаш каеныт,—манеш.

Тулар марий нымат ок умыло, чылт ӧрын шогалеш, „мо тугай“, шона. Нунын йӱмышт пеш шуын.

— Вӱдет уло, йӱмӧ пеш шуын?—маныт.

— Вӱдна уке, шкат колышо мушкылтышым йӱын илена.

Тулармарий ден качымарий пӧртыш пурат, шкеже алдырым налеш да кудышко кая. Ӱдыр кудыш кайыме шенгеч ка-

чымарий дене тулар марий „тынар тудлан мыскылыктымешкё, каена лучо", манып да лектын кудалыт. Миен шуыт.

— Вара ӱдырдам муда?— манын йодеш качымарийын ачаже.

— Муна да..

— Вара мом ойлыш?

— Мом ойлыш?! Ачажым йодна да „ачий илышын шӱммокш лукташ каен", манын ойлыш. Авважым йодна да „ава шемым ошо дене вашталташ каен, изай ден енгай шогышым йӧрыктылаш каеныт", манын ойлышт шогылто. Йӱмӧ пеш шуын ыле да вӱдым йодна, „вӱд уке, шкежат колышо мушкылтышым йӱын илена", манын ойлыш. Мемнам мыскылен пытарыш. Тынар мыскылымешкыже меат лекна да толна.

— Эй, ангыра-шамыч, те умылен огыдал. Ачаже вопш шуаш каен, аваже тувыр шӱялташ каен, изаже ден енгаже тӱредаш каен улыт улмаш. Ынде уэш каяшда логалеш, тудо мыланна пеш кид.

Уэш ӱдыр дек кудал колтат сӱанмарий дене. Шынден кондат ӱдырым, кудо ӱмбалат виш, кудвечыштат шудо шочын пытен. Пӧртончыл ӱмбалат виш веле. Ӱдырым кудыш пуртынешт, ӱдыр кудышкат ок пуро. Вӱргенчык вуянак савам йодын налеш, кудвечыште шудым солен кышка. Шудыж дене кудо ӱмбалым леведаш сӱан ончаш мийыше-шамычым кӱзык-

та, леведыкта. Пӧртончыл ӱмбалымат леведыкта. Вара илаш тӱналыт.

Суанмарий шаланен пытымеке, нуно тӱредаш каят. Ачаже кола. Ана ӱмбаке мийымекышт, йӱр пеш чот тӱналын. Вара нуно кож йымаке миен шогалыт.

— Ачий тиде кож йымалан мыйым шарналте, манын ойлен ыле, молан тудым шарнаш гын тышакын?

— Тый мӧнгыш кае да ломым, товарым, кольмым нумал тол,

Марийже шке декыже каен колта, ломым, товарым, кольмым нумал толеш. Ватыже кожым куклаш тӱналеш. Кӱнча ынде пеш, вара ик под шӧртньым тушечын кӱнчен луктеш. Тудо шӧртньӧ дене марий поен, тулеч вара шӧртньӧ лекташ тӱналын.

Чылам сеҥыше керде

Ожно илен манеш ик салтак. Служитлен 25 ий. 25 ий шумекыже офицер-шамычлан честым пуыде кошташ тӱҥалын. Вара ик гана ик офицерлан честым пуэн огыл, офицер вуйым шийын штабыш. Штабыш ӱжыктеныт салтакым.

— Молан тый офицерлан честым пуэн отыл?—манын йодыныт салтак деч.

— 20 ияш толынам, 25 ий служитленам, неужели 20 ияшлан честым пуэн кошташ? 45 ияш лийынам да!—манеш салтак. Штабыште йодыт: „Мо кӱлеш вара 25 ий служитлыметлан?“ „Нымат ок кӱл, только колтышт мӧнгӧ“,—манеш тудо. Мӧнгӧ салтакым колтат да служитлымыжлан ик имньым пуат, кӱртньӧ корно уке улмаш тунам.

Салтак имньым кушкыжеш да кая. Кая, чодра покшек шуэш, тушто корно покшелне кум важык кутышан кишке кия. Кишке салтак шӱйыш пӱтырна. Салтак каласа: „Мыят 25 ий годсек салтакыште коштынам,—манеш,—тыят ала ноенат, айда каена пырля!“ Кишке ден салтак кает.

Чодра покшелне кок пачашан чапле гына пӧрт шинча, йырваш оралте. Тудын турашке шуэш салтак, кишке салтак шӱй гыч мучышталтеш да „йыз-йӱз“ капка йымач тудо пӧртышкӧ пурен кая. Салтакат кишке почеш имньыжге пура, имньыжым менгеш йолышта да пӧртышкӧ пура. Салтакын мӱшкыржӧ шужен улмаш. „Озаже уке гынат, кочкаш каем“,—манын шоналта да комакашке ончалеш. Комака тич жарковой улмаш. Салтак кочкеш да имньыже дек лектын кая. Онча, имньыже йолыштымо верыштыже уке. Салтак кычалаш тӱгалеш. Имньыже амбарыште шога, ончылныжо вол, волжо кум пӧлеман, иктыштыже вӱд, весыштыже шудо, кумшыштыжо шӱльӧ. Имне шӱльым, шудым кочкыя шога. Салтак мӧнгеш пӧртышкӧ пура да кум сутка ила тушто. Илымекыже лектын каяш тӱгалеш, омсам лектеш, пӧртончык шуэш да пӧрт гыч ӱдыр кычкыралеш:

— Эй, изаят, ик шомак пелештыдеак кает, шомакетым шке колнем,—манеш. Салтак пӧртышкӧ мӧнгеш пура. „Кум

сутка илышым, кочкаш-йӱашат кӱлын дыр,—манеш,—имнемланат кочкаш кӱлын дыр!“ „На, тиде каласыметлан!“—манеш ӱдыр. Салтаклан салтак тувырым пуа. Адак лектын каяш тӱналеш. Адак вес ӱдыр вуйым луктеш.

— Эй, салтак изаят, акай дене мутланышыч, мый шомакетымат ыжым кол·ыс,—манеш.

— Коктын улыда, ужат?—манеш,—кум сутка йӱктышдапукшышда, тау!

— На, салтак изай, тиде ойлыметлан,—манеш, вара картузым луктеш да салтаклан пуа. Лектын каяш тӱналеш.

— Эй, салтак изаят, шомакет колдеак кодым,—манеш кумшо ӱдыр. Салтак уэш пура.

— Кумытын улыда, ужат? Кум кече илышым, ала акым налыда, мыняр кӱлеш ак?

— Ак ок кӱл, моат ок кӱл, тау тиде мутетлан! На, тылanет керде!

Салтак кердым кидышкыже налеш да кум ӱдыр-шамыч чыланат лектын шогалыныт.

— Вот,—маныт,—кӱлешет годым тувыр ден картузым упшалат гын, тиде кердет лиеш гын, пӱтынь тӱня ӱмбалне нимогай вий денат тыйым огыт керт. Тый кайышетла ит ойло. Ойлет гын, кунам гынат тышке толат, ватетлан от ойло гын, пеш чаплын илет.

Тудо кайыщыжла шоналтен колта: „Коло вич ий служитленам, кугыжам ужде кайышаш огыл“,—манеш. Кайышыжла кугыжа деке пурыш тудо. Кугыжалан тыге-тыге ужаш пурымыжым ойлыш, кугыжа тудын мутланымыжым йӧратыш да ӱдыржӧ дек марийлыкеш пуртыш. Марийлыкеш пуртымеке, охотниклан кошташ тӱналеш тудо. Нигунамат кайык деч посна толын пурен огыл тудо, кайыкым эре конден. Но тугай тале охотник улмаш гынат, ватыже тудым йӧратен огыл. Вес кугыжан эрге танге улмаш да эре тангымак шонен илен. Вес кугыжан эргылан сарым ышташ каласен: „Тол да пытаре, мый тендан дек каем“,—манын, кагазым колтен. Вес кугыжа сарым тӱналеш. Тудын ваштареш салтак шкетак каен да тудо тале куатан кердыж дене кум шагат жапыште вес кугыжан войскам чыла пытарен толын шкетак. Вес кугыжан эргат нимо семынат ӧрын, сарым ыштенат сенаш огеш лий. Кугыжан ӱдырлан тыге воза: „Тый маринетлан кочкаш-йӱаш сайын ыштен пукшо, вара малаш чаплын шаре, чот эндал, шупшал. Вара йод: могай вийже дене тудо кертеш?“—манеш.

Кастене ватыже марийжым эндалеш, вара йодеш марийже деч:

— Могай внет дене кертат тый, могай куатет ушо тыйын, простой ен отыл, очыни?

— Тугай жапыште йодынат, уке гын, шӱй гычет руалам

ыле,—манеш марийже. Ватыже нимоланат ӧреш, вес кугыжан эргетлан ойла:

— Чыла тугак ыштышым, но тугай жапыште йодынат, уке гын, шӱй гычет руал шуэм ыле,—манеш.

— Ну, ынде моло семын огеш лий, ынде тудын толмашешыже черланен воч, поланым пурл да шӱвал, пурл да шӱвал, первойжо келшен илышна ман, ынде колем садак, вес тӱняште марием тыгай чоялык дене кертеш ыле манын оляшем ойлен кодо ман,—манеш.

Марийже толмашеш тудо поланым шӱведен кия, ватыжым чаманен, шинчавӱдшӧ лектеш. Кӱштымӧ семынак ойла. Тудо ватыжлан ӱшанен, тугак каласен: „Тиде вургем, тиде картузем, тиде кердем тӱня ӱмбалне ниГӧланат вуйым огыт пу, тӱня ӱмбал пӱтынь куат,—манеш,—тиде".

Салтак малаш возеш, саде черле ватыже кынелеш да картузге, кердыге, тувырге—чыла вашталта да весым сака. Тудо куатан погыжым вес кугыжан эрге тангжылан намиен пуа, вес кугыжан эрге тунамак сарым тӱнгалеш тудын дене. Вашторешет тошто куатанак улам манын, салтакет картузшым, тувыржым, кердыжым налеш да кая. Вес кугыжан эргыже, тудо куатан салтакетым нимолан йӧрдымын тӱя да йыжынгже еда йыжынгла, шӱкшӱ мешакыш чыка да имне тупешыже пидын, салтакым колта. Имньыже кугыжан дворецышке огеш пуро, вигак кая, кушто кум сутка йӱын-кочкын илен. Тудо верышке миен шуэш да имньыже шинчал колта, кум ӱдыр-шамыч ончалын колтат да кумытынат куржын лектыт:

— Ой, салтак изай, мо лийын пытенат?—манып да шортын колтат кумытынат. Салтакым ончат, салтак мешакыште тӱйымӧ кия. Кум ӱдыр-шамыч салтакетын йыжынгжым чыла тушкалат, илыше вӱдым колтат тудлан. Салтак кугун шӱлалтен колта: „Ой-ой, шуко маленам!"—манеш.

— Да, маленат, салтак изай. Малыме веле огыл, луэт еда йыжынглен колтеныт. Молан мемнан ойым колыштын отыл?—манын каласат.—Тыйым ватет пытарыктен. Тыге, тылеч вара тый мемнам от уж, мый тыйым она уж!—кумытынат ик йӱк дене каласат.—Ме улына кишкын ӱдыр, мемнан деч тале силан, куатан тӱня ӱмбалне илыше иктат уке. Тиде ме полшена тыланет, тый вет кум ий годсек йомын коштшо шольыпам конденат, тудлан ме полшена. Тылеч вара имне дене от кошт. На шергаш, кайышетла,—манып,—пуро шонго кува-кугыза деке.

Тудо кайышыжла шонго кува-кугыза деке пура, тушакын мала, эрлашым кува-кугызалан кычкыраш шӱда. Эрлашым кува-кугыза тудым кычкырыдеак олашке лектыт да каят. Салтак мален кодеш. Салтак помжалтеш да шергашыжым налеш, кува-кугызан тортаже когынек кыдач кӱрлжӧ манын,

вашталтен чия. Кува-кугызан тортаже когынек кӱрлеш да мӧнгеш пӧртылын, салтакым кычкырат.

— Салтак, айда, тыйымат кычкыраш монденам, айда тортам нумал каена,—манеш кува.

— Кувай, тортат кӱрлын огыл, мыйым кычкырен отыл да кӱрлшыла койын.

Кува-кугыза миен ончат, торта тичмаш.

— Кувай-кугызай, те нужна улыда, мый лиям тӱжем тенгеаш ожо, те тӱжем тенге дечын кумырымат ида воло. Тӱжем тенге окса чыла шкендан лиеш.

Кува ден кугыза тӱжем тенгеаш ожым намият пазарыш, шогалтат. Тӱжем тенгем огыт шукто ожылан, 999 тенгем веле пуат. Ик тенгем огыт шукто. Тӱжем тенгелан тудо пазарыште нимогай купечат налын ок керт улмаш. Лач кугыжа гына тӱжемлан налын кертеш улмаш. Пазарыште 1000 тенгеаш чапле ожо уло, тӱняштат тугай уке, манын кугыжа дек уверым пуат. Кугыжа мия да 1000 тенгелан торгайыдеак налеш. Кугыжа, тӱжем тенгелан ожым кондымекыже, моктанен кутырен шинча:

— Кум ий лиеш налаш шоненам ыле, шонымем гай имньым иже налын кертынам,—манеш. Страпкаже колыштеш да тудлан:

— Керек кузе кутырет гынат, кум сутка ончет гын. тудо вуетым пытара, тиде—ватетын тошто марийже. Тудым кум шагат гычын шӱшкылаш кӱлеш,—манеш.

Тушто кугыжажын шӱжарже улмаш, тудо шӱжарже ожо деке мия да:

— Эй, ожыжо, моторжат-йытыражат! — манеш.—Тыйым шӱшкылыт вет!

— Шӱшкылыт мо?—манеш. Айдеме йылме дене мутлана ожо.—Шӱшкылашак тӱнгалыт гын, тый нигунам чийыдыме тувыретым чий, первой кум чӱчалтыш вӱржӧ периыже тувырышкет. Тудо тувырет гыч вӱржым олмапу йымаке почкалте,—манеш.

Кугыжан шӱжарже имне шӱшкылмашыш мия, первой вӱржым тувырышкыжо чӱчыктыкта. Олмапу садышкыже толын, почкалта вӱржым. Олмапу садеш шӧртньӧ пеледышан, шӧртньӧ олман олмапу шочеш, а кугыжа имньым шӱшкыл толеш да йӱын-кочкын кутырен, моктанен шинча:

— 1000 тенгеаш ожым шӱшкылым гынат,—манеш,—кум тӱжем тенгеаш шӧртньӧ олмапу шочын вет, пояш дак пояш!

Страпкаже адак тудым колеш да ойла:

— Да, тиде шӧртньӧ олмапуын кум шагатыште олмаже шуэш. Олмажым кум гана пурлат гын, вуетым пытара. Тудым от ру гын, тыйын вует пыта,—манеш.

Адак руаш кутырат. Кугыжан шӱжарже адак олмапу дек мия да:

— Тыйым руаш кутырат,— манеш.

— Мыйым руат гын, имне шӱшкылмашке чиен мийыме тувыретымак чий, первой руалме кум шанчашым нал да ерышке шу,— манеш. Тудо тувырымак чия, олмапу руымашке мия кугыжан шӱжарже. Первой катыме шанчашыжым налеш да ерышке намиен шуэн колта. Тушакын чинче пунан лудо лиеш.

Тудо ерыштыже кугыжа деч молылан нимогай кайыкымат лӱяш лийын огыл. Тудо олмапу руыма гычше кугыжа мӧнгӧ каен шуын огыл улмаш. Кугыжалан вигак каласеныт да тудо вигак ерышкыже куржын миен, вигак лӱен колтен, лудо „лыпте-лопто“ шарлен возын. Кугыжа куанымыж дене чинче пунан лудет деке вургемжым кудашын пурен каен. Кердыже сереш кодын. Вара кугыжа пулвуй нарышкыже пурен, лудыжо изишак келгышкырак каен. Кугыжа конгылайымал танытышке пурен, лудо эше келгышкырак каен. Кугыжа шӱй нарыш пурен, лудым пераш тӱнгалын, лудо кынелын да серышке чонештен лектын. Серышке миен, салтак лийын, кердым кучен шогалын. Тушакынак кугыжам руэн пытарен. Ер дечын мӧнгышкыжӧ мийымеке шкенжын тошто ватыжым тӱен пытарен. Кугыжан шӱжарже дене пырля илаш тӱнгалын улыт.

Йорло икшыве

Илен ожно Йыван Васли. Эре кӱтӱм кӱтен коштын. Тудым купеч эре пызырен. Вольыкшым яра кӱтыктен. Йӧршеш шке кидышкыже налын. Кузе шонен, туге кучылтын. Тудо нужна енгын ик изи ушкалже, ватыже, эргыже улмаш. Эргыже Миклай лӱман улмаш. Купеч Миклай манмылан пеш сырен. „Те кугызан лӱмым нумалын огыда керт",—манын. Купеч кӱтӱзын эргым „вольык" веле манын лӱмден. Йорло икшыве тыге манмылан пеш сырен.„ Ой, ик гана ӱмырыштем кузе поян-шамычлан ушым пурташ",—манын шонен коштын. Вара ачажлан ойла:

— Ачий,—манеш,—айда ушкалнам шӱшкылына, ик гана йомаш гын йомаш,—манеш.

— Ой, эргым,—манеш ачаже,—ушо поянлыкна—ик ушкал веле вет. Але кузе кӱтӱм кӱтен ик презым налынам ыле. Вӧдыр кугыза чаманен пуэн ыле. Она шӱшкыл, эргым,—манеш.—Ой, эргым, ит шӱшкыл, пытартыш ушкална вет!

— Ачий,—манеш эргыже,—тыйын ӱмырет кужу огыл, мыйын кужурак, мый эре тыгай илышыште илен ом керт,—манеш.

Кӱзым налеш да йӱдым ушкалжым шӱшкылеш икшыве. Вара коваштыжым налеш да олашке лектын кая. Олаш миен шумешкыже кас лийын. „Кӧн дек пурышаш гын малаш?"—манын шонен шога. Ик вате деч йодеш, весе деч йодеш. Коваште купечын ватыже лачак толеш ваштарешыже.

— Ну, рвезе, куш кает?—манеш.

— Малаш пачерым кычалам,—манеш рвезе.

— Айда каена мемнан дек,—манеш купеч вате.—Тиде коваштетым мош ужалет?

— Иктаж кум тенгем пуэт чай,—манеш рвезе.

— Коваштетат кушкедалт пытыше, кумло кумырлан пуэт чай,—манеш купеч вате.—Вара малыметланат ом нал. Мыйын кугыза купеч, коваштым пога,—манеш.—Малаш комака шенгек воч,—манеш.

Рвезе комака шенгалан малаш возо. Йӱдым, лу шагат шу-

шашлан, окна „шат-шат-шат“ шоктыш. „Марья Ивановна, открой!—мангыч шоктыш. Купеч вате почо да офицер ден поп пурышт. Вара йуаш, кочкаш тунальыч. Тудо коклаштак капка „дун-дун-дун“ шоктыш. „Отпирай, Марья“,—шоктыш тазан.

Лампе тулым кенета пуалыт. „Куш шылына, кушеч каена?“—маныт офицер ден поп.

— Вашке комака йымак пурыза,—манеш купеч вате.

— Айда, нолнер рвезе, тыят пуро,—манеш.

— Эх, мемнам пийланат огыт уж,—манын, рвезат комака йымак пурыш.

Ынде тушто кумытын лийыч. Куваже марийжым налаш куржын лекте, почын пуртыш кугызажым. Вара монча гыч тарзыжым кычкырал тольо. „Туаре,—мане,—имньым“. Тарзыже туараш тунгале. Купеч ватыже дене пӧртыш пурен кайышт, тулым чуктышт.

— Ватем, мо ошемынат?—манеш купеч.

— Кычкыралмет деч лудым да,—манеш ватыже.—Вара тыпландарыше эмым йуым,—манеш.

Изиш лиймеке чайым шуктышт, йуаш тунгальыч. Рвезет комака йымалне „апчхи“ манын, турвыч колтыш. „Прес!“ манын, кычкырале ватыже. Офицерет ден попет „нолнер, шып!“ маныт. Адак ик гана турвыч колтыш рвезе.

—Тише-е,—манын кычкыралыт офицер ден поп.

— Дай деньги,—манеш рвезе.

Лу тенге гыч луктын пуышт коктынат. Изиш лиймеке адак турвыч колтыш рвезе. Рвезын „дай костюм!“—манмылан тудлан кемым, костюмым пуэныт. Тыге поп ден офицер вургем деч посна кодыч. Изишак лиймек, адак турвыч колтыш рвезе. Марийже лектешат:

— Мо тыгай, кува, ала мо айдеме йукла шокта,—манеш.

— Пачерлан пурен да ик марий икшыве,—манеш куваже.

— Ну, лук,—манеш,—тудым.

Куваже рвезым лукто.

— Куш коштыч, рвезе?—манын йодеш купеч.

— Олаш коваштым кондышым,—манеш.

— Ну, коваштетше могай?—йодеш. Рвезе коваштым оныктыш.

— Коваштетым эрдене налам,—мане купеч.

Икшыве ойла:

— Тыйын пӧртыштет ия, колдун уло. Ик шудӧ тенге оксам луэт гын, мый нуным потен луктын кертам,—манеш.

— Пеш шерге лиеш, витле сита,—манеш купеч.

— Уке, витлетлан ом лук,—манеш рвезе.—Тыйын оксатым тылзыште шудӧ дене пытарат вет нуно,—манещ.

— Окса куш катыкемеш шонем,—манеш купеч.—На ик шӱдӧ тенге, айда поктен лук,—манеш.

— Ик под шокшо вӱдым шолтыза,—манеш рвезе.

Шокшо вӱдым шолтышт. Рвезе черпакым нале, комака йымал анғыш миен шогале, ик черпакым коштале да комака йымак „чо-ж-ж“ шуэн колтыш. „Ой-ой!“—манын, кычкырал колтышт комака йымалне. „Пытыш илыш кечем“,—мангыч шоктыш адак. Комака йымачын поп ден офицер ныл йола лектын, куржаш тӱнгальыч. Рвезе адак ик черпакым кышкале куржмышт годым.

— Вот ужыч, купеч?—манеш рвезе.—Нине купеч лияшет эрыкым пуэн огытыл,—манеш. Купеч ик шӱдӧ тенгем луктын пуыш Миклайлан. Вара пукшыш, йӱктыш сайын. Рвезе ынде каяш тӱнгале.

— На, коваштетлан ик тенге окса,—манын пуыш купеч. Пӧртончык лекмеке, купеч вате коло тенге оксам „на чай“ пуыш.

Вара рвезе шке декше лектын кайыш, пӧлекым нале, аракам. Шке декше миен шуо, лачак кочкын шинчат улмаш.

— Таза улыда, ачий, авий?—мане.—На, ачий,—манын луктын пуыш ик пел литрым.—Ит иле тыште ынде, сита поянлан пӱжвӱдым йоктарышна!—мане.

— Эй, эргым, куш каен пурет?—манеш ачаже.

— Васли Пӧтырын ик пӧртшым налына,—манеш эргыже.

— Оксатше кушто?—манеш.

— Окса кӱсеныште. Вара тудо поян мариет дек миен пурта да:—Ик пӧртетым мош ужалет?—манын йодыт.

— Коло вич тенгелан пуэм,—манеш поян марий.

Йорло марий коло вич тенгелан пӧртым налеш, вара сайынрак илаш тӱнгалеш.

1. Иван Алексеевич Ласточкин

Марий улмаш Алексей Григорьевич Ласточкин. Тудо 12 поступан вакшым ыштынеже. Эртак кӱртньӧ омса лийже, 12 омса. Плотникым кычал коштеш-коштеш, нигуштат ок му. „Ия ышта гынат, ыштыктем ыле",—манеш. Ваштарешыже ик чал пондашан кугыза толын шуын. А тудо кум ий годым кычал коштын.

— Мом ойлышыч, Алексей Григорьевич?—манеш кугыза.

— А мом ойленам, ия ышта ыле гынат, ыштыктем ыле маньым,—манеш.

— Ыштена. Мӧнгыштет мо шонымет кодын, тудым пу, ыштена.

— Мо кодын, нимат ом шинче,—манеш Алексей Григорьевич.

Мӧнгышкӧ мия, кок йоча кум ияш-шамыч курżталыт, ӱдыр ден эрге. Кайымыж шеҥгек ватыже йыгырым ыштен.

— Но ынде кертым вет, лучо вакшыжат ок кӱл ыле. Шке шочшем шке иялан ужаленам ынде,—манеш Алексей Григорьевич.

Вот ила ала мыняр ий ынде. А ия-шамыч уж вакшым ыштен пытаратат. Алексей Григорьевич мӧнгыжӧ толеш.

— Но, ӱдырем ден эргым, курżса те иктаж кушко ынде.

Нуно лектыт да курżыт. Курżыт-курżыт, ик изи пӧртышкӧ миен пурат.

Ӱстембалне ик курика кинде кия. А мӱшкырышт пеш шужен. Тудым коктын кочкын колтатат, конга йымак пурен возыт коктынат. Ик старик кок пий дене толын пура, пычал дене. Пий-шамыч конга йымак пеш оптат.

— Кӧ тушто уло, лекса,—манеш старик.

Йоча-шамыч шортын-шортын лектыт.

— Эрла эрдене кынелза да адак курżса,—манеш старик.

Нуно адак курżыт. Кас шуын, адак тугай изи пӧртышкӧ пурат. Ӱстелмбалне изи курика кия. Тудым коктын кочкын колтат. Адак тудо старик толын пура кок пийже дене. Пий-шамыч пешак конга йымаке оптат.

— Кӧ тушто уло, лекса!—манеш старик.

Нуно адак шортын-шортын лектыт.

— Вот тыланда ӱстембал шовычым пуэн кодем, так тугай тенгыз деке миен шуыда, тиде ӱстембал шовычым лупшалза, вара кӱвар лийын шинчеш. Те тушечын вончыза. Ия-шамыч тендам пеш поктат, кычалыт,—манеш старик. Шкеже лектеш да кая.

Эрлашыжым эрдене кынелын улыт йоча-шамыч, пеш куржыт. Миен шуыт тудо тенгыз деке да лупшал колта ӱстембал шовычым Иванат (эре Иван йомакын, эре тугай) да кӱвар лийын шинчеш. Тенгыз гоч вонченыт кӱвар дене, ӱстембал шовычым поген налыт, кӱвар адак уке лийын. Ия-шамыч толын шуыт, тенгыз гоч вончаш ок лий, кӱвар уке. А тушто пеш кугу пӧрт шинча. Саде пӧртышкӧ пурат, тушто тудо кугызат шинча. Вот кугыза йоча-шамычым ашна ала мыняр ий, ынде кугу лийыныт.

— Но, эргым, ынде мый колем вет, но кугызатым ушештаре кунам гынат. Вот мыйын семынак чодраш кошт, пычалем пуэм, кок лием кодеш,—манеш да кугыза колен колта.

Тудым тоеныт сайынак коктын. Илен тудо чодра покшелне.

— Но, шӱжарем, мый охотыш каем ынде,—манеш. А варакш кок игыже дене коштеш.

— Варакш, тыйым лӱем вет,—манеш охотник.

— Ит лӱ, ик игем пуэм,—манеш.

Варакш ик игыжым пуа, охотникет конда тудым. „Ну, шӱжарем, тиде вольыкым ончо, пукшо, йӱктӧ“,—манеш. Эрлашыжым адак кая. Меран кок игыже дене коштеш.

— А меран, тыйым лӱем вет,—манеш.

— Ит лӱ, ик игем пуэм,—манеш.

Меран ик игыжым пуэн колта. Иван адак шӱжаржылан пуа тудым. „Йӱктӧ, пукшо, ончо!“—манеш.

Эрлашыжым адак кая кок пийже дене. Пире кок игыже дене коштеш.

— Пире, лӱем вет тыйым,—манеш. Пире ик игыжым пуа, Иван адак наггая. „Йӱктӧ, пукшо“,—манеш шӱжаржылан.

Иван эре охотыш веле коштеш, а шӱжарже эре вольыкым онча. Нине вольык-шамычет пеш кушкыт. Изаже эре коштеш да шӱжаржылан илашыже пеш йӧсӧ шкетланже. Ия пеш вончынеже тушко. Вот ӱдырет ӱстембал шовычым налеш да лупшал колта, иям вончыктара. Ия дене коктын илат. Ия айдеме гаяк лийын. Изаже толын пура. Изажым йӱкта, пукша, изаже иям ок уж, ия ок кончо. Адак охотыш лектын кая.

— Айда изатым пуштына иктаж семын!

— А кузе пуштат тудым?

— Тый туешке.

— Изаже толын пура, шӱжарже туйо лийын.

— Ой, изай, пеш туешкенам, кочкаш луктынат ом керт, иктаж доктор дек миен тол, эмым кондо,—манеш.

Изаже кая доктор деке. Конда эмым, йӱкта, ок тырле, эре туйо веле. Ик доктор дек кая, вес доктор дек кая, изаже пеш тырлыктарынеже. А ият лектын да ойла:

— Тый омым ужшо лий: тугай 12 поступан вакш уло, тудо вакш гыч ик пуд шыдан ложашым кондет гын, тырлем манын ойло,—манеш.—Уло вольыкшыге кайыже,—манеш. Изаже толын шуэш.

— Изай, таче омым ужынам, вот тугай-тугай вакшыште шыдан ложашым кондо, ик пудым. Тудо киндым кочкам гын, тырлем. Уло вольыкетге кай, уке гын, пукшен ом керт,—манеш ӱдыр.

Иван ӱстембал шовычым налеш, пийге-моге, пычалге кая. Миен шуын вакш деке, ачаже шога.

— Тый, Алексей Григорьевич, ик пуд шыдан ложашым ужале (ачий манынат ок ман, шкежат ок шинче).

— Оптен лук.

Опташ пура уло вольыкшыге. Ложашым оптен ынде. Только шке лектын да варакшыже лектын, омса чыла тӱкылалт шинчын. Вот ошкылеш ынде шкетын, варакш чонгешта кӱшычын. Тенгыз дек миен шуын, ӱстембал шовычым лупшалеш да вонча. Устембал шовычшым варакш кӱчшӧ дене поген налеш да каен колта кӱшкӧ. Шӱжарже дек пура. Шӱжарже шыдан ложаш дене руашым луга, киндым ышта да кочкеш. Вара тырлыщын коеш.

— Но, изай, тау ынде ложаш кондыметлан, тырлышым вет, пеш шуко толашен коштыч. Ой, изай, пеш шемемынат, мончам олтем ынде тыланет.

Мончаш олта, монча лийын.

— Пураш кай ынде,—манеш шӱжарже.

Мончаш пураш кая. Кудашеш, могыржо моткоч шеме. Ия куржын мия.

— Но, ынде кочкам вет тыйым, Иван.

— Тыгай шемым кузе кочкат, мушмешкем коч чыте.

Тушакын Иванлан кугызаже ушешыже возеш: „Ой кугызай лиеш ыле гын, тыге ом лий ыле дыр, ынде шкемым шке пукшаш верештеш,—манеш Иван. Варакш толын шуын, окна гычын ойла:

— Ит муш, утларак шӱчым шӱрӧ,—манеш.

Тудо эре кугызажым ушештара ынде. Адак варакш толын шуын.

— Кум омсам пудыртеныт ынде,—манеш (маскат, моч, пирет).

Варакш адак тушко каен колта. Ия адак толеш мончашке. Иван але йолпарня вуйжым веле мушкын шинчылтеш.

— Вашкерак муш,—манеш ия.

— Айда шуат, садыгак кочкат ынде,—манеш Иван.

Ия адак шӱжарже дек кая. Варакш толын шуэш адак:

— Ынде куд омсам пудыртеныт, пудыртен пытарымешкышт нт муш,—манеш да адак каен колта. Ия толын шуэш.

— Эшеат мушкын пытарен отыл, молан от муш?—манеш ия.

— Але шуат, кочкат,—манеш Иван.

Варакш адак толын шуэш:

— Ынде чыла пудыртен улыт, толыт чыланат,—манеш.—Ӱстембал шовычым шуэн коденам.

Ия адак куржын толеш:

— Эшеат мушкын пытарен отыл мо?

— Уке але, ик шагат гыч тол, мушкам ынде,—манеш Иван.

Ия кая. Иванын вольык-шамычше монча шенгеке толын шогалын улыт. Маска пычалым тӱньык гыч Иванлан пуа. А варакш Иванлан ойла:

— Тый тудым кӱвар валан комдык пыште, умшам карен комдык вочшо, шкеже лапкаваке кӱзен шич, умшашкет вик төрштем манын ойло, шкеже пычалым нал да тудым лӱен колто, вара маска куржын пура,—манеш. Ият толын шуэш ынде, Иванет мушкылт шинчын, пеш яндар.

— Но ынде кочкам вет!

— Коч да тый кӱвар валан комдык умшатым карен воч, мый вик умшашкет төрштем.

Вот пычалетым налеш ынде, лӱен колта тудым, вара маска, пире, пий, мераҥ кудал пурат. Маска кыра, пий пуреш, пире пуреш—тыге иям пуштыныт. Иван мончашке тулым чыкен шында, ияге йӱлалта. Пура шӱжарже деке. Шӱжаржын шинчаже йошкарген пытен.

— Мыйын верчынак шортын отыл дыр, ия верчын шортын толашет ынде. Айда, шӱжарем, ынде ме каена. Тыйым тумо укшышко йол гычынет керем дене шергалтем.—Иван шӱжаржым йолжо гыч керем дене шергалтен, маска тумо укшыш кӱзыктен сакен. Шкеже ок керт кӱзыктен. Вот кум ведра пурыман вӱд бочко-шамычым шынден кода:

— Мыйым шонет гын, пурла могырышто шинчыше бочкышко шинчавӱдетым йоктарен теме, иям шонет гын, шола могырышто шинчышыжым шинчавӱд дене теме,—манын кода. Вот Иван уло вольыкшым налешат, кая. Шке кугыжан олаже пеш тораште огыл улмаш. Ик кува деке миен пура ынде уло вольыкшыге.

— Кувай, пачерлан пуртет мыйым? Шкет веле улам,—манеш.

— Пуро,—манеш. Тудо вольыкшымат пуртен. Ик эрдене кынелын, чангым пеш кырат.

— Кувай, молан таче чангым кырат?

— Таче кугыжан кугурак ӱдыржым кум вуян вуверлан кочкаш нангаят. Ӱдырым ок пу гын, чыла калыкым пытара кочкын. Калыкым чаманен, кугыжа ӱдыржым пуа.

— Мый чодраш охотыш каем,—манеш. Ӱдырым нангайыме пӧрт шенгеке миен шогалыт чыланат. Иван вуверым вуча.

Вувер ынде пеш толеш. Иван маскам пеш туныкта.

— Как лӱем, те вигак пызырен пыштыза.

Вувер толын шуын. Пӧртышкӧ пурен ок шу, Иван лӱен колта. Маска пызырен пыштен вигак. Пий ден пире пурыт да пуштыт ты манмешке (маска, пире кинде кочшо вет, пеш виян, патыр улыт нуно). Иван ӱдыр деке пура.

— Тыйын вуетым утарышым вет,—манеш.

— Айда ачий деке, ачий мом йодат—чыла пуа тыланет.

— Ом кай, именной тасматым пуэн кодо,—манеш Иванже. Иван тасмам налеш да кува деке кая, пычалжым сакен, миен пура.

Эрлашыжым мален кынелын, адак чангым пеш кырат. „Кувай, таче молан чангым кырат?“

— Таче кугыжан кыдалаш ӱдыржым вуверлан пукшаш нангаят, куд вуян толеш,—манеш кува.

— Тенгече кум вуянжым иктаж кӧ пуштын мо?

— Патырлыкеш кок генералын эрге-шамыч лектыныт, нуно пуштыныт. Таче адак нунак кают пушташ.

— Таче адак охотыш каем, кувай,—манеш тудо. Пӧрт шенгекше адак миен шогалыт, ушо вольыкге. Генерал эрге-шамыч кугыжан ӱдырым вӱден кондат. Ӱдырым пӧртышкӧ пуртат, шкеже лектыт да куржыт. „Эше мемнамат кочкеш“,—маныт. Ынде вувер адак пеш толеш. Толын шуын, мланде ӱмбак волен шуэш. Иван тудым лӱен колта, маска пызырен пышта, адак пуштыт. Ӱдыр деке пура Иванат.

— Ну, айда ачий деке, ачий мом йодат--чыла пуа тылат.

— Ом кай, именной кидшолетым пуэн кодо,—манеш. Именной кидшолжым пуэн кода кугыжан ӱдыр. Ӱдыр кая, Иван шинчен кодеш. Коремеш ӱдырым авыреныт генерал эрге-шамычет.

— Ачатлан каласе, вуверым ме пуштын улына, ман.

А генерал эрге-шамыч коктынат пеш чевер улыт. „Йӧра, каласем“,—манеш ӱдырат вигак. Иван адак кува деке кая. Пычалжым сакен, ушо вольыкшыге миен пура.

Адак мален кынелеш Иван, адак пеш чангым кырат.

— Кувай, таче молан чангым кырат?

— Таче кугыжан изирак ӱдыржым нангаят, индеш вуян толеш. Тенгече кок генерал эрге-шамыч пуштыныт.

— Но, кувай, мый адак чодрашке охотыш кошташ каем. Вот адак пӧрт шенгек ушо вольыкшыге миен шогалеш, вуверым вуча Иван. Генерал эрге-шамыч ӱдырым конден, пӧртышкӧ пуртен кодат да шкешт куржыт. Вувер толын шуын, Иван лӱен колта, ну маска дене кучедалыт, ну кучедалыт, теве сенга, теве уке. Пире ден пий огыт лий гын, вувер сенга ыле. Но пуштыныт. Тиде вилятым адак кӱ йымак шӱшкеш маскат. Пӧртышкӧ пура Иванет, адак пелешта:

— Вуетым утарышым вет,—манеш.

— Пеш кугу тау утарыметлан. А тый кӧ улат?—манын ӱдыр йодеш.

— Мый вакш озан эргыже улам,—манеш.

— Мый тыланет марлан каем вет,—манеш.

— Кызыт марлан ом нал, ончыкыжо мо лиеш. А именной шергашет пузн кодо,—манеш Иван.

Именной шергашым пузн, лектын кая. Иван шинчен кодеш. А генерал эрге-шамыч адак авыреныт тиде ӱдырым.

— Каласе,—маныт,—ме пуштын улына манын.

— Мо, те пуштын одалыс, кузе каласем?—манеш ӱдыр, сырен веле.

— Тый пушташ колтымо улат, ме тыйым пуштына да тиде ерышке шуэна,—маныт нуно.

Ӱдырет миен пура ачаж деке, генерал эрге-шамычат мият коктын. „Но, ӱдырем, кӧ пуштын индеш вуян вуверетым?“—йодеш кугыжа. „Нине пуштыныт“,—манеш ӱдыр, ӧрын-ӧрын каласа, эркынрак „н-и-н е“ манын. А кугыжа тогдаен. „Очыни, нине пуштын огытыл“,—манын шоналта.

Иван кува деке ушо вольыкшо дене мия. Иван мийымекше аракам ик ведрам, ош киндым ик пудым налын да кува деч йодеш:

— Кува, тувыр мушмо волет ушо мо?

— Молан?—манеш.

— Мый вольыкем-шамычым аракам йӱктем,—манеш. Кува вол кондаш кая. Иван эре киндым шуледа. Вот вольыкет-шамыч йӱыт-кочкыт, йӱыт-кочкыт, вара чыланат мален колтат. Ик варакш веле ок мале, тудо пеш чоя. Эрлашыжым эрдене мален кынелыт. Адак чангым пеш кырат.

— Кувай, таче молан чангым пеш кырат?

— Таче кугыжа генерал эргылан кугурак ӱдыржым марлан пуа, менчаят,—манеш. А кугыжан сӱян годым иктаж мо йомеш гын, менчаяш ок лий.

— Кӧм шолышташ колтена?—варакш деч йодеш Иван.

— Мераҥетым колто, тудым пуртат, тудым пеш йӧратат,— манеш варакш.

Мераҥ кудал колта, вик пӧртышкӧ пура. Сӱанмарий калык мераҥым пеш йӧратен улыт. „Серенький зайчик, серенький зайчик“, маныт, а мераҥ куштa. Мераҥ куштгышыжла ик ший совлам руалтен кудалын. Сӱанмэрий калык-шамыч мераҥын совлам наҥгайымыжым ужын улыт. Кугыжалан каласат: „Мемнан ик совла йомын вет“,—маныт южыжо. „Совла йомын гын, менчаяш ок лий“,—маныт весышт. Мераҥ совлам Иванлан намиен пуа. Иван вольыкшылан эртак аракам йӱкта, киндым пукша.

Эрлашыжым адакат кынелыт, адакат чаҥым пеш кырат.

— Кувай, молан чаҥым пеш кырат?—манеш.

— Таче кугыжан кыдалаш ӱдыржым ик генералын эргыжлан менчайынешт,—манеш.

— А тенгече кугурак ӱдыржым менчаен улыт мо?—манеш Иван.

— Менчаен кертын огытыл, ший совла йомын,—манеш.

Адак Иван варакш деч йодеш:

— Сӱаныш ынде кӧм колташ?

— Черет пирылан, пирым пуртат,—манеш. Пире кая. Миен пура, тудо тыгай весела, пирым пеш йӧратеныт. Пирет кушташ тӱҥалеш. „Ох молодец да ох, молодец, серый волк“,—маныт сӱанмарий калык. Тудо куштышыжла ик шаньыкым руалтен налын ӱстембачын. Сӱанмарий калык адак ужын улыт. Кугыжалан адак каласат. „Мемнан ик шаньык йомын ӱстембач“,—маныт. Пире Иван деке ший шаньыкым намиен пуа. Тиде годым кугыжа ден генерал эрге-шамычет кутырат. „Эрла,—маныт,—иканаште сӱаным ыштена. Тыгай-тугай вольыкым ынде огына пурто. Кугыжан изирак ӱдыржӧ ден кугуракшым налына“,—маныт. (Кыдалашыжым ойырен кодат). А изирак ӱдыржӧ ойла: „Кеч пуштса, мый нунылан ом кай,—манеш,—огымак, тышакынак колем гынат“. Генерал эрге-шамыч: „Но йӧра, уке гын, кугурак ден кыдалашыжат“. „Ачий,—манеш,—мый вакш озан эргыжлан каем. Куштo гынат мый муам, кычал каем“,—манеш изирак ӱдыржӧ.

Эрлашыжым адак чаҥым пеш кырат.

— Кувай, молан таче чаҥым адак пеш кырат?—манеш Иван.

— Таче кугыжан кок ӱдыржым иканаште марлан пуат, кугыжа иканаште кок сӱаным ышта, кугуракше ден кыдалашыжым пуа,—манеш.

— А тенгече менчаен кертын огытыл мо?

— Тенгече адак шаньыкше йомын,—манеш.—Ала могай пире нумал каен.

Иван шке вольыкшо деке лектеш да варакш деч йодеш:

— Ынде кӧм колтена?—манеш.

— Таче мый шке каем, нуно пурен огыт керт,—манеш варакш. Варакш лектеш да кая. Йыр пӧрдын-пӧрдын чонгештен, лачак окна виш улмаш. Тудо окна гыч пурен, кӱчшӧ дене ик шовычым руалтен налеш. А кугыжа тидым шке ужын ынде, менчаяш пытыш.

Кугыжа ынде олаште чыла калыкым шке декыже ӱжын чумыра, первой господин-шамыч деч йодыштеш: „Кӧн тыгай вольык уло, тендан ала уло?"—манеш. Нуно чыланат „уке-уке", маныт. Эрлашыжым чыла кресаньык-шамычым ӱжыкта. Саде куватланат ынде каяш верештеш. Куват ынде тушко каен. Вот кугыжа кресаньык-шамыч деч йодыштеш. А нуно „мемнан уке, маныт, тугай вольык". Кугыжат ты кува дечын йодеш, черет шуын.

— Ала тыйын уло тугай вольык?

— Пачер дене илышын уло,—манеш.

— Могай вольык-шамыч?

— Маска уло, пире уло, кок пийже уло, мераҥ да варакш уло,—манеш.

Кугыжа сырен кудалтен: „Могай нолнер тудо"!—манеш. Тудо иктаж витле салтакым колта. Иван комнатыште мален кия. Вот салтак-шамыч миен пурен улыт да: „Эй, нолнер, кушто улат, кугыжа тыйым йодеш!"—маныт. „Мыйым эше нолнер веле маныт,—шоналта да,—Мишка, чылам луктын кышке!"—манеш маскажлан. Маскат йӱшӧ, кудым йол гыч кучен, луктын шуа, кудым кид гыч кучен, луктын колта, кудыжо ила, кудыжо кола. Кодшо салтакше гына кугыжа деке мият. „Ок тол, тудо пеш сырен,—маныт.—Южо салтакше колен,—маныт.—Маска чылаштым пӧрт гыч луктын кышкен пытарыш",—маныт салтак-шамыч.

Ынде кугыжа ротымак колта. Мият салтак-шамыч. Иван вольыкшо дене шогылтеш. „Айда, нолнер, тыйым кугыжа шӱден",—маныт. (Тудо нолнер манмым огеш йӧрате.) Адак маскат давай салтак-шамычым кышкаш. Салтак-шамыч кугыжа дек мият. „Ок лий кондаш, ок тол",—маныт. Ик салтак тугай лектын да: „Мый кертам, — манеш, — конден шкетак! Пар имньым кичкыкте да повозкам",—манын, кугыжа деч йодеш.

Вот пар имне дене кая тудо, миен шуэш, имньыжым йолыштен шогалта, Иван комнатыштыжак кия. Ынде пеш шып пура, чотак ок тошкал. „Эй, барин, кушто улат тый?"—манеш, пеш шып ойла. „Ой, мыйым барин веле маныт,—шоналта Иванет,—ынде каем",—манеш. Иван кынелеш.

— Вот айда, кугыжа тыйым шӱда, уло вольыкетге.

— Сейчас каена,—манеш ынде Иван. Уло вольыкге повоз-

каш пурен шинчыч, тӧра веле лийыныт. А варакш кӱшкӧ кӱзен шинчеш. (Пеш чоя тудо.)

Мнен пурат кугыжа деке: „Кӧ вуверетым пуштын?“ Ӱдыршамыч ойлат: „Нине генерал эрге-шамыч“,—маныт. Вот Иванет тасмажым, кидшолжым ӱстембак луктын опта.

— Тиде кӧн?—манеш, ынде кугыжа деч йодеш.

— Тиде мыйын ӱдыр-шамычын,—манеш.

— Тиде пуштын мо?—кугыжа ӱдыржӧ-шамыч деч йодеш.

— Ачий, тиде пуштын,—маныт.

— Молан тунамак каласен ода ул?—манеш ачаже.

— А вот мэлан,—маныт,—генерал эрге-шамыч мемнам авыренын. Ачатлан ме пуштын улына манын ойло, уке гын пуштына, пушташ колтымо улыда, манын ойлышт да, сандене ме нуно пуштынын манын ойлышна, лӱдын улына да,—маныт.

— Кугыжа полковник-шамычлан каласа: „Нине генерал эрге-шамычым нангайыза да лӱйыза“,—манеш. Кугыжа пеш сыра. „Ну, ындыже кудыжым марлан налат?“—манын йодеш кугыжа. А изирак ӱдыржӧ: „Ачий, мый шке каем“,—манеш. Иван пеш чевер. Иванлан изиракшым менчаят, сӱаным ыштат.

— Но, Иван Алексеевич,—манеш кугыжа,—наследник лият мо? Эргым уке. Мый колем, вара кугыжа лият,—манеш.

— Мыланем йӧра,—манеш Иванет.

Вот илат иктаж арня, кок тылзе. Варакш Иван дек толын, окна гычын пӧртышкӧ пура.

— Иван, ме ынде каена чыланат авий ужаш, колтет уке чодрашке?—манеш.

—Мыят каем тендан дене пырля, вара чодраш ойырлена.

Кугыжа дене да ватыже дене чевердасен: „Мый мӧнгӧ, шӱжарем дек миен толам“,—манеш. Шӱжарже ушешыже возын.

Вот тиде уло вольыкшо дене кая ынде. „Ну,—манеш,—кӧ аваж деке кайынеже гын, кайыза!“ Тудо кок пийже дене веле кодеш.

Вот Иван мия шӱжарже деке ынде, шинчавӱдшӧ кок бочкыштат йога. Онча: пурла могырыштат пеле, шола могырыштат пеле. Изажымат шона, иямат шона. Но Иван шӱжаржым волта тумо укш гычын да шӱжаржылан ойла: „Эшеат иям монден отыл аман?!“—манеш.

Изаже пӧртышкӧ пура, а шӱжарже тӱян киен кодеш. Мончча йӱлымӧ олмышкет каен, шӱжарже ик ия пӱйым муын. Вот изаж дек пура ынде, пеш весела: „Изай, вует яндар мо? Ала ончалам“,—манеш. „Ончо веле уке гын“,—манеш изаже. Вуйым ончышыжла ия пӱым изажын вуйышкыжо перен шында. Ият ылыжынат куржын толеш. Иван колен. Вот ия ынде ту-

дым нангая теҥыз воктекет, печкешке пышта, печкем петыра да вӱдышкӧ колта. „Кеч кушко мардеж наҥгайыже“,—манеш.

А варакшын чонлан чырык-чурык чучаш тӱҥалын.

— Мо тугай мыйын чон ойгыра?—манеш. Маска дек кая варакш кычалын, маскам муын.

— Мемнан ачиет уке токан,—манеш варакш маскалан.

— Адак тудым шӱжарже пуштын, очыни. Мый каем теҥыз деке, тый пирым кычал,—манеш. Варакш пирымат, мераҥымат муэш да маска деке конда. Кок пий-шамыч кудалын толын шуын улыт, теҥыз воктене ӱпшынчыт, „ең пуш вӱдыш каен“, манын, маскалан ойлат. Маска варакшым кычалаш колта. „Тый Иваным кычал, ме салкым[1] ышташ тӱҥалына“. Мераҥ ден пире вӱд уам нумалыт. Маска пӧрням нумалеш. Салкым маска ыштен пытарен, варакшым пеш вучат ынде. Варакш иктаж кок йӱд гычын толын шуын.

— Муынат мо?—манеш маска. Варакш ок пелеште: пеш ноен. Варакшлан коштшыжла шинчын каналташ нигуштат вер уке улмаш.

— Трук йодыда, мый пеш ноенам вет, ойленат ом керт,—манеш варакш,—муаш муынам да ала тудо ала кӧ. Курык валне печке шинча, йырже пеш кугу вӱд,—манеш.

— А тыге гын, пӧрням ямдылаш кӱлеш,—манеш маска, вара кок пӧрням каен конда.

Чыланат каят ынде. Маска пеш удыра кольмыж дене. Пел корныш шуыныт, варакш канаш волен. Маска йодеш:

— Пел корныш шуын улына мо?—манеш.

— Пелышке шуын улына,—манеш варакш. Варакш кӱшычын эре ончычын кая, пире, пий эре кӱтат, маска удыра. Миен шуыт ынде. Маска пӧрням шогалта, курыкышкет кӱза. Волтышыжла маска печкем пуртен колтен вӱдышкӧ. Маскам эй вурсат ынде пирет, пиет, мераҥет, варакшет. Маска лӱдмыж дене курыкышко кӱзен каен. Печке вӱд йымачын лектын ынде. Маска вурсен-вурсен вола: „Мый ом лий ыле гын, чыланат тышакынак лийыда ыле,—манеш,—але мыйым вурседа“,—манеш. Печкем пыштеныт да каят ынде. Мӧггышкышт миен шуын улыт. Ия ужын да:

— Конденыт вет,—манеш шӱжаржылан.

— Конденыт гынат, садак огыт му пӱйжым,—манеш шӱжарже.

Ивзным луктыныт печке гычын. „Кузе колен?“—манын, нуно кычалыт ынде пеш. А мераҥ ужын косоешыже пӱйым. Пуым пурлын лукташ толаша мераҥ, а луктын ок керт. Варакш „ала мый кертам“, манеш. Чӱҥгал колта, пӱйым лук-

---

[1] Салка—ныл пӧрня дене ыштыме плот.

теш. Иван кынел шинчеш. Ия адак колен, уке лийын. Маска ойла Иванлан:

— Тый шӱжаретым пушташ чаманенат,—манеш,—мый шке пурын пуштам!—Да маска пурын пуштын шӱжаржым, тенгызыш кудалтен коден. Нине вольык-шамычет: „Но, Иван, колымешкына йӱктӧ-пукшо, нангае кугыжа деке, тый дечет огына ойырло ынде“,—маныт.

Вот кугыжа деке миен шуыт нине. Ватыже шортын-шортын лектеш. „Мӧнгет миен отыл токан, пеш шуко коштынат! Коштметлан вет кум ий лиеш!—манеш.—Вот тыйын кайымет шенгеке ачий колен ынде. Тудын олмеш мый кугыжанышым кучен иленам, вот ынде тый кучо“,—манеш.

Йомак умбак, ме тембак.

2. Лочо Йыван

Ик купечын кум эргыже улмаш, тудо шыдангым пешак шуко ӱден. Шыданжым кажне йӱдым ала мо эре кочкын кая улмаш. Вот ик гана купеч эргыже-шамычлан ойла: „Эргым-шамыч, мемнан шыданнам ала мо кочкеш, ик гана оролен ончаш кӱлеш“,—манеш. Первояк кугурак эргыжым колта шыданг оролаш.

Эргыже ана ӱмбак кая да ок ороло, эре мала. Эрдене шкенжым лупсеш нӧрта да ачажлан „мый нимомат ыжым уж“, манын каласа. Купеч кыдалаш эргыжым колта. Кыдалаш эргыжат тыгак толын ачажлан каласа. Ынде изи эргыжым колта. Изи эргыже лочо улмаш. Тудо ынде кандрам пеш пуна. Пуна-пуна пешак кужу кандрам. Тудо пунымо кандражым налеш да кая. Коштеш ынде тудо ӱдымӧ шыданг йыр, пел йӱд шуэш. Пеш волгалтын кӱшычын вола. Волен шогалеш чинче пунан имне. Лочо Йыванет эркын мия тудо имне дек, кандражым шӱйышкыжӧ шуэн колта, пӱтырен куча. Омаш гайым ышта да туш нангаен шогалта. Вара мӧнгыжӧ кая.

— Ачий, мый имнетым кучышым вет. Кызыт омаш гайыш шогалтенам. Изашт-шамыч вошгылыт: „Эй, тыгай тураклан мом кучаш“,—маныт. „Таче йӱдым адакат каем“,—манеш Йывэнет.

Кая, адак кандрам налеш. Миен шуэш, шыданг йыр коштеш, ок мале, пел йӱд шуэш, адак волгалтын вола ший пунан имне. Лочо Йыван йыштак кая, мия да тудо ший пунан имньымат кандраж дене куча. Адак омашышкыже шогалта. Эрдене адак мӧнгыжӧ кая. Миен шуэш.

— Ачий, мые шыданг кочшо имнетым адакат кучышым, ший пунан,—манещ ынде ушдымо Йыван.

— Кызыт кушто?—манеш ачаже.

Омашеш шогалтен коденам,—манеш. Йыван туракын имне йолыштымо нерген колыт да изаже-шамыч: „Тугай туракын мо кучымыжо, мо можо, тудлан ӱшанашат ок лий“,—манын, вурсат тудым. „Таче йӱдлан адакат каем“,—манеш туракет.

Адакат кандражым налеш Йыван, ана веке кая. Миен шуэш, коштеш ынде шыдан ана йыр, ок мале. Пел йӱд шуэш, вола ынде волгалтын имне. Йыван туракет адак йышт мия да кандражым шӱйышкыжӧ шуэн колта, тудо имньым куча. Имньыже аршын кут, кок тупрӱдан, пылышыже пел аршын кутышан. Адак омашышкыже конда. Ынде шке декше кая.

Кучымо имньыжым Йыванет пукшаш коштеш. „Куш коштеш эре тиде турак,—манын изаже-шамыч,—айда оролен ончена“. Ик гана оролен мият да шыпак ончат Йыван туракын имньыже-шамычым. Омашыште кок имньыже-шамыч пеш чапле шогат. „Айда тиде имньым шолыштына,—манын нуно,—кугыжан пазарыш нангаена да ужалена“,—манын. Нуно шолыштын да шып гына нангаен ужалат. Йыван толын шуэш имньыже-шамыч деке, имне уке. „Кӧ нангаен гын имнем?“—шоналта. Аршын кутышан имньыже „Конёк-горбунок“ улмаш. Йыван толынат, тудо Конёк-горбунокет йылмыжым луктын ойла: „Йыван, тыйын имнетым изат-шамыч кугыжан пазарышке ужалаш нангайышт,—манеш.—Шич ӱмбакем, ме нуным але поктен шуына“. Кӱзен шинчеш Йыванет, кият ынде.

Кайышыжла имне аршын келгыт мландым волта. Вот могай патыр тудо! Кият ынде нуно, йӱдеш кодын улыт. Умбалне, ӧрдыштӧ понар тул гай йошкар тул кояш тӱналын:

— Айда тудо тул дек каена,—манеш Йыванет имньыжлан.

— Туш кайыме ок кӱл,—манеш имньыже.

— Уке, каена!

— Каена гын, каена,—манеш имньыже. Тушко кият, миен шуыт. Тушто тул кайыкын пыстылже тулла йӱлен кия.

— Тиде пыстылым мый налам,—манеш Йыван.

— Ты пыстылым ит нал, тыланет пеш кугу ойго лиеш.

— Налам!—Йыван туракет пыстылым налеш, упшыкыжо упшал шинчеш, кият. Волгыжмек, изаштмытым поктен шуын улыт. Йыван пеш патыр. „Изай, молан мыйын имнем нангаен улыда!“ Изашт лӱдын улыт да куржын колтат. Йыванетым Конёк-горбунокшо туныкта: „Тиде кок имнетлан 10 кренга шӧртньым йод. Моло налын огыт керт, кугыжа гына налеш“. Имньым пазарыш намиен шогалта ынде Йыван. Калык имне дек лишкат мияш лӱдыт, кугыжалан шижтарат. Кугыжа имньым ончаш толын шуын.

— Имнет-шамычым мом ужалет?—манеш кугыжа.

— 10 кренга шӧртньӧ окса кок имньылан. Кок имньыжым налат гын, тидыжымат нал, яра пуэм вара,—манеш туракет.

Кугыжа нангая ынде кумынек.

Кок конюхшо кугыжан шкенжынак улмаш. „Ну, тиде имне-шамычым сайын ончыза",—манын, конюх-шамычлан каласен пуыш. Имне-шамыч ончашлан ик конюхшымат огыт пурто. Конюх-шамыч кугыжа дек каят.

— Имне-шамыч иктымат огыт пурто ончаш, имне озатым шкенжым ӱжыктӧ ончаш,—манын каласат.

— Шкемын имнем кычкыза да кудалза почешыже, але мӱндыркак шуын огыл, чай.

Поктен кудалыт. Поктен шуыт Йыван туракым, кондат кугыжа дек. „Ну, Йыван, шке имнетлан шке конюх лий",—манеш. Йыван конюх лиеш, эре вӱтамбалне шудышто мала. Ик йӱдым Йыван ала кузе упшыжым налын колтен да уло вӱтамбал волгалт каен. А кок конюхет садым ужын улыт.

Нуно кугыжалан каласен улыт. „Вот кугыжа, Йыванет тул кайыкым кучен кертам манын ойла“,—маныт. „Тудым кондыза тышке“,—манеш кугыжа. Йыванын кугыжа дек нангаят.

— Йыван, тый тул кайыкым кучен кертат мо?

— Мый тул кайыкым кучаш варакш омыл вет!

— Тый кучен от керт гын, пуштам тыйым!

— Пушт, колымо деч лӱдмаш уке. Но... уке гын, кертам. Йыван имне-шамыч декше лектын кая.

— Ой, беда! Мом ышташ гын?—манеш.

— Мый маньым вет, пыстылетым ит нал манын, а тый нальыч. Тиде могай ойго, эше тугай ойго тыланет толеш! Но, Йыван, айда каена,—манеш. Кас шумеке Конёк-горбунок тул кайыкын пыстылжым мумо верышке нангая. Тушто олмапу улмаш, тул кайык олма кочкаш тунемын. „Тул кайык толын шинчеш кӱшкӧ, вара кочкын-кочкын ӱлыкӧ вола, тый тудым волымекыже йолжо гыч руалтен кучо, почшо гычын ит кучо, пыстылже лектын гына кодеш“,—каласа Йыванлан имньыже. Вот Йыванет кӱзен шинчеш олмапу укшышко. Пел йӱд шуэш, тул кайык пеш толеш волгалтарен. Олмапу вуйыш толын шинчеш, кочкын-кочкын пеш вола, Йыванын ок уж. Йыван йолжо гыч кайыкым руалтен куча, имнет толын шуэш. Кая ынде кугыжа деке. Миен шуыт, кугыжалан тул кайыкым пуа.

Конюх-шамыч тул кайык кондымым ужын улыт. Нуно Йыванлан сырат. Адак кугыжа дек кают. Кугыжа эше качымарий. „Вот, кугыжа, Йыванет тыланет кугыжан ӱдырым конден кертам манеш“. „Кондыза Йыванын тышке!“ Йыван толеш.

— Вот, Йыван, тый кугыжа деч тугай ӱдырым конден кертат мо?

— Мый тудым кондаш кишке омыл вет, кишке веле тудым конден кертеш!

— Пуштам тыйым!—манеш кугыжа.

Йыван адак Конёк-горбунок деке кая.

— Ой, беда,—манеш Йыван.

— Маньым вет ит нал манын тул кайыкын пыстылжым. Тиде могай беда, эше кугу беда толеш тыланет.

Йыван мален кынелеш, имньыж дек мия. Имньыже ойла: „Но, Йыван, айда каена“. Вот кают коктын. Шуыт тудо олашке. „Вот, Йыван, кугыжан ӱдыр тугай садышке гулятлаш лектеш, нуно кумытын улыт, йолташышт дене“. Имнет иктаж вич важык коклаш шылеш. „Тый коклясе ӱдыржым руалте да мый декем нумал кондо“,—манеш имне. Йыван ӱдырым руалтен, имне дек луктеш. Каяш тарванат. Кайышыжла ӱдыр именной шергашым вӱдышкӧ кудалтен коден.

Ӱдырым кугыжа дек намиен шуктат. „Но ынде ӱдыретым конден шуктенам“. Кугыжа ӱдырым пеш йӧратен. Йыван шке

ораж дене ойла: „Мыланем гын, шым урланат ок кӱл“,— манеш. Кугыжа ӱдыр деч менчаялташ йодеш. „Менчаялтам, но тыйын конюхет ачийын черке гыч чыла венецым кондыжо!“—манеш ӱдыр. Кугыжа Йыванын ӱжыкта. Йыван толын шуэш.

— Вот, Йыван, тый кугыжан черке гыч венецым, тар атым кондо!

— Мый вор омыл вет!—манеш Йыван.

— От кондо гын, мый тыйым пуштам!

— Но кондем уке гын,—манеш да имньыж дек кая.

— Ой, беда!—манеш.

— Тиде могай беда, эше кугу беда толеш тыланет, вот волгыжеш, вара каена.

Мален кынелеш Йыван, вара каят. Кечваллан куш кӱлеш, туш миен шуын улыт.

— Мый кузе налам?—манын имньыже деч йодеш.

— Кок котомкам саке, кӱчызӧ лийын пуро.

Кӱчызӧ лийын пура ынде, имнет шӧртньӧ почан, шӧртньӧ оржан лийын шогалын, черке йыр коштеш. Кугыжа саде имньым ужын да черке гыч лектын, моло калык иктат кодын огытыл черкеш, чыланат ончаш лектын улыт. Калык черке гыч лекме шенгач Йыванат кок котомкашкыже мо кӱлешым опта. Салтак-шамыч имньым кучаш толашен коштыт. Йыванет черке гыч лектын да толмо корныж дене йолын ошкылын, а имне Йыван кайымым ужын да почешыже кудал колтен: „Но Йыван, шич ынде!“ Вот каят. Кугыжа дек миен шуыт. Йыванет пура да:

— Вот кугыжа, кондышым венецетым!—манеш.

— Кондыметлан пеш кугу тау!

Кугыжа ӱдыр деч менчаялташ йодеш. „Менчаялташ именной шергашем тугай ереш кодын, конюхет конден кертеш гын, менчаялтам“. Кугыжан ӱдыр конюхлан марлан кайынеже, тудо чыла ыштен кертеш, кугыжа адак Йыван туракым ӱжыкта.

— Йыван, тугай ерыште именной шергашым налын кондо!

— Мый тушко пураш ия омыл!.. Но уке гын, кондем, Йыван адак имньыж дек кая.

— Ой, беда!—манеш.

— Эше кугу беда толеш тыланет.

Йыван мален кынелеш, коло вич пудан шинчырым ышташ кугыжалан каласа. Кугыжа ыштыкта. Йыван саде шинчыретым ӱштал шинчеш имне ӱмбакше да кая. Миен шуэш ер деке, имньыже каласа тудлан: „Йыван, ший шинчырет дене тиде ерым лупшаш тӱнгал“. Йыван лупшаш тӱнгалын да ер иземаш тӱнгалын. Вӱд кугыжа садым колын да толын шуын.

— Йыван, молан ерем лупшет?

— Тиде ерыште кугыжан ӱдырын именной шергашыже уло, тудым кычалам,—манеш Йыван.

— Ит лупшо, мый уло колым чыла кычкыралам.

Кугыжа кол-шамычым кычкырал колта, кол-шамыч толыт. Кугыжа йодеш нунын деч:

— Те ала именной шергашым муыда?

— Ме она му!

— А чылан толын улыда мо?

— Чылан огыл. Кырш ден карака уке.

— Кычалза, кушто улыт нуно! Тото ден олангге каен колтат. Нуно коктын ик келге лакышке верештын улыт да кучедал кият. „Айдыза вашкерак, тендам кугыжа шӱда! Уке гын, вӱд дене посна кодына. Тыланда вет кугу вӱд кӱлеш кучедал кошташда". Тото ден олангге нуным ӱжын нангаят кугыжа деке. Намиен шуктат.

— Те ала именной шергашым ужын улыда?

— Мый ужын омыл,—манеш карака.

А кырш каракалан пеш сырен.

— Но, ала кырш, тый муат?

— Мый муам!

Тудо коштшыжла кугу шинчаж дене ужын.

— Муат гын, вашке кондо.

Кырш каен колта, конденат шукта. Кугыжалан пуа. Вот кугу колет вара Йыванлан шергашым пуэн.

Йыван кугыжа деке шергашетым намиен шукта да ӱдырлан пуа.

— Ынде менчаялтына!—манеш кугыжа.

— Кунам рвезе лият, тунам менчаялтам.

— Кузе, рвезе лияш лиеш мо?

— Лиеш! Вот кугу под лийже. Ик кугу под шолшо вӱд, ик кугу под шолшо шӧр, ик кугу под йӱштӧ вӱд лийже. Первояк шолын шинчыше вӱдышкӧ тӧрташ кӱлеш, вара шолын шинчыше шӧрышкӧ, вара йӱштӧ вӱдышкӧ. Туге ыштымеке вара рвезе лият!

— Йыван, ик под йӱштӧ вӱдым ямдыле, ик под вӱдым шолтен шинчыкте, ик под шӧрым шолтен шинчыкте. Эн первояк шолшо вӱдыш тӧрштӧ, вара шолын шинчыше шӧрыш тӧрштӧ, вара йӱштӧ вӱдыш тӧрштӧ,—манын кӱшта кугыжа Йыванлан.

— Мый тугайыш тӧрштылаш кӱртньӧ омыл вет!

— От тӧрштӧ гын, пуштам!

— Но тӧрштем уке гын,—манеш да Йыван имньыж дек мия.—Ой, беда!—манеш.

— Да, кугу беда, пытартыш ойго. Ала илет, ала уке. Кум суткалан срокым йод.

Кугыжа деке мия да срокым йодеш. Кугыжа пуа кум суткалан срокым.

— Но, Йыван, мый ынде шудо вожым кычалаш каем. Муын кертам гын, илет, ом керт гын, колет. Конёк-горбунок каен колта. Кычалеш ик сутка—ок му, вес суткам кычалеш—ок му. А кумшо суткалан ала кузе муын. Йыван дек шудым конда. Имньыже Йыванлан каласа кугыжа дек каяш, вӱдым шолташ кӱшташ. Йыван каен колта, вӱдым шолташ каласа кугыжалан. Кугыжа содорак луаткандаш ведра пурыман подеш вӱдым шолташ тӱнгалыкта. Вӱдым шолтен ямдылат, шӧрымат ынде шолтат.

— Йыван, кугыжалан каласе, подыш тӧрташ шагыш кӱзен шогалмекет: „Кеч ик гана имнем-шамычем онча̄л кодам“, ман,—манеш имньыже. Йыванат шагыш кӱзен шогалеш да каласа кугыжалан: „Кугыжа, кеч ик гана имнем-шамычым ужын кодам, лук нуным вӱта гычын“. Салтак-шамыч имньым луктын колтат. Конёк-горбунок пешак шолшо под йыр кудалышташ тӱнгалеш. Тыге под йыр пӧртшыжла шолшо вӱдым йӱкшыктарен саде муын кондымо шудыж дене. Йыван тӧрштен колта шолшо вӱдышкӧ, тушеч шолшо шӧрышкӧ, вара йӱштӧ вӱдышкӧ. Лектын шогалеш—тугай чевер лийын шинчеш, светыште уке! Вара тудым ужын, кугыжан ӱдыретат тудо шолшо вӱдыш, шолшо шӧрыш, йӱштӧ вӱдыш пурен лектеш, Йыван турак гаяк чевер лийын шинчеш. Нуным ужын, кугыжатат шкаланже вӱдым шолташ каласа. Вӱд пеш шолеш, кугыжа кӱзен шогалеш шагышке, тӧрштен колта да тунамак кола. Вот Йыванет тиде ӱдырым марлан налеш да шке кугыжа лиеш.

Йомак умбак, ме тембак.

3. Купеч Иван Васильевич

Купечын ӱдыр ден эргыже улмаш. Эргыже эре охотыш коштеш, магазинышке пурымашат уке. Толеш чодра гычын: „Эргым, мый колем вет,—манеш ачаже,—эре чодраш коштат, нимом кондымашет уке, только тарым локтылат,—манеш.—Магазиныште сату могай акан—нимом от шинче“,—манеш.

— Э, ачий, мый чыла шинчем. Айда магазиныш каена!—манын, ачажым ӱжеш.—Вот тиде сату тиде акан,—манеш,—тиде сату тиде акан.—Ул̆о сатум каласен, чыла пален.

— Вот, эргым,—манеш,—шӱжаретым анат семын ончо, а тый, ӱдырем, изатым ачат семын ончо,—манеш. Купеч шукат ок иле, колен колта. Вот нуно коктын илат, ваш-ваш пеш колыштыт.

— Шӱжарем, айда вес олаш торгаяш каена!—манеш тудо.
— Шке шинчет, куш кает, туш каем,—манеш.
Шуко сатум баржыш оптат, пӧртым ужалат, коктынат кают. Каен-каен, олашке миен шуыт.
— Шӱжарем, тыланет тиде ола йӧра мо?—манеш.
— Тыланет йӧра гын, мыланемат йӧра,—манеш шӱжарже. Нуно тушакын шогалыт. Сатум ястарат.
— Шӱжарем, ме магазинымак огына ыште, изи лавкым ыштена да йӧра?—манеш.
— Шке шинчет,—манеш шӱжарже.
Вот нуно коктын илат эре тушто. Южгынам калык ок мий гын, кевыт ончык лектын шогалеш. Ик купеч ӱдыр повозка дене, кум шем имне дене гулятлен коштеш, Йываным ужын. Йыван пеш чевер. „Вот тудо мыйым марлан налеш ыле гын, йӧра ыле“,—манын шона. Мӧнгышкӧ кая ты купеч ӱдыр, Йыванлан серышым колта. Йыван серышым налеш да:
— Молан мыйым купеч ӱдыр ӱжеш тиде? Шӱжарем, каем мо?—манеш.
— Шке шинчет,—тудо манеш.
— А мо лиеш,—манеш,—каем.
Йыван тушко кая, миен шуэш. Купеч ӱдырым онча, купеч ӱдыр пеш чевер. Йыванат шоналта: „Эх, тиде мыланем марлан толеш гын, йӧра ыле“. Йыван купеч ӱдыр деч йодеш:
— Тый мом каласынет?
— Вот мо,—манеш,—ала тый мыйым марлан налат?
— Мый эрла толам тый декет. Шӱжарем мом каласа,—манеш.
Ынде аваж гаяк гын, вот и шӱжарже деч йодеш.
— Шӱжарем, ӱдырым налам мо?—манеш.
— Шке шинчет,—манеш тудо.
Вот эрлашыжым кая. Купеч ӱдырет сӧраса, сӱанымат ыштат веле. Вот шке деныже ынде ик йӱдым малат, вес йӱдым малат, а шӱжарже шижын.
— Изай,—манеш,—тыйын ватет ала кушко окна гычын коштеш. Тыйын воктенет ужга ойлен кия,—манеш. (Тугай волшебница улмаш ватыже, колдун.)—Вот таче йӱдлан тый ит мале, кӱтӧ, тыйым эре малтен кода,—манеш.
Вот коктын малаш возыт. Йыван ынде ок мале, малышын койын кия. Лу шагат наре шуэш, ватыже кынелеш, вик ок-нашке лектеш да кая. Йыванат койын кодде эре почешыже покта. Вот ик нурым кайышт ынде коктын, ватыже чодраш пурен кайыш. Йыванат почешыже чодраш пура, ватыже ок уж. Чодраште улмаш тугай зимовко, зимовкыш пура ватыже, Йыванат лончо гыч онча. Пеш кугу пондашан кугу сотана

шинча тушто, вот тудо туш кошташ тунемын, сотана деке. Сотана дечын тудо ватыже йодеш:

— Ой, мӱшкыр пеш шужен, мом кочкаш гын?—манеш.

— Вот таче шӱгарлашке чытыдыме коя азам кондат, тудым кочкыша,—манеш сотанаже.

Нуно коктын шӱгар ӱмбак кают, Йыван содор мӧнгыжӧ куржеш. Йыван ок мале, иктаж шагатлан ватыже толын пура. Шӱжарже лампым чӱкта.

— Умшат мо пеш вӱран?—манын ватыже деч йодеш.—Кушто тый вӱранынат, азам ала мо кочкаш миенат?—манеш.

Ынде волгыжын, Йыван шыдыж дене кыраш тӱнгалын тудым.

— Йыван,—манеш,—айдеме лийнет гын, ит кыре мыйым.

Йыван тетла веле сырыш, эше чот кыра. (Тудлан ты кырыме нимат огыл, колдунлан.) Вара купеч ватыже сырен: „Тый пий лий,—манеш Йыванжым, а шӱжаржым—презе лий!“—манеш. Иктыже пий лийын, весыже презе лийын.

Вот тудо шӱжарже дене ола мучко кая. Йылме уке ынде, ойлен огыт мошто. А пийже „кеч кӱтӱзӧ лийын коштам“, манеш. Ынде кӱтӱзӧ дек кудалеш. Кӱтӱзӧ ончык пеш тӧрштылеш ынде. Кӱтӱзӧ ойла: „Могай пий толын, пеш весела“,—манеш. Вот пийже каласа йолжо дене, (кидше дене) „малаш воч!“ Кӱтӱзӧ шӧрын возын, пий вольык-шамыч дек кудалеш, иктымат ӧрдыш ок колто. А кӱтызӧ: „но, мыланем юмо пийым пуэн“,—шона. Пий кастене ушкал-шамычым чыла поктен кая. Эрлашым эрдене кынелыт, адак пий поктен кая. Кӱтӱзӧ эре кечыгут мален нурышто, пий эре кӱтен. Кастен адак пий поктен кая.

— Кува,—манеш кӱтӱзӧ,—айда таче ме чот йӱына, эрла рушарня, мыйын пий кӱта,—манеш. Кӱтӱзӧ волгалтмешке эре йӱын коштын, мӧнгышкыжӧ толын да мален колтен.

Эрдене пиет пучым налеш кӱтӱзын вуймучаш гычын да пучым магырыктен коштеш ола мучко. „Мо кӱтӱзӧ эр лектын таче?“—маныт калык-шамыч. Южышт ушкалым шупшыл кертын улыт, южышт уке. Кӱтӱзӧ кечвал мартен мален. Кӱтӱзӧ кынелын:

— Ой, кува, ынде мыйын вуй пытыш вет,—манеш.

— Молан?—манеш куваже.

— Ты мартен вольык шужен шога,—манеш.

— Ой, тыйын „Шарикет“ эрак поктен каен,—манеш.

— Ну, кува, ик пелштоп арака ден ик кренга киндым кондо, ик изи кӧршӧк шӱрым кондо.

Ынде пийым пеш йӧратен кӱтӱзӧ. Кӱтӱзӧ пий дек мия: „Ну, ынде тиде шӱрым коч“,—манеш. Пий шӱрым ош киндет дене кочкын. Тудо кӱмыжышкыжӧ пел пелштоп аракажым

оптальын, пий саде аракам йӱын, рушты кудалтен. Кутӱзӧ шке каен ушкал кӱташ. Пий мален кынелын, кутӱзӧ дек кудал мия. Миен гына шуын, тройка дене кудал толеш купеч.

—Кутӱзӧ,—манеш купеч ынде,—тыйын пий пеш сае ул маныт?

— Ул,—манеш тудо,—тӧвыс пий!

— Тый ужале тудым,—манеш.

— А мый вет вичшӱдӧ тенгеланат ом ужале,—манеш.

— Нал,—манеш,—тӱжем тенгем.

Тӱжем тенгелан налын кая купеч. Пий повозкаш веле пурен шинчын. „Тау, купеч кидыш верештынам ынде“,—манеш пиет вуйжо дене.

Купечын кажне магазин гычын сату йомеш. Тудо магазин деранже онга дене изи вӱтам ыштен, пийым туш колта. Пий кӱта-кӱта, иктаж луатик шагат жап шуэш, латкок воз дене латкок разбойник сату опташ толын улыт. Пий огешат опто. Магазиныш разбойник-шамыч пурен кают, эртак сатум нумалыт да оптат. Латик возым оптеныт, а ик разбойникше оролан кодын, латиктынже сатулан шенгеке каеныт. Пиет кынелеш, разбойник деке мия, вик шӱйжым пурлын колта да пуштеш. Кузе гынат толашен-толашен магазин омсам тӱчын, пашкарым чыкен шында. „Кызыт купеч дек каем гын, йӱд, купеч ок кынел. Нигушкат каен огыт керт, ом колто, кӱтем“,—шоналта пий. Имне-шамыч чыланат шогат.

Эрдене кынелын, пиет купеч деке кудалеш, опташ тӱгалын окнашке, страпкаже ужеш да пурта. А купеч тугак чуланыште мала, омса тӱкылымӧ, пураш ок лий. Пий пешак омсам йол дене удыркален, тудым купеч ватыже шижеш.

— Пиет пешак пураш толаша,—манеш, купечым кычкыра.

— Пурто, молан пурынеже тудо?—манеш.

Купеч ватыже пурта пийым. Пий купечым пеш тувыр гыч шупшеш. Купеч сырен пийлан, купеч вате ойла:

— Молан,—манеш,—сыренат тудлан, ала иктаж мом ыштылын тудо, молан налынат?

— Ой, мый монденам вет!—манеш купеч.

Купеч чия, ватыже чия, кают магазинышке, пий ончыч вӱден кая нуным. Магазин дек миен шуыт. Купеч ӧрын веле: воз оптымо, икте колен кия, магазиныш пураш тӱгалыт—пий ок пурто. Вот вара купечше полиций ден салтак-шамычым погеп чумырен. Но, пурен каеныт ынде, муыныт латик разбойникым. Нуным вик катыргыш колтеныт. Имньыжым да орважым казнашке ужален улыт. Тидлан купеч пийым моткоч йӧратен, шке мом йӱеш-кочкеш, тудымак кочкеш пият. Шуко лийын огыл, купеч деке кугыжа кудал толеш.

— Купеч,—манеш,—тыйын пий ул мо сай?

— Уло!—манеш купеч.

Пий эре колыштеш.

— Тый мыланем ужале тудым!

— Ом ужале вет,—манеш купеч.

— Мыняр налат нал, тунар пуэм,—манеш кугыжа.

— Мый йодаш вожылам,—манеш купеч.

Но кугыжа лу тӱжемым пуа тудлан. А пий—вик повозкашке. „Ынде кугыжан кидыш верештым, манеш, тау".

А кугыжан ватыже кум азам ыштен, ала кӧ эре нангая. Адак мӱшкыран. Вот тудым кӱташ пийжым налын. Пий кугыжан ватым онча, эше вашке ыштышашлак огыл, а пий страпка дене коктын илат. Страпка кугыжа деке кая.

— Пиет,—манеш,—пеш сайын коеш.

— Тый тудын дене коктын келшыза!—манеш кугыжа.

— Мый пий дене кунам келшем!—манеш, но страпка пий дене келшаш тӱнгалын. Кугыжан ватын аза ышташ жап шуын. Акушеркым конденыт, а пийым тушко пурташ монден улыт. Пий страпкажым шогалтен кода ик омсашке, а шке кӱшыл омсашке кӱза тошкалтыш дене. „Кеч кӧ нангаяш толын гынат, кеч кудо омсаш да лектеш",—манеш пий. Только аза йӱк шоктен гына, саде сотанатын акаже нумал луктеш азам. Пий садым руалтен налын. А сотанан акаже пешак лӱдын, пияк шонен, тугае пий дечын пешак лӱдеш. Эркын волен тошкалтыш гычын ӱлыкӧ. Страпка азам налаш толаша, а пий ок пу. Кугыжа эрдене кынелын. „Эй, пий, пийым конденам ыле лӱмын, кушко йомын?"—манеш.

Толеш стрэпка пий деке, пий йолжо дене азам модыктал шинчылтеш, ок шортаре. Кугыжат ужын азам, пешак йӧратен. Ватыже дек куржын пура.

— Ой, вате, мемнан пиет азам коден вет!—манеш. Вара акушеркылан каласа:—Кондо,—манеш,—пийге-моге. Акушерка мушкеш азатым, кугыжа моткоч йӧратен пиетым. „Тиде пийым мом ышташ ынде?"—манеш. Вот пийжылан ынде медальым сакала. Шӱй йырже возен шынден: „Генерал Сучкин, кеч могай ен ужеш, эре честым пуышаш: кеч генерал, кеч полковник". (Чыла тугак возен.)

Вот пиет эрлашым кынелын, саде медалет дене ола мучко кудалеш. Кажне честым пуа тудлан. Ик кече годым кудалыштын, йӧра тиде, вес кече годым адак кая. Кум салтак-шамыч уремыште шогат. „Ме кум ий годсек служитлена, мемналан честым пуышо уке, пийлан дык честым пу!—маныт ынде.—Пийжым пукшен пушташ йӧра",—маныт. Пий савырна да—кугыжа деке... Кугыжам урвалте гычын пеш шупшеш. „А каяш возеш вет, ала куш нангайынеже",—шоналта. Вот кугыжа ала мыняр салтакым налын, латкандаше але коло на-

ре, да кая, пий ончыч кудалеш. Пий пурен кая магазинышке и мыщьякым нумал луктеш (шке торгаен дык, шинча), кугыжалан ончыкта, вот, тыгай дене салтак-шамыч мыйым пукшен пуштнешт. Кугыжа умылен налын. Олаште мыняр салтакше уло, чыла поген, кок рат дене шогалтен, но пий кычалеш салтакым. Иктым муын, ик ен гоч весыжым муын, кумшыжымат пеш кычалеш, тудо эн мучаште улмаш, тудымат муын. Нуно кумытынат пешак лӱдыныт, шогат кугыжан ончылно.

— Но, пийлан мом ойлен улыда, раш каласыза?—мане.

— А вот ме мом ойлен улына,—маныт.—Ме кум ий годсек служитлена, мыланна честьым пуышо уке, пийлан дык честьым пу, манна,—маныт.

— А тыге ок йӧрӧ вет,—манеш кугыжат,—молан мый медальжым сакалтенам, шӱй йырже серенам уке гын? Но раз пийлан шотлен улыда тудым, эше вич ий гыч служитлыза ынде. Вес салтак-шамычат ойледа гын тыге, вик лӱем!—манеш кугыжа.

— Пий ила ынде, страпка кӱжгемаш тӱнгалын. Пий палыш вет. „Мый тышечын кудалам, мыйым кугыжа садак пуштеш ынде. Вик каем чодрашке“,—шоналта да лектын кудалеш.

Чодраште пеш кугу пӧрт шинча. „Тышке пурем, орол пийлан коштам“,—манеш. Пӧртышкӧ пура, саде сотана чытырен шинча.

— Ну, Ванька,—манеш,—ик-кок арня гыч толат ыле гын, тыйым кочкам ыле,—манеш,—ынде пелашем таза огыл. Кум гана вуетым пере,—манеш,—кӱварвалан“.

Кум гана перен колта вуйжым да айдеме лийын шогалеш. „Тиде медаль-шамычетым чыла кӱсенышкет поген опто“,—манеш. А кок йоча-шамыч пӧртыштӧ пеш модын куржталыт: икте кандаш ияш, весе куд ияш.

— Вот, Йыван,—манеш сотана,—мыйын кок пар шем имне уло, тудым кычке когынек повозкашке да нине йоча-шамычым нангае.

— А тидыже могай йоча улыт?—манеш Йыванет.

— Тиде кугыжан эргышт, кугыжа тыланет ок ӱшане гын, нуным кидыштышт корон уло, тудым ончыкто. Кает тые, тугай кӱварыште тыйын ватет шога. „Йыван, прости да прости“, манаш тӱнгалеш, тый ит простите, тыйым адак ала мом ышта вет тудо, итак простите. Простителет гын, мыйым вара от уж, мый ала колен колтем,—манеш сотана.

Йыван парым кычка повозкаш, кок йоча-шамычым шында, сотана дек чеверласаш пура, а сотана кидым ок пу, чеверын ок ман. „Кызытеш айда йӧра“,—манеш. Вот Йыванет и кудал колта.

Иктаж шагат каен, саде кӱвар дек миен шуын. „Но, Йы-

ван, ик гана простите, тетла нигунамат тыге ом ыште, коктын сайын илаш тӱнгалына“,—манеш ватыже. Йыван „ом простите!“ манеш. Ватыже моткочак сӧрвала.

— Но, иканаш простителем,—манеш.

— Адак пий лий!—манеш ватыже. Имнет савырнат да сотана деке мӧнгеш кудалыт. Кӱвар деке ик шагат веле миеныт, мӧнгыжӧ, сотана дек, кум кече гыч иже толын шуыныт. Сотана дек кудал пурат.

— Вашке адак пере вуетым кум гана, колем ала мо,—манеш сотана. Вуйжым кум гана пера, адак ен лийын шогалеш.

— Вот, Йыван,—манеш,—пел повозка шӧртньым опто (а поян улмаш!). Кушто коштынат кӱтӱзылан, тушто шӱжарет ила. Тудо кӱтӱзӧ тыйын тӱжем тенгетым йӱын пытарен, мий да шӱжаретлан каласе, кум гана вуйжым перыже, а кӱтӱзӧ тый денет кычалтылаш тӱнгалеш гын, пийже мыяк улам ыле, манын ойло. Тиде ушо оксам чыла тудлан пуэн кодо,—манеш сотана. (Сотана шӱжаржым пешак чаманен да шӧртньыжымат чаманен огыл.)

— Вот тиде кок йочам шынде ынде, кӱвар мучаште ватет адак шога. Адак „прости“ манын сӧрвалаш тӱнгалеш, ит простите. Мый ынде колем, тый толын от шу,—манеш.—Каласе тудлан: порволо мланде йымаке! Тудо адак мемнанак лиеш,—манеш.

Йочам шындылын, адак сотана дек чеверласаш пура, сотана адак кидым ок пу, чеверынат ок ман.

— Вот, Йыван,—манеш сотана,—иктаж могай письма мия гын, тый мый декем кудал тол!

Йыван адак лектын кудалеш.

— Адак кӱвар деке миен шуэш, кӱвар мучаште ватыже шога. „Но, Йыван, прости да прости!“—манеш, сӧрвала. Йыван пеш сырен, „порволо!“—манеш. Йыванын ватыже волен кая. Кая ынде Йыван саде кӱтӱзет деке. Шӱжарже изажым ужын:

— Ой, изай айдеме лийын ынде,—манеш. Кӱтӧ кокла гычын тунат шортын-шортын изаж деке кудал толеш.

— Ой, шӱжарем,—манеш,—кум гана вуетым мланде ӱмбаке пере!

Кум гана пера, айдеме лийын шогалеш. Кӱтӱзӧ куржын толеш.

— Кузе тый вольыкым айдемым ыштен кертат?

— Мыят вет тылат пастухлан коштынам,—манеш Йыванет.—Вот тугай купечын ӱдыржым налынам ыле, тудо мемнам тыге ыштен шынден,—манеш.—Кызыт шкат илышынек мланде йымак волен кайыш ынде. Вот, кӱтӱзӧ, тыланет пел повозка шӧртньӧ, тудым уныкатат ок пытаре, тетла кӱтӱмат ит кӱтӧ!

Кӱгӱзым шында да саде шӧртнетым нангая, шӧртнетым кода кӱтӱзӧ деран да нылытынат каят—шӱжарже, шке, кок йоча.

— Изай, тидыже могай йоча-шамыч улыт?—шӱжарже йодеш.

— Тиде кугыжан эргышт!

Шке декышт миен шуыт. Пӧртыштат йӱкшен, пӧрт пушыжат каен. Шӱжарже самоварым шында. Самовар шуын да нылытынат чайым йӱын шинчат кастене. Вараксим окнашке толын, ала могай письмам конден да пеш пураш толаша. Йыван вараксимым пуртен, письмам налын, вараксим адак чонештен каен. Письмам лудеш ынде, сотана адак тудым ӱжеш. Шӱжарже йодеш:

— Изай, могай письма?—манеш.

— Сотана ӱжеш, кызытак каяш верештеш.

— Ой, изай, ит кай, адак тыйым ала мом ыштат,—манеш.

— Ынде нимом ок ыште,—манеш изаже. Имньым кычка, имне пеш тале, кумытын шинчын кудалыт. Сотана дек миен шуыт. Сотана вуй мучаште адак ик йоча шинча.

— Вот, Йыван, тиде йочам мый пеленем нангайынем ыле, адак изишак чаманем, верет пешак сай да кошт шонем,—манеш. Йыванже йодеш:

— Тиде могай йоча?

— Тиде кугыжан кугурак эргыже. (Тиде эргыже яндаррак). Ну, Йыван, ынде чеверын!

Сотана уке лийын. Йыван ден йоча коктын шоген веле кодыныт. Вот кает ынде шӱжарже деке. Шӱжарже кок чашка чайым веле йӱын шуктен, миен шуыныт.

— Мо, изай, вашке толынат?—манеш шӱжарже.

— Ия имне пеш тале вет!—мане Йыван.

Эрлашым нуно мален кынелыт.

— Шӱжарем, ынде кугыжа дек каена. Тиде эрге-шамычым намиен пуэм,—манеш. Имнетым кычкен, визытын шинчыныт, корно мучко эртак йоча-шамычым туныктат: „Мӧнгыда миен шуыда, ачий-авий, кутыреда мо?—манын ойлыза, сукалтен шичса кумытынат“,—маныт.

Кугыжа дек миен шуыт. Часовой ок пурто. Часовой кугыжа дек кая.

Ала могай ен толын, пар имньым кычкен, повозка дене, кум йочам шынден, ик ӱдырым шынден.

— Пурышт чыланат,—манеш кугыжа.

Ну, пурат чыланат, а Йыван медалетым сакален. Йоча-шамыч сукен шинчыт.

— Ачий-авий, кутыреда мо?

— Мый могай ачада улам тендан?

— Вот тиде эрге-шамыч чыла тыйын. От ӱшане гын, коронетым ончо! Корон кид тупышто.

— А тый мыйын пием молан пуштынат?—кугыжа кычкырлаш тӱнгалын.—Молан медалем сакаленат?

— А мый,—манеш пийже,—тый денет иленам вет, шкак пий улам ыле. Вара тыйын йоча-шамычетым кычалаш кайышым, вот йочатым муынам, -манеш.

— Мыйын йоча огыл!—манеш кугыжа.

— Кондо-ян кок няшетым!-йодеш Йыван (кок ий коштын тудо).

Кугыжа кок няш азам конден. Кок иящым онча, нуным онча,—чылан икгай улыт, тунам иже кугыжа ӱшанен:

— А тый кузе айдемыже лийынат?—манеш.

— Вот мый тыгай купечын ӱдыржым налынам ыле, тудо тугай волшебница, колдун верештын,—манеш.—Вот тудо вара мыйым пийым ыштен. Шӱжарем тунам ыштен, вара мыйым сотана айдемым ыштен. Мыйын вате тудо сотана деке эре коштын,—манеш. А страпкаже туштак шога, тудынат кок няш эргыже ул0, эргыжым туныктен. „Кай, манеш, ачат деке. Ачий, кутырет мо?—ман,“—манеш. Йочат куржын мия ачаж деке.

— Ачий, кутырет мо?—манеш.

— Пеш кутырем,—манеш Йыванет.—Вот тиде ынде мыйынак!—манеш кугыжалан, кидышке кучен шогалын эргыжым.—Тидым пием годым ыштенам,—манеш ынде.

Кугыжа ынде моткоч ӱшаныш вет тудлан.

— Ну, Йыван,—манеш кугыжа,—тыйым наследникым ышташ гын, эргым-шамыч улыт ынде мыйын. Пел мландем пуэм, сита мо? (Пуйто король лиеш Йыванет.)

— Пеш сита!—манеш Йыван. Вот вара страпкатым шынден, эргыжым шынден, шӱжаржым шынден, шке декыже каеныт. Вот кугыжан пел мландыжым куча тудо.

Йомак умбак, шке тембак.

4. Ужава йомак

Ик кугыжан кум эргыже ыле. „Мый тыланда ик задачым пуэм, манеш: кӧ имньым конден кертеш война деч лӱддымым, тудлан царство!“ Кугыжан кок эргыже лектыт да каят.

— Мыят каем, ачий,—манеш изи эргыже.

— Изирак улат да каяшет логалеш, ала тыланет царство верештеш.

Нуно чыланат йолын каят. Иван кая ынде нур дене, вара пура чодрашке. Чодраже пеш кужу огыл улмаш, олык верешт-

тын тудлан. Онча—кугу пушенге шога. Пушенге воктен—пундыш. Пундыш вуйышто ужава шинча.

— Здравствуй, Иван царевич!

— Здравствуй, Лягушка-квакушка!

— А молан тый тышке толынат?

— Вот молан толынам: ачий мыйым имне кычалаш колтен. Имне нимо дечат лӱддымӧ лийже: война дечат, моло дечат. Кӧ тугай имньым муэш гын, тудлан царство! Ме ачийын кум эргыже улына. (А ужава тидыжым тугакат пеш шинча.)

— Шке шомакетлан шке оза лият?

— Лиям!—манеш.

— Могай имне дене вӱдым шупшыктеда, тудым тышке кондыза!

Имньым конден шогалтат. Имне вичкыж мӱшкыран, вичкыж йолан. „Тиде кунам ок лӱд",—шоналта Иван царевич. „Ну, Иван царевич, нангае имнетым",—манеш ужава.

Иван царевич намиен шукта имньым. Имне сӧрал огыл, а изашт моткоч чаплым намиеныт. Кугыжан ваштареш война толеш. „Но, эргым-шамыч, каена ынде, имньыдам налза". Каят ынде—умбалне йӱк шокта. Тудо пычал йӱкланак изаштын имньышт лӱдын улыт, мӧнгӧ гына кудалаш толашат. Иван царевичын имньыже пылышым веле шогалтен кая пычал йӱк шоктымашке. Война чакланен ынде неш тембаке, изаштын имньышт лӱдын кудалын улыт. Иван царевичын имньыже ушо войнасе калыкым тошкен пытарен. Ачаже ончен шоген, ужын. Ынде кая мӧнгыжӧ Иван царевичат, миен пурашке декше, а изашт-шамыч йолын миен пурат мӧнгышт.

— А имньыда кушто?—маныч йодеш кугыжа кок эргыж дечын.

— Лӱдын кудалыч.

— А Иван царевичын имньыже ушо войнам пытарен, лӱдын огыл, кугыжаныш тудлан лиеш, очыни. Но эше ик задачым пуэм: кӧ нимо деч лӱддымӧ енгым муэш, тудлан кугыжаныш.

Вот изашт адакат йолын лектын каят лӱддымӧ енгым кычалаш. Иван царевич имньыж дене кая саде пуидыш декак. Имньыжым олыкышко колта, шкеже ужава деке мия.

— Здравствуй, Лягушка-квакушка!

— Здравствуй, Иван царевич! Адак молан толынат?

— Вот ынде мыланем нимо деч лӱддымӧ ен кӱлеш.

— Эй, служащий-шамыч, мемнан шинчыныште пий шога, тудым кондыза! Иван царевич, шке шомакетлан шке оза лият?

— Шке шомакемлан шке оза лиям,—манеш Иван царевич.

Пийым луктеш, имньыжым куча да каят кумытын. Миен пура ачаж деке.

— Иван царевич, енгет кушто тыйын?—йодеш ачаже.

— Теве мыйын ен, нимо дечат ок лӱд.

Изашт коктынат кӱжгӱ енгым конденыт! Ик йӱд малат, эрдене кынелыт ынде. „Но, эргым-шамыч, каена ынде чодрашке—охотыш, ен-шамычымат нангаена". Чодрашке пурат, изиш каят, межа верештеш. Тудо межа дене каят ынде, маска мӱгырен ваштареш пеш толеш ынде. Изаштын кок енышт кож вуйышко кӱзен шинчыныт, изаштат кожыш кӱзен шинчыныт. Кугыжа маскам лӱен колта. Пий кудал мия маска деке, кучедалыт коктын. Маска пийым пызырен пыштен, кугыжа ден эргыже лӱйкалат. А пий маска йымачын лектеш. Вот Иван царевич, кугыжа, пий маскам налыт да каят мӧнгышт. Изашт-шамыч йыштак миен пурат коктын.

— А енда кушто тендан?—йодеш ачаже.

— Нуно лӱдын куржын улыт.

— А Иван царевичын енже лӱдын огыл. Маска дене кучедалын, пижын веле. Вот тудо маскам конден. Кугыжаныш

Иванлан лиеш, очыни. Эше ик задачым тыланда пуэм: кӧ **чевер**, чапле ӱдырым муэш, тудлан кугыжаныш.

Изашт лектын кают кычалаш. „Мыят каем“,—манеш Иван. Тудо шинча куш кайышашым.

Вот олыкышко миен шуэш ынде, имньыжым колта, адак тошто верышкыже мия. Ужават адак пундышышто шинча.

— Здравствуй, лягушка-квакушка!

— Здравствуй, Иван царевич! Адак молан толынат?

— Мыланем ынде пеш чапле ӱдыр кӱлеш.

— Тый вет ойленат, шке шомакемлан шке оза лиям манын.

— Ойленам,—манеш Иван.

— Ынде мый тыйын ватет лиям, нангае!

Иван имньыжым куча, ужавам кидышкыже налеш да нангая. Миен пура мӧнгышкыжӧ. ӱстел покшелне изаштын моткоч чапле ӱдыр-шамыч шинчат. А тудын ужава. Ужавамат нунын семынак шындат пӱкенышке. „Кушто, Иван царевич, тыйын ӱдырет?“—манын ачаже йодеш. Иван царевич ужаватым ончыкта. Ачаже ужавам ончалеш, вара ӱстелтӧрыштӧ шинчыше-шамычым ончалеш, „тьфу“ манын шӱвал колта, адакат савырнен пӱкеным ончалеш, адак шӱвал колта. „А мыйын тевыс!“—манын, Иван царевич адак ужавам ончыкта.

— Но ынде кӧ чапле тувырым конда, тудлан кугыжаныш!

Тидым колын, кугурак шешке-шамычышт содорак марийыштым пазарышке тувыр налаш колтат. А Иван ойгыра. Чылан каен пытат ынде. „Иван царевич, малаш воч ынде!“—манеш ужават.

Иван царевич мален колтен. Вот иктаж 11 шагат жаплан йӱдым ужава пӧртончык лектын, кычкырал колта: „Служащий-шамыч, рушарня ваштареш ачий могай тувырым чия ыле, тудым кондыза!“—манеш. Служащий-шамыч тунамак конден шуктат тувырым. Ужава пӧртышкӧ пура, тувыржым Иван царевич воктеке мален кийымашкыже намиен пышта. Шкеже пӱкенышке кӱзен шинчеш. Иван царевич мален кынелеш, пӧрт мучко коштеш.

— Иван царевич, тувырет ончо!—манеш ужава.

— Кушто тувыржо?

— Кушто маленат, туштак кия.

Тувыр дек миен онча, тувыр пӱтырен пыштыме кия. Иван царевич тувырым ронче ончалешат, лӱдын колтен, тугай чапле тувырым ямдылен ужават. „Мый тиде тувырым чара кид дене тӱкашат лӱдам“,—кагаз дене кучен онча, вара кагазеш пӱтырен пышта. Вот ынде изашт-енгашт толын пурат, тувырыштым ӱстембак пыштат, кугыжам вучат. Ачаже толын пура, кугурак шешкышт кучыктат ынде тувырыштым. „Тиде тувыр пазарыште налме ала мо?“—манеш кугыжа. „Но, Иван

царевич, ватет могай тувырым ургеи?" Иван царевичын кагаз дене пӱтырымыжым ронча, кугыжа кучашат лӱдеш тувыржым. „Тиде тувырым кугече кечын веле чием, талукеш ик гана,— манеш кугыжат. Кугыжаныш Иванлан верештеш, очыни. Ужават пеш колыштеш.

— Вот ынде сай киндым кӧ пышта—тудлан кугыжаныш,—манеш. Шешкышт ужавам пеш кӱтат,—мом ыштылеш тудо? Ужават руашым луга да вигак конгашке—тудо лугыметым. „Чыте, каена да меат тыгак ыштена",—маныт. Нунат кают да тугак ыштат.

Кас шуэш, Иван царевич малаш возын. Ужават адак пӧртончык лектын да служащий-шамычшым кычкырал колтыш: „Ачий рушарня ваштареш могай киндым кочкеш, тудым кондыза!"—манеш. Служащий-шамычет ӱстембал шовычеш пӱтырен, кугу гына сукырым конден пуат. Ужават киндым налеш да Иван царевич кӱдык пышта. Шкеже пӱкенышкыже кӱзен шинчеш. Кугурак шешкышт кынелыт, конгашке ончат, конгаште нимогай киндымат огыт уж, эртак ломыж веле! Вашкерак марийыштым кычкырат да пазарышке поктен колтат кинде налаш. Пазарышке кают, пекарньышке мият да „эн сай киндым пуыза", маныт. Эн сай киндым налыт да ватыштлан конден пуат. А Иван царевич мален кынелеш да пӧрт мучко коштеш. Киндым ужын огыл.

— Иван царевич, киндетым ончо,—манеш ужават. Иван царевич киндым ончалашат лӱдеш, мӧнгеш пӱтырен пышта. Кинде моткоч чапле. Кугыжа толын пура ынде.

— Ачий, киндетым ончо, ала йӧра, ала уке,—маныт. Кугыжа киндым онча: „Тиде кинде шке пыштыме огыл",—манеш кугыжа. Вес шешкыжынат онча, тугак.

— Но, Иван, тыйын ужават могайым ыштен?

Иван царевич ош каленкор дене ургымо пижым чиен, ӱстембал шовычым кугыжалан кучен пуа. Кугыжа ронча: „Вот, шешке-шамыч, ончыза, шке вет могай, кинде тендан кинде деч чапле. Кугыжаныш Иванлан верештеш, очыни. Тыланда адак ик задача: кӧ эрла марте чевер лийын кертеш, тудлан кугыжаныш!" Иван ойгыра, кунам ужава чевер лийын кертеш?

Лектын каен пытат пӧрт гычын. Ужават Иванлан ойла: „Иван, мый эрдене 10 шагат деч ончыч ом шу, ачат толын йодеш гын, тудо 10 шагат деч ончыч ок шу, ман". Ужават шке дскше каен колта. Ик йӱд эрта. Мален кынелыт. Иктаж кандаш шагатлан кок шешкышт толын пурат. Коктынат тӱрлӧ пеледышым сакаленыт, шӱргеш чиям шӱреныт, а кугыжа индеш шагатлан толын пура:

— Иван, тыйын ужават толын огыл мо?—манеш.

— Тудо иктаж лу шагатлан иже толеш, вучалте, ачий!

Вот ужават лу шагатлан толеш ынде, уло урем волгалтын, яндау повозка дене, тройка дене толеш. Кум имньышт шӧртньӧ почан, шӧртньӧ оржан улыт. Иван царевич окна гычын ужын. „Ачий, ончо, мыйын ватем толеш". Ынде пеш йывыртен тудо. Вот Иван царевич ден ачаж налаш лектынат тудым. Пӧртышкӧ налын пурен улыт ынде. Пел шӱргыжӧ кече, пел шӱргыжӧ тылзе. Уло пӧрт волгалтын. „Вот, эрге-шамыч, шешке-шамыч, ончыза!" Тудо повозка денак менчаяш нангаен улыт, сӱаным ыштен улыт.

— Вот, эргым-шамыч, кугыжаныш Иванлан лиеш, мыйын олмешем тудо кугыжалан шогалеш.

Ик йӱд малат, кумшо йӱд малат. Иванет ала кузе коштшыжла ужава коваштым муын да конга тулыш кудалтен. „Но, Иван царевич, ик-кок суткам чытен отыл, ынде мыйым ала муын кертат, ала уке",—манеш ужават. Шкеже йӱксӧ лиеш да окна гычын лектын, чонгештен каен колта. Иван царевич шортын шинчен кодын. Вот ынде Иван сай имнетым налеш, сай пийжым налеш да кычалаш каен колта. „Но мый ом му, кушеч каяш, имнем, нангае!"—манеш имньыжлан. Имнет ойлен ок мошто гынат, умыла. Ынде пеш кудалеш имнет, ик кугу чодра покшек шуэш, тушто кугу гына пӧрт шинча, тушко намия. Имне ден пийжым капка ончылан кода, шкеже пӧртышкӧ пура.

— Венгым, имнет от пурто мо?

— А мый ала кӧ ила шонышым, пален омыл, садлан ыжым пурто.

Вот йӱкта-пукша, малаш пышта. Эрдене кынелеш. А туштак тошто ватын ӱдыржӧ ила улмаш. Иван ватетын акаже лиеш. „Вот имнетлан ик шулдырым пижыктена, а пиетше такат покта. Ынде пеш талын кае".

Кая Иван, адак кугу гына пӧртыш шуэш. Адак пий ден имньыжым капка ончылан кода да пӧртышкӧ пура.

— Венгым, имнетым от пурто мо?

— Мый ала кӧ тыште ила манын шонышым да пурташ лӱдым.

— А тый кушко кает?

— Мый Мария царевнам кычал каем.

— Молан ик-кок кечым чытен отыл, тудын ужава коваштыжым кудалтен колтенат?

— А тый шинчет, тудо кушто?

— Ом шинче, акай шинча гын веле!

Вот йӱкта-пукша венгыжым, вара имньыж дек лектын, адак вес шулдырым пижыкта. Имньыже кок шулдыран лийын. „Йӱд-кечет эре кудал, имнет муэш кушто гынат",—ма-

неш. А имньыже тудо корно дене пеш шуко коштын. Вот йӱд-кече кая тудо пеш талын.

Адак миен шуэш тугаяк кугу пӧрт дек. Ынде имньыжге пура тушко.

— Ой, веҥым толеш!—манеш тошто ватын ӱдыржак. Тошто ватын кугурак ӱдыржӧ кайыклан кугыжа, кыдалашыже—коллан, изиракше—янлыклан.

— Но, веҥым, коч-йӱ, каяшет кӱлеш вашкерак, имнетлан ик шулдырым пижыктена, кум шулдыр лийже. Кум корно вожыш миен шуат, тушто вучо, Мария царевнам бусарманский богатырь нангая. Тудын колымашыже шинчаштыже, ошмам кудалте, тудо шинчажым удыркалаш тӱҥалеш, тудын шеҥгеч тыйын пиет пураш тӱҥалеш, пурын пуштеш тудым.

Иван царевичет ынде пеш талын кая, а пий эре кодаш тӱҥале, поктен ок шу Иван царевичетым. Пий пеш ятыр кодын, Иван царевич кум корно вожышко лектын шуын, тунамак бусарманский богатырь толын шуын. Бусарманский богатырь менчаящ нангая пеш Мария царевнам. „Тый мыйын ватем молан нангает виеш?“—манеш Иван. Мария царевнат Иван царевичым ужын да пеш йывыртен. „А могай тыйын ватет, тыланет мо кӱлеш!“—манешат, Иван царевичым кыраш вола, Иван царевичын имньыже бусарманский богатырьым тошкаш тӱҥалын, а Иван царевичет ошмам кудалташет монден. Пий толын шуын ынде. Иван царевичет Мария царевнам онча. Мария царевнат кидше дене ошмам кудалташ ончыкта, вара иже Иван царевичет пала ошма кудалташет. Иван царевич бусарманский богатырьын шинчашкыже ошмам кудалтенколта. Бусарманский богатырет эй шинчажым кидше дене удыра. Тудын шеҥгеч пий пураш тӱҥалеш, сокыретым пурын луштеш. Мария царевнатым Иван царевич имне вакыже шында да акаж дек нангая. Мария царевна ынде мотор ӱдыр лийын. Пел шӱргыжӧ кече, пел шӱргыжӧ тылзе!

Вот акаж деке толын пурат, ик тылзе илат тушто. Адак вес акаж дене вес тылзым илат, кумшо акаж дене кумшо тылзе эрта. Тыге кум тылзым илен коштын. Ынде чыла акаштат тудын деке каяш тарванен улыт пырляк. „Иктаж пел ийлан унала миена“,—мгнып. Иван царевичет мӧнгышкыжӧ нангая нуным, намия, пеш сайын онча. Кызытат сайын илат.

Йомак умбак, мый тембак!

5. Иван царевич ден киддыме ӱдыр

Кугыжан эрге ден ӱдыржӧ улмаш. Кугыжалан колаш жап шуэш. „Вот, эргым, шӱжаретым ават семынак адак ончо“, а ӱдыржылан „изатым ачат семынак ончо“,—манеш,—коктын ваш-ваш келшыза!“ Кугыжа пеш шуко ок иле, колен колта. Коктын илат нуно. Иван царевич эре смотрыш коштеш, а шӱжарже мӧнгыштӧ эре ила. Иван царевичлан ӱдыр налаш жап шуын:

— Шӱжарем, ӱдырым налам мо?—манеш.

— Шке шинчет,—манеш тудо.

— Налам токан,—манеш. Каен ик генерал деке ӱдыр ончаш. Келшен огыл. Каен полковник деке, тудын ӱдыр келшен тудлан.

— Но, полковник,—манеш,—мый тыйын ӱдыретым налнем вет.

— Кунам, Иван царевич, тый мыйын ӱдырем налат?—манеш.

— Пуэт гын налам,—манеш.

— Мый пуаш пуэм,—манеш полковник,—но шыдырак.

Нуно сӧрасеныт, сӱаным ыштеныт, ик арня годым коктын ваш-ваш йӱын-кочкыныт. Кумытын илат. Шӱжарже ден изаже коктын мӧткоч келшат. Иван царевич ватылан сай ок чуч.

— Мо,—манеш,—Иван царевич, пеш келшеда те?—ваты-же ойла.

— Ачий каласен коден шӱжарым авий семынак ончаш, вот келшем. А шӱжаремлан каласен коден мыйым ачий семынак ончаш.

Иван царевич кая смотрышко, ала мыняр коштеш. Тудын кайыме шенгеке ватыже ужло чывым чыла шӱшкыл пытара. Иван царевич толын шуэш, ватыже налаш куржын лектеш.

— Иван царевич, пеш шӱжаретлан ӱшанет, ужло чыветым чыла шӱшкыл пытарен, иктымат коден огыл,—манеш.

— Тиде ачийын поянлыкше, мый шкаланна шке погена,—манеш, шӱжаржылан ок сыре.

Вескана адак кая смотрыш, кайыме шенгеке ужло лудым чыла шӱшкыл пытара ватыже, иктымат ок кодо. Иван царевич адак смотр гыч толеш, ватыже куржын лектеш.

— Вот, Иван царевич, шӱжаретлан пеш ӱшанет тый, ужло лудым чыла шӱшкыл пытарен, иктымат коден огыл,—манеш.

— Ачайын поянлыкше, ме шканна шке погена,—манеш. Шӱшаржылан адакат ок сыре.

Иван царевич адак смотрыш кая. Тудын кайыме шенгеке ужло комбым чыла шӱшкыл пытара ватыже, иктымат ок кодо.

Иван царевич адак смотр гыч толын шуэш, ватыже адак налаш лектеш.

— Вот, Иван царевич, шӱжаретлан пеш ӱшанет, комбым иктымат коден огыл,—манеш.

— А тудо ачийын поянлыкше,—манеш, эре тугак ойла. Шӱжаржылан адак ок сыре. Иван царевич ынде ятырак мӧнгыштыжӧ ила. Шӱжарже дене коктын эре келшат, огыт сыре.

Иван царевич адак смотрыш кая. Кайымыже шенгеч ватыже еҥым конда, шорык шӱшкылшым, уло шорыкым шӱшкылыкта, иктымат ок кодо. Адак Иван царевич смотр гыч толын шуэш. Ватыже налаш куржын лектеш.

— Иван царевич, шӱжаретлан пеш ӱшанет, уло шорыкым чыла шӱшкыл пытарен, иктымат коден огыл.

— Тудо ачийын поянлыкше,—манеш. Адак шӱжаржылан ок сыре.

Адак ала мыняр ила шке деныже, адак смотрышко кая Иван царевич. Тудын кайыме шенгеке кок еҥым конда, уло ушкалым адак шӱшкылыкта, иктымат ок кодо. Иван царевич адак толын шуэш, ватыже налаш куржын лектеш.

— Вот, Иван царевич, шӱжаретлан пеш ӱшанет ыле, уло ушкалым шӱшкыл пытарен,—манеш.

— Ачийын поянлыкше, мый шканна шке погена,—манеш. Шӱжаржылан адак ок сыре.

Ала мыняр ила шке деныже Иван царевич, адак смотрышко кая. Тудын кайыме шенгек адак кум еҥым конден, уло имньым чыла шӱшкыл пытарен. Иван царевич смотр гыч толын шуэш, ватыже налаш куржын лектеш.

— Вот, Иван царевич, шӱжаретлан пеш ӱшанет ыле, уло имньым шӱшкыл пытарен, иктымат коден огыл,—манеш.

— Ачийын поянлыкше, ме шканна шке погена.

Адак шӱжаржылан ок сыре.

Ынде Иван царевич мӧнгыштыжӧ ятыр ила, ватыжын аза ыштымыжым пеш вуча. Ватыже азам ыштен. эргым. Тудо азам кумытынат пеш ончат, пешак йӧратат. Иван царевич адак кая смотрышко. Иван царевич кайыме шенгеке ватыже эрге азам пуштын. Тудо тунар ынде шӱжаржылан сырен, эрге азажымат чаманен огыл. Иван царевич смотр гыч толын шуэш. Ватыже шортын-шортын налаш куржын лектеш.

— Вот, Иван царевич, шӱжаретлан пеш ӱшанет ыле, мемнан Микалетым пуштынат тудо,—манеш.

— Но тиде мыйын поянлык ынде!—манеш. Шӱжаржылан ынде кудвечыштак сырен кудалтыш. Иван царевич "пӧртышкӧ пура, „шӱжарем, Микалым молан пуштынат тый?" Шӱжарже ик мутымат ок пелеште. Ватыже ойла Иван царевичлан: „Шӱжаретым руэмышке нанггай, кок кидшым когынек

руал колто“,—манеш. Иван царевич шӱжаржым вӱден руэ-мыш нангая, товарым налын, пундыш ӱмбак пыштен, кок кидшым когынек руалын. Иван царевич шӱжаржым огешат ончал, каен колта. А тиде шӱжарже шортын-шортын кая. „Мом ыштем ынде, нимом ыштен ом керт, кид уке“,—манеш.

Тудо каен-каен, ик олашке верештын. Садышке толашен-толашен пура, а мӱшкыржӧ пешак шужен. Толашен-толашен ик олмам возен кочкын колта. Тудо садше купечын улмаш. Купеч эрге куржын толын садышке. Олмам шотла—ик олма уке! Ачаж дек куржын мия купеч эрге.

— Ачий, ик олмана йомын!—манеш.

— А кӧ налын?—манеш ачаже.

— Тушто ик киддыме ӱдыр шога,—манеш.

— Кондо тудым, ала чывылан-мойн варен кертеш,—манеш.

А ӱдыр пеш чевер. Купечын эргыже садышке кая, тудо ӱдыр дечын йодеш:

— Тый ик олмам кочкынат мо?

— Мый иктым кочкынам вет,—манеш ӱдыр.

— Айда мемнан деке, ачий каласен, ала чывылан варен кертат,—манеш.

— Кайышаш уке гын,—манеш тиде ӱдыр.

Ынде тудо ӱдыр кӱштымӧ сомылым ыштылеш толашен-толашен эркын эре. Чывылан, лудылан, комбылан вара. Ушкалан пуа кокла гычын. Купеч эргын ӱдыр налаш ийгот шуын. Ачаже эргыж дечын йодеш:

— Мый ӱдырым налын пуынем вет,—манеш.

— Ачий, кушто налына уке гын?—манеш.

— Тугай купеч дек миен тол-ян, йӧра уке?—мане.

Купеч деке кая, миен шуэш, ӱдырым онча. Тудо ӱдырет тудлан ок келше, „мыланем ок йӧрӧ“, манеш семынже. Ачаж дек толын шуэш.

— Но, ӱдырет йӧра мо?

— Мыланем ок йӧрӧ,—манеш.

Ик вере колта—ок йӧрӧ, вес вере колта—ӱдыр эре ок йӧрӧ.

— Тый, эргым, ӱдырым кычалтылат пеш,—манеш.

Иван ачажлан каласаш вожылеш.

— Ачий, мый тиде киддыме ӱдыретым налам,—манеш,—а молым ом нал.

— Пашам ыштен ок керт вет.

— Мӧҥгыштӧ ила, мый ынде кушкын шуынам, ял воктене торгаящ тӱҥалам, кузе гынат тудым пукшем,—манеш.

— Но, Иван, шке шинчет уке гын.

— Сомылым пеш ышта, тидымак налза,—манын, купечын ватыже ойла.

Вот купеч ынде унам погаш тӱнгалын, ӱдыр шке денжак, менчаят да сӱанетым ыштат.

Ала мыняр иленыт нуно, ала ик тылзым, а купечын ик магазин веле сатужо. „Но, ачий, мый ынде ял воктен торгаяш каем сатуэтым оптен,—манеш.—Ачий, пу кидетым, тыйын пиалет дене каем“,—манеш. Ачаж пиал дене кая. Иван торгаен коштеш-коштеш, парым веле. Мӧнгӧ толеш. „Ачий, пиалет уке тыйын, парым пеш кугу лийын,—манеш.—Ну ынде авийын пиал дене каем, кидетым пу!“—мане. Аваж пиал дене кая. Иван торгаен коштеш-коштеш, адакат парым пеш кугу. Мӧнгыш толеш адак. „Авий, пиалет уке, парым пеш кугу лийын“,—манеш. „Ну, ынде каем шке пиалем дене“,—манеш. Адак ял воктене кая. Вот торгаен коштеш, сатумат ужален пытара, парымат, парышат уке, шке акет веле лектын. „Но ынде, ватем, тыйын пиалет дене каем, кидетым, токмакетым пу“,—манеш. Ватыже кидшым пуа. Ватыж пиал дене каен колта. Вот торгая, тудын сату пеш кая, тыманмешке ужален пытарен. Парыш пеш кугун кодын ынде. Мӧнгӧ толеш: Но, вате, пиалет пеш кугу тыйын. Оксалан окса кодын... Но, вате, адак каем, кидетым пу, пиалет дене“. Адак оксалан окса кодеш. Мӧнгыжӧ толеш адак, ватыже пиал дене коштын-коштын, кок магазиным шынден.

— Ачий,—манеш адак,—тый шонго отыл. Мый ик магазин сатум нангаем вес олашке, а тый тыште торгае,—манеш.

— Кай уке гын,—манеш,—ватетым нангает мо?

— Вате кодеш, тудо мӱшкыран, авий шке семынже аза ышташ полша,—манеш.

Иван опта ынде сатум ала мыняр возым да кая вес олашке. Лачак тудо кугыжан олашке верештын. А магазиным кугыжа илыме олашак ыштен. Иван торгая, калык шынга-ӱвырала веле коштеш, пеш кугу парыш. Латкок приказчикым тарлен, пел ий наре торгаен, кум магазинже лийын.

Иванын ватыже мӧнгыштӧ азам ыштен, эргым, моткоч чевер! „Иван, манеш, ватет азам ыштен, тол ужаш“,—письмам ачаже серен колта. Тудо письмам енгаже руалтен. Енгаже тӱрлӧ кӱлеш-оккӱлым серен колта ачажлан: „Мыланем тиде вате ок кӱл, поктен колтыза, пӧртыштӧ ида шогыкто“,—манын. „А молан тыге ойла гын,—манеш ынде ачаже,—пеш йӧратен налыныс. Кызыт поктен лукташ каласа“. Ачаже адак письмам воза эргыже деке: „Молан, эргым, тыге сыренат ватетлан ынде?“ Тудын азаже эре кушкеш, эре сайлана веле. Саде письмам адак енгаже руалтен, а Иван нимом ок шинче. Енгаже адак серен колта мӧнгыжӧ ачаж деке: „Тиде вате мыланем ок кӱл, азажым тупешыже кылдыза, кеч кушко кайыже, пӧрт гыч колтыза, ок кӱл“. Ну купеч ойла: „Молан

эргым тыге пужлен гын,—манеш ынде,—молан торгаяш колтышым?“ Купечшат да ватыжат пеш чаманеныт ынде.

— Но, шешкым,—манеш,—эргым тыйым покта вет, азамат пешак йӧратена, тыйымат пешак йӧратена, азатге поктен колташ каласа,—манеш.

— Мый азам вет нумал каен ом керт,—манеш шешкыже.

— Иван пота дене пидын колташ каласен.

Шортын-шортын ынде пидыт, шешкыжым чаманат, азажымат чаманат. „Но, шешкым, чеверын, сайын кошт ынде“,—маныт. Шешкыже лектын кая.

Каен-каен, ик корем деке шуын. Йӱмыжӧ пешак шуын тудын. Тудо коремышке йӱаш пӱгырнен, азат вӱдышкӧ пурен каен. Вот шортын шога. А ик старик тушто вес могырышто шога:

— Азат колен огыл,—манеш,—эше, кидетым чыке, кузе гынат лук.

— Кидемже уке, кузе чыкем!—манеш.

— Чыке-чыке, лук кузе гынат азатым, колен огыл!—манеш.

Вот кидшым чыка ынде тудо, эре чыка, аза дек шумеш кидшым чыкен, кидше тыгаяк кушкын шинчеш, азам луктын.

Кидше тошто кидше гаяк лийын. Кок котомкам сакен, кидеш азам налын да кӱчызӧ лийын.

Каен-каен, шке олашкыже шуын, тушто изаже, туштак марийже. Кас шуын, изаж деч пачерлан пураш йодеш:

— Кӱчызым малаш пуртыза!—манеш ынде.

— Тушто пуртат, тушко кае,—манеш изаже. А тудо коштеш-коштеш да адак изаж декак мия, иктат пуртышо уке.

— Мыланем вер шуко ок кӱл, только азам веле уло!—манеш.

— Но, уке гын пуро, шенгел пӧртыштӧ шкетын азат дене малет.

Аза ынде кудалышташ тӱналын. (Йомакын вет вашке.) Вот кас шуын ынде, нуно кумытын толыт тудын деке, Иван царевич онча тудым: „Мо пеш шӱжарем гай веле тӱсыжӧ,—манеш,—адак кидше уло,—манеш.—Тудын кидше уке ыле, токмак ыле". Марийже онча: „Йӧршеш мыйын ватем гай веле, адак кидше уло!—манеш тудат,—Мыйын киддыме ыле",—манеш. Вот кугыжан эрге туддечын йодеш:

— Вот тыгай йодышт коштшо йомакым пеш шинча вет, ме йомакым пеш йӧратена, лӱмын колышташ толна. Ала йомакым моштет тый?—манеш Иван царевич.

— Мошташ моштем,—манеш,—ала сыреда те?—манеш.

— Она сыре!—маныт чыланат.

— Ида сыре, сыреда гын, ом колто!—манеш.

Ынде вот тӱналын йомак колташ:

— Ожно кугыжан ӱдыр ден эрге иленыт. Ачажын колашжап шуын. „Но эргым, мый колаш вашке шуам ынде, манеш, шӱжаретым ават семын ончо, а тый, ӱдырем, изатым ачат семын ончо",—манын коден. Илен-илен, кугыжан эргын ӱдырым налаш ийгот шуын. „Шӱжарем, ӱдырым налам мо?"—манеш. А шӱжарже: „Шке шинчет",—манеш. Изаже ӱдыр ончаш генерал дек каен колтыш, ӱдыр йӧрен огыл, вара полковник дек каен, полковник ӱдырым налын. Но нуно кумытын илат, манеш, пеш сайын. Шӱжарже ден изаже моткоч сайын келшат, манеш. Вара изаже каен смотрышко. Смотрышко кайыме шенгеке тудын ватыже уло чывым пуштын пытарен. Смотр гыч изаже толеш, манеш, ватыже налаш куржын лектеш. Вара „шӱжаретлан пеш ӱшанет, манеш, уло чывым чыла шӱшкыл пытарен, иктымат коден огыл", манеш. „Тиде ачийын поянлыкше, ме шканна шке погена",—манеш, шӱжаржылан ок сыре. Адак смотрыш кайыме шенгек лудым, комбым, ик енгым конден шорыкым, кок енгым конден ушкалым, кум енгым конден имньым шӱшкылын пытарен. Марийже смотр гыч толмек, ватыже шӱжаржылан йолам ыштен эре ойла, а тудо „ачийын поянлыкше", манын эре, „ме шканна шке погена" манын. Ва-

ра нунын аза шочын, вара тугак смотрыш кайыме шеҥгек шке азажым шке пуштын, адак шӱжаржылан йолам ыштен. Вара тудлан изаже сырен, „тиде ынде мемнан поянлык", манын. Вот ынде ентаже ойла: „Шӱжаретым наҥгай руэмышке, кок кидшым руал колто",—манын. Изаже шӱжаржым вӱден кая руэмышке, кок кидшым пышта омарта ваке да руал колта.

— Руалынам шол!—манеш ынде изаже.

— А сыреда гын, ом колто вет,—манеш,—йомакетым.

Марийже ойла:

— Колтыжо-колтыжо, йомак пеш сай,—манеш.

Тиде йомакым моткоч колыштыт.

— Вара изаже, манеш, шӱжаржым ончалынат огыл, савырнен да каен руэм гычын. Шӱжарже вара шортын-шортын каен. Каен-каен, ик олашке верештын. Толашен-толашен пурен ик садышке. Мӱшкыржӧ пеш шужен тудын, толашен ик олмам кузе гынат возен, тудо олмам кочкын. Тудо сад купечын улмаш, манеш. Купеч эрге куржын толын шуын, олмам шотлен, ик олма уке. Купеч эрге ачаж деке куржын мия ынде, „ачий, ик олмана йомын вет",—манеш. А купеч: „Кӧ кочкын?"—манеш. „Киддыме ӱдыр шога",—манеш. Купеч эргыжлан каласа: „Тудо ӱдырым тыш кондо, кеч чывылан варен пукша",—манеш. Купеч эрге саде ӱдырым конда шке декше. Тудо киддыме ӱдыр чывылан вара, комбылан вара толашен. Купеч эргын ӱдыр налаш ийгот шуын.

А купеч эрге пеш колыштеш ты йомакым.

— „Ачий, кушто ӱдырым налына?"—манеш ынде. „Тудо купеч дек миен тол",—манын ачаже ойла. Купеч эрге миен, ӱдыр ок келше. Ик вере ок келше, вес вере ок келше, ачажлан каласаш вожылын. „Ачий,—манын,—мый тиде киддыме ӱдырым налам",—манын ойла, манеш. „Ой, Иван, пашам ыштен ок керт вет",—манын ойла ачаже, манеш. „А мый молым дык ом нал",—манын ойла Иванет, манеш. Купеч уна-шамычым поген, Иван саде ӱдырым менчаен, сӱаным ыштен да тиде ӱдырым налын, манеш.

— Налынам шол!—манеш. Адак сырен тудыжат.

— Сыреда гын, ом колто вет,—манеш,—йомакдам.

— Колтыжо-колтыжо, йомак сай,—манеш изаже.

— Вара купеч эрге ял воктен торгаен кошташ тӱналын. Ачаже пиал дене каен, кугу парымыш пура, аваж пиал дене каен, кугу парымыш пура, шке пиалже дене каен, парымат, парышат уке. Ватыж пиал дене кая ынде, оксалан оксам конда, пеш кугу парыш. Коштын-коштын ватыже пиал дене, ик магазиным шынден, манеш. Тудо магазин сатум оптен да вес олаш торгаяш каен, ачажым мӧнгыштӧ торгаяш коден. Ачаже ойла, манеш: „Вара шкет кает мо? Ватетым от наҥгае мо?"

„Ватем мӱшкыран,—манеш-манеш,—шке семынже шке азам ышта“,—манеш-манеш. Иван каен колтен вес олашке сатуж дене. Тудо олаште Иванын шыпа-ӱвыра веле калык шога, кум магазиным ватыж пиал дене шынден. Тудын шенгекше ватыже азам ыштен, манеш. Ачаже Иван деке письмам колта, манеш, а тудын кидышке письма ок пуро, манеш, тудын енгаже кидыш пура, манеш. Енгаже сыра, „тудым поктен лукса, пӧртыштат ида шогыкто, мыланем ок кӱл“, манын возен колта. Купеч тудо письмам лудеш, манеш. „Молан эргым пужлен, тудо пеш йӧратен налын“,—манеш. Вескана адак серен колта, манеш, Иван деке ачаже, адакат енгаже налеш, манеш. Енгаже серен колта: „Азажым пота дене пидса, пӧрт гыч поктен колтыза“,—манын-манеш. Азам шортын-шортын пидынат тудлан. Купечше каласа шешкыжлан: „Шешкым, чеверын, сайын кошт!“—манын каласа. Шешкыже каен-каен, ик коремыш верештын, йӱмыжӧ пеш шуын, манеш. Йӱаш пӱгырнен, азаже вӱдыш пурен каен. Тудо азам налаш толаша, кидшым чыка-чыка...

— Кидемат тыге чыкенам-чыкенам, кидем лийын ынде, азамат мыйынак ынде тиде. Изай—тый улат, мариемже—тый улат,—манеш.

Марийже азам руалтен налын содор, пеш йӧратен.

— Тиде ватетым имне почеш кылде да ола мучко кудалыштыкте, шке азажым шке пуштын,—манеш.

Изаже тугак ыштен ватыжым. Вара сайын илаш тӱнгалынат нуно.

Йомак ӱмбак, шке тембак.

6. Арап

Ватыже ден марийже иленыт. Пеш поян улыт. Шочшо уке. Ватыже ужшо-колшо дек покташ тӱнгалын.

— Тый, марием, ужшо-колшо дек кае, ме илен улына ынде кандаш ий, а шочшо уке, ала шочшым ышташ иктаж йӧным каласен колта.

Марийже ужшо-колшо дек кая.

— Молан толынат тый?

Мыйын ӱдыр налмемлан кандаш ий лиеш, шочшо уке, садлан мый тый декет толынам, ала иктаж могай шотым шинчет манын?

— Вот мый тыланет ик шоганым пуэм.

— Вара шоганетше мыняр шога?

— Ик шоган шога шӱдӧ тенгем. Тиде шоганым ватетлан пукшо.

Кугыза шоганым налеш да куваж деке кая. Миен шуэш.

— Вот, вате, мыланем ужшо-колшо шоганым пуэн колтыш. Тиде шоганым тыланет пукшаш кӱштыш.

Шоганым налын пӱчкеда да ватыжлан пукша, шӱмжым окна гыч кудалта. Тудын улмаш вӱльӧ имне, тудо окна гычын кудалтыме шӱкетым кочкын. Иктаж пел ий гычын ватыже марийжылан каласа:

— Мыйын мӱшкырыштем ала мо уло, „пыде-пудо" чучеш.

— Уло гын, йӧра.

Марийже имньыжым онча, имньыжат тӱжӧ.

— Вот, вате, мемнан имнят тӱжӧ.

Индеш тылзе гычын ватыже эрге азам ыштен. Тудым Иван манын лӱмденыт. Пеш чевер, яндар, шоган гане шочын. Имньыжат ожаш чомам ыштен. Ынде илат иктаж кум ий, ныл ий, вич ий. Иванет школыш коштеш. Марийжат кум ийлан торгаяш кая. Тудын кайыме шеҥгек ватыже весе дене кошташ тӱҥалын. Иванет нунылан мешая, пӧржшӧ ӱдрамашетлан ойла:

— Айда Иванетым пуштына!

— А кузе тудым пушташ?

Эрге азам ыштен да ынде кӱлдымӧ лийын.

— Мый тыланет ядым кондем, тый тудын дене когыльым ыште, Иваным пукшо.

Аваже когыльым ышта. Иван школ гыч толеш, вик ожыж деке пура. Ожыжын йол кӱчшӧ ок кой, мланде йымак волен каен.

— Эй, йолташем, йол кӱчет молан мланде йымаке волен каен?

— Вот молан волен каен: авам тыланет когыльым ыштен ямдылен. Тудо когыльым тый ит коч, окна гычын пийлан кудалте.

Иван аваж деке пура.

— Авий, мыйын кочмо пеш шуэш, мӱшкырем пеш шужен.

— Кочкашет когыльым ыштенам, шӱрымат шынденам, когыльо ден шӱрым коч ынде.

— Когыльо ден шӱр келша мо, шӱр дене кочкаш киндым пу.

Аваже шӱр дене кочкашыже киндымат конда, когыльымат конда. Иван когылетым налеш да окна гычын кудалта пийлан. Аваже тудым вурсаш тӱҥалеш.

— Молан сай когыльым пийлан кышкет!

— Мый когылетым ом йӧрате, тудо ядан!—манеш.

Окна гычын ончалын, пий коленат колтен.

— Шке эргым йодын улыда, а кызыт пушташ тӧчеда!—манеш.

Аваже нимолан ӧрын. Эрлашыжым Иван адак школыш кая. Пӧржшӧ адак толеш.

— Молан Иванет когылетым кочкын огыл, окна гычын пийлан веле кудалтыш? Пиет колен ынде когыльым кочкын да. Мый ынде тудлан тувырым конденам. Тый мончаш олто. Тиде тувырым монча вачын чияш пу. Тиде тувырым чия гын, тудо кола.

Аваже тувырым налеш пӧржшӧ дечын, мончаш олташ кая. Мончам лийыктен веле, Иван толын пура. Тудо адак вигак ожыж деке пура. Ожо ынде пулвуй марте мландыш волен шогалын.

— Ой, йолташем, молан тыге волен шогалынат?—манеш Иван.

— Ават мончаш олтен, тыйым мончаш пураш колта, пеш сай тувырым чияшет пуа. Тудын тувырым тый ит чий, чиет гын, тунамак колет веле. Тудым тый кӱ валан пыштен, йӱлалте, шем тувыретым чиен тол. Аватланже тыге каласе: „Мый кошташ сакенам да кӱ ваке пурен каен йӱлыш“,—ман.

Иван аваж деке пӧртышкӧ пура.

— Иван, мончашке кае, мончаш олтенам! Тыланет ик тувырым пуэм, тидым чиен тол.

— Кайышаш, мончаш пурымо пеш шуэш.

Аваж дечын тувырым налеш, мончашке кая. Мончаш миен пура, тувыретым кӱ ваке кудалта. Тувыр йӱлен кая. Иван мушкеш могыржым да шем тувыржым чиен толеш.

— Иван, молан тувыретым чиен отыл?

— Тувырым монча ишкышке сакышым да тудо вӱд бочкышко пурен кайыш. Вара мый кошташ кӱ тураш сакышым, тудо тушечын кӱ ваке пурен кайыш да йӱлыш,—манеш.

Эрлашыжым Иван адак школыш кая. Пӧржшӧ адак толеш тудын аваж деке.

— Молан Иванет тувыржым чиен огыл?

— Монча кӱэш пыштен йӱлалтен.

— Вот мом ышташ кӱлеш тудым ынде: тудын ожыжо чыла каласа. Тый туешкен воч, туйыла койын кий. „Ожын шӱмокшыжым кочкам гын, иже тырлем“,—манын каласе тудлан.

Иван школ гыч толын шуэш, вигак ожыж деке пура, ожыжо сайынак шога. Вара Иван аваж деке пура. Аваже пеш туй кия.

— Вот, Иван, тый мужанг деке кае!

Иван мужанг деке куржын колта. Мия.

— Молан тольыч, эргым?—манеш кува.

Авий пеш туешкен возын да тый декет колтыш.

— Тыйын ават туйо огыл.

Иван адак мӧнгыжӧ куржын толеш.

— Мужанет мом каласыш, эргым?

— Ават туйо огыл, манын каласыш.

Вот эрлашым Иван адакат школыш кая. Пӧржшӧ адак толеш:

— Иванлан каласе: „Ожым шӱшкылына, шӱм-мокшым кочкам да иже тырлем“, ман.

Вот Иван школ гыч толеш, ожыж деке пура. Ожет ынде мӱшкырыш шумеш мландыш волен каен.

— Ой, йолташем, молан тыге волен шогалынат?

— Вот, Иван, мыйым шӱшкылнешт вет ынде. Тый мыйым шӱшкылаш ит пу, ачат кок сутка гычын толеш ынде. Ават леш толаша мыйым шӱшкылыкташ, тый кузе гынат ит пу. Ачий толмеш огына шӱшкыл, ачий вашке толеш, кок сутка гычын толшашлык, манын каласе.

Иван аваж деке миен пура. Аваже туяк кия.

— Но, Иван, таче ожетым шӱшкылаш кӱлеш!

— Мый ожым ачий толмешке шӱшкылаш ом пу,—манеш.

— Ачатше ала кунам толеш?

— Ачий кок сутка гычын толеш.

— Кузе тый шинчет?

— Мый школышто йоча-шамыч деч колынам.

Вот ачаже кок сутка гычын толын шуын. Ватыже туйыла койын кия.

— Вате, тый туйо улат, ужат?

— Пеш ом керт ынде, мый омым тыгайым ужынам: ала могай старик, шонем, толын. „Тудо ожыдам шӱшкылын, шӱм-мокшыжым кочкат гын, тӧрланет“, манын каласыш.

— Мӧ, уке гын шӱшкылшаш.

Иван школ гыч толеш, адак ожыж деке пура. Ожыжын тупрӱдыжӧ веле коеш, чыла мландышке волен каен.

— Ой, йолташем, молан тыге волен каенат?

— Ынде мыйым таче шӱшкылыт, шӱшкылаш лукмекышт тый ачатлан тыге каласе: „Ачий, пырля шочын улына, кеч ик йыр кушкыж кудалышт савырнаш пу“, ман.

Иван ачаж деке пура, кочкеш-йӱэш, мӱшкырым тема.

— Йогор ден Васлим ожо шӱшкылаш ӱжын тол!—манеш ачаже.

— Йӧра, ӱжын толам.

Иванет ӱжын конда, ожым кучен луктыт.

— Ачий, ме пырля тудын дене шочын улына, кеч ик гана кудалышт толам.

— Кудалышт тол уке гын.

Ожым кушкыжеш Иван, кудалеш. Ожо кайык гай кая. Ачаж деке савырнен толеш.

— Ачий, авием туйо огыл, тудын пӧржшӧ ул, тудын дене

илаш мый мешаенам. Вара тудо мыланем кочкашлан ядаи когыльым пыштен. Когыльжым мый пийлан окна гычын кудалтышым да пий кочкын тунамак колен колтыш, мый кочкам ыле гын, мый колем ыле. Вара мыланем пеш сай тувырым налын, пеш чиктынеже ыле. Авий мончаш пураш мыланем пуйто тувырым пуа: „Тиде тувырым чиен тол“,—манеш. Мый тувыржым монча кӱ валан пыштен йӱлалтышым. Вара туешкышыла койын возын. Мыйым мужанг деке колтыш. Мужанг деке мые мийышым да мужанг „ават туйо огыл“, манын каласыш. Вот, ачий, мыйым шке йодын налын улыда, авам пушташ веле толашен кошто. Авийлан кӱртньӧ воштырым нал, кумыте пуно, кеч колымешкыже кыре, кеч кузе кыре, шке шинчет. Но, ачий, чеверын!

Тыге Иван имньыж дене кӱшкӧ кӱзен кая. Вот кают ынде. Кугу чодра покшеке шуыт. Тушан мландышке волен шогалыт. Тушто нӧреп улмаш, тудо нӧреп ӱмбалне кугу алдыр кия улмаш. Иванын йӱмыжӧ пеш шуын.

— Иван, ик алдырым веле йӱ!—манеш имне.

Иван ик алдыр вӱдым йӱын колта, вӱд пеш тамлын чучын. Эше весым кошталеш. Нӧрепыште чевер ӱдыр шога.

— Молан йотде вӱдым йӱат?—манеш ӱдыр.

Ӱдырым ончал колта, Иван йӧршеш чыган гае шемем шогалеш.

— Маньым вет мый, ик алдырым веле йӱ, маньым. Тый кок алдырым йӱыч. Адакше ӱдырым ончальыч. Ынде кузе мый тыйым нумалам, нумалынат ом керт. Ынде куш моштет туш кае, кӱлеш лиям гын, кычкырал мыйым.

Иван кая ынде. Кугыжан олашке шуэш. Мӱшкыржӧ пеш шужен. Кугыжа деке кая ынде тудо. Пеш шеме, араб гане. Кугыжа дечын пашам йодеш.

— Ала тыйын иктаж паша уло?

— Паша уло, кугу тумо-шамычым кондышаш уло.

— Мый кондем тудым.

Кугыжа тудлан ала мыняр салтакым пуа, луатик имньым пуа. Салтак-шамыч 11 имньым кычкеныт, терышке пурен шинчыныт, Иванымат терышке кычкырат.

- Шич, Арап, терышке!

— Мый шинчам гын, имньыда нангаен ок керт.

— Кай, турак, кунам луатик имне тыйым нангаен ок керт.

Иван тер гычын салтак-шамычым волтен, шке терышке кӱзен шинчын. Имне-шамыч терым шупшыл колтат, тер вер гычшат ок тарване. Иван тер гычын мӧнгеш вола, йолын ошкылеш. Ну ынде тумо деке миен шуыт. Тумо пеш кужу.

— Кузе тиде тумым руаш. Арап, тый тиде тумым ру.

— Мый тиде тумым руэн ом шого, вигак шӱкалам веле.

Тумым шӱкал колта, тумо йӧрлын кая. Вачышкыже налешат, кугыжа деке наҥгая. Кугыжан вольык вӱташе улмаш. Иван тудо вольык вӱта окнашке тумыжым пуртен пышта. Кугыжа толеш, онча, тумо окнаште кия.

— Молан тыге ыштенат, тушко пуртыман ыле мо, лук тушечын.

— Кочкаш пукшет гын, луктам.

— Мо, мыняр кочкашетше кӱлеш?

— Вич ведра шӧр, вич ведра шӱр, вич пуд кинде.

Кугыжа тудым теммешкыже пукша. Арап тумыжым окна гычын луктеш.

— Кудвечыште иктат ида шого, чыланат лекса.

Кудвече гычын чыланат лектыт, Арап тумыжым налеш да кудвече покшеке луктын шуа. Тумо нылыте шелын кая. Кугыжа тудым пеш йӧрата.

— Тый, Арап, сад ороллан шогал, тиде тумо паша тылынет ок келше.

Иван сад ороллан шогалеш, иктаж арня орола.

— Арап, тый кукшу пушенгыжым эрыкте, вара весым шындена,—манеш кугыжа.

Иванет садым улыжым чыла луктеден кышка, кугу гына орам ыштен шында. Кугыжа пеш сыра тудлан, сад уке! Тудым шке декыже ӱжыкта.

— Арап, тый молан чыла пушенгым луктеден кышкенат? Ынде тыйым пуштына вет, лӱена,—манеш.

— Те мыйым нигунамат пуштын огыда керт. Садет эрлак лийын шинчеш, тоштыж дечат чапле.

Иван кугыжа дечын лектын кая шке пӧртышкыжӧ, пурен возеш да мала. Эрлашыжым иктаж лу шагатлан кынелеш. Имньыжым кычкырал колта, „толеш але уке", манеш. Имньыже кудал толын шуэш.

— Иван, тый молан мыйым кычкырышыч?

— Вот молан, мый садым тыге ыштылынам, кукшужым лукташ манын ойлыш кугыжа, мый чыла луктедышым.

— Тый кукшужым чыла мӧнгеш шындыл, кабак ончылно кийыше кок кугу печкем нал да коремыш каен, вӱдым кондо.

Имньыже тыге ойла да кудал колта. Иван. кок печкем налеш да вӱдлан кая. Вӱдым конда, мӧнгеш шындылме кукшу садышке опта ынде. Сад эр марте моткоч чапле лийын шинчеш. Кугыжа лектын ончалеш садшым, сад тоштыж дечын шым пачаш чапле. Арапым адак чот йӧрата тудо. Кугыжан кум ӱдыржӧ улмаш. Эн изи ӱдыржӧ ачажлан каласа:

— Ачий, мый Араплан марлан каем.

Кугурак ӱдыр-шамычышт ӧрыт.

— Тыгай шемылан кунам кает,—маныт.

Акашт коктынат мариян улыт.

— Мый Араплан каемак,—манеш адак тудо.

Изиш жап эрта, тудо кугыжа деке чытыдыме тале война толеш. Курскашт-шамыч войнаш кают. Арап кугыжа деке мия да йодеш: „Тый мыланем ик имньым пу, мыят войнаш каем", —манеш. Кугыжа ик имньым тудлан пуа. Нурышко лектеш, шке имньыжым кычкырал колта. Имньыже толын шуэш. „Но, Иван, шола пылыш гыч пуро да пурла пылышыш лек!"—манеш имньыже. Тудат шола пылышыш пурен, пурла пылышыш лектын. Тугай чапле лийын лектын, тӱняштат уке тудын гай, шӧртньӧ гай веле йӱла.

— Но ынде ӱмбакем шич, лупшетым нал, каена войнашке,—манеш имньыже. Войнаш кудалыт нуно коктын. Имньыже тава, шкеже лупш дене кыра, уло войскам чыла пытарен толыт. Мӧнгеш толшыжла Иван ик гана гыч курскаштым тиде лупшыж дене перен пуа. Кугыжат деке кок венгыштат толын шуыт ынде:

— Ала могай ен,—маныт,—шӧртньӧ гай йӱла, имньыжат тугаяк, чыла войскам пуштеден пытарыш. Толшыжла мемналан ик гана гыч пуыш да кызытат уло гай чучеш, коршта,—маныт.

— Тый Араплан кайынет, вот вет марий кушто,—ойлат кок акашт.

— А мый Араплан каем,—манеш шӱжарже.

Эрлашыжым адак война талын толеш. Курскашт адак войнаш кают. Арап кугыжа дек мия да йодеш:

— Тый мыланем ик имньым пу!—манеш.

— Тенгечат ик имньым пуышым, куш чыкенат, адак йодаш толынат!—Кугыжа адак ик имньым пуа. Адак Иван нурышко луктеш да имньыжым колта. Вара шке имньыжым кычкырал колта. Имньыже толеш, шола пылыш гыч пурла пылышышке лектеш—шӧртньӧ гай лийын шогалеш. Имне ваке шинчеш да кая. Адак войскам пытарен толеш. Ынде курскашт шамычлан кок гана гыч пуа лупшыж дене.

Курскашт-шамыч кугыжа дек толыт. „Адак тенгечсетак войскам пытарыш,—маныт.—Мемнам кок гана гыч шелын пуыш дак. ме кадырген колтен улына. Молым гын, иктымат тудо ок пере",—маныт. Акашт адак ойлат шӱжарыштлан:

— Вот тыгай марийлан каяш кӱлеш, а тый Араплан кайынет!

Шӱжарже пуйто шинча, шкенжынымак мура:

— А мый Араплан каем, кеч могай шеме лийже,—манеш.

Иванет садышкет имньыж дене толын шуын, пурла пылыш гыч шола пылышыш лектеш, саде шем комыляк лийын шинчеш.

Эрлашым адак война толеш. Адак курскашт войнаш каят. Иван кугыжа деч ик имньым йодеш. „Кок имньым пуэнам,“—манеш кугыжа. Иван нурыш лектешат адак имньыжым колта. Адак шке имньыжым кычкырал колта. Имнет толын шуэш. Пурла пылыш гыч пурен, шола пылышыш лектеш, имне ӱмбак кӱзен шинчеш, имнет ынде моткоч талын кая. Войнаште ик суткам кредал шогенын. Адак уло войскам пытарат нуно. Тиде кугыжа вес кугыжам сенген. Иван толшыжла курскашт-шамычлан ынде кум гана гыч лупшыж дене пуа, нуно йӧрлын каенын. Толын улытат, курскашт адак кугыжалан ойлат: „Но ынде, ачий, война пытыш. Адак тудо енгак пытарыш. Толшыжла мемнам кум гана гыч шелын пуэн, ме коктынат йӧрлын каен улына“,—маныт.

Ака-шамыч адак шӱжарыштлан ойлат:

— Вот могай марийлан каяш кӱлеш,—маныт.

— Мый Арапланак каем!—манеш тудо адак.

Араплан кочкаш кугыжан изирак ӱдыржӧ кажне эрдене нумалын. Иван толын шуын пӧрт деке, имньыже ойла: „Но, Иван, ынде мый тый дечет тетла ом кай. Ынде тый тыгай чевер лият, тыгаяк патыр лият“,—манеш. Ты годым кугыжан изирак ӱдыржӧ кочкаш намия. Онча—имне садыште коштеш, шӧртньӧ оржан, шӧртньӧ почан. Пӧртышкӧ пура—Арап моткоч чевер, яндар, шӧртньӧ гай лийын шинчын. „Мо пеш шуко кочкаш кондет, мый тынаре огым вет ынде“,—манеш Иван. Кугыжан ӱдыржӧ кутыраш тӱналын.

— Тый мыйым марлан налат мо, Арап?

— Мый Арап омыл вет, мый Иван улам, ачат пуа гын, налам,—манеш.

— Ачан пашаже огыл, мый шке ӧкымеш каем. А войскам тый пытаренат мо, Иван?

— Мый пытаренам чыла.

— Курскай-шамычлан тый пуэденат мо лупшет дене?

— Мый,—манеш Иван.

Кугыжан ӱдыр ачаж деке кая. „Ачий,—манеш,—уло войскам Арап огыл, Иван пытарен, кызыт орол пӧртыштӧ шӧртньӧ гае койын шинча тудо. Имньыже шӧртньӧ почан, шӧртньӧ оржан, садыште коштеш.

Тиде мутым колыычат, акашт ойлат:

— Кузе ушешет возын тыге Араплан марлан каяш? Айда, ачий, кнена. Могай ен тудо?

Изирак ӱдыржӧ ончычын кая, леш йывыртен. Садышке миен шуыт. Кугыжа Иваным кычкырал луктеш. Иван лектын шогале—сад волгалт кайыш! Кугыжан ӱдыр йыгыре миен шогале.

— Ну, Иван, ынде каена мый декем, ынде сад орол от лий. Мыйын ӱдырем марлан кайынеже тыланет, налат але уке?

— Пуэт гын, налам,—манеш Иванет.

— А мый пеш пуэм,—манеш кугыжат.

Кугыжан ӱдырым тудо марлан нале. Менчайышт. Иктаж арня годым сӱаным ыштышт.

— Но, Иван,—манеш кугыжа,—мый тылат пел кугыжаныш ым пуэм. Пелыжым тый кучо, пелыжым мый кучем.

Йомак умбак, ме тембак.

7. Василий охотник

Ик кугыжан Василий охотникше улмаш. Ик гана генерал толеш Василий охотник дек.

— Василий,—манеш,—кугыжа мыйым тый декет колтыш. Кум суткалан каяш шӱдыш, кайык-шамычым кондо, мане. Тудын пеш кугу вечерже лиеш, унам пога.

— Йӧра, эрдене каем,—манеш.

Василий кая. Ик кече коштеш, ик кайыкымат ок му, вес кече коштеш, адак иктымат ок му, кумшо кечынат иктымат ок му. Ынде мӧнгӧ толеш, ужеш, шопке вуйышто орлянке шинча. „Орлянке, лӱем вет тыйым!“—манеш. Тудо ок пелеште нимомат, лӱен колта садым, шулдыржым пудыртен, пуштын кертын огыл. Тудым налын, мӧнгыжӧ конда. Окнашке шынден, киндым пукша. Василий кугыжа дек кая.

— Ала могай игот верештын, кум кечыште ик кайыкымат ыжым му,—манеш.

— Уке гын, кузе гынат магазиныштат налам, ок лий гын, ок лий,—манеш кугыжа.

Пӧртышкыжӧ толын пура, пӧрт мушмо. „Ала кӧ пӧртым мушкын“,—манеш, шке вуй ораж дене ойла. Конгашкыже ончалын—ик изи кӧршӧк шӱр шинча. „Кӧ шӱрым конден шынден?“—манеш. Енгым вуча, ик енгат ок тол. „Чыте, мый тиде шӱрым кочкам“,—манеш. Шӱрым шылге-моге кочкын пытара. Эрдене кынелеш, пӧрт адак ӱштмӧ. „Пӧртым кӧ тиде ӱштын?“—манеш адак. Василий вакш пӧртыштӧ кузе илен, туге илен. Иктаж кок арня илен ынде, эре конгаште ямдым кочкын. Вара орлянкет тугай чевер ӱдыр лийын шинчын!

— Василий, оксат уло мо?—манеш ӱдырет.

— Иктаж вич тенге наре уло,—манеш.

— Сита, пазарышке кае, шуко тӱрлӧ-тӱрло шӱртым налын кондо.

Василий конда. „Станым кондо, мый ковёрым куаш тӱгалам“,—манеш. Шукат ок лий, Орлянке ковёрым куэн пытарен,

моткоч чапле, ушет кая. „Василий, тиде ковёрым нангае пазарышке, торги деч посна ит ужале“,—манеш. Василий ковёрым пазарыш нангаен. Вот торгиетым ыштa 300 тенгелан. Тӱжем тенге наре кӱзыктеныт да ужален коден. Вот вич тенгеаш шӱртет! Василий мӧнгыжӧ кая.

— Вара мыняр кӱзыктеныт?

— Тӱжем тенгеш,—манеш.

— Пеш йӧра,—манеш.

Ынде Орлянке Василийын ватыже лийын. Тудо моткоч чевер. А кугыжа ватан огыл улмаш.

— Вот кугыжа ужшо-колшо деке кая. Мия да: „Тый мыланем ужын-колын пу, кушто мыйын охотник Василий тугай чевер ватым муын?—манеш.

Вес кугыжаныште шӧртньӧ почан, шӧртньӧ тӱкан тага ушо, тудо тагалан ик талуклан колто, тудо талук деч ончыч конден ок шукто. Ватыже шкет веле кодеш, вара шке декет тый кондет, тыйын ватет лиеш.

Кугыжа мӧнгӧ толеш, Василийым ӱжыкта.

— Вот, Василий, тугай кугыжаныште шӧртньӧ почан, шӧртньӧ тӱкан тага ушо, тудым мыланем кондо. Ик талук тыланет жап!

— Мый вет тудым конден ом керт.

— От кодно гын, ватетым пу.

— Уке гын, кондем.

Василий ватыже деке мия, пеш ойгыра.

— Молан, Василий, пеш ойгырет?—манеш ватыже.

— Кугыжа мыйым вес кугыжаныш колта.

— Молан?

— Шӧртньӧ тӱкан, шӧртньӧ почан тагалан, а мый ом му. Ом кай гын, тыйым нангаем, манеш.

— Малаш воч, чыла лиеш.

Василий ойгырен киен да мален колтен. Пел йӱдлан ватет тӱгӧ лектеш.

— Эй, служащий-шамыч, толза мый декем!

Служащий-шамыч толын шуыт ала кушеч иктаж лучкын.

— Те шӧртньӧ почан, шӧртньӧ тӱкан тагам муыда мо?

— Муына, кондаш веле мо?

— Кызытак огыл, иктаж арня гыч, вара мый тендам кычкыралам адак.

Ватыже Василийлан ойла: „Ик миллион оксам йод кугыжа деч, ик печке аракам йод, ик шӱдӧ салтакым йод.

Василий кугыжа дек кая.

— Вот, кугыжа, мылам ик миллион оксам, ик печке аракам, ик шӱдӧ салтакым пу,—манеш.

Кугыжа чыла пуа. „Мый эрла каем“,—манеш Василий

охотник. Охотник Василий салтак-шамычге, аракаге ямдылен, оксамат налын. Ынде пристаньыш каят. Пароходыш шинчыт. аракамат пыштат. „Ну, салтак-шамыч, йӱза йоктарен-йоктарен кунар кертыда“. Салтак-шамыч эре малат. Матрос дек кая Василий. „Мый тыланет 1000 тенге оксам пуэм, мӧнгеш савыре пароходым“,—манеш. Матрос мӧнгӧ савырен пароходым. Пароход толын шуын мӧнгеш шке пристаньышкыже. Салтак-шамычет.

— А кузе ме мӧнгӧ толын шуын улына?—маныт.

— Вот тендалан 100 тенге гыч окса, ик идалыклан кайыза мӧнгыда.

Салтак-шамыч аракам чот йӱт да каят мӧнгышт. Василий мӧнгыжӧ ошкылын, ватыж дек миен пура.

— Мый салтак-шамычым колтышым идалыклан мӧнгышт.

— Кузе моштенат, вет нуно идалыклан колтымо улыт.

Кас шуын. Василий малаш возын. Пел йӱдлан ватыже кынелеш. Служащий-шамычым кычкырал колта. Служащий-шамыч толын шуыт. „Ну ынде тагадам кондыза“. „Кызытак кондена“,—маныт. Иктаж кум шагат гыч тагам конден шуктат. Тагам конга шенгак шогалтеныт. „Василий,—манеш ватыже,—мыйым нангаяш кугыжат толын шуын вет. Мый арнялан срокым йодынам. Василий, кугыжат дек кае, тагатым конденам, манын ойло.

Василий кугыжа дек кая.

— Ну, кугыжа, тагатым конденам ынде.

— Ну, генерал, миен нал тудо тагам.

Генерал кугыжа дек конда тудо тагам. Уло пӧртшӧ волгалтын тудо тага дене. Кугыжа адак кая ужшо-колшо деке. Ужшо-колшо дек миен шуын.

— Тагатым конден вет!

— Тудо тагам веле мо конден кертеш, вот тудо муэш „нет-нет что, был-был что, свет-разумым“. Тидым тудо иктаж ий коклаште конден кертеш. Кугыжа мӧнгыжӧ толеш. Василийым ӱжыкта.

— Вот, Василий тугай енгым му—„нет-нет что, был-был что, свет-разумым“.

— А мый кушто муам тугайым? Ом му.

— От му—ватетым кондем!—манеш кугыжа.

Василий адак ватыж дек пеш ойгырен кая.

— Василий, молан пеш ойгырет?

— Ой, юмо, ала могай енгым ынде кондаш каласа кугыжа, „нет-нет что, был-был что, свет-разумым“ муаш.

— Малаш воч, чыла лиеш.

Василий ойгырен-ойгырен мален колтен. Пел йӱдлан ватыже служащий-шамычшым кычкыралеш. Нуно толын шуыт.

—„Нет-нет что, был-был что, свет-разумым“ муыда мо?

— Ме она му,—манып нуно. Василий мален помжалтеш эрдене. „Василий, муашет ок лий вет“,—манеш ватыже.

Василийлан шӱртӧ мундрам шуа ватыже, адак шӱргӧ шовычым. „Ен солык дене ит ӱшт шӱргетым,—манеш,—шкендын солыкет дене ӱшт эре. Вот тиде мундра. Куш кая, тудын почеш кает. А кунам гынат мыйым ушештаре“.

Ватыж дене чеверласен кая ынде. Мундра эре кая, Василий ошкылеш. Ынде пеш ятырак кая. Чодрашке шуэш, мундра эре иземеш. Ынде мундра шоган гане веле кодын. Ик кугу кӱ пӧрт деке миен шуэшат, мундра пыта. Тудо пӧртшӧ йыр кӱ савар, кӱртньӧ капка. Василий тушко пура. Пӧртышкӧ пурен, тушто ик кува шинча. Кок ӱдыр-шамыч коштыт.

— Куш кает, эргым?—манеш кува.

— Йӱктыза, пукшыза, пеш шуженам, эрдене каласем.

Йӱктенып, пукшенып тудым, Василий малаш возын. Эрдене кок ӱдыр-шамыч пеш эр кынелын улыт. Эрдене Василий нунын коштмыштым шижын да тудат кынелын. Кемым да монь чиен, шӱргым мушкын, ӱдыр-шамыч солыкым конденыт шӱргӧ ӱшташ.

— Ӱшт,—манып,—тиде солык дене.

— Мыйын шкемын уло.

— Шкендын дене ӱшташ сай мо, ӱшт тидын дене.

— Уке, мый шкемын дене ӱштам,—Василий луктеш солыкшым сумка гычын. Ӱдыр-шамыч ужын улыт тудын солыкшым да шупшын налыныт. „Авий, курска толын“,—маныт. Теве куш верештын, вон кӧн ӱдыр улмаш, ватыж палена к колтен. Аваже манеш: „Сай кочкышым ямдылыза“. Вара Василий деч йодеш:

— Но, веҥым, кушко тый кает?

— Вот, авий, кугыжа мыйым „нет-нет что, был-был что. свет-разумым“ муаш колтен. Ала тый муат?

— Мый ом му вет.

Уло янлык-шамычлан кугыжа улмаш куват. Вот кычкырал колта патыррак янлык-шымычшым: левет, маскат, пирет—мланде ӱмбалне коштшо-шамычым. Нуно толын шуыт.

— Вот, ешем-шамыч, те тугай еҥым муыда мо—„нет-нет что, был-был что, свет разумым?“

— Ме она му,—манып. А маска ойла:

— Ала кишке, шыҥшале, кол-шамыч муыт?

Кува нуным кычкыралеш.

— Вот те тугай еҥым муыда мо?

— Ме она му,—манып. Олаҥге ойла:

— Ала ужава муэш, тудо эре тӧрштыл коштеш!

Ну ынде кува ужава-шамычым кычкыралеш.

— Вот, ужава-шамыч, тугай енгым муыда мо?

— Ме она му,—маныт нуно,—кувавай муэш гын веле, тудо шӱкшӱ, эркын толеш,—маныт. Куваважат толын пура.

— Ну, тый, кувавай, „нет-нет что, был-был что, свет-разумым“ муат мо?

— Муам,—манеш. (Теве шӱкшӱ кува!)—Мыйым ик-кок арня пукшаш кӱлеш ынде,—манеш ужават. Ик-кок арня эре пукшат ужавам. „Но ынде, Василий, каена, мыйын вий погынен“,—манеш ужават.

Кият ынде коктын, ужава тӧрштaлтен колта, Василий поктен ок шу. Каен-каен, миен шуыт Юл воктеке. Вончаш нима уке. Вот ужава шкенжым кугемдаш тӱнгалын. Конга ора гане лийын. „Василий, шич ӱмбакем, тӧрштена Юл гоч“. Василий ӱмбакше кӱзен шинчеш. „Чот кучо!“ Ужава Юл гоч тӧрштен колтен. Вот ужава ойла:

— Тиде Юл воктен кае, иктаж 100 важык веле кайышашет, вара тушто ик изи пӧрт ул, тудо пӧртышкӧ пуро да пӧртйымакше шыл, вара чыла ужат.

Василий пӧртыш толын шуын, пӧртйымак шылын. Иктаж лу шагат наре жап шуын, йӱдым кум ӱдыр-шамыч толыт. Ӱстембал яра шинча, нимо-нимо уке. Кумытын ӱстел покшек

пурен шинчыт, вот кычкырат: „Нет-нет что, был-был что, свет-разум“, кочкаш кондо.

Вот ала кушечын лектын тугай, кочкаш конда, пушлана веле тӱрлӧ-тӱрлӧ. Арака могай кӱлеш тугай—шуко тӱрлӧ. Вот ӱдыр-шамыч руштыныт: „Нет-нет что, был-был что, свет-разум“, мыланна музыкым пу!“—маныт ынде. Музыка шокташ тӱнгалын, ӱдыр-шамыч моткоч виян кушташ тӱнгалыт. Куштеныт-куштеныт да лектын каят. Адакат нимат уке ӱстембалне.

Василий пӧртйымач лектеш, ӱстел покшек пурен шинчеш. Нет-нет что, был-был что, свет-разум“, кондо кочкаш!“ Ала кушеч молодец лектеш да кочкаш конда Василийлан. „Нет-нет что, был-был что, свет-разум“, шич мый декем йыгыре кочкаш“. „Свет разум“ Василийым вӱчкалтен колтыш, пеш йӧратен: „Мыняр калыкым йӱктенам, пукшенам, иктат мыйым кычкырен огыл. Мый эре шуженак коштам“. Йӱыт-кочкыт ынде. „Свет-разум“, музыкет тарвате ынде“. Коктын кушташ тӱнгалыт ынде. Адак ӱстел покшек пурен шинчыт коктын.

— „Свет-разум“, мый тыйым нангаем шке декем?—йодеш Василий.

— Мием,—манеш тудат.

Эрдене кынелын, Василий лектеш. „Ну, айда, „свет-разум“. Тудо ок кончо. Ужава Юл воктен вучен шинча. Василий шинчын ӱмбакше. „Свет-разум, шич“,—манеш Василий. Ужава тӧрштен колта Юл гоч.

— Ой, кувавай, шуженат вет?—манеш ужаватым.

— Шуженам пеш.

Василий ок ӱшане: ала ушо, ала уке „свет-разум“. „Нет-нет что, был-был что, свет-разум“, кондо кочкаш да шкат шич йыгыре!“ „Свет-разум“ пырля вончен улмаш, конден кочкаш аракат-мочет чыла. Кумытын йӱыт-кочкыт. „Свет-разум“, музыкет тарвате!“ Тудат музыкым тарвата. Свет-разум“ ден кушташ тӱнгалыт. Ужаватат нуным ончен-ончен кушташ тӱнгалын. Вара ужава нангая адак нуным. Ужава шке верышкыже миен шуэш.

— Ну, Василий, ынде кодам.

— Пеш кугу тау муын пуыметлан, ынде шужен коштат докан. Ават дек мие кочкаш.

Вот Василий ватыжын аваж дек миен пура.

— Ну, венгым, муынат мо, конденат мо?

— Муынам, конденам.

Шуженат вет, кочкаш погаш кӱлеш.

— Мый шужен омыл.

Вот Василий ӱстел покшек пурен шинчеш, „авий, шич ӱстел покшеке, шӱжарем-шамычат, шичса. „Нет-нет что, был-

был что, свет-разум", кондо кочкаш, шкат шич!" Кочкыш толын шинчын. "Йуыт-кочкыт. „Свет-разум", музыкет тарвате ынде". А музык моткоч ынде чаплын шокташ тӱнгале. Ну визытын кушташ тӱнгалын улыт адак. Василийлан аваже ойла: „Ватетым садак ушештаре. Кугыжа дечын йӱксӧ лийын каен.

Ик арня илен ынде да кая. Кайышыжла Василий йомын. Вӱд воктен лач ик купеч пароход дене коштеш шкетын. Василий йодеш:

— Тый мыйым пароходешет шынден нангае?

— Нангаем,—манеш тудо. Ну купеч нангая тудым. А Василийын мӱшкыр шужен. „Купеч тол, йыгыре шич,—манеш Василий.—„Нет-нет что, был-был что, свет разум", кондо кочкышым, шкат йыгыре шич!" Ок ойгыро ынде тудо. А купеч ӧрын, кушечын лектын тыгай молодец! „Свет-разум", музыкет тарвате адак!". Вот адак куштат кумытын. „Свет-разум" уке лиеш. Купеч ойла Василийлан: „Тый мыланем тидым пу. Мый тыланет „шылт-мылтым" пуэм, тудо чыла ыштен кертеш, а каяшет пароходым пуэм йӧршын". Пристаньышке миен шуыт. „Ну мый „шылт-мылтым" кондем, тый вучо тыште". Купеч конда, тудат ок кой.

— Вашталтена!—манеш Василий. Вот туракет!

Василий пароход дене кая шкетын. А мӱшкыр пеш шужен. „Шылт-мылт",—манеш, тугай молодец лектын,—кочкаш кондо!„ А мый тугайым конденом керт, молым чыла кертам". „Шылт-мылт" уке лийын адак. „Нег-нет что, был-был что, свет-разум", кондо кочкаш!" Ала кушечын толын шуын, кочкышым конден шындыш. „Шкеат йыгыре шич, „шылт-мылт", тыят тол кочкаш!" Кумытын кочкыт.

— „Свет-разум", кузе тый толынат?

— Купеч мыйын лӱмем ойлаш толашыш-толашыш, нигузеат ойлен ыш керт да мый тышке тольым.

Вот шке олашкыже миен шуэш. Тушто площадь пеш кугу ушо ынде. „Шылт-мылт", тышакын пеш кугу гостиницым ыштеле!" (Вот мом почеш ынде!) А тудо кум кечыште гостиницым ыштен шуктен, вывескым сакен: „Тиде гостинице Василий охотникын",—манын. Чыла шкенжын, мо кӱлешым тудо пеш шулдын колтен, калык тушко моткоч шуко толаш тӱнгалын. „Охотник Василий 100 салтакетым йодыштын-йодыштын чыла муын.

Тиде вывескым коштшыжла генерал ужын да кугыжа дек кая. „Вот, кугыжа, Василийын тугай кугу гостинице ушо, калык шынга-ӱврала веле коштыт, эртак йӱшӧ-шамыч. Каена тушко!" Миен шуэш ынде Василий деке.

— Но вара мыынат мо „свет-разумым?"—кугыжа йодеш.

— Олаштет мыняр салтак ушо, чыла пого, вара каласем.

Салтакым чыла погеи тудо! Ала кузе Василий тӱгӧ лекшыжла ватыжым шоналтен. „Ох, вет мый ватем ушештараш монденам!“ Ынде ушештарыш.

— Тыйын толмекет, мый вигак толынам вет. От ушештаре да монденат шонышым.

— Вот кугыжа „свет-разумым“ йодеш, мом ыштена?

— Тый салтак-шамыч деч йод, кӧм кугыжалан ыштат?

Вот Василиет салтак-шамыч деч йодеш: „Мыйым йӧратеда гын, мыйым кугыжам ыштыза, огыда йӧрате гын, кызытак руалза. Кугыжам огыда йӧрате гын, лӱйыза кызытак, генералге!“

Кугыжа ден генерал моткоч осал улыт улмаш. Кугыжа ден генералым пуштыныт. Василийым кугыжам ыштен шынден улыт. Охотник Василий 100 салтакетым мӧнгӧ колтен. Василийын ынде „свет-разумжо“ уло, „шылт-мылтше“ уло, пеш сайын ила.

Йомак ӱмбак, ме тембак.

8. Кузе марий становойыш пурен

Кугече кече шуэш, марийын конгаш олташ пужат уке. Марийын ватыже эрдене кынелеш, онча, мелна руаш пеш оварен.

— Кугыза, мемнан конгаш олташ пуна укес, мелна руаш пеш оварен.

Марий кыдалеш товарым чыкалешат, кожлашке пу руаш кая. Кожлаш шуэш, кугу гына кукшо кӧрган пистым ужеш, марий тудым руаш тӱнгалеш. Руа-руа, писте кӧргӧ гычын айдеме кычкыра:

— Марий, марий, ит ру.

— Ом ру да мыйын мелна руаш коча. Мый кызыт тый денет кутыраш ом ярсе.

— Пистым ит ру, мӧнгышкет кае, тыйын пӧртончыл мучашыштет конгаш олташ пу ямде шинча.

Марият писте руымым чарна, товаржым кыдалышкыже чыкалеш да мӧнгыжӧ кая. Миен шуэш, пӧртончыл мучашыште пу чынак ик кум гана олтышашлык шинча. Тудо пум олтат, куваже марийжылан шокшо мелнам пукша. Тыге тудо пум олтен, ик кум кечым илат, пу адакат пыта. Кугыза тоям налеш кугум гына, чодрашке саде писте деке кая. Мия пистыж деке, „лоч-лоч-лоч“ пералта. Писте гычын кычкыраш тӱгалеш:

— Марий, мо кӱлеш тыланет?

— Мо кӱлеш мыланем? Адак пу кӱлеш. Ынде важык дене кӱлеш.

— Мӧнгышкет кае, тыйын пӧртончылнет важык дене пушинча.

Марий кая, мӧнгыжӧ миен шуэш, чынак, тудын пӧртончылныжо ик важык пу шинча. Марий ик кечым олтен ила, весым ила, кумшым ила, вара куваж дене кутыраш тӱнгалыт:

— Кува, тыге илен молан йӧра, ны оралте уке, ны кочкаш уке, ны вольык уке, писте дек адак каем.

Кугызаже писте деке мия, кугу тояж дене „лоч-лоч-лоч" пералта пистым. Писте гычын адак кычкыра:

— Марий, мо кӱлеш адак?

— Мо кӱлеш, шкат ужат. Ны оралте уке, ны вольык уке, ны кочкаш уке. Суртем-печем лийже, вӱта тич вольыкем лийже, идым-пече тич киндем лийже.

— Марий, кае мӧнгышкет, ик йӱдым мале, эрдене кынелмашешет чыла лиеш.

Марий мӧнгышкыжӧ кая, кас шуэш, малаш возеш. Эрдене кынелеш: сурт-печат пеш кугу, вӱта тичак вольык ушо, идым-пече йыр кинде каван шога. Пӧртыштӧ кугу сондык тич окса ушо. Кугу поян марий лиеш. Илен-илен, марий ӧрканен, начальникышке пурымыжо шуаш тӱнгалын. Адак кугу тояжым налешат, пистыж деке кая. Мия, „лоч-лоч-лоч" пералта. Писте гычын адак кычкыралеш:

— Мо адак кӱлеш, марий?

— Мый ынде начальникыш пурынем. Эре тыге илаш йӧсӧ.

— Вара могай начальникыш пурынет?

— Мый старосталан пеш пурынем.

— Мӧнгет кае, малаш воч, эрлашымак тыйым погынымашыш каяш покташ тӱнгалыт, старосталан тыйым сайлат.

Марий мӧнгышкыжӧ толеш, кас шуэш, малаш возеш. Эрлашым кынелеш, окна гычын тудым кычкырат:

— Кугызай, айда погынымашке!

Марий погынымашке миен пура. Поянлан верым ӱстел покшелне пуат. Старосталан поян кугызам шогалтат. Поян марий староста лийын ынде. Илен-илен, тудын шер темын, адак марий кугу пистыж деке ошкылеш. Мия, пистым „лоч-лоч-лоч" пералта. Писте кӧргӧ гычын кычкыралеш:

— Мо кӱлеш, марий?!

— Мо кӱлеш, йолын кошташ ӧрканем. Старшиналан мый пурынем.

— Мӧнгышкет кае. Эрла погынымашыш кае, тыйым старшиналан шогалтат.

Марий мӧнгыжӧ кая, кас шуэш, малаш возеш. Эрдене помжалтешат, вакшыштыже кия, окнам перкалыме шокта.

— Кугызай, кынел, айда погынымашке!

Кугыза кынелеш, кочкеш-йӱэш, вара волостной правлений-

ышке кая. Миен шуэш, поянлан корным пуат, ӱстел покшек пуртен шындат. Вара погынымаш тӱҥалеш, тудым старшиналан шогалтат. Ынде марий йолын ок кошт, тудым имне дене кудалыштыктат, онгыр дене. Тыге волость мучко кудалыштилен, кум ийым шуктен. Старшина лийын кошташ тудын шер темын. Тудо адакат кугуракыш пурынеже, становой пристав лийнеже. Имньыжым кычка, кугу пистыж деке кудалеш. Миен шуэш, тояж дене пистым „лоч-лоч-лоч" пералта. Писте гыч адак кычкыралеш:

— Мо кӱлеш тыланет адак, марий?!

— Становойлан пурынем.

— Мӧнгышкет кае, малаш воч, эрла марте тыйын чыла лиеш.

Мӧнгышкыжӧ толеш, кас шуэш, кугыза малаш возеш. Эрдене мален помжалтеш, кугу кӱртньӧ койкышто, кугу мамык тӧшакыште, кугу одеал йымалне веле кийылтеш кугыза. Кугызан чонжо пеш йывыртен, кугу тӧра лийынам, шона. Тӱгӧ лектеш, кугу чодра покшелне, кугу маска вынем гыч лектеш, ӱмбакыже ончалеш, кугу сур пун ӱмбаланже кушкын. Маска лийын мӱгыралта. Мӱгыра-мӱгыра да чодра мучко таче мартеат урмыж коштеш.

Тошто марий тыге ойла ыле: маска—тӧра урлык, становой гыч лектын.

1. Шӧртньӧ олма

Ожно ик кугыжа черле илен. Тудын кум эргыже Андрон, Антон, Иван улмаш. Шкенжым тырлыктараш кугыжа эмым кычал кая. Ик кече кая, вес кече кая. Арня кая, кокыт кая. Тылзе кая, кокыт кая, кумытат кая, талук кая, кокыт кая, но эмым ок му. Вара тудо вес кугыжаныш гычын профессорым ӱжыкта. Профессор толешат, тудын чержым онча.

— Тыйын черетым паремдаш тыште нигуштат эмым от му тый. Тыйын черетым тырлыктараш индеш кугыжан гоч луымшо кугыжанышыш кайыман. Кугыжаже тушто ӱдрамаш. Тудо ӱдрамаш кугыжан дворец окнаштыже шӧртньӧ олма кия, тудо олма кӧргыштӧ изи кленчаште эм ул о. Тудо олмам конден кочкат гын, вара эмжымат йӱат гын, иже тӧрланет.

Вот кугыжа кугурак эргыжым, Андроным, ӱжыкта.

— Вот, эргым, мыйым эмлаш тыште эм уке, манеш профессор. Индеш кугыжан гоч луымшо кугыжаныште дворец окнаште тыйым эмлаш йӧршӧ эм кия, манеш. Тылат тудо эмлан каяш верештеш. Мый тыланет пароходым, войскам пуэм.

— Йӧра, каем.

Андрон тенгыз вӱд дене кая. Кая-кая, кок кугыжанышым вонча, кумшышко шуэш, тушто салтак-шамычшым тенгыз серышке луктеш. Кумшо кугыжанысе кугыжа шке дворец окнаж гыч тудым ужеш да генералжым колта.

— Могай ен тушто коштеш, серышке салтакшым луктеш. Пачерлан пурынеже але войнам тарватынеже? Каен кондо тышке тудым!

Генерал тушко кудал колта. Андроным кугыжа деке конда.

— Тый кӧ улат, мом тыште коштат?

— Мый князь улам.

— Князь улат гын, молан йотде мыйын олашке салтакетым луктат?

Кугыжа тудым арестоватла, салтак-шамычшымат пога да тюрьмашке петырен шында. Андроным ачаже вуча, Андронын увержат уке. Вара тудо кыдалаш эргыжым ӱжыкта.

— Антон, эмым кондаш тыланет каяшет верештеш. Андрон

кайышат, увержат уке, йомо. Кораблым пуэм, кочкаш-йӱаш оптем. Салтак-шамычым пуэм.

Антон войскаже дене кая. Ик кугыжан гоч кая, весым вонча, кумшышко шуэшат, олашке салтак-шамычшым пукшаш-йӱкташ луктеш. Кугыжа шке дворец окнаж гыч ужешат, генералжым кычкыралеш.

— Могай калык мый декем толын, поро чон дене, але войнам тӱналнеже?!

Пристаньышке генералжым колта. Генерал миен шуэш.

— Кӧ тендан оза?

— Мемнан оза князь.

— Князь, айда, тыйым кугыжа шӱда.

Антон кугыжа деке кая.

— Тый кӧ улат?

— Мый руш кугыжан эргыже улам. Мыйын ачам ны илен ок керт, ны колен ок керт. Кум ий лиеш—черле кия. Мыйым индеш кугыжан гоч, луымшо кугыжанышке эм кондаш колтен. Мый тыйын олашкет канаш веле шогалынам.

— Тый кугыжан эргыже улат гын, молан йодде олашке пуренат?!

Кугыжа тудым арестоватла салтак-шамычшыге, Антонге петырен шында. Кугыжа пеш вуча ынде эргыжым, эргыжын уверат уке. Кумшо Иван эргыже ойла ачажлан:

— Ачий, мыйым колто, мый шке каен кондем.

— Кок изат-шамыч каен йомыч, тыят кает да ала йомат. Вара мый колем гын, кугыжалан кӧ шогалеш?

— Ачий, колто мыйым. Мый конден кертам.

Кугыжа эргыжым чарен кертын огыл, тудлан пароходым, войскам пуа да колта. Иван ик арням кая, весым кая, кумшым кая, кок кугыжанышым вонча, кумшо кугыжан олашке шогалеш. Пароход гыч вола, кугыжа деке кая. Кугыжан дворец деке мия да часовой деч йодеш:

— Мый руш кугыжан эргыже улам, тендан кугыжадам ужнем!

Часовой дежурныйлан каласа, дежурный кугыжалан каласа.

— Сомылжо ушо гын, пуртыза мӱндыр енгым!

Иван кугыжа деке пура, честым пуа, кидым куча.

— Мый руш кугыжан эргыже улам. Мыйын ачам ны тыр-лен ок керт, ны колен ок керт, кум ий ынде туйо кия. Мыйын индеш кугыжаныш гоч луымшо кугыжанышке, ӱдрамаш кугыжа деке эмлан колтен. Мыйым кузе гынат олашке пачерлан пурто, салтак-шамычем волтен кандарем.

— Тыйын салтак шамычет олаште коштышт, а тыйже мый денем уна лият.

Салтак-шамычшым Иван пароход гыч луктешат, олашке

гулятлаш колта, шкеже кугыжа дене ула лийын кок кече ила. Тыге кок суткам ула лийын илымекыже, кугыжа дене простится да кораблышкыже шинчешат, кая. Кугыжа ужаташ лектын, Иванлан тыгай ойым ыштa:

— Тышечын кок кугыжаныш гоч эрте, кумшыштыжо мыйын шольым кугыжалан шога, туддеке пурен, саламым каласе,— манеш.

Иван ик арням кая, коктытымат кая, кумшыжлан кудымшо кугыжанышке — кумшо кугыжанысе кугыжан шольыж деке миен шуэш. Кугыжан ола деран пароходшым шогалта да шкеже кугыжа деке кая. Мия, часовойжо дечын йодешат, кугыжа деке пура. Честым пуа.

— Мый руш кугыжан эргыже, Иван улам. Мыйын ачам кум ий лиеш черле кия, ны тырлен ок керт, ны колен ок керт. Кызыт мыйым шкенан дечын луымшо кугыжанышке ӱдрамаш кугыжа деке эмлан колтен. Тудо кугыжан дворец окнаштыже шӧртньӧ олма кия, тушто ик изи кленча эм ило, тудым ачий йӱэш гын, тырла. Кызыт мый тый декет пачерлан пураш йодаш толынам. Мыйын ешем кораблыште улыт, волтен кандарынем нуным.

— Тый тыште каналте, генерал корабль декет кая да салтак-шамычетым олашке луктеш.

Иван тудо кугыжа дене ик йӱд мала да эрлашыжым каяш тарвана. Саламым тудын изаж деч каласа.

— Иван, тый индешымше кугыжанышыш пуро, тушто мыйын шольым кугыжалан шога, тудлан саламым каласе. Луымшо кугыжанышке кузе пурышашым, эмжым кузе налшашым йод. Тудо тушто йыгыре ила, кузе ыштышашым шинча.

Иван кораблышкыже шинчешат, кая, ик арням кая, весым кая, кумшымат кая, вара индешымше кугыжанышке миен шуэш. Ола деран пароходшым шогалта, шкеже вола да кугыжа деке ошкылеш. Миен шуэш, генераллан каласа, генерал кугыжалан каласа.

— Сомылжо ило гын, пурыжо!

Иван кугыжа дек пура, честым пуа.

— Мый руш кугыжан эргыже улам, мыйын ачий кум ий лиеш ынде черле кия, ны тырлен ок керт, ны колен ок керт. Мыйым шкенан дечын луымшо кугыжанышке эмлан колтен. Луымшо кугыжаныште кугыжалан ӱдрамаш шога, тудын дворец окнаштыже шӧртньӧ олма, тудын кӧргыштӧ ик изи кленча эм кия. Тудым йӱэш гын, ачий тӧрлана, манын профессор каласен. Мый шкеже тыйын олашкет пачерлан пураш йодаш толынам. Корабль гычын ешем олашкет волтен, пукшынем-йӱктынем.

Кугыжа генералжым корабль деке колта салтак-шамычым

олашке волтен колташ манын, а Иванлан шке денже кодаш каласа. Иван тушакын канаш кодеш, йодышташ тӱҥалеш:

— Кузе вара тудо олашке пурыман? Тудо эмым кӧ деч йодын налман?

— Тудо олашке кечвалым миен шуат, тудо кугыжаныште кечвалым малыман, чыланат малат. Тый дворецыш вик кае, тушко пуро да чыла вере ончен кошт. Ик чуланышке шуат, тудо чуланым вичкыж кандра дене кылдыме, печать дене печатлыме. Тый тудо чуланышке ит пуро.

Иван кугыжалан изаж дечын саламым каласа, вара лектын кая.

— Сай коштын савырне, толшетла мый декем пуро,—манеш кугыжа.

Иван кораблыышкыже шинчешат, каен колта. Луымшо кугыжанышке лачак кечваллан миен шуэш. Пароходшым шогалта да волен, кугыжан дворец деке ошкыл колта. Олаште пӱтынь калык мала, дворец дек миен шуэш, тушто часовойжат мала. Тушко пура, йыр ончен коштеш. Ик чуланыш пура, весышке пура, лачак шӧртньӧ олма кийыман чуланыш пура, олмам налешат, адакат коштеш ончен. Коштшыжла вичкыж кандра дене кылдыман, печать дене печатлыман чуланыш шуэш. Тушко вичкыж кандрам кӱрлын пура, тушто кугыжан ӱдыр мален кия. Кугыжан ӱдыр пеш чевер, мотор! Иван чытен ок керт, мия да эндален колта. Тушечын кынелеш да адакат коштеш, адакат тудо ӱдыр деке пура, ӱмажым налеш да адакат ончен кошташ кая. Кок шагатым тыге коштеш, калык помжалташ ынде пел шагат веле кодын. Иван адак ӱдыр деке пура, ӱмажым налеш, вара кӱсенже гыч кагазым луктеш да возен кода: „Тыгай жапыште, тыгай кугыжан эргыже Иван тыйын ӱматым кум гана налын“,—манын воза да ӱстел онга йымалан пыштен кода. Вара лектеш да часым онча, калыклан помжалташат лучко минут веле кодын. Иван кораблым савыра да каенат колта. Индешымше кугыжанышыш миен шуэш, пароходшым адакат ола дераи шогалта да кугыжа деке ошкылеш. Кугыжа деке йодын пура.

— Толын шуыч? Генерал, мий, корабль дек каен, войскам олаш волто. Тый, Иван, мый денем уна лий!

Кугыжа Иваным пеш йӱкта-пукша, онча. Кугыжан чесыже Иванын вуйышкат кайыш. Кугыжа тундечын йодышташ тӱҥалеш:

— Ну, Иван, вара кузе коштыч, эметым муын кертыч мо? Эше мом ыштыыч тушто?

— Эмым муым, ончен савырнылым, молым нимомат ыжым ыште.

— Мом ыштыметым вик каласе, нымат ок лий вет.

— Титакан улам, мый вет тудо чуланышкет кум гана пурен лектым, шнурокшым кӱрльым, печатьшым пудыртышым.

Кугыжа дене Иван кум сутка уна лийын ила, вара каяш тарвана.

— Кайышетла мыйын изам дек пурен, саламым каласе,—манеш кугыжа.

Иван пароходышкыжо шинчешат, каен колта. Ик кечым кая, вес кечым кая, кумшыжлан кудымшо кугыжанышке мнен шуэш. Корабльжым шогалта, шкеже кугыжан дворецыш кая. Дворецыш мнен шуэш, кугыжа деке пура.

— Толын шуыч?

— Толын шуым. Мый адак тый дечет йодаш тольым, ешем-шамычым олашкет волтен кандарынем, лиеш мо?

— Генерал, тый Иванын корабльже деке кае, войскажым олашке волтен колто, гулятлышт. Тый, Иван, мый денем уна лий!

Иван кугыжа деран уналан кодеш, кузе коштмыжым, изаж дечын саламым каласа. Кугыжа Иваным пукша-йӱкта, пеш кугу унам ышта.

— Вара кузе коштын тольыч, эметым муын кертыч?

— Пеш сайын коштым, кӱлеш эмемат муым. Изат дене пеш кугу уна лийым вет.

— Эше мом корныштет ыштышыч?

— Нимом ыштен омыл, пешак сайын коштын савырнышым.

— Вигак каласе, нимат ок лий вет.

— Дворецыште йыр коштым, кӱлеш эмем верештым, шнурок ден омсажым кылдыме, печать дене печатлыме омсан чуланышке печатьым пудыртен пурышым. Тушто кугыжан ӱдырым кум гана шупшал лектым.

— Молодец улат, тыге ыштен моштенат гын!

Иван кум сутка тушто уна лийын ила, вара каяш тарвана.

— Тый, Иван, мыйын изам деке пуро, мый дечем саламым каласе.

Иван кораблыышке шинчешат, каен колта. Кая-кая, ик арням кая, весым кая, кумшылан кумшо кугыжаныш шуэш. Туда ола деран пароходшым шогалта, шкеже кугыжан дворецыш кая. Мия кугыжа деке, пура, кидым кучат коктын.

— Миен коштыч?

— Миен коштын тольым.

— Генерал, тый Иванын войскажым пароход гычын волтен, олашке колто, а тый, Иван, мый денем уналан код.

Кугыжа Иванлан пеш кугу чесым пога, тудым пеш ончча, пукша-йӱкта. Кугыжан чесыже Иванын вуйышкат кая.

— Вара, кӱлеш эметым верештыч?

— Верештым веле мо! Пеш верештым, олмамат верештым,

изи кленчамат муым. Пеш сайын коштын тольым. Изат дене леш кугу уна лийым, тудын дечын тыланет салам!

— Эше корыштет мом ыштенат, вигак каласе, нимат ок лий вет.

— Кугыжан дворецым ончен коштым, чуланышке печатьым пудыртен пурышым да кугыжан ӱдырым кум гана шупшал лектым.

— Молодец улат, тыге ыштен моштенат гын! Мый денем ала могай кок ен шинчат.

— Айда миен ончена!

Кугыжа ден Иван темницышке каят. Темницым почын колта кугыжа, тушто Иванын кок изашт-шамыч шинчат. Иван нуным пала. Темница гыч лектытат, дворецыш каят. Иван тушакын кугыжалан каласа:

— Поро кумылан кугыжа, нине мыйын изам-шамыч улыт. Ачий нуным мыйын кондымо эмлан колтен.

— Чынак изат-шамыч улыт гын, тый нуным поген нангай, нуно турак улыт.

Иван изашт-шамычым темница гычын луктешат, шке кораблыышкыже поген шында, нунын кораблыыштым шенгечын вӱда да каен колтат. Иван корныштo изашт-шамычлан кутыра:

— Те сай улыда, ушан улыда, эмымат кондеда.

Изашт-шамыч коктын кайгашат:

— Айда тудым чот йӱктена, вара олмажым налына, чиялтыме олмам олмешыже пыштена. Изи кленчамат налына да эмжым вес кленчаш оптал налына, олмешыже тенгыз вӱдым пыштена,—манеш Антон.

— Антон, айда тудым шкенжым тенгыз вӱдыш колтена.

— Тугеже огына ыште, тудо коштмаш корныштыжо ала мом ыштыл коштын, вара мыланна мутым кучаш верештеш.

Шолыштым чот йӱктат, вара шӧртньӧ олмаж ден эмжым ойлымышт семынак ыштат. Мӧнгӧ ачашт деке толын шуыт, пурат.

— Вара, эргым-шамыч, кудыжо мыланем тырлаш йӧршӧ эмым конден?

— Мый кондышым, ачий,—манеш Иван.

Иван шӧртньӧ олмаж ден эмжым луктын пуа. Ачаже тудым йӱэш, олмажым кочкеш, утларак чот веле черлана, вакшыж гычат тарванен кертдыме лиеш.

— Вот ме Антон дене коктын конден улына гын, конден улына, чынак тӧрланышаш эмым!

Ачаштлан пуат эм ден олмам. Ачаже тудо эмым чӱчалтыш дене йӱын пытара, олмажым изин пӱчкеден кочкын пытара. Вара чылт таза айдеме лийын шинчеш. Вара Андрон ден Антонжым ӱжыкта:

— Андрон, Антон, те Иваным, туракым, чодраш нангайыза да шӱшкылза, вара вӱран вургемжым конден ончыктыза.

Иваным шӱкшӱ орваш шындатат, кугыжан сурт гычын кугу чодраш нангаят. Чодра покшек намиен шуктат.

— Антон, айда ынде шӱшкылына, ача шӱшкылаш шӱден,— манеш Андрон.

— Иван шольым, ачана тыйым шӱшкылаш шӱден колтыш, но шольым шӱшкылаш сай огыл.

— Антон, тудым огына шӱшкыл, коштмаштыже тудо ала мом ыштыл коштын. Мыланна ойгым конда. Лучо ме тудын тувыржым кудашыктена да каза пачам шӱшкылын, вӱржым тувырышкыжо шӱрена, вара ачалан ончыктена.

Шольыштын ӱмбач тувыржым кудаш налыт, олашке лектыт да каза пачам шӱшкылыт, вара Иванын вургемешыже вӱржым шӱрат. Вӱран вургемжым ачаштлан конден ончыктат.

Иван тудо чодраште лач кум ий коштеш. Кум ий гычын изи олашке пыкше лектеш. Чодраже тудо шокшо верыште улмаш, саскам погем кочкын илен. Кугу лавран годым Иван ик купечын капка ончыланже лавраш пижын да лектын кертде почаҥ киен. Купечын ӱдыржӧ тудым ужын:

— Ачий, мемнан капка ончылно ала кӧ лавраште почаҥеш. Кола гын, мыланна сай ок лий вет,—манеш.

Купеч тарзе-шамычшым колта, тарзе-шамыч Иваным лавра гычын нумал пуртат. Тудым мончашке нангаят, чодраште илен коштшыжла ӱпшат пеш кужу лийын улмаш, вара тудым тӱредыт, чияшыже вургемым пуат. Кочкаш-йӱашыжат пуэныт. Иван купеч дене уна гай лийын. Вара Иван купеч дечын пашам йодаш тӱҥалын. Купеч тудлан изи пашам пуэн, шкак пукшаш-йӱкташ лийын. Купечын ӱдыржӧ гимназийыш тунемаш коштын. Иван тудлан иностранный йылмым туныктен.

— Иван, тый могай ен улат, тый чылт тыглай ен отыл?

— Мый простой ен ом лий гын, тендан капкада ончыланат ом пиж ыле. Ачий ургызо ыле, авий—прачка, а мый—Ванька.

Купеч ӱдыр ачажлан каласа:

— Ачий, Иванлан сайрак пашам пуаш кӱлеш. Тудо тыглай ен огыл докан, иностранный йылмымат пала да.

— Но йӧра, уке гын, сӧснам пукшыжо, сӧсна пияк огыл, вольык.

— Иван, тый эрла кече гычын сӧснам пукшаш тӱҥалат,— манеш ӱдыржӧ.

Эрлашыжым Иван сӧснам пукшаш тӱҥалеш. Вара адак купеч тудын деч йодеш:

— Иван, тый чылт тыглай ен отыл ала мо?

— Простой ен ом лий ыле гын, тыйын капка ончылнат ом

кийылт ыле, мыйын авам прачка ыле, ачамже ургызо, а мый— Ванька.

Тиде жап коклаште кугыжа деке (Иванын ачаж деке) ӱдрамаш кугыжа письмам колтен: „Добрый молодец, Иван царевичым мыланем вашке кондо“,—манын возен. Кугыжа эргыжым ӱжын кондыкта.

— Андрон эргым, ӱдрамаш кугыжаныш гыч эмым тый конденат?

— Мый конденам.

— Тый гын, вашкерак тушко кае. Тыйым кугыжан ӱдыр шӱда.

Андрон войскам налеш да кая. Кугыжа телеграммым пуа: „Тый декет Иван царевич толеш“,—манын. Кугыжан ӱдыр тенгыз тӱрыш лектын-лектын онча, пеш вуча. Руш кугыжан кораблым ужеш, вашлиеш музык дене, салтак-шамыч дене лектеш, кугу парадым ышта. Руш кугыжан корабль пристанеш шогалеш. Андрон царевич кугыжан ӱдыр ваштареш лектын шогалеш. Кугыжан ӱдыр тудын деч йодышташ тӱнгалеш:

— Иван царевич тый улат мо? Тугай ийыште тыш толынат мо?

— Мый толынам.

— Вара мом ыштенат, мом нангаенат, вик каласе, нимат ок лий!

— Мый эмым веле нангаенам, тетла нимат ыштен омыл.

— Ойло вик, нимат от лий!

— Тетла нимат ыштен омыл.

Кугыжан ӱдыр Андрон царевичлан витле розгым пуа, вара чыла войскажге тюрьмашке нангаен петыра. Руш кугыжалан уэш письмам воза: „Пеш ит воштыл мыйым, мыланем Иван царевичым колто, от колто гын, войнам увертарем“,—манын воза. Кугыжа письмам налешат, шинчажым кара.

— Антон, тый миенат мо вара ӱдрамаш кугыжа деке?

— Мый миенам, ачий.

— Тыйӱ миенат гын, каяшет верештеш, тыйым шӱда.

Тунам кугыжа Антон эргыжлан кораблым, войскам пуа, кугыжан ӱдыр дек телеграммым пуа: „Иван царевич шке мия“,—манын колта. Кугыжан ӱдыр тенгыз тӱрыш лектын-лектын эре онча, шинчавӱд дене вуча. Руш кугыжан корабльже кояш тӱнгалын. Кугыжан ӱдыр салтакым пога, музык дене Антон царевичым налаш лектеш. Руш корабль пристанеш шогалеш, Антон царевич кугыжан ӱдыр ончык корабль гыч лектын шогалеш.

— Тый, добрый молодец, Иван царевич улат мо?

— Мый улам.

— Тугай ийготышто тый тышке толынат мо? Толмекет, мом нангаенат, вик каласе, нимат ок лий!

—Толынам, эм ден шӧртньӧ олмам веле нангаенам, молым нимомат нангаен омыл.

Кугыжан ӱдыр тудым арестоватла, войскажым поген налеш, шканже шӱдӧ розгым пуа, тюрьмашке петырен шында. Антонын ачаже деке телеграммым колта: „Тый мыйым вошты-лат веле аман? Вошты-лмет ок кӱл, Иван Царевичым от колто гын, кугу войска дене мием“,—манеш. Кугыжа тудо телеграммым налеш, чылт ӧреш, мом ышташ, война нер мучашыштак. Вара тудо шке кугыжаныш кӧргыштыжӧ телеграммым колтылаш тӱ нгалеш. Ик телеграмма Иван царевич илыме купечланат толеш. Купечын ӱдыржӧ Иванланат ончыкта.

— Иван, мемнан ачий тыгай телеграммым налын, ала тый кугыжан эргыже—Иван царевич улат?

— Кугыжан эргыже лиям ыле гын, тендан капка ончылно лавраш пижын ом кий ыле.

Кугыжа деке ӱдрамаш кугыжан гычын адакат телеграмма толеш. „Добрый молодецым колтенат але уке?“—манын возен. Кугыжа тудым налешат, чылт ӧреш. Адакат шке кугыжанысе ялашке, олалашке телеграммым колтылеш: „Ала иктаж ялыште, олаште йомшо ен коштеш?“—манын возен. Ик телеграммым Иванын оза купечшат налеш, кастене ӱдыржылан ончыкта. Купеч ӱдыр Иванлан ончыкта.

— Иван, тый кугыжан эргак улат!

— Мый кугыжан эрге лиям ыле гын, тендан капка ончыланда лавраш пижын ом кий ыле, мыйын ачам ургызо, авам—прачка, а мый—Ванька!

Кугыжа деке пытартыш телеграмма толеш. „Кызытак Иван царевичым колто, уке гын, войнам тарватем“,—манын возыман толеш. Кугыжа телеграммым налеш, вара кажне ялашке, кажне суртлашке телеграммым колтылеш. „Ала иктаж вере ул о йомын коштшо ен?“—манеш. Ик телеграммым Иванын оза купечшат налеш. Кастене ӱдыржылан ончыкта, ӱдыржӧ Иванлан нангаен ончыкта.

— Иван, тый чынжымак кугыжан эрге улат вет? Молан от каласе?

Иван йӱкын шортын колта.

— Кугыжан эрге—Иван царевич мый улам.

Купеч ӱдыр тунамак Иван ончылан сукен возеш.

— Молан ончычак ыжыч каласе, мыняр йодынам вет. Кугыжан эрге улметым шинчем ыле гын, тыйым пий пукшаш, сӧсна пукшаш огына шогалте ыле.

Купеч ӱдыр Иваным ачаж деке нангая.

— Ачий, Иван кугыжан эрге улмаш. Таче иже тудо кугыжан эрге улмыжым каласыш.

Купеч Иваным кугыжа деке имне дене колта. Кугыжа де-

ке телеграммым колта. Иван имне дене тӱргыкта веле, ачаж деке кудалеш. Миен шуэш, ачаже налаш куржын лектеш, Иван ончылан сукен возеш.

— Ачий, мыйын ончылнем ит суко. Мыйым тый тынарыш шуктен отыл вет, иза-шамычем тыге ыштеныт.

— Эргым, эргым, эмым ӱдрамаш кугыжа дечын тый конденат улмаш, кугыжан ӱдыр тыйым пеш шӱда. Иван царевичым от колто гын, война дене миен, манын кутыра.

Иванлан кораблым, войскам пуа, ӱдрамаш кугыжаныш деке колта. Ӱдрамаш кугыжалан „сар дене ит тол, Иван царевичым шкенжым колтем“—манын, телеграммым колта. Иван кая-кая, миен шуэш. Кугыжан ӱдыр тудым вашлияш кугу парадым ышта, оруднй дене, музык дене налаш лектеш, пристань кок могыреш войскам шогалта. Иван царевич пристаньыш лектеш, черкылаште чангым кыраш тӱнгалыт. Кугыжан ӱдыр Иван царевич ваштареш куржын мия:

— Иван царевич тый улат мо?

— Мый улам.

— Тугай ийготышто тый тышке толынат мо?

— Толынам.

— Вара мом нангаенат, мом ыштенат?

— Тыйын дворецышкет пуренам, вара ӱстембачын изи кленчаште эмым нальым, шӧртньӧ олмам нальым, молым нимомат ыжым ыште.

— Иван царевич, чыла рашыжым каласе, нимат ок лий.

— Дворецыштет коштшемла шнурок дене кылдыман, печать дене печатлыман чуланышке печатьым пудыртен пурышым да тыйым ужым. Вара чонем ыш чыте, тыйым кум гана шупшалынам.

— Иван царевич, тый мыйын марием улат, теве мемнан эргына уло, тудо ынде шым ияш лийын, тыйын возен кодымо кагаз ластыкетым тудо модын коштшыжла ӱстел онга йымачын муын луктын.

Кугыжан ӱдыр Иваным шке дворецышкыже нангая. Кугу пайремым ышта. Сӱаным ышта. Сӱан деч вара Иван кугыжан ӱдырын темницышкыже кая да изашт-шамычым луктеш. Кугурак изажлан шӱдӧ розгым пуа, изиракшылан шӱдӧ витле розгым пуа.

Кораблым пуа изашт-шамычлан, руш кугыжанышке колта.

Йомак умбак, ме тембак.

2. Мишка Тома ден Катун ӱдыр

Ожно ик кугыжан эргыже Иван царевич ӱдыр налаш шонен. Тудо шке олаcе черкышкыже ӱдыр ончаш кая. Ӱдыр-шамычым онча, ӱдыр иктат чонеш пижше уке. Тудын деке ик шӱкшӱ кува мия да йодеш:

— Иван царевич, тый мом тыште ончылтын шогет?

— Тый мыланем кӱлешым мом шинчет, шӱкшӱ кува!

— Уке, Иван царевич, мый шинчем тыланет мо кӱлешым: тый ӱдырым налнет, ӱдырым ончет.

Мӧнгышкыжӧ кая кугыжан эрге, шонаш тӱналеш: „Мо тыгай, кузе тиде кува мыйын ӱдыр налаш шонымем шинча, мо семын палыш?“—манеш. Вес пайрем кече шуэш, кугыжан эрге адакат черкышкыже кая. Адакат ӱдыр-шамычым онча, ӱдыр иктат тудлан ок келше. Саде кувам адакат вашлиеш.

— Шинчем мый тыйым, тый ӱдырым кычалат. Мий, кае мӧнгышкет, тендан уло Мишка Тома, тудо тыланет ӱдырым муын пуа.

Кугыжан эрге адак кая мӧнгыжӧ, шона: „Кузе тиде Мишка Томалан ӱдыр муаш каласышаш?“—шона. Кабакыш кая, ужар аракам литырат пелым налеш, ик тагам закускылан жаритлыкта. Ну ынде аракатым темен пуа Мишка Томалан, тудо пел кидше дене куча, каныде тудым йӱын колта, саде тагатым кочкеш, вара йодеш:

— Иван царевич, тый мый дечем мом йоднет?

— Мый тый дечет ӱдырым йоднем, тый ала мыланем йӧршӧ ӱдырым муат?

— Муаш муам, но мемнан каче уда.

— Ала мом ойлыштат, мый кугыжан эрге улам да уда улам мо вара?

Тудо адак черкышкыже кая пайрем кечын, ӱдырым онча, ӱдыр тудлан келшыше иктат уке. Эн пытартышлан тудын деке шӱкшӱ кува адакат мия.

— Вет тыланет ойлышым мый, тендан Мишка Тома уло, маньым, тудо тыланет келшыше ӱдырым муын пуа.

Мӧнгышкыжӧ толеш, ик ведра аракам налеш, Мишка Тома деке намия да иканаште кум ведрам йӱкта тудлан.

— Но, Мишка Тома, мыланем ӱдырым му ынде!

— Ӱдырым пеш налнет гын, айда эрла ончаш каена. Кум кугыжан гоч кайыман, нылымшыштыже тудо ила.

Нуно коктынат имньыштым кушкыжыт, мо кӱлешым налыт да каят. Иктаж кум тылзым каят, миен шуыт Катун ӱдыр деке. Тудо шке кугыжа улмаш. Имньыштым шогалтат капка ончылан, а Иван царевичым кугыжан садышке гулятлаш кол-

та. Катун ӱдыр садыштыже Иван царевичым ужын да пеш шыдешкен лектын.

— Мыйын садышкем кӧ йодде пурен?

Сад гычын Иван царевичым поктен лукташ ик богатырьжым колта. Богатырь лектеш, Иван царевич деке мия, поктен лукташ тӱҥалеш. Иван царевич тудым шке слугаж деке капка ончыко колта кутыраш. Богатырь капка ончык кая.

— Тый кӧм тугайым мемнан садышке йодде гулятлаш пуртенат?

— Мый кӱлеш-оккӱл енгым садышкет пуртен омыл, ме кум кугыжан гоч толын улына тышке ӱдыр ончаш. Катун ӱдыр дек.

Первой колтымо богатырь капка ончык да мойын коштын, тидын шенгеч Катун ӱдыр адак вес богатырьжым колта Иван царевичым садше гыч поктен лукташ.

Первой колтымо богатырьже Катун ӱдыр деке каласаш кая, тудын шенгеч весыже Иван царевич деке мия, поктен лукташ тӱҥалеш. Иван царевич тудым шке слугаж деке капка ончыко кутыраш колта. Кокымшо богатырет капка ончыко Мишка Тома деке мия.

— Кӧ мемнан садышке ӧрдыж енгым пурташ шӱден! Мо кӱлеш тыланда садыште?

— Тудо Иван царевич. Ме кум кугыжан гоч ӱдыр ончаш толын улына, Катун ӱдыр дек. Тый кугыжан ӱдырлан каен каласе.

Нунын тыге кутыркален шогымо шенгеч Катун ӱдыр кумшо богатырьым Иван царевичым поктен лукташ садышкыже колта. Богатырет мия, Иван царевич тудымат адак Мишка Тома декше колта. Первойсо кокытшо Катун ӱдырет деке мият:

— Нуно тыйым тулярташ толын улыт, кум кугыжан гоч толын улыт. Тыге кок богатырь-шамыч миен каласыме шенгеч кумшо богатырят Мишка Тома дек мия, сырен, онжо гыч пӱтырен куча тудым.

— Кӧ мемнан садыште коштеш?! Кӧм пуртенат?

— Ме тендан деке родым ышташ толын улына, а тый онг гычын веле пӱтырен кученат. Миен каласе ӱдырлан, тендан садыште качымарий коштеш, ман.

Кумшо богатырьжат Катун ӱдырет деке миен каласа тудым марлан налаш толмыштым. А Катун ӱдырат: „Мыйым налаш толын улыт гын, мемнан богатырьский имне ден коштын кертеш мо вара?“—манеш.

Нунылан квартирым пуат, эрлашыжым имне дене кошташ ыштат. Имньым ямдылат Иван царевичлан кошташ. Мишка Тома йӱдым тудо имне дек мия, порсын лупшым налеш да

тудым кыраш тӱнгалеш. Кыра-кыра, тудо имньын йылмым лук-тын ойлаш тӱнгалмешке кыра.

— Молан тынар кырет, Мишка Тома, мыйым?—манын йодеш имне. Мишка Тома каласа:

— Тый мыйын качымарием эрла сайын коштыкто, кор-ныштo орадым ит ыштыл,—манеш.

Эрлашым эрдене кынелыт ынде, Иван царевичат кочкеш-йӱэш. Имне ӱмбак шинчеш да лектын кая. Имнет кая ынде, ӱмбалныже кугу богатырь улмыла йолжо дене мландым кӱн-чен кая. Коштын савырна Иван царевич, сайынак толын пура. Эрлашыжлан Катун ӱдырет адак вес имньым пуа тудлан, ку-зе коштмыжым ончаш. Мишка Тома тудо имне дек пура да порсын лупш дене тушто гыч кыраш тӱнгалеш. Имне адак тудын дечын йодеш:

— Молан тынар кырет мыйым, Мишка Тома?—манеш. Мишка тудлан каласа:

— Тыйын ӱмбакет эрла качымарийым шындат, тый шке енгетым кузе коштыктет, тудымат тугак сайын коштыкто,—манеш.

Эрдене кынелыт, кочкыт-йӱыт, Иван царевичым имне ӱм-баке кӱзыктен шындат, кая. Имне богатырьым нангайымыла лыдыргын кая. Йолжо дене мландым кӱнчен ошкылеш. Кош-тын савырнен толеш Иван царевич сайынак. Тудлан адакат кумшо имньым пуат, ынде богатырь имньымак. Кас лиймеке, Мишка Тома тудо кумшо имне вӱташкет пура да адакат пор-сын лупш дене кыраш тӱнгалеш, имне йӱкын ойлаш тӱнгал-меш кыра тудым.

— Мишка Тома, молан тый мыйым тынар кырет?—манеш. Мишка Тома ойла:

— Эрла тыйын ӱмбакет мыйын кондымо качымарийым шын-дат, тый тудым шке богатыретым коштыктымо семынак кош-тыкто. Орадым ит ыштыл!

Эрлашым лиеш ынде, Иван царевичет кӱзен шинчеш бога-тырьын имне ӱмбакше, имнет модын гына кая. Адак сайынак конден пурта Иван царевичым.

Вот Катун ӱдырет кутыра ынде: „Тиде качылан марлан каяш лиеш, очыни. Адак ик задачым шукта гын, мый декем кумшо пачаш окнаш ӱлычын тӧрштен кертеш гын, вара сӱаным ыштена веле“,—манеш. Мишка Тома шке имньыж де-не тудо окна йымак миен шогалеш, пел йолешыже Иван царевичым шогалта, вара тудым чумал колта вигак окнашке. Иван царевичет пангала тушко чымалт кая, вигак Катун ӱды-рын окнашкыже логалеш. Вот вара сӱаным ышташ тӱнгалыт. Катун ӱдырет пален налын: чылажымат Мишка Тома ыштен. Вара богатырьже дене кангашат: „Иван царевичым Мишка То-

ма туныктен. Давай тудым пуштына“,—манеш кугыжан ӱдырет. Аракам чот йӱктат, пыкше-пыкше шке вакшышкыже миен возын Мишка Тома. Тудо вочмыжо годым омса могырыш вуйжым пыштен возеш улмаш, а кызыт омса могырыш йолжым пыштен возын. Йӱдым тудым руалаш богатырьым колтат. Богатырь омсам почеш да руал колта. Мишка Томан кок йолге руалалтеш. Мишка Томат тидым шижынат огыл. Эрдене помжалтеш, кынелаш тӱналеш, кок йол когынек руалын ойырымо. Кудал лектеш ныл йола, кок костыльым ышта шкаланже каяш, руалме йолжым вече гочшо сака когынек, лектеш да каласа Иван царевичлан: „Иван царевич, йӱктымыланда-пукшымыланда тау, чеверын ынде, ватет дене сайын иле“.

Йомак вашке ойлалтеш, паша вашке ок ышталт.

Кая ик кечым, вес кечым. Ик тылзым, вес тылзым кая. Кая-кая, вашлиеш сокыр богатырьым.

— Тый кӧ улат?

Мый сокыр богатырь улам. А тый кӧ улат?

— Мый Мишка Тома улам, йолдымо богатырь.

— Тый, Мишка Тома, куш кает?

— Мый илыше вӱдым кычалаш каем.

— Мыйымат наҥгае, Мишка Тома, мыят шинчам ачалынем.

— Айда каена.

Каят-каят, киддыме богатырьым вашлийыт.

— Куш тыге каеда, богатырь-шамыч?

— Ме илыше вӱдым кычалаш каена.

— Мыйын шинча уке.

— Мыйымат налза пеленда, мыят кидем ачалынем. Тый кӧ улат?

— Мый Мишка Тома улам.

— Мый сокыр богатырь улам.

Вот кумытын каят ынде илыше вӱд кычалаш. Каен-каен, миен шуыт кугу кожлашке. Кожлаште йолгорно дене каят. Ик кечым каят, вес кечым каят, кумшо кечым каят, миен шуыт кугу памаш деке.

— Вот, йолташ-шамыч, илыше вӱд деке толын шуын улына, шинчадам, киддам ачалыза ынде,—манеш Мишка Тома.

Мишка Томат йолжым нӧрта, сокыр богатырет шӱргыжым мушкеш, киддыме—кидшым нӧрта. Киддыме богатырьын кидше пижеш, йолдымо богатырьын йолжо пижеш, сокыр богатырь шинчан лийын кая. Таза богатырь-шамыч тарванат да тушечын каен колтат. Корныштo тыге кутырен кают:

— Мыйын йолем пиже да ожнысем дечын кок пачаш виян улам ынде.

— Мыйынат шинчам почылто да кок пачаш вием ешаралте.

Каен,-каен кугу корнышко лектыт.

— Вот, шольо-шамыч, тиде корнышто кугу кӱвар уло, тудо кӱвар дене куд вуян кишке той кугыжан ӱдыржӧ дек коштеш, тудым пушташ кӱлеш.

— Йӧра, мыйын уло ынде шинчам, ужам.

— Мыйынат ынде кидем уло, кучедал кертам.

— Тудо кӱвар дене пӧрт уло, иктаж ик менгге веле лиеш, тушакын шогалына.

Миен шуыт тудо кӱвар деке, изи пӧртышкышт каят, кас марте вучат тушто. Мишка Тома кӱвар деке каяш тарвана.

— Мый кӱварышке каем кишкым оролаш, теат ида мале.

Миен шуэш кӱварышке, менгге вуйышко кӱзен шинчеш. Шинча-шинча, пел йӱд жап шуэш, мардеж тарвана, пыл кӱза, волгенче волгалтеш, кӱдырчӧ кӱдырта, йӱр йӱреш. Кум вуян кишке толеш. Курныж гай шем имнян, почыштыжо шем корак шинча, ончычынжо шем пий кудалеш. Пий Мишка Тома деке миен шуэш да оптен-оптен коранг кудалеш, корак магырен-магырен кынел кая. Имнят Мишка Тома турашке шуде, шӱртнен пурен возо. Кишке тӧрштен волен шогале.

— Молан тый йӱдым коштат, мом кычалат?—манеш Мишка Тома.

— А тый мом тыште шинчылтат?

— Мый тыйым ваҥен шинчем тыште!

— Мыйым ваҥен, мый денем мом ыштынет? Тый мый денем сыраш толынат але кучедалаш?

— Мый тый денет кучедалаш толынам!

— Мый тыланет ончыктем, кузе мый денем кучедалаш!

Кишкет мия Мишка Тома деке, тудын мийымекыже Мишка Тома кердыжым луктеш, руал колта, иканаште кум вуйжым ойыра. Кишкым пуштеш Мишка Тома. Кишкын имньыж ӱмбак кӱзен шинчешат, йолташыж дек кудал толеш. Пӧртышкӧ пура, йолташ-шамычше мален кият. Мишка Тома йолжо дене тавалтен колта, нуно коктынат тӧрштен кынелыт, ончыланже сукен шинчыт: „Ме титакан улына, иканалан простите, тыге нигунамат огына мале“,—манын.

— Молан мален улыда. Мый вет ида мале, манын ойлышым! Таче кастене адакат каем, ынде ида мале, таче куд вуян кишке толеш, тудо ший кугыжан ӱдыржӧ дек коштеш.

Мишка Тома лектеш да кая, миен шуэш кӱварыш, менгге вуйышкыжо адак кӱзен шинчеш. Пел йӱд жап шуэш, мардеж тарвана. Кӱдырчан йӱр тӱналеш. Кугу шем имньым кушкыжын, куд вуян кишке толеш. Поч мучашыштыже корак шинча, ончычын кугу шем пий оптен-оптен кудал толеш. Пий миен шуэш Мишка Тома деке, оптен-оптен кудалеш, корак магырен кынелеш, имнят шӱртнен пурен возеш. Кишке тӧрштен волен шогалеш.

— Мом коштат йӱдым?—манеш Мишка Тома.

— А тый молан толынат, мый денем сыраш але кучедалаш?

— Мый тый декет сыраш огыл, кучедалаш толынам.

Кишкет тудын деке куржын мия, шӱкал колта, Мишка Тома изиш гына йӧрлын ок кай. Вара мечшым луктеш да энген пуа, кум вуйжым руал шуа, вес гана руалеш—вес кум вуйжым ойыра, Мишка Тома тыге кишкым сеҥа. Мишка Тома кишкын имньыже ӱмбак кӱзен шинчеш, пӧртышкыжӧ кудал толеш. Пӧртыш пура, нуно адакат мален кият. Тудо тавалтен колта, пӧрт чытыралтеш. Нуно тӧрштен кынел шинчыт, сукен возыт.

— Ну, изай, простите?

— Мый вет тыланда ойленам, ида мале, манынам, мыйӥ кызыт пеш ноенам, малем.

Мишка Томатат канаш возеш. Кечыгут мала, кастене адакат кынелеш.

— Ну, мый адакат кӱварышке каем. Таче индеш вуян кишке кӱвар гычын эртен кайышашлык. Тудо шӧртньӧ кугыжан ӱдыржӧ дек коштеш.

Кугу кӱмыжым налеш, олымбаке шында, кугу кӱзым пырдыжыш керын шында, кӱзеш ош шовычым сака.

— Тиде шовычым ончыза. Шовыч йошкаргымеке, кӱмыжыш вӱр йогаш тӱнгалеш гын, те мыланем полшаш мийыза!

Мишка Тома лектеш да кая. Кӱварыш миен шуэш. Вара кӱвар тореш возеш. А пӧртеш кодшо-шамычет адакат малаш пурен возыт.

Пелйӱд жап шуэш. Кугу мардеж тӱнгалеш, уло чодрам тарвата. Кӱдырчан йӱр тӱнгалеш, йӱр ленеж дене оптымо гай опталеш. Кишке толын шуэш, кӱварыш пура, уло кӱвар каштам тарвата. Имньыже шеме, ончычшо шем кугу пий оптен-оптен кудалеш, Мишка Тома тураш шуэш да оптен-оптен кораҥ кудалеш. Имне почыштo шинчыше коракшат магырен кынелеш. Пийже оптымо годым кишке магырал колта.

— Кӧм шижынат, кӧн вуйжылан толшаш?

— Кӱвар тореш Мишка Тома кия,—манеш пийже.

Пийже кишкылан ойлымо годым кишкын имньыже Мишкан тураш шуынат, шӱртнен пурен кая. Кишке тӧрштен вола имне ӱмбачше, Мишка Тома деке куржын мия да пеш талын кучедалаш пижыт. Но толашат, но толашат, нигудыжат кучедал сеҥен огыт керт. Мишка Тома пӱжалт пытыш, нояш тӱнгалеш, вара кӱсенже гыч ошмам кормыжтал луктешат, кишкын шинчашке кудалта. Кишке кок шинчажымат удыркалаш тӱнгалеш, тудын шеҥгеч Мишка Тома мечшым луктешат, кишкын вуйжым руэн пытара, кишкым вӱдыш кудалта. Имньыжым кушкыж шинчешат, пӧртышкӧ толеш. Пура пӧртышкӧ, йолташ-шамычше мален кият. Сакен кодымо шовычшат йошкарген пытен, вӱрат кӱмыж тич йоген. Мишка Тома тавалта, коктынат тӧрштен кынел шинчыт, сукен возыт, сӧрвалат: „пожалуйста“, манып, Мишка Томат чот гына нуным вурса да вара чарна.

— Но, шольо-шамыч, ынде уналыкеш каена, кумылянна кум имне ушо.

— Куш каена вара?

— Той кугыжа деке каена.

Ик кече кают, вес кече кают, ик арня кают, вес арня кают, ик тылзым кают, той кугыжанышыш миен шуыт. Кугыжан олам йодын пурат. Кугыжа деке мият, йодын луктыт тудым.

— Ме тый декет унала толын улына, ала пуртет, ала уке?

— Пеш пурташ кӱлеш ыле мӱндыр уна-шамычым. Простой енгат огыдал те, но только мыйын ик ойго ушо: мыйын ӱдырем деке кажне йӱд еда кишке коштеш.

— Вот тудын имньыже, пийже, мый тудым тугай числаште, тугай кӱвареш авырен пуштынам. Тетла тудо тышке огыл, нигушкат нигунамат ок кошт.

— Мо тудын имньыла коеш шоналтышым. Тыгеже, пеш пурыза. Тиде кечылаште сандене толын огыл-ыс. Ӱдыремат кызыт тырлаш тӱнгалын. Пеш пурыза, унам ыштем.

Пурат нуно. Ик кече илат, вес кече илат. Мишка Тома адак ойла: „Ынде вес кугыжа деке каяш кӱлеш“,—манеш. Кугыжан ӱдырлан Мишка Томат пеш келшен:

— Мишка Тома, мыйым марлан нал,—манеш.

— Мый ӱдырым ом нал, теве тиде шольым кодем.

Киддыме богатырьлан менчаят ӱдырым, сӱаным ыштат, йӱыт-кочкыт, адак кум кечым илат да кают тудын дечын. Коктын кудалыт ынде имньышт дене.

— Изай, кушко каена кызыт?

— Ший кугыжа деке каена,—манеш Мишка Тома.

Кают, ик арням кают, вес арням кают, тылзым кают, миен шуыт ший кугыжанышыш. Кугыжан олам йодын пурат, кугыжан полат деке миен шогалыт. Ӱжыктен луктыктат кугыжам.

— Вот, ший кугыжа, ме тый декет унала толын улына.

— Мый тыгай мӱндыр унам пурташ пеш йӧратем, но мыйын ик ойго уло: мыйын ӱдырем деке кажне йӱдым кишке коштеш.

— Тудо кишкын ӱпшыжат кодын огыл ынде, мый тугай числаште тудым кошартенам. От ӱшане гын, тудын имньыжым ончо, пийжым ончо.

— Чынак, тудо тугай кече гычын толын огыл, ӱдыремат кызыт тырлаш тӱнгалын. Имньыжат палымыла чучеш. Пурыза, пурыза тыгеже.

Пурат, йӱыт-кочкыт, уна лийыт. Ик суткам илат, весым илат, кумшыжлан Мишка Тома ойла:

— Тыге огыл, тыште илен улына, уна лийын улына, ынде каяш кӱлеш.

— Мишка Тома, мыйым марлан нал?—манеш ӱдыржӧ.

— Уке, мый тыйым ом нал, мый тыланет йолташем кодем.

Сокыр патырым кода тудо ӱдырлан марийлыкеш. Менчаят, сӱаным ыштат. Вара шкетын Мишка Тома лектеш да кая. Кая-кая, ик арням кая, вес арням кая, ик тылзым кая, шӧртньӧ кугыжанышыш миен шуэш. Кугыжан олам йодын пура, кугыжан полат деке миен шогалеш, кугыжам ӱжын луктыкта.

— Мый тый декет уналан толынам, ала пуртет, ала уке?

— Пеш пуртем ыле, тый пеш мӱндыр уна улат, ужамат, но мыйын ик ойго уло, мыйын ӱдырем деке кишке коштеш.

— Тудо кишкым мый тугай кечын коштмо кӱварешыже авырен пуштынам. От ӱшане гын, тудын имньыжым кушкыж толынам, тевыс пийже.

— Тидыже чынак, тудо тугай кече гычын толын огыл,

мый молан толмыжым чарныш, шонем, вот молан толмаш уке-с, пеш йӧра тыгеже. Кызыт ӱдыремат тӧрланаш тӱнгалын. Пеш пуро, пеш пуро.

Богатырь пура тудын деке, уна лиеш. Ик сутка ила, вес сутка ила, кумшо суткаштыже ойла: „Ынде мыланем каяш кӱлеш, чеслан, кумыллан пеш тау“,—манеш. Кугыжан ӱдырлан Мишка Томат пеш келшен.

— Мишка Тома, мыйым марлан нал?

— Тыйым мый марлан ом нал, мый тыланет шке йолташем колтем, тудо тиде вургемымак чиен, тиде имнешак шинчын, тый декет толеш, тый тудым пурто.

Кая ынде Мишка Тома мӧнгеш, кушан Иван царевичым коден. Кая ик суткам, вес суткам, ик арням кая, вес арням кая. Тылзым кая, вес тылзым кая, кумшым кая, вара Катун ӱдыр деке лектеш. Тушто кӱтӱзым, вольыкым кӱтен коштшым, ужеш. Мия туддеке чакырак Мишка Томат—Иван Царевичым пала да йодышташ тӱнгалеш:

— Тиде кӧн вольыкым кӱтен коштат?

— Тиде шкенан озан, Катун ӱдырын.

— Кызыт тудо кӧн дене ила?

— Шке кум богатырьже дене ила.

— Тыйже кушечын улат?

— Мый мӱндырч толшо улам, ӱдыр ончаш толшо Иван царевич улам.

— Кӧ тыйым конден тышке?

— Мыйын сай йолташем ыле, тудо мый денем конюхлан шоген, тудо тышке конден.

— Кузе тудын лӱмжӧ?

— Мишка Тома.

— Кызыт кушто тудо?

— Мый дечем тышечын каен, тудо ала кушто, ом шинче кызыт.

— Мишка Томаже мыяк улам, Иван царевич, адак ик гана чаманен ончем тыйым.

Иван царевич изи азала шортын колтыш, онышкыжо изи икшывыла тӧрштыш.

— Кудаш тиде кӱтӱзӧ вургеметым, мыйын вургемем чий, тиде имньым кушкыж да кае, куш тиде имне тыйым нангая, тушко кае. Вот тушто тыланет ӱдыр уло, тый тудым нал, тушто тыйын пиал!

Иван царевич Мишка Томан вургемжым чиен, имне ӱмбакше кӱзен шинчеш да кая. Миен шуэш, пура тудо кугыжа деке, ӱдыржым марлан налеш. Мишка Тома Иван Царевичын кужу солажым налеш, тудын вургемжым чия, чапле кугу ӱш-

кыж-шамычшым кок шагат коклаште солаж дене пуштын пытара. Катун ӱдырет шке пӧртшӧ гыч ужеш:

— Мо тугай, мемнан кӱтӱзына орен мо? Мий тудын деке, кузе кӱтышашым ончыкто!

Ик богатырьжым колта кӱтӱзӧ дек. Богатырят имньым кушкыжеш, пеш кудал толеш ынде кӱтӱзӧ дек. Мишка Томат тудын ваштареш солажым виктарен шогалеш. Богатырь миен шуэш, Мишка Тома солаж дене рашкалтен колта, богатырьын вуйжо ковшта вуй гае миялден возеш. Катун ӱдыр тудым ужеш шке окнаж гычын.

— Мемнан кӱтӱзына орен, кызытак кай тудын деке!

Вес богатырьжат имньым кушкыжеш да мардежла кудал колта. Мишка Тома тудын ваштареш солажым виктарен пышта. Миен шуэш богатырет, Мишка Тома солаж дене рашкалтен колта, богатырьын вуйжо ковшта гае волен возеш. Катун ӱдырет тидымат ужеш, ушыжо каен колта.

— Ынде тый кае тудын деке, орен ала мо тудо!

Кумшо богатырьжым поктен колта Мишка Тома деке. Тудыжат имньыжым кушкыжеш, мардежла кудалеш тудын деке. Миен шуэш, Мишка Тома тудым солаж дене рашкалтен колта, тудын вуйжо ковшта гае лийын возеш. Катун ӱдырат ӧрын, имне ӱмбаке кӱзен шинчеш, Мишка Тома деке мардежла кудал мия. Мишка Тома тудым имньыж ӱмбач шӱдырен волта, солажым лукын куча, пеле колымешкыже кыра.

— Мый Иван царевич омыл, мый Мишка Тома улам!

Тыге кырымекыже мӧнгыжӧ каятат, Мишка Тома тудым марлан налеш, сӱаным ыштат, менчаялтыт. Индеш эрган, индеш ӱдыран лийыныт.

Йомак умбак, мый тембак.

3. Шӧртньӧ ӱпан мотор Василиса

Ожно, ик кугыжан олаште, ик купеч 12 магазиным кучен илен. Тудын Иван лӱман ик эргыже, кум ӱдыржӧ улмаш. Колаш тӱналмекыже, эргыжлан тыге каласен коден:

— Эргым, ынде вашке мый колем, тый акат-шамычым марлан ит пу, шкат ӱдырым ит нал.

Тыге ойла да купеч колен колта. Вот илат ынде ик ийым, вес ийым, кумшо ият эрта, шыже шуэш. Ик гана нуно кочкын шинчат ынде, трук кугу толкан мардеж тӱналеш. Окнам „лоч-лоч-лоч" пералта.

— Иван, купеч эрге, тый акатым марлан пуэт але уке? Пуэт гын, вашке чиктен лук, от пу гын, тыланет пеш сайжак ок лий!

Иван шона-шона: „Курымым вет ака-шамыч дене илаш ок лий, ачам кӱштен огыл гынат, пуыде ок лий“.

Акажым вашкерак чиктен луктеш, кугу мардеж чот гына пуал колта, акаже шинча гыч йомеш. Иван кок акаж-шамыч дене шинчен кодеш. Ойгырат ынде кумытын пеш. Илен ойго мондалтын шуын гына, адакат ик кастене кочкаш-йӱаш погынен шинчыт, марлан пуымо акаштым ушешышт налын ойлат. Трук адакат кугу тале мардеж тарваныш, окна йымалне адак йӱк шокта, окнам „лоч-лоч-лоч“ пералтыш:

— Иван, купеч эрге, акатым марлан пуэт але уке? От пу гын, шкаланет вуетлан муат вет.

Иванат шоналтыш: „Курымеш ака дене илаш ок лий“,— шоктыш. Акажым чиктышат, капка ончыко лукто, мардеж пуал колта, акаже шинча гычын йомеш. Иван пӧртышкӧ пура, шортыт, ойгырат акашт верч изи акаж дене коктын. Илат ойгырен ик арням, вес арням, кумшым. Тылзымат илат, вара ойгырымыштым чарнат. Илат ынде нуно иктаж кок ийым. Тале мардеж адак Иванын окна йымак толын шуо, окнам „лоч-лоч-лоч,“ пералтыш:

— Иван, купеч эрге, тый изи акатым марлан пуэт але уке? От пу гын, шкаланет вуетлан муат вет, пуэт гын, кызытак чиктен лук тышке!

Мом ышташ, Иван чылт ӧреш, шонаш тӱнгалеш: „Тыге илен ок лий, ик гана кунам гынат марлан пуаш логалеш“. Шона, акажым чиктат, капка ончыко луктеш, тале мардеж пуал колта, акаже шинчаш койдымо лиеш. Иван пӧртышкыжӧ пура, ойгыра, шортеш, шкетын илышташ тӧча ынде. Ойгырен-ойгырен илат, шонен луктеш: „Чу, тыге огыл, мыят иктаж вере каяш возеш, сурт-печым йомдараш тӱкна“,—манеш. Магазинжым ужален пытара, оксам чыка да пийым вӱден, пычалым сакен лектеш да кая суртшо гыч. Кая-кая, оксажым кочкын пытарен. Мӱшкыр пеш шужен. Каен-каен, кугу тенгыз тӱрышкӧ шуын. „Чу, вӱд воктен каен ончышаш, ала иктаж кайыкым лӱен кочкаш муаш лиеш“,—манеш. Каен-каен, тенгызысе ракым верештеш. „Тиде ракым лӱем да кочкам“,—шона. Пычалжым виктара, лӱяш тӱнгалеш.

— Чу, ит лӱй, ала иктаж гана кӱлеш лиям тыланет!—пелешта раке.

Иван пычалжым вачышкыже пышта да ончыко ошкылеш. „Кажныже илынеже, шке чонжым арала“,—шоналта семынже. Кая-кая, варакшым ужеш. Пычалжым шуен, лӱяш тӱнгалеш.

— Иван, ит пушт, иктаж гана пашатлан полшем.

— Кажныже шке чонжым арала, мыйынат кочмем пеш шуэш, вара шужен колаш мо ынде?

Ошкылеш Иван адак ончыко, варакшыжым ок лӱйӧ, тугак

кода. Кая-кая, пӧрткайыкым муэш. Пычалжым виктен, лӱяш тӱнгалеш.

— Иван, кузе гынат ит лӱйӧ, ала иктаж гана кӱлеш лиям?

— Ындыже шужен колем, шужен колашак верештеш!

Порткайыкымат ок лӱйӧ, пычалжым вач̌е ӱмбакше пышта да адакат умбак кая. Кая-кая, вӱд сер воктене кит колым ужеш. Тудым лӱяш пычалжым шуя:

„Тидыжым лӱен кочкамак, мӱшкыремат пеш шужен, колашат шуынам ынде“,—манын шоналта Иван.

— Иван, купеч эрге, мыйым кузе гынат ит лӱйӧ, ит пушт. Ала иктаж поро пашатлан кӱлеш лиям, поро пашам ыштем.

— Ындыже шуженак колем, мом ышташ, мом кочкаш!

Кая-кая, мӱкш пыжашым муэш. „Тидыжын кеч мӱйжым кочкам ынде, тидыжым кочкын изиш мӱшкырем темем“.

— Иван, купеч эрге, кузе гынат мыйын пыжашым ит пытаре, мыят иктаж кӱлеш пашатым ыштем.

— Ну, ынде мыйын илышем пытыш, мом кочкаш, мӱшкырем пеш шуженыс?

Иван кая-кая, пирым вашлиеш. Пычалжым шуя пире ӱмбаке, лӱяш тӱнгалеш.

— Иван, ит лӱйӧ мыйым, иктаж гана кӱлеш пашатым ыштем.

— Тидыжымат лӱяш ок лий, мыланем ынде шужен колашак жап шуын, ужат! Мом ышташ?! Мӱшкыремже пеш шужен!

Иван пычалжым адак вачышкыже пышта да умбак, ончык ошкылеш. Кая-кая, маскам вашлиеш. Маска ӱмбак пычалжым виктарен шогалеш. „Тидыжым лӱемак, жаритлен кочкамак! Эх, мыйын кочкаш обедем толын шуын ынде!“—шоналта. Иван маскам лӱяш гына тӱнгалеш, маска йӱкын кычкыра, айдеме йылме дене ойла:

— Иван, купеч эрге, мыйым ит лӱйӧ кузе гынат. Иктаж кӱлеш пашатымат ыштем еле.

— Уке, уке! Ындыже шужен колашак жап! Тыгак кочкыш кычал каяш ӱнарем уке, ытен. Тыге ынде мыланем шужен колаш пӱрен улмаш.

Иван маскажымат лӱйыдеак кода, кая. Тулеч вара, кум кече кайымеке, кугу чодра покшелне оралтым ужеш. Тушко мия Иван, ончылныжо той дворец шога. Иван тушко пура, кудвече покшелне акаже шога, Иван акажым пала, акажат Иваным пала. Вара тудым пӧртышкыжӧ пурта да пукша-йӱкта, пукшымо кокла гычын Иванлан акаже каласа:

— Иван шольым, ынде тыланет шылашет верештеш, мыйым марием толын шуэш гын, тыйым пуштеш тудо.

Акаже Иваным шылтен гына шукта, марийже толынат шуэш. Пӧрткайык лийын чонгештен толын, пӧрт окна гычын кӱварыш чонгештен пура, кугу богатырь лийын шогалеш.

— Фу-у, вате, мо ен пуш пура?

— Тый шке ен коклаште коштынат да ен пуш нерышкет пура дыр.

— Мӱшкыр пеш шужен, вате, кочкаш кондо вашкерак!

Ватыже ӱстембак кочкышым пога, кочкаш-йӱаш тӱнгалыт. Кочмо годым ватыже марийжылан каласа:

— Воробей Воробьевич, кызыт тышке мыйын шольым толын пура гын, мом ыштет ыле?

— Мом ыштет тудым, нимат ом ыште. Коктын сайын гына йӱаш-кочкаш тӱнгалына ыле. Иктаж арням пайрем семын иле-на ыле.

— Воробей Воробьевич, кызыт тудо тыште, мемнан дене, толын тудо.

— Кызыт кушто тудо? Толжо тышке, пырля кочкаш-йӱаш кондо.

Ватыже кугу шкафым почеш, Иван лектын шогалеш. Воробей Воробьевич тудым сайын вашлиеш, уна семынак сийлаш тӱнгалеш, куш коштмыжым йодыштеш.

— Куш коштат тыге, Иван шольо?

— Мӧнгӧ гыч лектынам да куш шинча онча, куш вуй пура, тушко каем. Ӱдырымат налаш йӧра ыле да...

— Ӱдыр пеш мотор уло, тый только тудым налын от керт дыр. Мый виян, тале богатырь улам, тудын верч кредалынам, но тугак налын кертын омыл.

— Кушто тудо ила, лӱмжӧ кузе тудын?

— Тудо касвел кугыжанышыште ила, тудын деке индеш кугужаныш гоч кайыман, луымшыштыжо тудо ила. Лӱмжӧ Василиса, шӧртньӧ ӱпан. Тудын дворец йырже пеш шуко менге-шамыч шогат. Кажне менге вуйышто айдеме вуй кеча.

Ик арня годым курскаж дене ила Иван уна лийын. Но ынде касвел кугыжанышышке каяш тарвана.

— Иван шольым, айда шергашнам вашталтен чиена, тиде шергаш дене ваш-ваш мо лиймынам палаш лиеш. Тый колаш тӱнгалат гын, пуэн кодымо шергашет кидыштем шемемаш тӱнгалеш, мый колаш тӱнгалам гын, мыйын пуымо шергашем кидыштет шемемаш тӱнгалеш.

Акаж дене шергашыштым вашталтен чиятат, Иван вачышкыже пычалжым сакалта, изи пийжым вӱда, каяш тарвана. Пӧрткайык кӱварышке чонгештен вола.

— Йӧсӧ жап шуэш гын, мыят изиш тыланет полшем. Тиде пыстылем мланде ӱмбалан перзлте веле, тыланет тунам чыла лиеш.

Тыге манын, пӧрткайык Иванлан пурла шулдыржо гыч ик пыстылжым луктын пуа. Кая-кая Иван, арнят эрта, весат эрта, тылзат шуэш, кугу нур покшеке лектын шогалеш. Нур пок-

шелне кугу дворецым ужеш. Дворец деке мия, дворец эртак ший. Кудвечышке пура, ӱдрамашым вашлиеш. Тудо кыдалаш акаже улмаш. Акаже Иваным пала, Иванат акажым пала. Иваным акаже кугу пӧртышкӧ пурта. Кочкаш-йӱаш шында. Пукшен-йӱктен темымекыже, акаже шольыжлан каласа:

— Иван шольым, тый ынде шыл, уке гын, мыйын марием, кугу богатырь Ворон Воронович, толын шуэш, тыйым тудо ала пуштеш.

Акаже шольыжым шылтен гына шукта, окна почылт кая, окна гычын корак чонгештен пура. Кӱварышке шинчеш, кугу богатырь лийын шогалеш.

— Мо тыгае, вате, пӧртыштӧ айдеме пуш уло?

— Мый тыште кум ий илем, тый дечет молым нигӧмат ужын омыл, тый шке айдеме коклаште коштынат да пеленет айдеме пушым конденат дыр?

— Тыгат лийын кертеш, кочкаш-йӱаш кондо!

Ватыже кочкаш-йӱаш пога ӱстембаке, кочкыт пырля. Марийжылан ватыже ойла:

— Ворон Воронович, мемнан кочкын-йӱын шинчымашкына мыйын шольым толын пура гын, мом ыштет?

— Мом ыштем, иктаж арням йӱына ыле, молым нимомат ом ыште.

— Ворон Воронович, тудо кызыт тыште вет, таче тудо мемнан деке толын.

— Кушто кызыт, каласе, тышке толжо!

Акаже шольыжым шылтымаш гычше луктын конда. Йӱыт-кочкыт, кутырат ынде пеш.

— Иван шольым, куш тыге коштат, куш кает тыге?

— Мый шкаланем ӱдырым кычал каем, индеш кугыжан гоч каяш лектынам, луымшо кугыжанышыш каем. Шӧртньӧ ӱпан мотор Василисам налнем.

— Уке, шольым, тыланет тудым налаш лийшаш огыл. Мый кугу богатырь улам гынат, налын кертын омыл. Тыланет лийшаш огыл тудо. Тудын дворецше йыр кугу менге-шамыч шогат. Менге еда айдеме вуй. Капка тӱрыштыжӧ ик менгыже айдеме вуй деч посна шога. Ӱдыр налаш мийыше-шамычым тюрьмашке петыра да вара менгыш сакала. Вара тюрьмашке весым петыра.

Ик арням йӱыт-кочкыт Ворон Воронович шольыж дене коктын. Иван каяш тарвана.

— Иван шольым, айда шергашнам вашталтен чиена?

— Молан вашталташыже кӱлеш?

— Тиде шергаш дене мо лиймынам ваш-ваш пален шогена вара. Тый колаш тӱнгалат гын, мыланем пуэн кодымо шерга-

шет кидыштем шемемаш тӱнгалеш, мый колаш тӱнгалам гын, тыланет пуымо мыйын шергашем кидыштет шемемаш тӱнгалеш.

Шергашыштым вашталтен чият. Иван каяш тӱнгалеш. Ворон Воронович кӱварышке тӧрштальтен шогалеш, корак лиеш. Пурла шулдыр йымачше Иванлан пыстылжым луктын пуа.

— Мыят тыланет изиш полшем. На, тиде пыстылем помышышкет пыште, йӧсӧ жап шуэш гын, тиде пыстылым мланде ӱмбалан пералте.

Пыстылым налешат, Иван помышышкыжо пышта. Пычалжым вачышкыже сакалта, изи пийжым вӱда, котомка дене кочкышым тупышкыжо сакалта, лектеш да кая. Кугу чодра дене кая. Ик кечым кая, вес кечым кая. Арнямат кая, весымат кая, тылзат шуэш, кугу нур покшеке лектын шогалеш. Мӱндырнӧ ӱжарам ужеш. Эше кая, суртым ужеш. Сурт деке мия— шӧртньӧ дворец! Тушко пура, кудвечыште изи акажым ужеш. Акаже шольыжым пала, тудым пӧртышкӧ пурта, пукшаш-йӱкташ тӱнгалеш. Акаже шольыжым пукшен теменат шуктен огыл, кочмо лугычак тудлан каласа:

— Шольым, мый тыйым шылтем, мыйын марием толеш.

— Шольыжым шылтен гына шукта, кугу окна почылт кая, Сокол Соколович чонештен пура, кӱвар ӱмбаке шинчеш, вара кугу богатырь лийын шогалеш.

— Мо неш ен пуш пӧртыш погынен? Ала иктаж ен тыйын декет толын?!

— Ой, йӧратыме марием, тыште кум ий лиеш илем, тый дечет молым нигӧмат ужмаш уке. Тый ен коклаште коштынат да ен пушым конденат пеленет.

— Тыгат лийын кертеш. Ну, кочкаш-йӱаш пого, мӱшкыр неш шужен.

Кочкаш пога ватыже ӱстембаке, пукшаш-йӱкташ тӱнгалеш марийжым. Кочмо кокла гыч марийжылан каласа:

— Сокол Соколович, мемнан кочкын шинчымашкына шольым толын пура гын, мом ыштет?

— Эй, ораде, мом ыштем тудым, иктаж аркям сайын кочкын-йӱын илена ыле туддене.

— Шольым таче мемнан деке толын, тудым мый шылтенам.

— Молан шылтенат? Айда кондо, пырля кочкына-йӱына!

Ватыже шольыжым шылтымаш гычше луктын конда, кочкаш шындат пырля тудым.

— Иван шольым, тый куш тыге кает. Мом коштат?

— Мый ӱдырым кычал каем, ӱдырым налнем. Индеш кугыжан гоч луымшо кугыжанышке каем. Тушто Василиса ила, ӱпшӧ шӧртньӧ.

— Тый тудым налын от керт, очыни. Мый кугу богатырь Сокол Соколович улам гынат, тудым налын кертын омыл. Ту-

дын дворец йырже менге-шамыч шогат, кажне менгыште—айдеме вуй. Тудо ӱдырын чеверлыкше шуко каче-шамычын чонштым йӱлалтарен. Кажныже тудым налаш шонен. Налаш мийыше качымарийым тудо тюрьмаш петыра да колымешке тушечын ок лук, колымекыже, менге вуйышко вуйжым луктын сака, олмешыже тюрьмашке весым петыра. Капка тӱрыштыжак тудын ик менгыже шога, иктаж колышо качымарийын вуйжым кераш ямде. Тудо тыйын вуетымак вучен шога дыр.

Иван кочкеш-йӱэш, каяш тарвана. Акаже корныштo кочкаш котомкашкыже чесым пышта.

— Иван шольым, айда шергашнам вашталтена.

— Молан вашталташыже?

— Тиде шергаш дене илышнам пален шогаш лиеш. Тыйын пуэн кодымо шергашет кидыштем шемемаш тӱҥалеш гын, тыйын колаш тӱҥалметым палдара, мыйын пуымо шергашем тыйын кидыштет шемемаш тӱҥалеш гын, мыйын колаш тӱҥалмем тыланет палдара.

Шергашыштым вашталтен чият. Иван котомкажым тупышкыжо сакалта, пычалжым вачешыже сака, изи пийжым вӱда, каяш тарвана. Сокол Соколович кӱвар ӱмбак тӧршталта, сокол лиеш. Иванлан пурла шулдыр йымачше ик пыстылым луктын пуа.

— Иван шольо, мыят тыланет изишак полшем, тиде пыстылем помышкет чыке, пешак чӱдыш шуат гын, тиде пыстылем мланде ӱмбалан пералте, тунам тыланет чыла лиеш.

Иван Соколын пуымо пыстылжым помышкыжо пышта, лектын кая. Кая-кая, ик кечым кая, вес кечым кая. Арням кая, весым кая, тылзымат кая, вес тылзат шуэш—эре чодра дене кая. Иван алят корныштo. Лектын шогалеш мотор Василисан олыкышкыжо. Тушто тудо кугу дворецым ужеш, дворец йыр менге-шамыч шогат, кажне менгыште—айдеме вуй. Капка тӱрыштӧ гына ик менге яра шога. Иванат шоналта: „Тиде менге мыйын вуйымак вучен шога дыр?“—манеш. Корныштo кошкыштын-кошкыштын, ноенат пытен, мӱшкыржат шужен, кочкышыжат пытен. Иван мланде ӱмбак шинчеш. Воробей Воробьевичын пуымо пыстылжым помышыж гыч луктешат, шаршудеш пералта.

Латкок ӱдыр-шамыч лектын шогалыныт, Иван ончылан сукен возыт.

— Иван, купеч эрге, тыланет мо кӱлеш? Ме тыланет чыла муына!

— Мыланем кочкаш-йӱаш кондыза. Кайык шӧр деч молыжо чыла кӱлеш. Музыкат лийже. Те, ӱдыр-шамыч, мураш-кушташ тӱҥалза!

Тӱрлӧ чесым чумырат, ӱстембал тич лиеш. Иван ик стакан йошкар аракам тема да кычкырал колта:

— Виян лийже мемнан богатырь Воробей Воробьевич!

Музык шокташ тӱҥалеш, ӱдыр-шамыч мурат, куштат. Шӧртньӧ ӱпан мотор Василиса шке дворецше гыч тиде йӱкланымашым, музыкым колеш.

— Мыйын кугу олыкыштем мо пеш кугу йӱкланымаш, музык шокта? Мийза, кӧ тушто коштеш, тышке шӱдырен кондыза!

Слуга-шамыч тушко кает. Миен шуыт.

— Мемнан олыкеш тыгай йӱмаш-кочмашым ышташ, музыкым погаш кӧ шӱден?! Кӧн лӱм дене тыгай пайремым ыштылат тый?

— Мый тыште богатырь Воробей Воробьевич лӱм дене тыге пайремым ыштылам.

Слуга-шамыч чыла погат да Иваным тюрьмашке нангаен шындат. Тюрьмаште калык тичак. Генералет, королет, принцет тушко верештын улыт. Суткалан кренга киндым, кренга вӱдым йӱыт.

Иванат кас марте ен-шамычын койышыштым ончен коштеш. Кас лийын гына шуэш, купеч эрге Иванет помышыж гыч пыстылжым луктеш, пералта. Ончыкыжо Воробей Воробьевичын луаткок ӱдыржӧ лектын шогалыт.

— Мо кӱлеш тыланет, Иван?

— Мыланем нине петыралт кийыше-шамычын ӱпыштым тӱредаш иктажым кондыза, уке гын, ӱпышт пеш кужу лийын, вара чияшышт чыла кондыза, йӱаш-кочкаш кайык шӧр деч молыжым чыла кондыза!

Пондашым, ӱпым тӱредме вер почылт шинчеш. Тюрьмаште шинчыше-шамыч пондашыштым нӱжыт, ӱпыштым тӱредыт, ожно мом чиен коштын улыт, тугай вургемым чиен, тӧрланен шогалыт, вара кочкаш-йӱаш погынен шинчыт. Аракаштат шуко уло, тулеч моло чесыштат пеш шуко уло. Иван аракам темкален, кажныжлан шында, чыланат арака чаркам налытат, шогалыт.

— Айста мемнан виян, тале богатырь Воробей Воробьевич лӱмеш йӱына! Виян лийже мемнан богатырь Воробей Воробьевич! Музыкым шоктыза, куштыза, мурыза!

Мотор Василиса шке комантыштыже шинчышыжла тюрьмаште йӱкланымым колеш, слуга-шамычым тӱкален колта.

— Кӧ мыйын тюрьмашкем аракам, музыкым пуртен?!

Слуга-шамыч пурен шогалыт тюрьмашке, ӧрыт.

— Тюрьмашке кӧ аракам пуртен, кушечын тынар чесым поген улыда?

— Мемнан таче угыч толшо енгна онча, тудо чесым поген.

Слуга-шамыч Иваным ӱжыктат:

— Иван, тый кӧн лӱм дене тыгай пайремым ыштылат?

— Шкенан виян, тале богатырь Воробей Воробьевич лӱм дене туге ыштем.

— Мемнан оза ӱдырлан тиде погетым ужале.

— Тиде пого тендан ӱдырлан ужалышашлык огыл.

— Вара могай аклан пуэт?

— Нимогай акланат ом пу!

Слуга-шамыч сырат, Иван деч пыстылжым шупшын налыт. Иванын йолташ-шамычше пеш чаманат тудо пыстылжым. Ушо погетым, чесетым кочкын пытарат, ик кренга кинде дене да ик кренга вӱдышт дене шинчен кодыт.

Вес кас шуэш. Иван моло йолташышт дечын йодеш:

— Айста таче адак ик пайремым ыштена?

— Сенгет гын, ыште, мыланна пайрем кӱлеш.

Иван помышыж гыч Ворон Вороновичын пыстылжым луктеш, ӱстембалан пералта. Ончыкыжо луаткок ӱдыр-шамыч лектын шогалыт.

— Иван, мо кӱлеш тыланет?

— Мыланем аракам кондыза, чесым погыза, музыкат лийже!

Иванын йодмыжо почеш ӱдыр-шамыч чыла погат. Тюрьмаште улшо калык чыланат арака чаркам кучен шогалыт.

— Виян лийже мемнан кугу тале богатырь Ворон Воронович!

Калык мураш, кушташ тӱнгалеш. Тиде лӱшкымет мотор Василисан комантышкыже шумеш шокта. Тудо адак слуга-шамычыштым ӱжыкта, тюрьмашке лӱшкышӧ-шамыч дек колта:

— Кӧ адак мыйын тюрьмаштем тынар лӱшка? Кӧ нунылан шӱден пайремым ыштыл кияш!

Слуга-шамыч тюрьмашке куржыт, миен пурат.

— Кӧ таче тиде пайремым ыштен?

— Тенгече толшо купеч эрге Иван ыштен.

Слуга-шамыч шке декышт кычкыралыт. Иван толын шуэш.

— Кӧн лӱм дене тиде пайремым ыштенат, кӧ шӱден тыланет?

— Тиде пайремым Ворон Воронович лӱм дене ыштенам, вот тудын пыстыльже.

— Тиде сатум тый ужале.

— Тиде сату ужалышашлык огыл.

— А вара кузе пуэт?

— Нигузеат ом пу!

Слуга-шамыч Иван деч кокымшо пыстылымат шупшын налыт. Калык пыстылым пеш чаманен. „Суткалан кренга киндым кочкаш тӱнгалман“,—манын.

— Пого пытымешке тӧчен ончышаш, вара мо лиеш.

Кумшо каслан Иван адакат пайремым ышта: йӱын, кочкын,

пеш кугу йӱкланымашым ыштат. Василиса тидым адакат колеш. Слуга-шамычшым тӱкален, тюрьмашке поктен колта.

— Мыйын тюрьмашкем кӧ аракам пуртен? Кӧ тынар кушты маш-мурымашым ышта?

Слуга-шамыч тюрьмашке куржыт, калык деч йодыт.

— Кӧ тыште тыланда тынар аракам йӱкта, пайремым кӧ ышта?

— Кызыт толшо купеч эрге тиде пайремым ышта.

— Иван, тый могай амал дене тиде пайремым ыштылат?

Слуга-шамычлан Иван пыстылжым луктын ончыкта.

— Мыйын амал теве тиде. Теве тиде пыстыл ышта, кугу богатырь Сокол Соколовичын пыстылже.

— Тиде пыстылетым ужале.

— Тиде пыстыл ужалышашлык огыл, а мотор Василиса мыланем марлан кая гын, тудлан пуаш лиеш.

Слуга-шамыч кает, Василисалан мо шот дене тюрьмаште пайрем лиймым, кузе лиймым миен каласат, Иванын ойжымат каласат. Василиса тудым шкеж дек ӱжыкта. Иван тудлан пеш келша, марлан каяш сӧра. Эрдене коктынат тюрьмашке кает. Тюрьмасе уло калыкым луктын колтат. Иван шкак тюрьма омсам почеш. Калыклан ик тӱжем тенге гыч оксам пуэда. Калык тудлан таум ыштен лектын кает. Тулеч вара Василиса Иванлан чыла сурт кӧргыжым ончыкыл коштыкта. Ончыктыл коштмыжо годым ик чуланышкыже нигунамат пураш шӱден огыл, ончыктыл коштмыжо годымат тушко пуртен огыл. Икана Иван Василисан пураш шӱдыдымӧ чуланышкыже почын пурен шкетак. Василисаже пӧртеш кодын. Тушко почын пура ынде, тушто айдеме ӧрдыж лу гычын сакыме кеча. Тудо айдеме Иваным сӧрвалаш тӱналын: „Кузе гынат вес ӧрдыж лушкем вашталтен саке“,—манын сӧрвален. Иванет тудым чаманен да сакыма гычын волтен. Айдеме тушагынак йомын. Иван ӧреш. Тӱкыла да пӧртышкӧ пура. Пӧртыштат ватыже уке. Ойгыраш тӱналын, „мо тыгай лийын?“ шона. Пӧртеш кодшо ватыжат йомын. Ватыжым Кощей бессмертный нангаен.

Иванат пийжым вӱда, пычалжым сака, кугу сурт гычын лектеш да кая. Кая-кая, кугу корно дене кугу чодрашке пура. Чодра дене кая-кая, изи олыкышко лектеш. Олыкышто изи пӧртым ужеш. Иван тушко пура, конга ӱмбалне кугу шонго кува кия.

— Куш коштат тыге, куш кает?—манеш кува.

— Ала куш каем, ала куш лектынам, шкат ом пале. Мыйын ватем йомын, шӧртньӧ ӱпан мотор Василисам. Мый тудым кычал каем. Ала кушто муаш тудым?

— Тудым Кощей бессмертный нангаен. Тудым сакыме гычын молан утаренат, тудлан илашыжат кум час веле кодын

ыле, ынде тудын верч тый пеш кугун орланет. Таче тый мый деранем мален кае, эрла мыйын акай деке кае, тудо Кощей бессмертныйым утларак пала, ойым пуа.

Иван мален кынелеш, кочкеш-йӱэш, каяш тарвана.

— На, тыланет мундырам пуэм, тиде мундыра куш кая, тый тушко кае почешыже.

Иванат мундыра почеш ошкылеш. Кая-кая, изи олыкышко кас велеш лектеш. Олык покшелне изи пӧрт шинча. Иван изи пӧртышкӧ пура. Конгамбалне кугу шонго кува кия.

— Куш тыге кает, эргым?

— Куш каем, куш пурем—шкат ом пале.

— Шижам, шижам, тый куш кает. Тый Василисам йомдаренат, тудым кычал кает. Таче воч да мале, эрла куш кайышашым, мо ыштышашым шке каласен пуэм.

Иван тушакын малаш кодеш. Эрдене кынелеш Иван, каяш тарвана, кува ойым пуаш тӱнгалеш:

— Тыйын ватетым, мотор Василисам, Кощей бессмертный нангаен. Тудым кычалын кум ий кает гынат, от му. Первояк, шканет каяшет имньым му. Имньым налашет ойым пуэм. Тый акай деке кае, тудын деке кӱтӱзылан пуро. Тушто кум кечым кӱтен коштат гын, кум кече гычын йӧратыме чомам нал. Кӱтен от мошто гын, акай пешак шыде кува, тыйын вуетым кочкеш. Тыланет корным муаш йолташым пуэм, мундырам. Мундыра куш кая, туш кай. Иван дечын ончыч кува порсын мундырам луктын колта. Иван мундыра почеш ошкылеш. Кая-кая Иван чодра дене, каслан изи олыкышко лектын шуэш. Изи олыкышто изи пӧрт шинча. Иван тушко пура.

— Молан толынат, эргым?

— Кувай, мый тый декет луаткок вӱлетым кӱташ тольым.

— Йӧра, йӧра, эргым. Мыйын вӱльӧ-шамычем чыланат тӱжӧ улыт. Кум суткам кӱтен мошшет гын, чомам ыштымекышт, ик чомажым, йӧратыметымак пуэм.

Иван когыльо ден вӱдым кочкеш, изи пийже дене коктын изи тошкалтыш йымак пурен возыт. Эрдене кува кычкырен кынелта, вӱта гычын луаткок вӱльыжым луктеш. Иванлан кужу солам пуа, олыкышко поктен колта. Олыкышто вӱльӧ-шамыч нерыштым „кжок" ыштен, чумедыл-чумедыл кудал пытат, Иван шортын-шортын кычалеш. Кужу кече мучко ноен пыта. Чодра гычын маска лектеш: „Тый мыйым колыма гычын утарышыч, ынде мыят тыланет полшем",—манеш.

Маска чыла игыже-шамычым кычкыралеш, вӱльӧ-шамычым Иван деке авырен кондаш каласа. Маска иге-шамыч луаткок вӱльым Иван деке авырен кондат. Иван кува деке кастене имне-шамычшым намиен петыра.

— Кувай, вӱльӧ-шамычетым конден петырышым.

Кува лектын ончалеш имне-шамычшым. Имне чыланат вӱташгышт шогат. Кува Иваным пукша-йӱкта, малашат вакшышке пышта. Пелйӱд туралан кува вӱташке кая, имне-шамычшым давай кушкедаш:

— Мо иялан толын улыда, мый тыланда ойленам вет, эре чодрашке кудалза, маньым, кӧ тендам поктен конден? Эрла эрдене луктын колтем, чыланат кугу пасушко кудалза, иктат мӧнгӧ ида тол!

Эрлашыжым эрдене Иван кынелеш, кува тудлан вӱд ден когыльым пукша. Пасушко имньыжым кӱташ луктын колта. Имне-шамыч пасушко кудал лектын, нерышт дене „кжок" ыштатат, чумедыл-чумедыл кудал пытат. Иван адак изи рвезе тай шортын колта: „Ой, мом ыштем, куш пурем ынде, кува вуем кочкеш",—манеш. Шортеш-шортеш да улнен мален колта. Мален помжалтеш, кечат волен, мӱшкырат пеш шужен, имне-шамыч иктат уке. Иван адакат изи гай мӱгырен шорташ тӱнгалеш. Ваштареш пире кудал толеш.

— Молан пеш шортат, Иван? Шарнет, ожно тыланет полшаш сӧренам, кызыт тыланет полшаш толынам.

Кугу пире ешыжым поген конда, Иванын имне-шамычшым поктен кондаш каласа. Пире-шамыч имне-шамычым поктен кондат. Иванетат пеш куанен, кува деке имне-шамычшым поктен толеш. Вӱташке петырен шында.

— Кувай, имне-шамычетым чылаштымат вӱташке петырышым.

Кува Иванлан вӱд ден когыльым пуа, вара малаш пышта. Кува пелйӱдлан адакат вӱташке кая, вӱльӧ-шамычым пеш чот кыра:

— Молан шылын кудалын одал, мый тыланда каласышым вет, чыланат кугу пасушко кудалза, маньым.

— Ме чыланат кудална, пире-шамычым вашлийна, тевете нуно мемнам кочкыт, Иван деке кудал толын шуна.

— Эрла ынде чыланат южыш чонгештен пытыза, иктат мӧнгӧ ида тол.

Эрдене Иван кынелеш, кува тудлан когыльо ден вӱдым пукша. Иван вӱльӧ-шамычым пасушко луктеш. Нуно чыланат кайык лийын, кӱшкӧ чонгештен кают. Иван ӧреш, чон йӧсыж дене шортын колта: „Ынде мом ыштем, куш пурем, кува ынде вуем кочкеш". Иван шортын улна да мален колта. Маленат помжалтеш, кечат касвелыш каен, имне-шамыч иктат уке улыт. „Мом ыштем, куш пурем?"—Иван адак улнен шорташ тӱнгалеш. Тунам лачак тудын ваштареш мӱкш ава чонгештен толеш.

— Иван, молан тынар шортат? Шарнет, мый ожно тыланет полшаш сӧренам ыле, кызыт тыланет полшаш толынам.

Мӱкш ава чыла ешыжым пога, кӱшкӧ чонгештен каен пытат, имне-шамычым южышто чот гына пӱшкылаш тӱнгалыт. Имне-шамыч Иван деке кудал толыт. Иван нуным кува деке поктен конден, вӱташке петырен шында.

— Кувай, имне-шамычетым чылаштымат конден петырышым.

— Но, эргым, имньым тый кӱтен моштет, эрла тыланет йӧратыме чоматым пуэм. Тыге кӱтыметлан пеш тау!

Иван кочкеш-йӱэш, малаш пурен возеш. Пелйӱд жан шуэш, луаткок вӱльӧ луаткок чомам ыштат. Кува луатик чомажын шӱмжым пӱчкешат, ик чомалан чыла шында. Иванын изи пийже тошкалтыш йымалне мален кийышыла колын, куван ыштыл коштмо пашажым чыла ужын. Иван эрдене кынел лектеш, изи пийже туддеке кудал мият:

— Иван изай, тыланет таче кува чомам пуа, тый волак йымалне пӧрдал кийыше осал чомажым нал.

Кува кынелеш, Иваным вӱташке вӱден нангая.

— Теве, эргым, кудо чомам йӧратет, тудыжым нал, чома-шамычем пеш мотор улыт.

Иван ик чомам вӱчкалта, весым вӱчкалта, луатик чомам онча, вара волак йымалне пӧрдал кийыше чомам ужеш.

— Кувай, тиде чоматым пуэт гын йӧра, мый тудым йӧратем. Мыланем тудо кушкын шуэш гын, йӧра.

— Эргым, тыйын ушэт уло аман. Тиде чомам налнет гын, кыне нурым курал-ӱдӧ. Ик пачаш курал, тырмале, вара ик шокте нӧшмым ӱдӧ. Тулеч вара кок пачаш курал, тырмале, вара ик шокте нӧшмым ӱдӧ. Тулеч вара кок пачаш эре курал-тырмале. Мые нӧшмым шотлен пуэм. Тудо пуымо нӧшмем погеп пуэт гын, волак йымалне пӧрдал кийыше чома тыланет лиеш. Тиде пашам ыштен от керт гын, мый тыйын вуетым кочкам.

Иван имньым кычка, кыне нурым куралеш, тырмала. Вара нӧшмым ӱда, вара кок пачаш куралеш да тырмала. Вара шоктем налын шинчын, мландыште удыркала. Ик пырчымат огеш му, йӱкын шортын колта. „Ынде вуемлан иже шуэш аман“,—шоналта. Пӧрткайык тӱшка чонгештен толеш.

— Иван, пешак ит шорт, меат тыланет полшена,—чыланат кыне нурыш волен шинчыт, чыланат нӧшмым погаш тӱнгалыт. Шоктешке икте намиен пышта нӧшмым, весе намиен пышта. Шокте темешат. Иван куанен гына нӧшмым шокте дене кувалан намиен пуа.

— Кува, нӧшметым поген кондышым.

Кува нӧшмым ончыкыжо оптал шинчеш, шотлаш тӱнгалеш. Шотла-шотла, ик пырче ок сите.

— Ынде вуетым кочкам, ик пырче нӧшмем ала куш чыкенат.

Иван мӱгырен гына шорташ тӱҥалеш. Тӱгӧ лектеш. Пӧрткайык-шамыч леведыш валне пыстылыштым виктарен шинчат. Леведыш вак ончалеш, шортын мӱгырен сӧрвала:

— Тендан кӧ кугуракда? Мыйын ик пырче нӧшмӧ ок сите, кува ынде мыйын вуем кочкеш.

Кайык-шамыч шке коклаштышт чогымалташ тӱҥалыт „чыге-чого“, ик кайыкым пеш шулдырышт дене кырат. Тудо кайык ик пырче нӧшмым умшашыже шылтен коден улмаш. Кайык коклаште кугураклан коштшыжо Иванлан волтен пуа нӧшмым. Иван пешак йывыртен, кува деке пура, нӧшмым пуа. Куват Иваным вӱда да вӱташке нангая. Тушто чомалан изи шӧрмычым чикта, Иванын кидышкыже кучыкта.

— Тиде чомам сайын ончет гын, поро чома лиеш. Кеч могай йӧсылык гыч тыйым утарен кертеш.

Иван чомам вӱден луктеш, куван сурт гыч лектын кая. Кая-кая, кугу олыкышко лектеш.

— Иван, мыйын вуем гыч шӧрмычым кудаш, але мый шӧрмычымат нумал ом керт, вием уке. Мыйым поро волыкым ыштынет гын, кум суткалан кумык воч да тарваныде кий. Кеч кӧ толжо, кеч кузе лӱдыктылжӧ, тый нимаят ит тарване. Кум сутка гычын мый шке тый декет толам, вара тыйын ӱпетым кум гана шупшылам.

Иван кумык пурен возеш, чома кугу пасушко кая. Кум сутка эртымеке, чома Иван деке кудал толеш. Иваным ӱпшӧ гыч кум гана шупшылеш, Иван тӧрштен кынелеш. Онча—ончылныжо чолга чапле имне шога.

„Иван, ынде шӧрмычым чикте! Ынде мый шӧрмычым нумал кертам“. Иван шӧрмычым чикта, вӱден кая. Каен-каен ноен. Иванын имньыже ӱмбак кӱзен шичмыже шуын.

— Иван, мыйын ӱмбак шичнет гын, тый адак ик куд суткалан кумык пурен воч, тарваныде кий. Куд сутка эртымеке, мый шке тый декет толам да кум гана ӱпетым шупшылам.

Иван куд суткалан кумык пурен возеш, кийымыж годым шучко-шамыч тудым пушташ тӧченыт, Баба яга колтен. Куд сутка гычын имне кудал толеш, Иванын ӱпшым кум гана шупшылеш, Иван тӧрштен кынелеш, ӧреш. Ончылныжо шулдыран имне шога!

„Ынде, Иван, ӱмбакем кӱзен шич. Ынде нумал кертам тыйым“. Иван имньыж ӱмбак кӱзен шинчеш, оржам сайракын пӱтырен куча. Имне тале мардеж гай, кайык гай чонгешта. Кают-кают, пеш торашке шуыт. Имньыже Иванлан адак ойла:

— Иван, адак латкок сутка кумык киет гын, мый адакат талырак лиям, тӱняштат тугай имне ок лий. Вара тунам латкок тӱжем меҥгым ик суткаште каен кертам. Тый только тарваныде кий, кеч могай лӱдмашым ончыктат гынат, ит тар-

ване. Луаткок сутка гычын мый шке тый декет толам, вара тыйын ӱпетым кум гана шупшылам, тый тунам гына кынел.

Иван имньыж ӱмбач вола да кумык луаткок суткалан пурен возеш. Кийымыж годым тудым тӱрлынат лӱдыктылыт, пушташ толашат, пила денат пӱчкаш толашат, Иван тарваныде кия. Луаткок сутка эртымеке, имне кудал толеш, Иванын ӱпшым кум гана шупшылеш. Иван тӧрштен кынелеш, ончылныжо, ӧрат, тугай имне шога. Кок оржаже гыч кок шулдыр кушкын. Иван имньыж ӱмбак кӱзен шинчеш.

— Иван, ынде тыйым мый Кощей бессмертный дек нангаем. Шӧртньӧ ӱпан мотор Василисам ме тудын дечын шупшын налына.

Каят ынде, чодра дечын кӱш кӱзат, пыл дечын лапканрак каят. Кощей бессмертный дек вашке шушаш улыт. Кощей бессмертныйын дворецше пеш мотор, кугу. Василиса окна гыч ончен, ойгырен шинча. Кощей бессмертный чодраш пуруаш каен. Иван имньыж дене мнен шуэш тудын дворец деке, мотор Василиса тудын ваштареш куржын лектеш. Иван тудым имне ӱмбакше кӱзыктен шында да шке декыже кудалыт. Кощей мурым муралтен, чодра гычын пуым конда. Имньыже Кощейлан ойла:

— Молан мурет тый?

— Молан мураш огыл, мотор Василиса мыйын лийын вет, санденак эре мурымем веле шуэш. Тудын верч мый кумло кум ий пел ӧрдыжыштем кеченам вет. Кызыт мончаш олтем, олтен эмлалтам.

— Арам ит муро, Василисам купеч эрге Иван нангаен.

— Тудо имньыжым кушто муын?

— Тудын имньыже мыйын шольым. Тудо пешак поро вольык лийын.

— Вара тудым поктен шуына але уке?

— Але мончашкет олтен пуро, кане, коч-йӱ, вара каена.

Мӧнгӧ толеш Кощей, мончаш олтен пура, кана, коч-кеш-йӱэш, вара имньыжым кушкыжеш да кудалеш Иван почеш. Василиса иктаж вич менге коклам гына миен шуын огыл суртышкыжо, Кощей тудым поктен шуын. Кугу йӱкшӧ дене кычкырал колта:

— Шого, Иван, кӧм шолыштынат? Тыйым мый поктен шуам вет!

Кощей Иваным поктен шуэш, Василисам поген налеш. Иваным кӱшкӧ шуэн колта. Иван мландышке волен вочшаш годым тудым Кощей онжо гыч руалтен куча.

— Шарнет, пел ӧрдыж луыштем кечымем годым тыйым сӧрвалышым. Тый мыйым мучыштарышыч да мый тунамак йомым. Вот кызыт тыйым ик гана колымаш гычет утарышым.

Кощей имне ӱмбакше Василисам кӱзыктен шында да мӧнгыжӧ кая. Почешыже Иван кудалеш. Кая-кая, Кощей деке мнен шуэш. Иван мийыме годым Кощей адак мончалан пу руаш кайыше лийын. Василиса тудын мийымым окна гычын ужын да ваштарешыже куржын лектеш.

— Иван, кузе гынат мыйым тышечын нангае, мый тыште илен ом керт.

Иван Василисам имне вакше шында да кудалеш. Кощей чодра гычын пӧртылеш, мурым муралта.

— Молан мурым мурет, Кощей?—йодеш имньыже.

— Мый ом муро да кӧ мура вара? Вот мончаш олтен пурем да тӧрланем, вара Василиса дене илаш тӱнгалына.

— Василисатшым Иван адак нангаен.

— Поктен шуаш лиеш мо?

— Поктен шуаш лиеш. Мӧнгышкет мие, мончаш олтен пуро, шыдангым ӱдӧ, тӱред, ший, полтым ыштен, сырам шолтен йӱ, мыланем шыдангжым пукшо, вара каена.

Кощей мӧнгыжӧ толеш, мончаш олтен пура, шыдангым ӱден, тӱред налын, полтым ыштен, сырам шолтен йӱэшат, Василисан почеш кудалеш.

Василисан суртышкыжо кум менге веле кодын миен шуаш, Кощей тудым поктен шуын, Иван дечын шупшын налеш. Иваным пӱтырен кучат, кӱшкӧ шуэн колта. Шкеже имне ӱмбакше шинчеш да кудалеш. Иван мландышке волен возеш, шӱрашын шалана. Тиде жапыште кугурак акажын ваштальтен чийыме шергашыже кидыштыже шемемеш.

— Воробей Воробьевич, мемнан шольына колен. Ончо, теве ваштальтен чийыме тудын шергашыже кидыштем шемемын.

Воробей Воробьевич Ворон Воронович дек лектын чонгештта. Кыдалаш акажлан пуэн кодымо шергашыжат кидыштыже шемемын. Тугак изирак акажынат кидыштыже шергашыже шемемын. Сокол Соколовичат лектеш да Воробей Воробьевич дек чонгешта. Кумытынат погынат да кангашат. Иктыже эр кече век каяш лиеш, весыже кечвал кече век каяш лиеш, кумшыжо касвелыш кая. Ворон Воронович касвелне Иванын лулегыжым муэш.

— Эх, шольым, шольым, Василисан чеверже верч вуетым йомдаренат вет!—манеш.

Ворон Воронович мумым шижын, Воробей Воробьевич ден Сокол Соколовичат мият. Кангашаш тӱнгалыт. Ворон Воронович ик ойым ышта:

— Рвезе-шамыч, мый ик йӧным муынам. Иванын лулегыжым мый чумырем, вара ме шылына. Тудын лулегышке кӧгына толеш, ме тудым пӱтырен кучена, илыше вӱдым кондыктена.

Корак тудын лулегыжым чумыра, чыланат шылыт. Тудын шенгеч ола корак игыжым поген, Иванын лулегышке толын шинчеш. Игыштге Иванын лулегым чӱнгаш тӱнгалыт. Ворон Воронович төрштен лектеш, ола коракым игыжге руалтен куча. Ола корак тудым сӧрвалаш тӱнгалеш.

— Мемнан богатырьна, молан мемнам кученат, колто.

— Мый тыйым ом кучо, тый только мыланем эмым му. Илыше ден колышо вӱд кӱлеш.

Ола корак Ворон Вороновичлан кок кленча эмым пуа, Ворон Воронович коракын ик игыжым ок колто, тудым покшеч руалеш, вара тудлан ик эмжым шыжыкта, корак иге ваш пижеш. Вес эмжым шыжыкта, корак иге ылыжешат, чонгештен каен колта. Кум посана-шамыч Иванын лулегыжым сайын гына оптат, вара ик эмым шыжыктат—лулеге-шамыч ушнат. Вес эмым шыжыктат—Иван ылыж кынел шинчеш:

— Ой-ой, шуко малышым?—манеш.

— Йӧра, шольым, маленат. Ме она лий ыле гын, курымешат малет ыле тыште.

Иван нунылан кузе колымыжым каласкала; ӱдырым кузе налмыжымат, мо лиймыжымат—чыла нунылан каласкала. Тудын ватыжым, Василиса красам, Кощей бессмертный нангаймымат каласа. Курскаже-шамыч Иванлан ойлат:

— Тӱняште бессмертный ен уке. Тый Василиса краса дек кае, тудо Кощей деч колымашыже кушто улмым йодшо.

Иван кугу олыкышко кая, шке имньыжым муэш, ӱмбакше кӱзен шинчеш, Кощей дек кудал мия. Кощей адак чодрашке пу руаш каен. Пуым руэн, мурен-мурен толеш Кощей. Тиде жапыште Иван Василисаж дене кутырен шуктат. Иван тудлан Кощей деч колымашыже кушто улмым йодаш шӱда, вара лектеш да кая мӧнгӧ. Кощей толын шуэш, мончаш олта, пура, тудын ӧрдыж лужо паремеш. Мотор Василиса тудлан кочкаш-йӱаш пога. Вара йодышташ тӱнгалеш:

— Кощей, вашке мо тый денет илаш тӱнгалына сайын? Кушто тыйын колымашет?

— Молан мыйын колымаш кӱлеш тыланет?

— Тыйым кузе йӧратем, тудымат тугак йӧратем.

— Мыйын колымаш пӧрт ӱштмӧ выньыкыште, теве омса тӱрыштӧ.

Кощей эрлашым адакат пу руаш чодрашке кая. Кайымыже шенгеч ватыже Василиса выньыкым йытыран гына ачален шында. Выньыкеш эртак пеледышым кылдыштеш. Кощей толын пура чодра гычын, выньыкым ончалеш, выньык эртак пеледыш ора.

— Мо ушет каен мо, Василиса? Молан выньыкеш пеледышым кылдыштынат?

— Тыйым кузе йӧратем, колымашетымат тугак йӧратем. Сандене пеледышым кылдыштынам.

— Эй, ораде, мыйын колымаш тушто мо, теве кудвечыште сӧсня коштеш вет, вот тудо мыйын колымаш коштеш.

Кощей эрлашыжым адакат чодрашке пу руаш кая. Кайыме же шенгеч Василиса пӧртышкӧ сӧснам пурта, сайын гына чикта, тенгылышке пуртен шында. Кощей толеш, пӧртышкӧ пура, онча—тенгылыште сӧсна шинча.

— Тиде могай барон вате шинча? Василиса, ушет каен мо?

— Тыйым кузе йӧратем, колымашетымат тугак йӧратем.

— Эй ушдымо улат, мыйын колымаш сӧснаште лийман мо?

— Вара кушто? Тый шке ойлышыч вет, мыйын колымаш сӧсна, маныч,—Василиса шортшын коеш.—Молан мыйым ондалет, мыйым от йӧрате, ужат? Йӧратет гын, молан колымашет кушто улмым раш от ойло?

— Эй, ораде, мыйын колымаш тыште мо, мыйын колымашем палынет гын, вот кушто. Кугу тенгыз покшелне остров уло, тудын покшелне луаткок тумо шога. Эн покшелныже кугу келге вынем уло, вынем покшелне пешак кугу тумо шочын. Тумо вож йымалне кугу кӱртньӧ сондык уло. Кугу сондык пундашыште илыше меранг уло. Меранг кӧргыштӧ кайык лудо ила. Кайык лудо кӧргыштӧ муно уло. Муно кӧргыштӧ мыйын колымаш кия.

— У-уй, пешак тораштыс, мый тушко каен ом керт, муныжым чиялтен ом керт.

Эрлашым Кощей адакат кынелеш да чодрашкыже кая пу руаш. Тудын кайыме шенгеч Иван толешат, Василиса деч йодеш:

— Вара кузе, Василиса?

— Палышым, Иван, но только тудын колымашыже пеш мӱндырнӧ.

Иванлан чыла раш каласа Кощейын колымашыже кушто улмым. Иван шке имньыже ӱмбак кӱзен шинчешат, тенгыз деке кудалеш. Онча, пеш мӱндӱрнӧ тумер коеш. Иван океан воктен шинчеш, ойгырен шинча.

— Кузе тидым вончем, куш кайыман тидым вончаш?

Тыге ойгырен шинчымыже годым Иван деке кит кол толеш.

— Иван, молан тый ойгырен шинчет?

— Мый островыш вончынем, вончыштарыше уке, мом ыштыман?

— Иван, шарнет, икана мый тыланет полшаш сӧренам ыле, вот ынде тыланет полшем. Тол, тупышкем шич.

Иван кит колын тупышкыжо шинчеш, островышко лектеш. Лекмекыже, кит колым адакат сӧрвален йодеш:

— Кит кол, тый мыйым тыште изиш вучалте, мый мӧнгеш тышечын лекнем.

— Вучалтем, тый вашкерак пӧртыл.

Иван остров мучко коштеш, тумо дек мия, вынем уке. Вынем дек мия, тумо уке. Коштеш-коштеш, пыкше муэш. Вынемжат пеш келге, тумыжат пеш кугу.

Иван копаж дене кугу тумым кучен, йӧрыктен шуа. Эше ӱлык пеш кӱнча. Кӱнчен-кӱнчен, кугу сондыкым луктеш. Иван тудым чараш луктешат, кугу тумо воктен кышкылташ тӱналеш. Кышкылт-кышкылт, сондыкым пудырта, сондык гыч мераҥ лектын кудалеш. Мераҥ ваштареш пире кудал толеш. Саде мераҥым пире кучат, кыдач кӱрлеш. Мераҥ кӧргӧ гыч пешак кугу лудо кӱшкӧ чоҥештен кая. Кӱшнӧ варакш лудо ваштареш чоҥештен толеш. Саде лудым руалтен кучат, кыдач кӱрлеш. Лудо кӧргӧ гыч муно теҥыз покшеке лектын возеш.

— Ынде мыйын илыш пытыш, Кощейын чонжо теҥызыш пурен кайыш,—тыге манын, Иван теҥыз тӱрыштӧ ойгырен шинча. Тудын ойгырен шинчымашкыже кугу раке муным чывыштен да Иванлан луктын пуа.

— Иван, шарнет, тый мыйым ик гана колыма гыч утаренат? Тыланет полшаш сӧренам ыле, вот кызыт ынде полшем, на, тыланет муно.

Иван раке деч муным налешат, кит колжо дек кая. Кит колжо дек миен шуэш. Кит кол Иваным тупышкыжо шынден, теҥызым вончыштарен колта. Иван теҥызым вончымекше, имньыжым кучат, кушкыж шинчеш. Кощей дек пеш талын кудалеш. Кощей деке миен шуэш Иван, Кощей адак чодрашке пу руаш каен. Пум руэн ситара, адак мӧнгыжӧ мурен-мурен толеш.

— Кощей, молан тый мурет?

— Мый ом муро да вара кӧ мура? Ынде Василиса дене илаш тӱнгалына, таче пытартыш гана мончаш пурем, тырлем.

— Василисатше уке, купеч эрге Иван адак наҥгаен.

— Тудым поктен шуаш лиеш мо?

— Тудым поктен шумо дене шагал, Василиса ынде тыйым огыл.

Кощей пешак шыдешка, пужым корнешак кышкен кода да Иваным поктен кудалеш. Иван Василисан суртышко ик меҥгым гына миен шуын огыл, Кощей тудым мӱндырчынак ужеш, кычкырал колта. Иван муныжым ик кидше гыч вес кидышкыже налеш, Кощей пу сорымла имне ӱмбачше волен возеш, адакат кынелеш да имне ӱмбакше кӱзен шинчеш, пеш чот кудалеш. Иванат пеш чот кудалеш. Кид гыч кидышке муныжым кышкылтеш, кажне вашталтмыжлан Кощей имне

ӱмбачше пу сорымла волен-волен возеш. Иваным локтен шуын, Василисам шупшын налаш тӱнгалмекыже, Иван мунымым „лодырок“ кормыжтат шалата. Кощей тунамак имне ӱмбачше волен возеш, тулеч вара кынелын огыл.

Иван Василисан суртышко мнен шуэш. Вара курскаже-шамычым, акаже-шамычым ӱжын кондат, пеш кугу пайремым ыштат. Мыят тудо пайремыште лийынам, йӱынам-кочкынам, ара-каже ӧрш вокте йоген, умшаш верештын огыл.

Йӱшӧ салтак Йыван

Кугыжан пеш чапле ӱдыржӧ улмаш. Тудым генерал эргешамыч пеш йӧратен улыт. Марлан налашат шукын толашеныт. Вара кугыжан ӱдыржӧ каласен: „Мый чыла каче-шамычым ом йӧрате, иктым веле йӧратем“,—манын. Кугыжан ӱдырлан келшыше генерал эрге пеш чапле улмаш. Тудын лӱмжӧ Василий Васильевич улмаш. Тудо олаштак пеш поян купеч улмаш. Тудын эргыже Иван Иваныч, пеш чапле улмаш тудат. Тудо Иван Иванычат кугыжан ӱдырым пеш йӧратен, марланат налаш толашен, кертын огыл. Купечын эргыже трактирыш сыра йӱаш кая. Тушто ик йӱшӧ салтакым ужеш, вара тудлан шонен коштмыжым каласа:

— Мый кугыжан ӱдырым марлан налнем да нигузеат ом керт налын,—манеш.

Йӱшӧ салтакет ойла: „Тыгай поян енгын эргыже лиямат, кунам налын ом керт“,—манеш.

Купеч эргет салтаклан ойла: „Йыван, тудым марлан налаш полшо, тулар марий лий? Мый тыланет кум тӱжем тенге оксам пуэм“,—манеш. Купеч эргет йӱшӧ Йыванлан кум тӱжем тенге оксам пуа.

Кугыжан ӱдыр ден генерал эрге вес трактирыш коштыт улмаш. Салтак тудо трактирыш кая, кугыжан ӱдыр ден генерал эргат мият. Генерал эрге трактирщиклан каласа:

— Мыланна кум тенгеаш ик бутылка аракам кондо, закускыжым первый сортым кондо,—манеш.

Йӱшӧ салтак нуным ончен шинча, вара трактирщиклан каласа:

— Мыланем куд тенгеаш аракам кондо, закускымат шергаканым кондо,—манеш.

Кугыжан ӱдыр чурикак лиеш, ӧреш: „Мо тиде йӱшӧ салтак пеш шергакан аракам йӱэш?“—манеш качыжлан. Качыже: „Тиде ала могай шӱкшӱ салтак, перныл коштшо, енгым толен да йӱэш“,—манеш. Вара нуно кают, салтакат кая. Вес кас шуэш, кугыжан ӱдыр ден качыже адакат тудо трактирышкак толыт. Йыванат толеш. Генерал эрге таче куд тенгеаш бутылкам

кондыкта, закускымат шергаканым шӱда. Йыванет ончен шинча, вара каласа трактирщиклан: „Таче мыланем луаткок тенгтем шогышо аракам кондо, закускымат шергаканым кондо“,—манеш. Кугыжан ӱдыр адакат йӱшӧ салтакым пеш онча. „Мо тиде салтак пеш поян, эре шергакан аракам веле йӱэш“,—манеш качыжлан. Качыже адакат: „Тудо перныл коштшыжла енгым тола да ен оксам ок чамане, йӱэш пытымешкыже“,—манеш. Нуно адакат мӧнгышкышт кают.

Эрлашыжым ынде кумшо кечыжлан нуно тушакынак вашлийыт. Генерал эргет шоналта: Мыйым тый сенгынет, от керт, кеч кузе толаше, садыгак мыйым от сенге“,—манын шоналта. Вара трактирщиклан каласа: „Мыланна таче луаткок тенгем шогышо аракам кондо, закускымат шергаканым кондо“,—манеш. Йыван шыпак ончен шинча, вара тудат кондыкта колович тенгеашым. Кугыжан ӱдыр пеш онча тудым. „Мо тыгай йӱшӧ салтак, эре шергакан деч шергаканым веле йӱэш, закускат тудын эре шергакан“,—манеш. Генерал эргет каласа: „Эй, тудын окса яра толын, тудо ен оксам чаманыде йӱэш, коштшыжла енгым толен“,—манеш. Кугыжан ӱдырет ойлаш тӱналеш, йӱшӧ Йыванетат тудын ойлымым пеш колыштеш. „Вася, тый таче часовой мастар дек кае, шагатым ыштыкте, ме эрла ынде тышке пытартыш гана толына, вараже туларташ тӱналына, вашке сӱаным ыштена, тыйын мыйын гай шататет уке, тый тыгайымак ыштыкте, ик минутланат вараш кодшо ынже лий мыйын деч“,—манеш. Йыван тидым пылышышкыже сайын пышта. Кугыжан ӱдыр ден генерал эрге лектын кают. Йыванат кая.

Эрлашыжым адакат нуно тудо трактирышкак толыт. Йӱшӧ салтак Йыванат тушко толеш. Генерал эргет ынде коло вич тенгеаш аракам кондыкта, Йываным поктен шунеже. Йыванат луаткок яра бутылкам кондыкта, закускылан шем кинде сукарам шӱда. Трактирщик яра бутылка-шамычым Иванлан конден шында, шем кинде сукарам конда. Генерал эрге ден кугыжан ӱдыр вэштыл йӱын шинчат. „Э-э, оксатым йӱын пытаренат ынде, таче шем кинде веле аман ончылнет“,—маныт. Йыван яра бутылка гычше темен-темен йӱын шинчышыла коеш. Генерал эргет ойла: „Мый таче тый декет мием“,—манеш. Кугыжан ӱдырет каласа тудлан: „Тый мастар дечын шататетым кондо, ик минутланат вараш ынже код. Пелйӱд деч вара ик шагатлан тол, мый окна гычын пружин дене кӱзыктем“,—манеш. Генерал эргет каласа: „Мыйым кӱзыктен шуктымекет, тулетым пуал веле, тул волгыдо ынже лий“,—манеш. Йыван тидым адакат пеш колышт шинча. Кас лиешат, пачерышкышт кают. Йыван шагат мастар дек куржеш. „Генерал эргылан ыштыме шагатетым мыланем пу, тудлан тый ик

шагатлан вараш кодын коштшым ыште вашкерак, мый тидыжлан 1500 тенге оксам пуэм!"—манын, шагатым солалтенат кая. Мастар генерал эргылан ик шагатлан вараш коштшо шагатым ыштта содор вара генерал эргылан пуэн колта.

Пелйўд эрталта, Йыван кучерым тарлен, кугыжан ўдыр дек кудалеш. Миен шуэш, звонокым пуа ўдыр дек. Ўдыр окнам почын, пружин дене тудым кўзыкта, тулжым пуал шында.

— Вася, мо тый пешак йыгыжге пушан улат?—манеш ўдыр.

— Мый пеш толаш вашкышым, пўжалт пытышым, сандене тыгай пушан улам,—манеш йўшӧ салтакет.

Кугыжан ўдыр ачажын вургемжым конден тудлан чикта: „Мый тыгай пушан вургемым ўпшыч ом керт",—манеш. Йўшӧ Йыванат ниялткален-ниялткален кугыжан брюкыжым да мойын чиен шында. Вара Йыван тудлан каласа: „Ынде айда именной шергашнам вашталтен чиена?"—манеш. Именной шергашыштым вашталтен чиен шындат.

Ик шагат жап эрта, звонокым колыт.

— Кӧ тугай йўдым звонитлен коштеш?—манеш Йыван.

— Йўшӧ салтак коштеш дыр?—манеш ўдыр.

Звонок чарныде мура, ўдыр йыгыжгенат пыта. „Вася, на, тиде мушкылтышым тудын ўмбакше кышкал!"—манын, мушкылтыш ведрам йўшӧ салтаклан конден пуа. Йўшӧ салтакет генерал эрге ўмбак „шўр-р" кышкал колта. Генерал эрге пеш чот сыра, тудо кугыжан ўдыр дек толашлан пеш чапле вургемжым чиен толын улмаш. Мушкылтыш дене сай вургемет чылт амырген пыта.

Эрлашыжым кугыжан ўдыр тудо трактирышкыжак мия, Йыванат тушко мия кугыжан вургемжым чиен, шўкшў шинельже дене петырен. Генерал эргат миен шуэш, кугыжан ўдыр вок-тек пурен шинчеш. Йыван ӧрдыштӧ колышт шинча. Генерал эрге кугыжан ўдырлан пеш чот сырен, тудым шӧрын веле ончешт шинча. Кугыжан ўдыр чылт ӧреш. „Вася, молан тый тыге коят, тенгече ме пеш сайын жапым эртарышнас тый денет?"—манеш. Йыван тидым чыла колыштеш. Генерал эрге йўашат ок нал, тудлан пеш чот сырен. Сырен гынат, тудым уже чонжо чытен кертын огыл, трактирыш толын. Кугыжан ўдыр адакат качыжлан ойла.

— Мо тый таче пеш сыреныт, Вася? Тенгече тыгай отыл ыльыс, пеш сай йўдым эртаренат-ыс,—манеш.

— Пеш сай эртарышна, кунам туге огыл! Мый тиде вургемем кугече годым веле чием ыле, тый сай эртарымет дене мыйын ўмбакем мушкылтышым кышкальыч. Тыгай пашатлан сыраш огыл ужат вара?—манеш качымарий. Тиде жапыште йўшӧ салтакат ик полтышыжым кўрлын, кугыжан ўдыр ончы-

ко „шолт-шолт“ пӧрдыктен колта. Кугыжан ӱдыр онча, ачажын полтышыжо. Вара адак изиш коштеш-коштеш да салтакет именной шергашыжым луктын, ӱдырлан ончыктен эртен каен колта. Ӱдыр онча, именной шергашыжым йӱшӧ салтак парняште ужеш. Вара кугыжан ӱдыр „тый мыйын качем отыл, тевыс мыйын качем!“ манын, генерал эргым поктен колта. Йыванын воктекыже шында, вара кугыжа деке тудым нангая.

— Ачий, мыйын качем тиде, тудын дене мый ик касым эртаренам, ынде тудлан кайыде вер уке, тудлан менчайыза!—манеш ӱдыр.

— Кӧ сенген, тудын уш, нимат ышташ ок лий,—манеш кугыжа.

Менчаят ынде йӱшӧ салтаклан кугыжан ӱдырым. Сӱаным ыштат, сӱанышке Йыван поян купечын эргыжымат ӱжеш. Ӱжде ок лий, тудо йӱшӧ салтак улмыж годым кум тӱжем тенге оксам пуэн-ыс. Кугыжан веныже лийшет кутыралта веле: „Йыван, тый тыгай поян улат гынат, кугыжан ӱдыржым налын кертын отыл. Мый тыйын пуымо кум тӱжем тенгет дене налын кертынам“,—манеш моктанен. Нуно кызытат илат.

1. Кум ыресан упш

Ик йӱдым кугыжан ыресан упшыжо йомын. Тудо упшым кычалаш чыла верлашке енгым колтылеш. Тугак упшым муын ок керт. Тудо упш йоммым ик йӱшӧ салтак колын. Икана пиннойышто шинчышыжла тудо йӱшӧ вуйжо дене „мый кугыжан ыресан упшыжым муам“, манын шинчен. Тудым кугыжалан миен каласат. Кугыжа салтакым шке декыже ӱжыкта.

— Тый мыйын ыресан упшем муам манынат, муат мо?— манеш кугыжа.

— Муам,—манеш салтак.—Кум кораблым пу, ик корабльыште ик полк салтак лийже, иктыште кум ийлан ситыше кочкыш лийже,—манеш салтак.

— Ик тылызе гыч тудо чыла лийын шуэш,—манеш кугыжа. Салтак ик тылзым коштеш. Ик тылзе эртымек, салтак кугыжа дек мия. „Вара ынде чыла ямде мо?“—манеш салтак. „Чыла ямде“,—манеш кугыжа. Салтак корабльыш шинчеш да кая.

Каят-каят, теҥыз вес могыр серыш лектыт. Теҥыз серыш лекмеке, упш кычалаш колтымо кок салтакым налеш да иктаж кум меҥге чоло ӧрдышкӧ кая. Ик кугу пӧрт деке миен шуыт. Тудо пӧрт йырже—важык кӱкшытан савар. Капкашке миен онча, капка тӱкылымӧ, пураш ок лий. Вара нуно кумытынат савар гоч толашен пурат. Пӧртыш пурат, пӧрт покшелне кугу кишке кия. Ӱстел коклаште ӱдыр кӱзым шумен шинча.

— Тые молан кӱзым шумен шинчет?—манеш йӱшӧ салтак.

— Теидам шӱшкылаш шумен шинчем,—манеш ӱдыр.

— Тый мемнам ит шӱшкыл, айда лучо карт дене модаш тӱҥалына. Тый мемнам туракеш кодет гын, шӱшкылат, ме кодена гын, мыланна тый тиде ыресан упшетым пуыде от керт,—манеш салтак.

Кугыжан упшыжым тиде ӱдыр шолыштын улмаш. Ӱдыржӧ, сотана ӱдыр, карт дене модаш келша. „Картетым лук, модына“,—манеш салтак. Ӱдыр картым луктеш, модаш тӱҥалыт. Модыт-модыт да „эй, тиде карт мо, вот мыйын карт гын, карт!“ манеш салтак, шкенжын картшым моктен ойла.

— Тый картетым миен налын тол,—ойла йӱшӧ салтаклан ӱдыр.

— Да, тый мыйым тышечын ондален колтынет, мый ярак ом кае, тый иктаж мом мыланем пуэн колто ӱшанашлан, кеч тиде ыресан упшетым пу,—манеш салтак,—вара каем,—манеш. Ӱдыр тудлан ыресан упшым пуэн колта, салтак упшым налеш да лектын кая. Кораблыышкыже миен шуэш, кораблым тарвата да каенат колта. Сотана ӱдыр окнаж гыч тудын кайымыжым ужын да тудын почеш кугу кишкыжым колта. „Кораблым поктен шуын, перен шалате!“—манын колта. Кишке тенгызышке миен шуэш, кораблым поктен шуын, шалатен колта. Вара шке декыже кая.

Салтак изи пушыж дене тенгыз серышкат лектын шинчеш. Тудо вара вӱд сер воктене кая, ик пӧртыш шуэш. Тудо пӧртыш пурыде нигузеат каяш ок лий. Пӧртыштӧ важык шинчан сотана шинча ӱстел покшелне кӱзым шумен.

— Молан кӱзым шумет?—манеш салтак.

— Тыйым шӱшкылаш шумем,—манеш сотана.

— Мыланем юмым кумалаш эрыкым пу, вара шӱшкылат гын, шӱшкылат,—манеш салтак.

— Кумал, кумал айда,—манеш йожек шинчан сотана.

Салтак юмым кумалаш тӱналеш: „Эй, юмыжат, пӱрышыжат, окшакымат шуко тӧрлатенам, чолакымат шуко ачаленам, сокырымат шуко ачаленам, важык шинчамат шуко ачаленам“,—

манын гына шукта, сотана „салтак, колышт, мыят важык шинчан улам, ала мыйымат ачалет?—манеш.—Ачалет гын, ом шӱшкыл“,—манеш. Салтак „ачалем, тидым мый шимошат ом шотло“,—манеш. Сотана кӱзӧ шумымыжым чарныш, шинча ачалыкташ келшыш. Салтак тудлан „40 ведра пурыман подым, тудо под тич левыкташ вулным, ныле коваштым, кок пуд пудам, шӱдӧ коваштым кондо!“—манеш. Сотана салтак кӱштымым чыла ышта. Салтак кӱвареш кермычым шара, подым сака, подышко вулныжым опта, под йымалан тулым олтен шында. Вулно вӱдла шолаш тӱнгалеш. Вара важык шинчан сотанам коваштышке пӱтырен пышта, пуда дене кӱвареш пудален шында. Пӧрт йымаке пура да пуда нерлажым кадыртыл шындылеш. „Ну, косой, тарванен ончо“,—манеш салтак. Важык шинчан сотана тарванаш тӧча, нимаят огеш керт. Салтак крантым почеш, вулно шинчашкыже йогаш тӱнгалеш. Салтак тушечын лектын куржеш. Сотана чон йӧсыж дене „омса-шамычым тӱкылыза!“ манын, кычкырал колта. Салтак каза вӱташ гына пурен шинчын шукта, омса-шамыч тӱкылалтынат шинчыт. Сотанан чоныш вита, коваштыжым пудештарен, подысо кранте йымач лектеш. Кок шинчажат шокшо вулно дене пудешт лектын, шӱргӧ коваштыжат ньыгылген пытен.

Вӱталашке салтакым кычалаш кая, сокыр шинчаж дене ок уж, кид шӱм дене кычалеш. Кычал-кычал, салтак шинчыме вӱташ шуэш. Салтак шинчыме вӱташте кок каза улыт улмаш. Ава казажым салтак шӱшкылеш да коваштыжым чиен шинчеш. Сотана тушко пура, ниялткален каза тагам кидше дене муэш, тудым ниялткален онча. Каза тага ниялтымылан пеш сыра, сотанам тӱкалаш тӱнгалеш. Сокыр каза таган тӱкымыжлан сыра, куча да саварже гоч шуэн колта, вара адакат ниялткален кычалеш. Ава каза манын, коваштым чиен шинчыше салтакым куча да, тыйжат от кӱл манын, савар гоч шуэн колта. Салтак таум ыштен, каен колта тушечын. Сотана „чыте, кайшетла але мыйын изи шӱжарем деке пурыде каен от керт“, манын, кычкырен кодеш.

Салтак кая-кая, ик пӧртыш шуэш: тудо пӧртыш пурыде нигушкат каяш ок лий. Салтак тушко пура. Ӱстел коклаште пеш мотор ӱдыр кӱзым шумен шинча.

— Молан кӱзым шумэн шинчет?—манеш салтак.

— Тыйым шӱшкылаш шумем, тый мыйын акайын ыресан упшыжым ондален налынат да кает, изайын шинчажым шокшо вулно дене когартен луктынат,—манеш ӱдыр.

— Тый тынар чапле ӱдыр улат, мыйын ватем лий, мыйым иг шӱшкыл. Мый салтак улам, мариет лиям,—манеш салтак.

Ӱдыр салтакын ойлымыжлан келша. Ватыже лиеш, ик пел

ийым илат, талукат шуэш. Нунын эрге аза шочеш. Салтак эре пушым ышта, кугыжаж деке каяш шона. Кугыжа деке эре вӱд дене кайыде ок лий. Пушым ыштен пытара. „Мый охотыш каем,—манын ватыжлан ойла,—вашке ом тол“,—манеш. „Йӧра“,—манеш ватыже. Салтак пушышко шинчеш да каенат колта. Ватыже марийжын куш кайымыжым шижыч налеш. Окна гычын кычкыраш тӱнгалеш:

— Молан туш кает, мый шижым вет, тый кугыжат деке кает. Можо ок йӧрӧ мый денем? Кочкашетат мо кӱлеш, тудо ушо. Йӱашетат мо кӱлеш, тудо ушо,—манын, кычкырен кодеш. Салтак уждымо колдымыла кая, йӱкымат ок пу. Ватыже адакат кычкыра: „Мый ом йӧрӧ, але эргыч ок йӧрӧ, тол кеч эргычым чаманен!“—манеш. Салтак огешат ончал. Ватыже адакат кычкыра: „На, эргычым ончо!—манын, эргыжым йол гыч кучен, унчыли сака, покшеч шелеш.—Пелыже тыйын, пелыже мыйын“,—манын, салтаклан пелыжым шуэн колта. Пел эргыже салтакын пушышкыжо миен возеш. Салтак кольмыж дене налын, вӱдышкӧ шуэн колта. Ватыже адакат „но ынде чеверын, кидет дене эргычым вӱдыш налын шуэт ыле гын, тышечын каен от керт ыле, кольмет дене шуышыч, ынде ойырленак каен кертат“, манын, кычкырал ойла.

Салтак кая-кая, кас лиеш. Вӱдыштӧ малаш лӱдмаш, серым ужын лектеш Тушто кугу тумо шога. Тумо йыр лу важык кумдык, шеч келгыт кӱкшӱ пурак. „Мо тышке толын кана?“—манын шоналта. Вара тумо вуйышко кӱзен шинчеш. Пелйӱд шуэш, лев толеш, изиш лиеш, корабль шалатыше кишке толеш, лев дене кучедалаш пижеш. Салтак тумо вуйышто шинча, кудыжлан полшышаш шона: „Кишкылан полшаш гын, тудо кум кораблым шалатен, левлан полшышаш“,—манын, эркын вола тумо вуй гыч. Шашкыжым луктын, кишкым шӱй гычын руал шуа. Лев ӧрын шогалеш:

— Могай богатырь толын?—манеш.

— Мый богатырь омыл, тыйым чаманен, кишкым руал шуышым,—манеш.

— Ой, пеш йӧра, ынде мый луаткок ий да луаткок йӱд тыште кучедалына, иктыжат сенген огынал. Тиде полшымет-лан ынде мом налат, нал,—манеш лев.

— Нимомат ом нал, шкемын кугыжан мландыш мыйым намиен кодо,—манеш.

— Изиш чыталте, каналтем,—манеш лев.

Изиш канымеке: „Кӱзен шич ынде, сайын кучо“,—манеш лев. Салтак лев ӱмбак кӱзен шинчеш. Пел шагат гычын кугыжан олашке намиенат шукта. „Тыйым тыш конден кодымем ниГӧланат ит ойло, ойлет гын, тунамак толам, тыйым кочкам“,—манеш лев.

Салтак кугыжа деке пура, ыресан упшым тудлан пуа. Кугыжа пеш куана, салтаклан пеш шуко оксам пуа, генералым ышта. Икана салтак йӱын да кутыраш тӱнгалын: „Лу тӱжем меҥгым мыйым лев пел шагатыште конден шуктыш“,—манын йӱшӧ вуйжо дене. Вара каяш омсашке лектеш. Лев тушто тудым ваҥен шинча.

— Тый молан мыйын конден кодымем ойлышыч, ынде кочкам вет тыйым!—манеш лев.

— Кочкат гын, кочкат, ик тылзе жапым пу,—манеш салтак.

— Ик тылзым огыл, ик кечымат ом пу,—манеш лев.

Салтак левым сӧрвален-сӧрвален, ик пел кечылан срокым налын. Тиде пел кечыште салтак лу ведра аракам, лу пуд мӱйым налын. Эше кум пудан чепым налын, ик пудан молотым налын. Чылажымат оптен, лев деке толеш.

— Ну, лев, мыйым кочмет деч ончыч тиде лу пуд мӱйым коч, вара тиде аракам йӱ,—манеш.

Лев лу пуд мӱйым кочкеш, лу ведра аракам йӱэш. „Ну, салтак, мый изиш каналтем“,—манешат, лев малаш возеш. Лев мален колтымо мӧҥгӧ салтак тудым шӱйжӧ гыч чеп дене йолышта, кугу молотшым нӧлтен шогалеш да йӱкын мӱгырен шорташ тӱнгалеш. Салтак шортмо йӱкеш лев помжалт кая:

— Молан шортат, салтак?—манеш лев.

— Кузе от шорт, тый йӱмӧ вует дене шӱй гычем шергалте да кугу молот дене вуем перен шалате, маньыч да шортам. Пеш жал улат, кузе ом шорт!—манеш салтак.

— Салтак, мый тыге ойлен омыл лийже. Тылеч вара нигунамат тыйым конден кодымем ит ойло,—манеш да лев каен колта. Салтак тачат ила.

Йомак умбак, ме тембак.

2. Салтак эрге Иван

Ик салтак кугыжалан 25 ий служитлен да мӧҥгышкыжӧ толеш. Толшыжла корныштo йӱмыжӧ пеш шуын. Толмаш корныштыжо вӱд вакш улмаш. Салтак тудо вакш дек мия, вӱд йӱаш кумык возеш. Ия тудым пондаш гычын пӱтыренат куча. Салтакын пондаш пеш кужу улмаш. Ожно салтаклан пеш шуко коштман улмашын, пондашан лиймешке. Салтак кычкыраш тӱнгалеш:

— Колто, ия, молан кученат?—манеш.

— Колтем гын, мом пуэт?—манеш ияже.

— Мом пуэм, нимат ом пу,—манеш салтак.

— Нимат от пу гын, ом колто,—манеш ия.

— Тыланет мо кӱлеш?—манеш салтак.

— Кудыштет тыйын шинчыдыме мо уло, тудым пу,— манеш ия.

— Йӧра, пуэм уке гын,—манеш салтак.

Вара ия тудым колта. Шкеже дек шуэш салтак, эргыже тудым налаш куржын лектеш. Салтак тиде эргыжым ок шинче, шке кӧргыштыжӧ шоналта: „Но, эргым, тыйым вет мый ужаленам“,—манеш. Толмекше ик кече эрта, вес кече эрта, кумшо эрта. Окнашке кагаз толын возын. Эргыже тудым налеш да лудеш. Кагазыштыже тудым ужалме нергенже возымо. Вара ачажлан „ачий, тый мыйым ужаленат улмаш, ынде мый тышечын каем“, манеш да котомкам сакен, лектын кая. Куш шинчаже онча, куш вуйжо пура, тушко кая ынде эргыже.

Ер ӱмбаке миен шогалеш. Тушто шога, шога тудо, вӱд гычын иктат ок лек. Тудо эргын лӱмжӧ Иван улмаш. „Ачий деке мӧнгӧ ом кай,“—манеш Иван. Кая-кая, корно ӱмбалне кугу тумо шога. Тумо деч умбак корно уке. Иван тудо тумо йыр савырна, тумышто омсам муэш. Омсам шупшыл колта, омса почылтеш, тушечын мланде йымак волаш тошкалтыш шога. Иван туш пура, тошкалтыш дене вола. Волен шогалеш, тушто адакат тыгаяк кече. Корно дене кая, ик пӧрт деке шуэш. Тудо пӧртыш пура. Пӧртыштӧ старик шинча.

— Кугызай, кутырет?—манеш Иван.

— Кутырем, Иван, тый куш тыге кает?—манеш кугыза.

— Куш шинча онча, куш вуй пура, туш каем,—манеш Иван.

— Мый шинчем тыйын куш кайыметым, тый мыйын изай деке кает. Мыйын изай кугу сотана. Тый тушко трук миен ит пуро. Мый тыйым кузе миен пурышашым туныктем,—манеш кугыза.—Тый кумшӱдӧ менге нурым кае, вара кумшӱдӧ менге чодрам кае. Вара адак олык тӱрыш лектат. Олык тӱрыштӧ ер уло. Тый тудо ер воктеке шудо лонгаш канаш шич. Тушко 12 кӧгӧрчен йӱштылаш толыт. Нуно тушакын ӱдыр лийын, йӱштылаш пурат. Нуно йӱштыл лектыт да кӧгӧрчен лийын, адакат каен колтат. Нунын почеш вара икте толеш, тудат ӱдыр лиеш да йӱштылаш пура. Тый тудын вургемжым шылте. Йӱштыл лекмекыже, тудо тыйым тӱрлын лӱдыктылаш тӱнгалеш. „Тый мыйын марием лият“, манмешкыже ит лек, тудлан ит кончо, вургемжымат ит пу“, манеш кугыза. Иван тудо кугыза дечын лектеш да кая.

Кая-кая, кумшӱдӧ менге нурым кая, вара кумшӱдӧ менге чодрам кая. Олык тӱрыш лектын, ер воктен шудо лонгаш пурен шинчеш. 12 кӧгӧрчен-шамыч толыт, ӱдыр лийын йӱштылаш пурат, нуно йӱштыл лектын, каен колтат. Вара ик кӧгӧрчен толеш. Йӱштылаш шкетын пура. Иван тудын вургемжым шыпак налеш да омыж шудо лонгаш пурен, шылын

шинчеш. Ӱдыр йӱштыл лектеш, вургемжым руалта, вургем уке. Серыште кычал пытара, ок му, ерыш пурен, вӱдым луген кычал пытара, уке. Чараш лектын, мландым тарватылеш, тӱрлӧ семын мландым шучкын чытырыктылеш, вургемжым ок му. Чодрам кӱрышт конден кышкаш тӱнгалеш, ок му. „Кӧ толын тышке, але изай лият, але шольым лият?“—манын кычкыра. Вургем ок лек. „Мыйын вургемем мушо марием лийже!“—манын кычкырал колта. Вара Иван тудын вургемжым луктын пуа. „Ой, Иван, тый толынат улмаш, ынде тый мыйын марием лият“,—манын ойла ӱдыр. Вара тушто нуно кутыраш тӱнгалыт.

— Но, Иван, мый декем тыланет миен шуаш але кум ий ушо. Кум ий гычын тый мемнан деке миен шуат. Мемнан тушто 18 пӧрт рат дене шинчат. Миймекет, мыйын пӧртым палашетлан, пӧрт окнашем порсын тасмам пыштем. Тӱр гычын кумшо пӧрт мыйын,—манын каласкала Иванлан. Шкеже кӧгӧрчен лиеш да каенат колта.

Иван почешыже ошкылаш тӱнгалеш. Ик ийым кая, вес ийым кая, кумшо ийлан миен шуэш. Ялыш миен пура, тӱр гычын кумшо пӧртыштӧ тасма сакыман окнам ужеш. Иван тудо пӧртыш пура. „Ой, Иван, толын шунат аман,—манеш ӱдыр.— Иван, ик арням кане мый денем, ачийлан она каласе тыйын толметым!“—манеш ӱдыр. Иван ӱдыр дене ик арням канен ила, вара ӱдыржӧ: „Иван, ынде ачий деке кае, капкажым чот гына тӱчын пуро. Пӧртончылым йолет дене тавен кӱзӧ, пӧрт омсажым чот тӱчын пуро, тыйын миймашешет тудо лачак кочкын шинча. Тый „сай илет-кутырет, кугызай, кочкышет перкеан лийже“, ман. „Туге лийже, тол пырля кочкаш“,—манеш. Тый тудын кидше гыч совлажым шупшын нал, киндыжым шупшын нал да кочкаш тӱнгал“,—манын ӱдыр Иваным туныктен колта. Иван ӱдыр дечын лектеш да ӱдырын ачаж деке кая. Капкажым чот тӱчын пура, пӧртончылым йолжо дене тавен кӱза, пӧрт омсажым чот гына тӱчын пура.

— Кугызай, сай илет, кутырет?—манеш Иван.—Кочкышет перкеан лийже!—манеш.

— Туге лийже, тол пырля кочкаш.—манеш кугыза.

Иван ӱстел деке куржын мия, кугызан кидше гыч совлажым, ончычынжо киндыжым шупшын налешат, шӱрым кочкаш тӱнгалеш. Сотана кугыза ӧрын ончен шинча. Иван шӱрым кочкын пытара:

— Но, кугызай, тау пукшыметлан, ынде мом каласет, кугызай?—манеш Иван.

— Толшетла пеш ноенат вет, Иван, ик арням кане, вара мый декем тол, мый тыланет пашам пуэм,—манеш кугыза. Иван адакат ик арням кана. Вара кугыза деке мия.

— Но, кугызай, ынде могай пашам пуэт?—манын йодеш.

— Толшетла кугу чодрам ужынат вет, вот тудо чодраш каен, ик десятина чодрам руэн, куклен эрлалан пытаре, от пытаре гын, тыйым кочкам,—манеш кугыза.

Иван шортын-шортын, ватыже лийшашлык ӱдыр деке кая. Миен пура.

— Ачат мыланем толмаш корныштo улшо кугу чодраште ик десятина чодрам эрлалан руэн, куклен пытараш шӱдыш, кузе тидым ыштен шуктем?—манын шортын колта.

— Ит шорт. Иван, таче малаш воч,—манеш ӱдыр. Иван малаш возеш. Ӱдыр окнам почеш, „шо-и-ик“ шӱшкалта. Окна йымаке пытыдыме шуко пашазе-шамыч миен шогалыт. „Те чодрашке кайыза, ик десятина кожлам руэн, пундышыжым куклен эрлалан пытарыза, ик омартам Иванлан, пу орашке нангаен кертшашлыкым. ямдылен пыштыза“,—манын, нуным чодраш поктен колта. Пелӱд шуэш, ватыже лийшаш ӱдыр Иваным кычкырен кынелта: „На, тиде шке чонештыше коверыш шич да кожлашке кае. Ынде руэн пытарен улыт. Тушто тыланет омарта орашке нангаен шуашет изи омартам ямдылен улыт. Тый тудо омартам нангайышын кой, тыйын нангаймет туралан лач ачий миен шуэш ончаш“,—манын, Иванлан коверым пуа да шынден колта.

Иван миен шуэш руэмышке, тушто чынак ик омартам ямдылен пыштыме, чодрам чыла руэн, куклен пытарен улыт. руалшаш веле кодын. Иван тудо ямдылен пыштыме омартам налын, вече ӱмбакше пышта да нангаен омартала ӱмбак шуа, тудо жапыште кугу сотана миен ончен шога.

— Пашам пытарышыч, Иван?—манеш сотана.

— Пытарышым, йӱдвошт руэн, куклен ноенат пытышым,—манеш Иван.

— Ужам, ен вий дене пашам ыштенат, касгене адакат мый тыланет вес пашам пуэм,—манын, кугу сотана савырна да кая. Иван туддеке кастене мия.

— Но, кугызай, ынде могай пашам пуэт?—манын йодеш.

— Кызыт куклымо мландетым курал, ӱдӧ, шурным тӱред, йонгышто, ложашыж дене киндым ыште, ик сукыр киндыжым мыланем кочкаш кондо,—манын Иваным колта.

Иван пеш чот ойгырен лектын кая ватыже деке. Миен пура да тыгак чыла кугу сотанан ойлымым раш каласа. Ватыже тудым „малаш воч“, манеш. Иван малаш возеш. Ватыже окнам почеш да „шои-ик“ шӱшкалтен колта. Пашазе-шамыч толын шогалыт. „Тенгече руэн, куклымо мландым куралза, ӱдыза, шурным тӱредса, шийза, йонгыштыза, киндым ыштен, ик сукырым кондыза, киндыже куштылго лийже“,—манын, пашазе-шамычым колта. Пелӱд шуэш, ватыже Иваным кыч-

кыра. Пашазе-шамыч деке ӱдымашке колта. „Тушто тыланет кондаш ик сукыр киндым ямдылат, тый тудым кондо шӱкен, пӧртончык шуктымекет, омсам почдеак шӱкал колто. Кинде сукыр омсам шӱтен пурен кайыже, тый шкеже пуро да „на, обжор, коч, тыйын пашаштет йӱдвошт ноен пытышым", манын ойло",—тыге туныктен колта.

Иван кинде сукырым шӱкен конда, пӧртончык шӱкен кӱзыкта, пӧрт омсам почдеак сукыржым шӱкал колта. Кинде сукыр омсам шӱтен пурен кая. Вара Иван пура да:

— На, обжор, коч, тыйын пашашет йӱдвошт ноенат пытышым!—манеш.

— Мо, ен вий дене ыштымеке ноенат?—манеш сотана.

— Ынде могай пашам пуэт?—манын Иван йодеш.

— Кермычым кыре, черкым опто, черкыште чан шкак кыралтше, поп служитлен шогыжо, ик йӱдыштӧ от шукто гын, кочкам,—манеш сотана.

Иван адакат ойгырен лектын кая ватыж деке. Мия да ватыжлан ачажын кӱштымыжым каласа. Ватыже „Иван, ит ойгыро, малаш воч",—манеш. Иван малаш пурен возеш. Ватыже окнам почын, шӱшкалтен колта адакат, пытыдыме пашазе-шамыч толын шогалыт. Нунылан Иванын ватыже „кермычым кырыза, черкым оптыза, чан шкак кыралтше лийже, черкыште поп служитлен шогыман лийже. Омса ӱмбалан ик пудам кырыде кодыза, чӧгытшат кум пудан туштак лийже пуда кыраш" манын пашазе-шамычым колта. Пелйӱд шуэш, Иваным ватыже кычкырен кынелта. „Иван, ынде пуда кырашет кае, тошкалтышыш шогалын пуда кырымет жапыште ачий мия да сӧсна лийын лектеш, тыйын волыметым вучен шогаш тӱналеш. Тый тошкалтыш гычет волыде, вигак тудын вуйышкыжо чӧгытетым шуо",—манын туныктен колта. Иван лектеш да кая черке омса ӱмбалне пуда кыраш.

Иван омса ӱмбалне пудам кырен шинча, сӧсна тушто тудын волымыжым ванген кудалыштеш. Иван пудажым кырен чарна да кум пудан чӧгытшым сӧснан вуйышкыжо шуэн колта, сӧсна магырен кудалеш. Иван тушечын вола да кугыза деке кая. Миен пура. „Но, кугыза, таче йӱдвошт пашам ыштенышten, ноенат пытышым, ынде могай пашам пуэт адак?"—манын йодеш. Сотана кугыза вуйжым пӱтырен шинчын да шинча. „Да, пашам ыштенат ен вий дене",—манеш сотана кугыза. „Мыйын индеш ий годсек пукшен шогыктымо ожо ушо, тудлан але шӧрмычым чиктен ончымо огыл, тудым тунык-таш тӱналат",—манын ойла сотана кугыза Иванлан.

Иван ватыж деке кая да ачажын ойлымым ватыжлан ойла. Ватыже „ачийын ожыжо уке, тудо шке ожо лийын, вӱташ шогалеш. Тыйым тудо тавен пуштнеже. Тый тудын шогымо

вӱташкыже пурет, тудо тыйын ваштарешет йолжо дене руэн кудал толеш, тый пудан молот дене вуйжо гыч кыре, чонгешташ эрыкым ит пу, колымешкыже кыре",—манын ватыже, Иваным туныктен колта.

Иван лектын кая, вӱташ миен, омсам почын шогалеш. Ожо ваштарешыже мӱгырен, йолжо дене руэн, кудал толеш. Иван пудан молот дене вуйжо гыч перен колта. Ожо уш каен йӧрлеш. Вара Иван тудлан шӧрмычым чыкта, ӧртньӧрым пышта, кӱзен шинчын, вӱта гычын лектеш. Ожо южыш кӱзен каяш толаша. Иван тудым пылыш тӱнгӧ гыч молот дене шелыштеш. Иван кырен-кырен кудвечыште кудалыштеш. Вуй гыч кырыме дене имне колаш вийналт возын. Иван садыгак кыра. Имне чуч гына шӱлен кия, Иван тунар тудым кырен. Вара тудо имньым Иван тыгак коден кая кугыза деке. Иван миен пура, кугыза чуч шӱлен шинчылтеш.

— Кугызай, тыйын ожет мыйым чӱч тавен ыш пушт. Тудын дене толашен, нойышымат,—манеш Иван.—Ынде могай пашам пуэт, кугызай?—манеш.

— Ынде паша уке, ынде мыйын ик ӱдырем марлан нал, мыйын 12 ӱдырем уло, сейчас сӱаным ыштена,—манеш.

— Мый кызыт кудо ӱдырет дене илем, тудымак налам,—манеш.

— Уке, мый нуным луаткок кӧгӧрченым ыштен луктам, кудыжым тый парнят дене ончыктет, тудыжым налат,—манеш сотана.

Иван ватыже деке толеш да ачажын ойлымыжым ватыжлан каласа „Ачат тендам кӧгӧрченым ыштен луктеш, тыйым кузе палаш луаткокытышто?"—манеш Иван.

— Тый чот кӱтӧ, мый луктын колтымекыже ӱлык волен шинчам да кӱш чонгештен кӱзем,—манеш ватыже.—Парнят дене тудым ончыкто,--манеш.

Кугыза латкок ӱдыржӧ-шамычым кӧгӧрченым ыштен луктын колта.

— Иван, кудыжо ватет лиеш?—манеш кугыза.

— Тидыже мыйын ватем лиеш,—манеш, ӱлык да кӱш чонгештылше кӧгӧрченым ончыкта.

— Тиде але шагал, але луаткок шорыкым ыштен луктам, кудыжым кучен кертат, тудыжо ватет лиеш,—манеш сотана кугыза.

Иван адакат ватыжлан сотана кугызан ойлымым миен ойла. Ватыже тудлан„ омса гычын кок шорык лектеш, кумшыжо мый лектам, тый кумшыжым кучо", манын туныкта. Сотана кугыза ӱдыр-шамычшым шорыкым ыштен луктын колта. Иван кумшылан лекше шорыкым руалтен куча, „тиде мыйын ватем лиеш", манеш Иван. Сотана кугыза „тиде але шагал, мый

муным луаткок шырчам ыштен луктам, кудыжым парнят дене ончыктет, тудыжым марлан налат", манеш. Иван ватыж деке кугызан ойлымыжым миен каласа. Ватыже тудлан „мый тӱр гычын кумшыжо лиям, чӱчалташ тӧчен лӱнген кечем, тый нудым ончыкто", манын туныкта. Сотана кугыза луаткок шырчам луктын сака.

— Иван, кудыжо тыйын ватылыкет?—манын йодеш.

Тӱр гычын кумшо шырча чӱчалташ тӧчен кеча, Иван тудым ончыкта.

Сотана кугыза ынде чойн мончаш олташ кӱшта. Мончаш олтен шындат, монча деке лишке мияш ок лий, тунар олтыктен. Иван ден ватыжым мончаш когартен пуштын, шке кочкын колтынеже пеш. Иванын ватыже мончашке кая, выньыклан ойлен кода: „Ачам толын йодеш гын, эше кырена выньык дене, манын ойло",—манын кода. Воллан „эше мушкына манын каласе", коркалан „эше йӱштылына манын каласе", манын чылаланат каласыза",—манеш да марийже дене коктын лектын куржыт.

Кугу сотана пӱйжым шумаш тӱнгалеш. Вара ӱдыржым палаш колта. „Вашке лектыт мо, йодын тол",—манын колта. Ӱдыржӧ каен колта. „Але огыда лек мо?"—манеш. Вол мончаште „але мушкына веле",—манын, ваштареш ойла. Ӱдыр ачаж дек толеш да „але мушкыт веле", манын каласа.

Изиш лиймеке, сотана адакат ӱдыржым колта. „Вашке лектыт мо, йодын тол",—манеш. Ӱдыржӧ кая, мончаш миен шуэш да „вашке лектыда мо?" манын кычкыралеш. Выньык кычкыралеш ваштарешыже: „Але кырена веле",—манеш. Ӱдыр адакат ачаж деке кая да „але выньык дене кырат веле", манын каласа.

Изиш лиймеке, сотана адакат ӱдыржым колта, „вашке лектыт мо, пален тол!" манеш. Ӱдыржо адакат каен колта, йодеш: „Вашке лектыда мо?" „Ынде вашке лектына, йӱштылына веле",—маныи, корка кычкыра. Ӱдыр ачаж деке вашке куржын мия да „ачий, вашке нуно лектыт, ынде йӱштылыт,—манын каласа,—айда вашкерак куржына кочкаш", манын ачажым ӱжеш. Ачаж ден ӱдыр-шамыч тушко Иван ден ватыжым кочкаш куржын мият—мончаште нуно уке улыт. „Нуным поктен куржса, кучен кондыза",—манын, сотана кугыза ӱдыржӧ-шамычым поктен колта.

Ӱдыр-шамыч Иван ден ватыжым поктен куржыт. Иванын ватыже нуным поктен мийымым шижын. „Иван, мемнан почеш поктен толыт, вашке поктен шуыт, тый черке лийын шогал, мый щӱкшӱ кува лиям",—манын шогалыт. Нуным луатик ӱдыр-шамыч поктенат шуыт. Черке воктене кумал шогышо кува

дечын йодыт: „Кувай, тышечын марий ден вате эртен кайымым ыжыч шекланет?“

— Ынде тыште кум кече кумал шогем, иктымат эртен кайышым. ыжым уж,—манеш кува.

Ӱдыр-шамыч „ынде поктен шуаш ок лий“, мачыт да шке декышт мӧнгеш каят. Ачашт дек мият да „поктен шуаш ыш лий“, манын каласат.

— Корныштo иктажым ужда?—манын йодеш ачаже.

— Ик черке воктен кумал шогышо шӱкшӱ кувам ужна. Тудын дечын йодна да тудо иктымат эртен кайышым ыжым уж, манын каласыш,—маныт.

— Вот нунак тыге лийын шогалын улыт. Нуным черкыжге, куважге кондаш кӱлеш ыле, мый нуным когыньыштымат кочкам ыле,—манеш сотана кугыза.

Ачаже шке лектын кая. „Шке нуным поктен шуын кочкам“,—манын куржеш. Иванын ватыже адакат поктымым шижеш. „Иван, мемнам адакат поктен толыт, ындыже ачий шке толеш, вашке поктенат шуэш,—манеш ватыже.—Тый ер лий, мый кол лиям“,—манын, ватыже кол лиеш, марийже ер лиеш.

Ачаже нуным поктен шуэш, „а-а, те пеш чоя улыда, марийже ер лийын, ватыже кол лийын!—манеш сотана кугыза.—Ындыже верештда, кучен кочкам!“ манын, нуж кол лиешат, ерыш пурен кая. Тушто колым кучаш поктыл коштеш-коштеш, кучен ок керт да сырен лектеш. Вара серым каткала, „нигуды-жат тышечын каен ида керт, коктынат тыгак лийын кодса“, манын серым каткала. Вара кая. Кол лийшет лектеш да серым ачала, марийжымат ер гычын айдемыш савыра, адакат ончык ошкылаш тӱнгалыт.

Каен-каен, сотанан шольыжын пӧрт дек шуыт. Тудо пӧртыш огыт пуро, вара омсан тумо деке тошкалтыш дене кӱзат. Тошкалтышым кӱзен, омса гычын лектын, ачаж деке Иван ватыжым нангая. Ачаж деке миен шуыт, сӱаным ыштат, илаш тӱнгалыт. Тудо сӱанышкыже мыят миенам ыле, ик корка пурам пуышт да пураже умшашкем ыш пуро, умша воктечем йоген каен колтыш.

Йомак умбак, ме тембак.

3. Йорло изак-шоляк

Изак-шоляк илеиыт. Нунын нимоштат уке улмаш, кочкашат, чияшат уке. Пычалым налыт да чодраш охотыш каят. Тушто маскам ужыт, лӱен шуат. Коваштыжым ньыктыт, шке декышт кондат.

— Тый, шольым, тиде маска коваштым чиен, маска лий, пазарыш каена,—а изаже гармоньым шокташ пеш кертеш. Па-

зарыш лектын кают. Пазарыш миен шуыт, изаже гармоньым шокта, маска—шольыжо, изаже мом шӱда, тудым ыштылаш тӱналеш. Нигӧат ок пале айдеме маска коваштым чиен миен манын. Ончаш мийыше калык тудлан оксам пуат. Тудо пазарыште 100 тенге оксам погат. Вара вес пазарыш кают, тушат шуко оксам погат. Вара кугыжан илыме олашке шуыт. Маска пеш мастарын кушта манмым кугыжа колеш. Маскам шке декыже кондаш шӱда, вара маскан озаж дечын йодеш:

— Тый мыланем тиде маскатым кум суткалан пуэн кодо, оксам мыняр налат, тунар пуэм,—манеш кугыжа.

— Пуаш пуэм да ала маскаже ок кае тый декет,—манеш маска оза.

— Кая,—манеш кугыжа.

— Кертат гын, нангае.

Маскам вӱда да тоен шинчыктыме ӱдыржӧ дек нангая. Ӱдыржым 18 ий лиеш тоен шинчыкта, нигӧланат ончыктен огыл. Шке шотшо дене кугыжа ойлен: „Мыйын ӱдырем кӧ муэш, тудлан марлан пуэм“, а кӧ ок му гын, тудым пуштын, вӱржым йӱэш улмаш. Маскам ӱдыржӧ дек намия йӱдым воштылташ. Сад дене нангая кугу тумо деке. Тушто нимо семынат палыдыме омса уло. Тудо омсам почын, мланде йымак тошкалтыш дене маскам колта. Ӱдыржӧ мланде йымалне пеш чапле пӧртыштӧ илен.

— Тиде маска могай музыкым шоктет, тугайлан куштен мошта, тый тудым кум сутка годым ашне,—манын ӱдыржылан каласа да шкеже лектын кая.

Кугыжан ӱдыр скрипкам налеш да шокташ тӱнгалеш. Маска кушташ тӱнгалеш Кугыжан ӱдыр тудым онча-онча, маскала ок чуч тудлан. „Ала айдеме?“—шона тудо. „Тый ала айдеме улат, куштымет маскала ок чуч,—манеш кугыжан ӱдыр.—Айдеме улат гын, куштыметым чарне, мый 18 ияш улам, айдемым ужын омыл але“,—манеш.

Маска куштымым чарна. „Айдеме улат гын, кудаш“,—манеш ӱдыр. Маска коваштыжым кудашеш. „Но, ынде тый мыйын марием лият, мый ватет лиям“,—манеш ӱдыр. Тушто маска лийше ен кум суткам ила. Кугыжан толмашеш ӱдыржӧ маска лийше енлан коваштыжым чиктен шогалта, тувыржо ден коваште коклаш пеш шуко шӧртньым опта. Кугыжан толын пурымашеш маска чуч тарванып шогылтеш кӱвар покшелне.

— Тыйым тышечын лукмеке, коваштетым кудаш да кугыжан ӱдырым мый муам, манын каласе, тыш толаш ик рота салтакым пого. Яра ит тол тышке. Ачий кеч кузе толаша гынат, тый вигак тышке толаш толаше, уке гын, тудо тыйым пуштеш да вӱретым йӱэш,—манын, кугыжан ӱдыр тудым туныкта. Кугыжа толын пура. „Ачий, ынде сита!—манеш кугыжан ӱдыр.—Луктын нангае“,—манеш.

Кугыжа тудо маскам луктеш, маскан озажлан 300 тенге оксам пуа. Изаже тудым вӱда да ола гычын кает. Олам лекмеке, маска коваштыжым кудашеш, шольыжо, шӧртньыжым изажлан пуа. „Тый, изай, кудышкет каен, могай кӱлеш тугай суртым ыште, мый тышакын кугыжан олаш кодам“,—манеш шольыжо. Изаже каен колта. Шольыжо кугыжан олаш мия да „мый кугыжан ӱдырым муам“, манын шомакым луктеш. Тудым кугыжалан шижтарат. Кугыжа тудым шке декыже ӱжыкта. Тудо кугыжа деке мия.

— Тый мыйын ӱдырем муат мо? От му гын, вуетым руалам,—манеш.—Муат гын, ӱдырем марлан пуэм, ӱмбачше пел кугыжанышем пуэм,—манеш.

— Муам,—манеш маска лийше ен.—Мыланем ик рота салтакым пу,—манеш.

Кугыжа тудлан ик рота салтакым конда, сад дене кает. Сад пыта, кугу тумо деке шуыт, кугу тумышто омсам почеш, пураш тӱнгалеш.

— Тый ушдымо улат ала мо, тыш кунам мый ӱдырем конден шындем? Садыштем вер уке ыле мо,—маншын коеш. Тудо нимом ок колышт кугыжан ойлымым, пура да ӱдыржым луктеш тушечын.

— А вот тыйын ӱдырет!—манеш тудо.

— Ачий, ынде тиде мыйын марием лиеш, мый ватыже лиям,—манеш ӱдыржӧ.

Тушечын кает, сӱаным ыштат. Сӱанышкыже мыят миенам ыле. Оръеҥ мыланем пура коркам пуэн ыле да пураже тӱрвем гыч йоген. Вожыл лектын кайышым.

Йомак умбак, ме тембак.

1. Кӧ патыр?

Меран кудалеш ий ӱмбач, „вырлоч“ йӧралтеш.
„Ай-ай, ий, чапле улат?“
„Чапле улам!“
„Чапле улатат, кече онча, левен кает“.
Ий манеш: „Кече чапле уло гала?“
Меран кудалеш кече деке, кече деч йодеш: „Кече, чапле улат?“
Кече манеш: „Чапле улам“.
„Чапле улатат, пыл шойышта“.
„Пыл чапле уло гала?—манеш.
Адак меран кудалеш пыл деке:
„Пыл, чапле улат?“—манын йодеш.
Пыл манеш: „Чапле улам“.
„Чапле улатат, мардеж пуалеш, шаланет“.
Пыл манеш: „Мардеж чапле уло гала?“
Адак меран кудалеш мардеж деке:
„Мардеж, чапле улат мо?“—манын йодеш.
„Чапле улам“,—манеш.
„Чапле улатат, кӱ курык вошт пуал лектын от керт“.
„Кӱ курык чапле уло гала?—манеш.
Меран кудалеш кӱ курык деке:
„Кӱ курык, чапле улат мо?“—манеш.
„Чапле улам“,—манеш.
„Чапле улатат, коля вошт шӱтен лектеш“.
„Коля чапле уло гала?“—манеш.
Меран кудалеш адак коля деке:
„Коля, чапле улат мо?“—манеш.
„Чапле улам“,—манеш.
„Чапле улатат пырыс куча“.
„Чапле уло гала пырыс?“
Меран кудалеш пырыс деке:
„Пырыс, чапле улат мо?“—манеш.
„Чапле улам“.
„Чапле улатат, куван кидышке ончет“.
„Кува чапле уло гала?“—манеш.

Адак кудалеш мераҥ кува деке: „Кува, чапле улат мо?“— манеш.

„Чапле улам“,—манеш да мерангым тулвондо дене перен колта. Тылеч вара мерангын пылыш мучашыже шемемын. Мераҥым поч гыч перен колтен—почшо кучык лийын. Помла дене капшым лупшал колтен—мераҥ кенгежым лудо межан лийын.

Йомак умбак, ме тембак.

2. Киса йомак

— Киса, чи-чи, мом кочкат?
— Кугу ревым кочкам.
— Мо дене кочкат?
— Са-кӱзӧ дене кочкам.
— Са-кӱзет кушто?
— Копна йымалне.
— Копнат кушто?
— Куван ӱшкыжшӧ кочкын.
— Куван кугу ӱшкыжшӧ кушто?
— Лавраш пижын колен.
— Лавраже кушто?
— Ояр кече коштен.
— Куваже мом ышта?
— Азам лӱпша.
— Азаже мо?
— Калып.
— Кугу ӱдыржӧ мом ышта?
— Вынерым куа.
— Вынерже мо?
— Ашык.
— Исыже мо?
— Пече кокла.
— Кыдалаш ӱдыржӧ мом ышта?
— Вуйжым шереш.
— Вуйжо мо?
— Мӧдывуй.
— Ӱпшӧ мо?
— Шаршудо.
— Ӱпшым мо дене шереш?
— Шерге дене.
— Шергеже мо?
— Шорвондо.
— Межнеч ӱдыржӧ мом ышта?
— Возак пундаште пурсам кычалеш.
Йомак умбак, мый тембак.

3. Маска, ен, рывыж

Ожно ик марий нурым куклен. Тудын деке чодра гыч маска лектын да каласен; „Пашат умыжо!“ „Тау лийже!“—манын марий каласен. „Молан тиде вож-шамычым луктедет?“—манын йодын маска. „Нурым куклем!“—манын каласен марий. „Мыйымат ушо нур куклаш“,—манын каласен маска. „Йӧра“,—манын марий да тӱнгалын улыт нуно нурым куклаш.

Куклен пытарымеке, нуно ойленыт тушакын ревым ӱдаш: марийлан лиеш тӱнгӧ, маскалан—мучашыже. Маскан реве нӧшмыжӧ уке улмаш. Ӱденыт, реве шуын. Марий налын тӱнжым, нӧрӧпышкӧ нумалын оптен, маскаже налын мучашыжым да нумалын оптен пыжашышкыже; лум толмо деч ончыч шкеат пурен возын.

Теле толмеке, реве шудо маска пыжашыште шӱйын да маскан пунжо пӱтынек ньыгылген. Шошо толмеке, маска шке пыжашыж гычын марийлан пеш сырен лектын. Ужмо мӧнгӧ ойла марийлан: „Ынде мый тыйым кочкам“. Мари йодеш: „Молан?“ „Тый мыйым ондалышыч, мыланем пуышыч мучашым, а шке нальыч тӱнгым“,—манын каласа маска. „Уке, тениеш ит коч мыйым. Адак ик шурным ӱдена, тый нал тӱнгым, мый налам мучашым“,—манын каласен марий. Маска келшен.

Марий ӱден шыданым. Шыдан шумеке, марий шыданжым тӱред налын, маскалан отылжым коден. Маска адак отылым шке пыжашышкыже нумал оптен. Отылжо телым шӱйын, маскан адак пунжо ньыгылген. Шошым пыжаш гычше маска марийлан эше чот сырен лектеш. Чодраште марийым ужын да ойла: „Ну, ынде мые тыйым тений кочкам!“ Марий каласен: „Кочкат гын, коч, ик арня гына вучо, мӧнгыштӧ паша пеш шыгыр, рвезе-шамыч тыгыде улыт. Пашам пытармекем коч веле“. Маска колыштын. Марийым ик арнялан колтен.

Мӧнгӧ толмо мӧнгӧ, марий каен ой йодаш рывыж деке. Рывыж марий деке мияш лийын. Арня эртымеке, рывыж марий деке миен да тудын дене ырля чодрашке каен улыт. Рывыж ӱмбаланже ашык панга-шамычым сакален. Марий имньыжым шогалтен да пуым руаш тӱнгалын, а рывыж ӧрдышкырак каен да ашык панга-шамычым мурыктен коштеш. Маска товар йӱкым колын, марий деке лектын да ойла: „Ну, ынде кочкам тыйым!“ Тунамак рывыж марий деке толын шуын: маска рывыж деч лӱдын да омартала лийын шогалын. Рывыж йодеш марий дечын: „Воктенет мо шога?“ Маскаже туныкта марийым: „Шӱчан омарта, ман, шӱчан омарта, ман“,—манеш. Марийже каласа рывыжлан: „Шӱчан омарта“. Рывыж адак каласа марийлан: „Шӱчан омартам терыш пыш-

тыман да мӧнгӧ нангайыман". Маска адак туныкта марийым: „Пыштышын кой, пыштышын кой". Марий маскам терыш йӧрыктен пышта. Адак марийлан рывыж ойла: „Терыш пыштымеке, омартам пидман". Маска туныкта марийым: „Пидшын кой, пидшын кой". Марий маскам терешыже тазанак пидын шында. Рывыж адак ойла марийлан: „Пидме мӧнгӧ омарта вуеш товарым руалман". Маска марийым туныкта: „Руалшын кой, руалшын кой". Марий ушо вийже дене маскам вуйжо гыч руалеш, маска колен колта. Марий маска ӱмбак кӱзен шинчеш да мӧнгыжӧ кая. Коваштыжым ньыктеш, шкаланже налеш, шылжым рывыжлан пуа.

4. Рывыж ден киса

Ожно рывыж ден киса пеш кугу тан лийын улыт. Рывыжшын ик гана мӱшкыржӧ пеш чот шужен. Кочкашыже кычалын-кычалын, муын кертын огыл. Эрдене эрак киса деке каен да ойла:

— Тангем, мӱшкырем пеш шужен, кочкаш иктаж мом от му гын?

— Айда,—манеш кисаже,—муам.

Каен улыт корно дене. Рывыжшым киса пуртен пыштен ӱржа лонгашке, шкеже корнышто тӧрштылеш.

Ик вате нурышко кочкаш нангая. Ик ведраштыже лашка, вес ведраштыже шӧр улмаш. Корнышто кисам ужешат, кок ведражге корнеш шында да кисам покташ тӱнгалеш. Тудын шенгеч рывыж лашкат, шӧрет—чыла кочкын пытарен. Рывыжын кочкын теммыжым ужмеке, киса корно гыч кынел каен. Вате яраш кодын.

Вара киса ден рывыж вашлийынытат, рывыж кисалан ойла:

— Ну, тангем, мӱшкырем темышыч, вошты лмем шуэш, вошты лто.

— Йӧра,—манеш киса. Вара киса рывыжым идымышке нангаен. Киса ик шийшын вуйыш миен шинчын. Вес шийше йолташыже вуйышто кисам ужын да сапондо дене тудым перен колтен. Киса весын вуйыш чонештен шинчын, Рывыж идым серыште шинча, улмен каен вошты леш. Кумшо шийшыже йолташыжын вуйышто кисам ужеш да „кисам перем!" манын, йолташыжым вуй гыч тазанак перен колта. Вара чыланат ваш-ваш перкалаш тӱнгалынат, кисам пуштын кертын огытыл.

Идым гыч лекмеке, рывыж ойла кисалан:

— Ну, тангем, темышыч да вошгылтышыч, ынде лӱдыктӧ мыйым.

Уремыш пурен улыт, киса капка ӱмбак кӱзен шинчын, рывыж ӱлнӧ шинча. Кисаже мура: „Чи-чи-чи-чи-костирик!“

— Тый мом мурет, ала пий-шамычым кычкырет?—манын йодеш рывыж.

— Уке, мыйын мурем тугае,—манеш киса.

Адак изишак шинча да киса муралта:

„ Чи-чи-чи-чи-костирик“.

— Тый мом мурет, ала пий-шамычым кычкырет?—манын, адак йодеш рывыж киса деч.

— Уке,—манеш киса,—мыйын мурем тугае.

Изишак лиймеке, кок кугу пий-шамыч капка йымач лектыт да рывыжым покташ тӱнгалыт. Рывыж кудалеш, пий-шамыч кудалыт, рывыж пыкше утлен. Кисат капка ӱмбач чодраш чонештен каен, тушто ужын рывыжым да рывыжше ойла кисалан: „Ну, тангем, тыланет ынде тау, пукшышыч, вошты лтышыч да лӱдыктышыч. Тый иле ынде шке семынет, мыят илем ынде шке семынем“. Тылеч вара рывыж ден киса курымеш ойырлен улыт.

5. Тумына ден рывыж

Тумына чашка вуеш пыжашым ышта. Кум игым луктеш. Тушко рывыж толеш.

Тумына, тум-тум!
Ик игетым кудалте, тум-тум!
Кӱзенат кочкам, тум-тум!
Воленат кочкам, тум-тум!
Руэнат кочкам, тум-тум!
Ик игетым кудалте, тум-тум!

Тумына шортеш-шортеш, ик игыжым кудалта. Рывыж ер воктен нангаят, кочкеш.

Эр лиеш, адак рывыж толеш тумына деке:

Тумына тум-тум!
Ик игетым кудалте, тум-тум!
Кӱзенат кочкам. тум-тум!..

Тумына шортеш-шортеш, кудалта. Рывыж налын каят, ер воктене возешат, кочкеш. Тумына мӱгырен-мӱгырен шинча. Шогертен толеш:

„Молан мӱгырет, тумына?“—манеш шогертен.

„Мом ом мӱгырӧ?—манеш тумына,--рывыж толешат, лӱдыктен-лӱдыктен игем-шамычым кудалташ йодеш“. Шогертен манеш:

„Кӱзен кочкашыже кидше уке, руэн кочкашыже товарже уке, молан пукшет игетым рывыжлан?“ Шогертен каен колта.

Эр лиеш, рывыж адак толеш:

Тумына, тум-тум!
Ик игетым кудалте, тум-тум!..

Тумынаже манеш: „Молан тыланет игем кудалтем? Кузен кочкаш кидет уке, руэн кочкаш товарет уке, кызытат кок игем ондален кочкыч". Рывыж манеш: „И-и, тыге шогертен каласен!"—манешат, кая. Кая-кая, ер воктен возеш, колшын койын кия. Шогертен толеш рывыж деке, шогертен манеш: „Шинча коят коеш, „чыгырдык", шенгел коят коеш, „чыгырдык". Рывыж деке мия шогертен, шинчажым чӱнгалаш тӧча, рывыж шогертеным кучен кудалта. Рывыжше манеш шогертенлан:

„Молан тумыналан каласышыч?"

„Каласенам гын, мо лийын?"—манеш шогертен. Рывыжше манеш: „Тыйым кырен пуштам". Шогертенже манеш: „Кырет гынат, ом коло, тошкет гынат, ом коло, кум пырче почем кучен, шӱшӧ кашкаш лупшалт гын, иже колем". Рывыж кум пырче почыж гыч кучен, лупшал колта, почшо лектын, шогертен чонгештен кая. Рывыжлан почшо веле кодеш. Шогертен манеш: „Рывыжым ондалышым, рывыжым ондалышым".

Йомак умбак, мый тембак.

6. Ош вӱльӧ

Шыдаҥ гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым,
Лудо гычын комбым нальым,
Комбо гычын тагам нальым,
Тага гычын ӱшкыжым нальым,
Ӱшкыж гычын ош вӱльым нальым.

Тошто годым, мемнан уке годым, илен улыт кугыза ден кува. Нунын ик ӱдырышт веле улмаш. Кугызаже колен да куважат колен, ӱдыржӧ тулыкеш кодын. Моло родышт уке улмаш да тиде тулык ӱдыр сурт гычын лектын да шинча куш онча, туш каен. Каен-каен, шыдаҥ шийше кувам ужын. Тудын деке идымышке пурен да ойла: „Кувай, пашат умыжо!" Куваже каласен: „Тау лийже, ӱдырем".

— Ик шыдаҥ пырчым пуэт, кувай?

— Нал, ӱдырем!

Тулык ӱдыр ик шыдаҥ пырчым налын да каен. Каен-каен, кас лийын, кува деке ӱдыр малаш пурен:

— Кувай, шыдаҥ пырчем куш пыштем?—манеш.

— Чыве вӱташ пыште, ӱдырем.

Ӱдыр шыдаҥ пырчым чыве вӱташ пыштен, шке малаш возын улыт. Йӱдым чыве шыдаҥ пырчым кочкын. Эрдене кынелын улыт, шыдаҥ пырче уке. Ӱдыр кува деч йодеш:

— Кувай, шыдаҥ пырчем куш лийын?

— Чыве кочкын дыр, ӱдырем, олмешыже ик йӧратыме чывым нал.

Ӱдыр чывым налын да каен. Каен-каен, кас лийын. Вес кува деке малаш пурен. „Кувай, чывем куш петырем?" Куваже каласен: „Лудо вӱташ петыре, ӱдырем". Нунын малыме годым лудо чывым кочкын колтен. Эрдене кынелын улыт, лудо вӱташте чыве уке. Ӱдыр кува деч йодеш:

— Кувай, лудет чывым кочкын, мом пуэт?

— Чывет олмеш йӧратыме лудым налат ынде, ӱдырем. Тулык ӱдыр лудым налын да каен. Мурен-мурен ошкылеш:

Шыдаҥ гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым.

Каен-каен, адак кас лийын, адак кува деке малаш пурен. Кува дечын йодеш:

— Кувай, лудем куш петырем?

— Комбо вӱташ петыре, ӱдырем!

Нунын малымышт годым комбо лудым кочкын колтен.

— Кувай, комбет лудым кочкын, мом пуэт?

— Лудет олмеш комбым налат ынде.

Ӱдыр лудо олмеш комбым налын да мурен-мурен каен:

Шыдаҥ гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым.
Лудо гычын комбым нальым.

Кечыгут каен, кас лийын. Адак кува дек малаш пурен:

— Кувай, комбем куш петырем?

— Тага вӱташ петыре, ӱдырем.

Йӱдым тага комбым кочкын колтен.

Эрдене ӱдыр онча—комбыжо уке.

— Кувай тагат комбым кочкын, мом пуэт?

— Комбо олмеш тагам налат огыла, ӱдырем!

Тагам налеш да тулык ӱдыр мурен-мурен кая:

Шыдаҥ гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым,
Лудо гычын комбым нальым,
Комбо гычын тагам нальым.

Адак каен-каен, кас лийын. Кува деке малаш пурен, тагажым ӱшкыж вӱташ петырен. Йӱдым ӱшкыж тагам ӧрген пуштын.

— Кувай, ӱшкыжет тагам ӧрген пуштын, мом пуэт мыланем?

— Тага олмеш ӱшкыжым налат огыла, ӱдырем!

Ӱдыр ӱшкыжым налын да мурен-мурен кая:

Шыдаш гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым.
Лудо гычын комбым нальым,
Комбо гычын тагам нальым,
Тага гычын ӱшкыжым нальым.

Кечыгут каен, кас лийын, адак кува деке малаш пурен. Ӱшкыжым ош вӱльӧ вӱташ петырен. Йӱдым ош вӱльӧ ӱшкыжым чумен пуштын.

— Кувай, ош вӱлет ӱшкыжым чумен пуштын, мом пуэт?— манеш.

— Ош вӱльым налат огыла, ӱдырем!

Ӱдыр ош вӱльым налын, орвам кычкен. Орвашке шинчыи, мурен-мурен кая:

Шыдаш гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым,
Лудо гычын комбым нальым,
Комбо гычын тагам нальым,
Тага гычын ӱшкыжым нальым.
Ӱшкыж гычын ош вӱльым нальым.

Каен-каен, урым вашлийын. Уржо йодеш:

— Мо мотор мурым мурет, акай?

— Кӱдынем толын шич, тылечат сай мурым муралтем.

Ур шинчеш. Адак каен-каен, мерангым вашлийыт, мерангже йодеш:

— Мо сай мурым мурет, акай?

Ӱдыр каласен тудлан:

— Орвашкем шинчат гын, тылечат мотор мурым муралтем!

Мерангат орвашке шинчын. Адак мурен-мурен ӱдыр каен. Рывыжым вашлийын. Рывыжше йодеш:

— Мо мотор мурым муралтет, акай?

— Кӱдыкем толын шич, тылечат мотор мурым муралтем.

Рывыжше орвашке шинчын. Адак каен-каен, пирым вашлийыт. Тудымат орвашке шындат. Маскам вашлийыт. Тудымат орваш шындат.

Каен-каен, тортаже тугын каен. Урым торта руаш колтен. Уржо пӱкшерме вошты рым конден. Мерангым колтен. Мерангже шопке вошты рым конден. Рывыжым колтен. Коля йолвурго луым конден. Пирым колтен. Пий йолвурго луым конден. Маскам колтен.. Тумо кашкам конден.

Ӱдыр сырен да шке торта вара руаш каен. Тудын укеже шенгеч чодра янлыкше-шамыч ош вӱльын кӧргыжым кочкын улыт. Олымым шӱшкыныт, ныл тоя дене чараклен шогалтен коден улыт. Шкеже шылын куржыныт. Ӱдыр торталыкшым конден—ик янлыкшат уке. Тортам ачален, ош вӱльыжым

покта-покта, ок тарване. Шӱкал колтен, ош вӱльӧ йӧрлын каен. Ӱдыр сырен да кутло важык келгыт вынемым кӱнчен, кутло шӱльӧ кутыш керемым лунен. Ош вӱльым терже гыч вынемыш шӱкал колтен. Шке мурен шинча:

Шыдан гычын чывым нальым,
Чыве гычын лудым нальым,
Лудо гычын комбым нальым,
Комбо гычын ӱшкыжым нальым,
Ӱшкыж гычын ош вӱльым нальым.

Тиде мурым колын, ур толын да ойла:

— Мо сайын мурет, акай?

— Кӱдыкем тол, тылечат сай мурым муралтем.

Ур миен. Ӱдыр вынемыш тудым шӱкал колтен. Меран толын. Тудымат вынемыш шӱкалын. Рывыж толын, тудымат шӱкалын. Пире толын, тудымат шӱкалын. Маска толын, тудымат шӱкалын. Тулык ӱдыр янлык-шамычшым вынем гыч луктын, коваштыштым ныктын налын. Кугыжан кугу пазарышкыже намиен ужален. Шуко оксам налын.

7. Ший вуян Пази

Кува ден кугыза иленыт. Нунын шочшышт уке улмаш. Ойгыра ачаже. Чодрашке кая пу руаш, кочкаш шинчеш, йӱаш кая. Вӱд ия пондашыжым руалтен куча. Кугыза манеш: „Пондашем колто!“ Вӱд ия йодеш: „Шӥ вуян Пазиет уло, мылам пу!“ „Пуэм“,—кугыза манеш. Толеш мӧнгыжӧ ачаже. Эргыже ул: ик кече ила, ик талукаш гане лийын; вес кече ила, кок талукаш гане лиеш; кум кече ила, кум талукаш гане лийын. Путырак мотор эргыже улмаш. Ну ойгыра ачаже. Аваже манеш: „Молан ойгырет?“ Ачаже ойла: „Эргым пуаш лийым. А эргыже: „Ачий, мый каем“,—манеш. Ачаже: „Кае“,—манеш. Эргыже каен колта.

Вӱд ия кугыза эргыжым кучаш толеш, кучен ок керт. Пӱнчӧ деке мия эрге, кӱзен кая пӱнчышкӧ. Ынде кугыза парняжым налеш, ик пӱйжым луктеш. Парняж дене товар вурдым ышта, пӱйжӧ дене товарым ышта, пӱнчым руаш тӱгалеш. Пӱнчым руэн-руэн, кугыза ноя. Маска толеш: „Кугызай, ноенат тый, товаретым мылам пу, мый руалалам“. Кугыза пуа, мален колта, маска товаржым ерышке кудалта. Маска каен колта. Кугыза мален кынелеш, онча: товарже уке. Ерым подыл колта, товар лектын возеш.

Кугыза товарым налеш, адак руаш тӱгалеш, руэн ноя. Кугыза деке пире толеш: „Кугызай, ноенат, кондо, мый руэм!“ Кугыза пуа товаржым, шке мален колта. Пире товарым

ерышке кудалта, шкеже каен колта. Кугыза тӧрштен кынелеш, товарже уке. Ерым подылеш, укшич колта, товар лектын возеш.

Руаш тӱнгалеш кугыза, ноя, рывыж толеш: „Кугызай, ноенат вет, кондо, мый руэм!“ Кугыза товаржым пуа, рывыж пӱнчым руа, кугыза мален колта. Рывыж товарым ерышке кудалта. Кугыза тӧрштен кынелеш, онча: товарже уке, подыл колта ер вӱдым, товар лектын возеш.

Кугыза руаш тӱнгалеш. Ур толеш:

— Кугызай, ноенат,—манеш,—товаретым мылам пу!

— Икте ондалыш, весе ондалыш, кумшо ондалыш, нылымше адак ондалаш толын,—манеш кугыза.

— Мый ом ондале, кугызай, нуно мом шинчат? Мый чыла шинчем.

Урлан пуа товарым кугыза, возеш, мален колта. Ур товарже дене кӱзен кая пӱнчӧ вуйышко. Кугыза тӧрштен кынелеш: товарже уке. Ер вӱдым подыл колта: товарже уке. Вес парняжым кӱрлеш, пӱйжым луктеш, вес товарым ышта, руаш тӱнгалеш пӱнчым. Пӱнчӧ вашке йӧралтшаш. Ур каласа ший вуян Пазилан: „Мом шинчет тыгак? Вӱд ия тыйым кочнеже, сӧрвале Актавим“. Пази сӧрвалаш тӱнгалеш: „Актави, Актави, кӱртньӧ шинчыретым колто!“ Актави кӱртньӧ шинчыржым волтен колта. Пази ӱп ярымжым пӱнчӧ вуеш пӱтырал кода, пӱнчӧ йӧрлын кая. Вӱд ия куржын мия пӱнчӧ вуйышко, ӱп ярымым кочкын колта: „Ах, тамле улмаш, шагал лие!“ Вӱд ия ерышке пурен кая.

Йомак умбак, мый тембак, пытыш.

8. Каза ден кум игыже

Ик кува ден кугыза иленыт, казашт улмаш. Кува ден кугыза колен колтат, каза кум игыже дене кодеш. Каза кочкыш кычалаш кая, игыштлан каласа: „Кугу йӱкан толеш гын, ида пурто, изи йӱкан толеш гын, пуртыза!“ Каза каен колта, ик жап гыч мӧнгеш толеш. Пӧртшӧ деке шуэшат, мураш тӱнгалеш:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурльым.
Купышко мийышым, куп шудым пурльым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем-влак, почса!

Игышт-влак почыт омсам, казаже пура, игышт-влакым пукша. Кас лиеш, малаш возыт. Эр лиеш, кынелыт, кочкыт-йӱыт. Казаже адак каяш тӱнгалеш, игышт-влаклан каласа-

„Кугу йӱкан толеш гын, ида пурто, изи йӱкан толеш гын, пуртыза! „Каза каен колтат, пӧртшӧ деке маска толеш, мураш тӱнгалеш кугу йӱкын:

Кожлашке мийышым,
Кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым,
Игем-шамыч, почса!

— Уй-уй! Она поч,—маныт.—Мемнан авана огыл, тиде кугу йӱкан.

Маска кая, кӱвар йымаке пурен шинчеш. Каза шке толеш: толешат, мураш тӱнгалеш:

Кожлаш мийышым, кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем-шамыч, почса!

Аваштым почын пуртат: игышт-влакым пукша, йӱкта. Кас лиеш, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт, кочкыт-йӱыт. Казаже мелна руашым луга, игышт-влаклан каласа: „Кугу йӱкан толеш—ида пурто, изи йӱкан толеш гын, пуртыза!“ Каза каен колта. Адак маска лектеш кӱвар йымачын, лектешат, мураш тӱнгалеш изи йӱкын:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр,
Игем-шамыч, почса!

Игышт-влак почын колтат: авашт огыл, маска. Игышт-влак ӱштер воштыр йымаке пурен шинчыт. Маска конгамбаке кӱзат, мелна руашыжым „лоптек-лоптек“ лугалта, игышт-влак воштыл колтат. Конгамбачын вола маска, ик игыжым кочкын кая, Каза шке толеш, толешат, мураш тӱнгалеш:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем-шамыч, почса!

Игышт-влак почыт, аваже игышт-влак деч йодеш: „Ик ака-да вара кушто?“—манеш. Игышт-влак каласат аваштлан: „Маска кочкын кайыш“. Игышт-влакым пукша, кас лиеш, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт, пӧртеш олта, мелнам кӱэштеш, кочкыт-йӱыт. Игышт-влаклан каласа аваже: „Кугу йӱкан толеш гын, ида пурто, изи йӱкан толеш гын, пуртыза!“

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем-влак, почса!

Почын колтат игышт-влак: авашт огыл, маска! Ӱштер-воштыр йымаке пурат. Маска конгамбаке кӱзат, мелна руа-шыжым луга „лоптек-лоптек“. Игышт-влак вошты колтат. Маска конгамбачын волат, ик игыжым кочкешат, кая. Маска кӱвар йымаке пурен шинчеш. Каза толеш: пӧртшӧ деке толе-шат, мураш тӱнгалеш:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем-влак, почса!

Игыже почеш омсам, каза пӧртышкӧ пурат, игыж деч йо-деш: „Ик акат кушто вара?“—манеш. „Маска кочкын кайыш“,—манеш игыже. Игыжым пукша, кас лиеш, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт. Пӧртеш олта каза, мелнам кӱэштеш, кочкыт-йӱыт. Игыжлан каласа каза: „Кугу йӱкан толеш гын, ит пурто, изи йӱкан толеш гын, пурто!“ Аваже каен колта. Кает, маска кӱвар йымачын лектешат, мураш тӱнгалеш:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальым,
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым,
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем-влак, почса!

Игыже почын колта: аваже огыл, маска! Ӱштервоштыр йымаке пура. Маска конгамбаке кӱзат, мелна руашыжым „лоптек-лоптек“ лугалта. Игыже вошты колта. Конгамбачын вола маска, ик игыжым иктынек кочкын кая, маска курык вуйышко кает, возеш. Каза толеш, мураш тӱнгалеш:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальым.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,
Пел водарем шӧр.
Игем, поч!

Игышт-влак уке улытат, огыт поч. Адак каза мура:

Кожлашке мийышым, кожла шудым пурлальмы.
Купышко мийышым, куп шудым пурлальым.
Пел водарем ӱй,

Пел водарем шӧр.
Игем, поч!

Каза шога-шога, пӧртыштыжӧ иктат уке, каза омсажым ӧргал колта тӱкыжӧ дене, омса сӱмырлен кая. Каза пӧртышкӧ пурат, мӱгырен мӱгырен шортын шинча; вара маскам кычал кая. Курык вуйышто маскам кычал музш.

— Пижына мо, кугызай?– каза манеш маскалан. Маскаже манеш:

— Ом пиж мый, мӱшкырем кугу.

— Айда пижына!—манеш казаже.

— Айда!—манеш маска.

Маска ден каза пижыт. Маскан мӱшкыржым каза тӱкыжӧ дене ӧргал колта, маскан мӱшкыржӧ гыч каза иге-шамыч лектын возыт. Каза йодеш ик игыж деч: „Ават помыш шокшо, але ачат помыш шокшо?“ Игыже манеш: „Авам помыш шокшырак“. Вес игыж деч йодеш каза: „Ачат помыш шокшо? Ават помыш шокшо?“ „Ачам помыш шокшырак“,—манеш. Адак кумшо игыж деч йодеш: „Ават помыш шокшо, ачат помыш шокшырак?“ „Авам помыш шокшырак“,--манеш. Кок игыжым аваже налеш, маскалан ик иге.

Йомак умбак, мый тембак.

9. Кугуватын ӱдыр

Ик кугыза ден куваже иленыт. Нунын кок ӱдырышт улмаш: кугуватын ӱдыржӧ да изиватын ӱдыржӧ. Кугуватын ӱдыржӧ шинчаш кая. Шинча-шинча, ик мундырам шӱдырат, мӧнгыжӧ толеш. Мундыражым авазлан пуат, аваже тӧрза гыч кудалта. Мундыра куржеш. Ӱдыржӧ лектешат, мундыра почеш куржаш тӱналеш. Мундыра куржеш, ӱдыр куржеш. Ӱдыр ик кува деке миен пура:

„Кувай, мундырам ужыч?“—манеш.

„Мундырат дене ит лий,—манеш кува.—Мыланем сомыл ышташ полшо!“ Ӱдыр пуым нумалеш, вӱдым нумалеш, кочкыт-йӱыт, ӱдыр каен колта. Ӱдыр куржеш, мундыра куржеш. Ӱдыр ик кува деке миен пура, кува деч йодеш:

„Кувай, мундырам ужыч?“—манеш. Куваже манеш:

„Мундырат дене ит лий, мыланем сомыл ышташ полшо!“ Ӱдыр вӱдым нумалеш, пуым нумалеш, кочкыт-йӱыт, каен колта. Ӱдыр куржеш, мундыра куржеш. Ӱдыр ик кува деке миен пура:

„Кувай, мундырам ужыч?“—манеш. Куваже манеш:

„Мундырат дене ит лий, мыланем сомыл ышташ полшо!“

Ӱдыр пуым нумалеш, вӱдым нумалеш. Кас лиеш, кочкыт-йӱыт, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт, кочкыт-йӱыт, куваже манеш: „Мундырат дене ит кае, шым пӱнчӧ тӱнгышкӧ шым кӧсӧ толеш".

„Йӧра",—манеш ӱдыр. Кӱрым налеш, шым пӱнчӧ тӱнгышкыжӧ мият, пӱнчӧ вуйышко кӱзен шинчеш. Пӱнчӧ вуйышко кӱзен шинчешат, мураш тӱнгалеш:

Шым кӧсӧ, шым кӧсӧ,
Ик тӱкет ший, вес тӱкет шӧртньӧ.

Шым кӧсӧ толытат, ӧргедылаш тӱнгалыт. Ӧргедылыт-ӧргедылыт коктын-кумытын колен колтат. Пӱнчӧ вуй гыч вола ӱдыр, кӱрышкыжӧ кӧсӧм пыштат, кува деке шӱдырен толеш. Толын пура кува деке. Кас лиеш, кочкыт-йӱыт, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт, кочкыт-йӱыт, кӱрым налешат, ӱдыр адак кая шым пӱнчӧ тӱнгышкӧ. Миен шуэшат, пӱнчӧ вуйышко кӱзен шинчеш, мураш тӱнгалеш:

Шым кӧсӧ, шым кӧсӧ,
Ик тӱкет ший, вес тӱкет шӧртньӧ.

Кӧсӧ-влак толын шуытат, ӧргедылаш тӱнгалыт. Ӧргедылыт-ӧргедылыт, коктытшо колен колтат. Молышт-влак кают. Пӱнчӧ вуй гыч вола ӱдыр, кӧсым кӱреш пыштен, шӱдырен толеш. Кас лиеш, кочкыт-йӱыт, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт, кочкыт-йӱыт, кӱржым налешат, адак кая ӱдыр шым пӱнчӧ тӱнгышкыжӧ, толын шуэшат, пӱнчӧ вуйышко кӱзен шинчеш, мураш тӱнгалеш:

Шым кӧсӧ, шым кӧсӧ,
Ик тӱкет ший, вес тӱкет шӧртньӧ.

Шым кӧсӧ-влак толын шуытат, ӧргедылаш тӱнгалыт. Ӧргедылыт-ӧргедылыт, иктыже колен колта. Молышт-влак каен колтат. Кӧсым кӱрешыже пыштат, ӱдыр толеш кува деке. Толын шуэшат, кас лиеш. Кочкыт-йӱыт, малаш возыт. Эр лиеш, мален кынелыт, кочкыт-йӱыт. Ӱдыржӧ тӱрым тӱрлаш шинчеш. Ӱдыржӧ лын ноен.

Ӱдыржын ачаже ӱдыржым кычал толеш. Имньым кычка, комдым шында, толеш-толеш, ик кувам вашлиеш, кува деч йодеш:

„Ӱдырем ужыч?"—манеш. Куваже:

„Ужым,—манеш,—мыланем сомыл ышташ полшышат. мундыраже почеш куржо",—манеш. Адак кугыза кая-кая, вес кувам вашлиеш:

„Ӱдырем ужыч?"—манеш.

„Ужым,—манеш куваже,—мыланем сомыл ышташ полшы-

шат, мундыраже почеш куржо". Адак кугыза кая-кая, кува деке миен пура, кува деч йодеш:

„Ӱдырем ужыч?" —манеш. Куваже:

„Ужым,—манеш,—мый денем ӱдырет шинча".

Кугыза ӱдыржым огешат пале, лыг поен. Кугыза ӱдыржым мӧнгыжӧ нангая. Мӧнгыжӧ толын шумо годым изи пий опта: „Мандар-лар-лар-лар, акам поен толеш". Изиватыже лектешат, пийжын йолжым перен туга. „Молан тыге манат?—манеш.—Колен толеш, ман!"—манеш. Толын пурат кугыза ден ӱдыр, кугуватын ӱдыржӧ лыг поен.

Изивате ӱдыржым шинчаш колта. Шинча-шинча, ик мундырам шӱдрат, мӧнгыжӧ толеш. Мундыражым аважлан пуа. Аваже налешат, тӧрза гыч кудалта. Мундыра куржеш, мундыра почеш ӱдыр куржеш. Мундыра куржеш, ӱдыр куржеш, ӱдыр ик кува деке миен пура.

„Кувай, мундырам ужыч?"—манеш. Куваже манеш:

„Мундырат дене ит лий, мыланем ик сомыл ышташ полшо!"—манеш.

Ӱдыржӧ манеш:

„Тыйын сомылетым ыштен шинчаш ом ярсе, мундыра почеш куржаш кӱлеш". Мундыра куржеш, ӱдыр куржеш, ӱдыр вес кува деке миен пура:

„Кувай, мундырам ужыч?"—манеш.

„Мундырат дене ит лий, мыланем ик сомыл ышташ полшо!"

Ӱдыржӧ манеш:

„Тыйын сомылетым ыштен шинчаш ом ярсе, мундыра почеш куржаш кӱлеш". Мундыра куржеш, ӱдыр куржеш, ӱдыр ик кува деке миен пура.

„Кувай, мундырам ужыч?"—манеш. Куваже манеш:

„Мундырат дене ит лий, мылам ик сомыл ышташ полшо!"

Ӱдыржӧ манеш:

„Тыйын сомылетым ыштен шинчаш ом ярсе, мундыра почеш куржаш кӱлеш".

Мундыра куржеш, ӱдыр куржеш, ӱдыр шым пӱнчӧ тӱгыш миен шуэш. Миен шуэшат, пӱнчӧ вуйышко кӱза. Пӱнчӧ вуйышко кӱзат, мураш тӱналеш:

Шым кӧсӧ, шым кӧсӧ,
Ик тӱкет ший, вес тӱкет шӧртньӧ.

Шым кӧсӧ-влак толытат, пӱнчым ӧргаш тӱналыт. Пӱнчым ӧргат-ӧргат, йӧрыктен пыштат, ӱдыржым кочкын колтат.

Кугыза имньым кычка, ӱдыржым кычал кая. Кая-кая, ик кувам вашлиеш:

— Кувай, ӱдырем ужыч?—манеш.

— Ужым,—манеш куваже,—мундыра почеш куржо,—ма-

неш. Кая-кая кугыза, вес кува деке шуэш. „Кувай, ӱдырым ужыч!“—манеш. Куваже: „Ужым,—манеш,—мундыра почеш куржо“,—манеш. Кугыза кая-кая, кумшо кувам ваштиеш. „Кувай, ӱдырем ужыч?“—манеш. Куваже: „Ужым,—манеш,—мундыра почеш куржо“,—манеш.

Кугыза кая-кая, шым пӹнчӧ тӹнгыш шуэш, ӱдыржын лужым веле муэш. Кугыза мӹгырен-мӹгырен лужым погем оптат, мӧнгыжӧ толеш. Мӧнгыжӧ толын шушаш годым пижже опташ тӹнгалеш: „Мандыр-лар-лар, акам колен толеш“. Изиватыже лектешат, пижын йолжым перен туга: „Молан тыге манат?—манеш,—поен толеш, ман“,—манеш. Кугызаже толын пура, ӱдыржын лулегыжым оптен толеш.

Йомак умбак, мый тембак.

Кӱчыкын йомакзе-шамыч нерген

1. Богданов Григорий Павлович (Богдан) 1900 ийыште Сотнурский район, Кожлаер ялеш, йорло кресаньык ешеш шочын. Тудо шке йомакшым ялыште, телым чодра пашазе-шамыч коклаште колтылеш. Садлан уста йомакзе Богданым моло районлаштат сайын палат. 1935—1936 ийлаште Богданов йолташ деч 15 кужу йомакым возен налме, тудо чылаже 50 йомак наре шинча. Кызыт Богданов Сотнурышто „Заготжив-сырье“конторышто пашам ышта.

2. Потапов Роман Михайлович 1891 ийыште Моркинский район, Шиньшедӱр ялеш, марда кресаньык ешеш шочын. Йомакым колташ тудо тале йомакзе Иван Данилович Белков деч изиж годымак тунемын. Пытартыш жапыште Роман Михайлович кужу йомакым веле колта, адак руш писатель-шамычын романыштым лудын, марий йомак семын калыклан каласкала. 1936 да 1939 ийыште тудын деч кок кужу йомакым возен налме. Кызыт Потапов йолташ колхозышто пашам ышта.

3. Иванов Михаил Иванович 1918 ийыште Моркинский район, Шиньшедӱр ялеш шочын. Йомак колташ ачаж деч тунемын, ачажын чыла йомакшымат шинчен. 1935 ийыште Иванов йолташ деч 5 йомакым возен налме, кумытшо тиде сборникыш пурталтын. 1950 ий февраль тылзыште Михаил Иванович колен.

4. Филиппов Матвей Филиппович 1900 ийыште Моркинский район, Эле-сола ялеш, марда кресаньык ешеш шочын. 1935 ийыште тудын деч чылаже 14 йомакым возен налме. Филиппов йолташын колтымо йомакше-шамыч кӱчык улыт. Кызыт тудо шке ялыштыжак, колхозышто пашам ыштен ила.

5. Рябушкин Гурий Архипович 1909 ийыште Сотнурский район, Арын селаш, йорло кресаньык ешеш шочын. Тудо изинекак тулыкеш кодын, чӱчӱж деран кушкын. Великий Отечественный войнан инвалидше. 1940 ийыште тудын деч 6 йомакым возен налме, чылаже 50 йомак наре шинча. Кызыт шке колхозыштыжо пашам ышта.

6. Тупинов Игнатий Иванович 1874 ийыште Ронга селаш шочын, 1941 ийыште колен. Игнатий Иванович изиж годсекак йомакым йӧраташ тӱнгалын, варажым шкеат йомакым мастарын колтен моштен. 1935—1936 ийлаште Тупинов йолташ деч 22 йомакым возен налме Тудо. кужу волшебный йомак-шамычым шуко шинчен, но чылажым возен налме огыл.

7. Соловьёв Константин Степанович 1888 ийыште Ронгинский район, Куркӱмбал ялеш шочын. 1935—1936 ийлаште тудын деч 7 кужу волшебный йомакым возен налме. Тудо шке йомакшым рушлат, марлат икнарак устан колта. Кызыт Соловьёв йолташ колхозышто ила.

8. Ведерников Андрей Иванович 1875 ийыште Ронгинский район, Кугунур ялеш шочын, 1948 ийыште колен. 1935 ийыште тудын дечын 10 йомакым возен налме. Йомакым пеш мастарын колтен моштен.

9. Яранцев Иван Павлович 1901 ийыште Ронгинский район, Кугунур ялеш шочын. 1935—1936 ийлаште тудын деч 7 волшебный йомакым возен налме. Тудын йомакшым калык куанен колыштеш. Кызыт Яранцев йолташ Ронгинский МТС-ште трактористлан пашам ышта.

В У Й Л Ы М А Ш

Ончылмут 3

БОГДАНОВ ГРИГОРИЙ ПАВЛОВИЧ

1. Аладинын лампыже 5
2. Сукарка купеч 12
3. Кӱртньӧ мастар ден пу мастар 18
4. Бова Королевич 26
5. Йыван ден ош Йуксӧ 43
6. Кува кишке азам ышта 53
7. Поян Лазырын ӱдыржӧ 58
8. Лочо Иван 63
9. Эрге корак йылмылан тунемын 71

ПОТАПОВ РОМАН МИХАЙЛОВИЧ

1. Еруслан Лазаревич 76
2. Йыван салтак 87

ИВАНОВ МИХАИЛ ИВАНОВИЧ

1. Чыган кузе поен 97
2. Миклай ден Павыл 101
3. Умылыдымо каче 105

ФИЛИППОВ МАТВЕЙ ФИЛИППОВИЧ

1. Чылам сеҥыше керде 108

РЯБУШКИН ГУРИЙ АРХИПОВИЧ

1. Йорло икшыве 113

ТУПИНОВ ИГНАТИЙ ИВАНОВИЧ

1. Иван Алексеевич Ласточкин 116
2. Лочо Иван 127
3. Купеч Иван Васильевич 133
4. Ужава йомак 142
5. Иван царевич ден киддыме ӱдыр 149
6. Арап 156
7. Василий охотник 165
8. Кузе марий становойыш пурен 172

СОЛОВЬЕВ КОНСТАНТИН СТЕПАНОВИЧ

1. Шӧртньӧ олма 176
2. Мишка Тома ден Катун ӱдыр 187
3. Шӧртньӧ ӱпан мотор Висилиса 196

ВЕДЕРНИКОВ АНДРЕЙ ИВАНОВИЧ

1. Йӱшӧ салтак Йыван 216

ЯРАНЦЕВ ИВАН ПАВЛОВИЧ

1. Кум ыресан упш 220
2. Салтак эрге Иван 224
3. Йорло изак-шоляк 231

Шукерте погымо йомак-шамыч

1. Кӧ патыр? 235
2. Киса йомак 236
3. Маска, ен, рывыж 237
4. Рывыж ден киса 238
5. Тумына ден рывыж 239
6. Ош вӱльӧ 240
7. Ший вуян Пази 243
8. Каза ден кум игыже 244
9. Кугуватын ӱдыр 247
Кӱчыкын йомакзе-шамыч нерген 251

Редактор *В. Иванов*. Тех. редактор *Л. Васильев*.
Корректор *Е. Зотова*.

Сдано в производство 21/XI 1950 г. Подписано к печати 27/XII 1950 г.
Э—03913. Заказ № 166—101. Тираж 3000 экз. Печатных листов 16,0.
Учетно-издательских листов 15,5. цена 6 руб. 50 коп.

Типолитография Марполиграфиздата при Совете Министров
Марийской АССР. Йошкар-Ола, ул. Карла-Маркса, 49.

НАЛЗА, ЛУДСА!

Маргосиздат пытартыш жапыште тыгай книга-шамычым печатлен луктын:

А. Ульянова. „Ильичын йоча годсо да школышто тунемме годсо илышыже. Акше 1 тенге.

„Пиалан илыш", марий альманах. 29 №. Акше 5 тенге.

„Пиалан илыш", марий альманах. 30 №. Акше 5 тенге.

М. Шкетан. „Эренгер" (роман). Акше 6 тенге.

М. Шкетан. „Пьеса-шамыч". Акше 6 тенгеат 50 ыр.

Дим. Орай. „Чолга шӱдыр" (повесть). Акше 5 тенге.

А. Айзенворт. „Илыш мура" (ойырен налме произведений-шамыч). Акше 5 тенге.

Е. Кошевая. „Эргым нерген повесть". (Марий йылмышке А. Ятманов кусарен.) Акше 2 тенгеат 85 ыр.

М. Шкетан. „Мыйын упшем" (ойлымаш). Акше 25 ыр.

„ „Корнышто" (ойлымаш). Акше 75 ыр.

„ „Мичун уке ачажат" (ойлымаш). Акше 75 ыр.

„ „Меранг лу" (ойлымаш). Акше 50 ыр.

А. Конаков. „Пьеса-шамыч". Акше 4 тенгеат 50 ыр.

Чалай Василий. „Пиал" (почеламут да поэма сборник). Акше 2 тенгеат 50 ыр.

Книгалан заявкым тыгай адрес дене йодын колтыман: *Йошкар-Ола, Комсомольский урем, 82 №-ан пӧрт, Маркниготорг.*

О-65

Акше 6 тен. 50 ір.
Цена 6 руб. 50 коп.

45-307

К. А. ЧЕТКАРЕВ

МАРИЙСКИЕ СКАЗКИ

На лугово-восточном
марийском языке